

UNIwersytet Warszawski
Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych

Tomasz Pawłuszko

**Ewolucja kategorii systemu międzynarodowego
w nauce o stosunkach międzynarodowych**

Rozprawa doktorska

napisana pod kierunkiem naukowym

prof. dr. hab. Ryszarda Zięby

Warszawa 2014

Spis treści

Wstęp	4
Rozdział I Kategoria systemu międzynarodowego a specyfika nauki o stosunkach międzynarodowych	15
1. Wprowadzenie.....	15
2. Charakterystyka nauki o stosunkach międzynarodowych.....	20
3. Problemy metodologii stosunków międzynarodowych	42
4. Analizowanie kategorii systemu w nauce o stosunkach międzynarodowych	51
Rozdział II. Konceptualizacja kategorii systemu międzynarodowego	57
1. Uwarunkowania pierwszych koncepcji systemowych.....	57
2. Pierwsze teorie systemowe stosunków międzynarodowych	73
3. Popularyzacja kategorii systemu międzynarodowego.....	85
Podsumowanie	92
Rozdział III Neorealizm: system międzynarodowy w ujęciu metodologicznym.....	95
1. Wprowadzenie.....	95
2. System międzynarodowy w ujęciu neorealizmu.....	95
3. Debata wokół neorealistycznej koncepcji systemu międzynarodowego	111
4. Podsumowanie	129
Rozdział IV. System międzynarodowy w ujęciu ontologicznym	131
1. Wprowadzenie.....	131
2. Systemy historyczne George'a Modelskiego.....	134
3. Systemy światowe i systemy-światy	140
4. Teoria systemu-świata Immanuela Wallersteina.....	146
5. Systemy międzynarodowe historii powszechnej B. Buzana i R. Little'a.....	152
6. Podsumowanie	157
Rozdział V Współczesne wyzwania teorii systemowej.....	159
1. Wprowadzenie.....	159
2. Anarchia i stratyfikacja w systemie międzynarodowym	165
3. Spór agencje-struktury w stosunkach międzynarodowych.....	176
4. Alternatywa pragmatyzmu w badaniach stosunków międzynarodowych	183
5. Podsumowanie	191
Rozdział VI. Nowe zastosowania kategorii systemu międzynarodowego	192
1. Wprowadzenie.....	192
2. Teoria społeczności międzynarodowej	193

3. Teorie praktyk międzynarodowych	203
4. Relacjonizm w badaniu stosunków międzynarodowych	208
5. Podsumowanie	215
Rozdział VII Kierunki ewolucji kategorii systemu międzynarodowego w nauce o stosunkach międzynarodowych	217
1. Wprowadzenie.....	217
2. Ewolucja kategorii systemu międzynarodowego wobec problemów teorii i metodologii stosunków międzynarodowych.....	220
3. Ewolucja kategorii systemu międzynarodowego wobec pytań i hipotez badawczych.....	229
4. Podsumowanie	234
Zakończenie	237
Spis tabel.....	239
Spis rycin	240
Bibliografia	241

Wstęp

Niniejsza rozprawa jest wynikiem studiów autora, prowadzonych od kilku lat w zakresie teorii stosunków międzynarodowych. Pomysł badań nad kategorią systemu międzynarodowego wynika ze strategicznego znaczenia tej kategorii dla rozwoju dyscypliny stosunków międzynarodowych. Kwestia systemu międzynarodowego i jej rola w badaniach stosunków międzynarodowych nie znalazła jak dotąd całościowego ujęcia w polskiej literaturze przedmiotu, zarówno w aspekcie przedmiotowym, jak i porównawczym. Większość prac podejmujących problematykę teoretyczną skupia się bowiem na zastosowaniu określonych teorii do wybranych studiów przypadków.

Jeśli za Ziemowitem J. Pietrasiem zdefiniować kategorię teoretyczną jako „określony rodzaj pojęcia, używany w budowaniu zdań ściśle ogólnych, mających moc wyjaśniającą” to z pewnością „system międzynarodowy” można określić mianem kategorii¹. Jest to bowiem pojęcie ogólne o dużej liczbie desygnatów, pełniące znaczącą rolę w nauce o stosunkach międzynarodowych (NSM), stanowiące o wartości i znaczeniu historycznym tej dyscypliny². Barry Buzan i Richard Little uznali je wręcz za wyróżnik NSM³. Buzan, definiując w oksfordzkim słowniku nauk politycznych pojęcie dyscypliny określił ją jako dziedzinę nauki badającą interakcje między państwami oraz funkcjonowanie „systemu międzynarodowego”⁴. Traktowanie systemu międzynarodowego jako

¹ Ziemowit Jacek Pietraś, *Podstawy teorii stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1986, s. 28-29.

² Zob. Steve Smith i John Baylis (red.) *Globalizacja polityki światowej. Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 3. Redaktorzy tego najpopularniejszego na świecie podręcznika wskazują, że zapis „Stosunki Międzynarodowe” odwołuje się do nazwy dyscypliny, podczas gdy „stosunki międzynarodowe” pisane małymi literami w przekładzie - do jej przedmiotu badania. Autorzy odchodzą jednak w toku wywodu od nazwy „SM” na rzecz tzw. „polityki światowej” (ang. *world politics*). W niniejszej pracy autor zachowuje przyjętą w polskiej nauce nazwę *nauka o stosunkach międzynarodowych* z akronimem NSM.

³ Barry Buzan, Richard Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s.20. Autorzy tak piszą: „To właśnie ta koncepcja [systemu - przyp. T.P.] promuje tezę o odrębności stosunków międzynarodowych jako dyscypliny”.

⁴ Barry Buzan, „International Relations”, [w:] Iain McLean, Alistair McMillan, *Oxford Concise Dictionary of Politics*, Oxford University Press Inc. Nowy Jork 2003, s. 270-271. Dyscyplina wg Baylisa pisana jest z dużej litery.

centralnej kategorii NSM, jak też i definiowanie przedmiotu tej nauki poprzez odniesienie do niej wymaga specjalnej uwagi. Od kilku dekad kategoria systemu międzynarodowego nosi więc miano jednego z najważniejszych narzędzi teoretycznych w NSM. Niemniej, zasadniczym problemem w stosowaniu kategorii systemu pozostaje fakt rozbieżnych interpretacji jej znaczenia, na co uwagę zwrócił już w latach sześćdziesiątych XX wieku Jay S. Goodman, autor prawdopodobnie pierwszego w literaturze przedmiotu opracowania na temat „konceptu systemu międzynarodowego”. Wyróżnił on kilka wiodących sposobów konceptualizacji tego pojęcia na gruncie wczesnej nauki o stosunkach międzynarodowych:

- **system jako pojęcie opisowe** (*system-as-description*) – system jako uporządkowanie wzorców interakcji między podmiotami
- **system jako pojęcie wyjaśniające** (*system-as-explanation*) – system jest zmienną wpływającą na kluczowe parametry zjawisk politycznych
- **system jako oznaczenie metody** (*system-as-method*) – zastosowanie ujęcia systemowego do przetwarzania danych politycznych⁵.

Problemem badawczym niniejszej rozprawy doktorskiej są sposoby konceptualizacji kategorii systemu międzynarodowego w nauce o stosunkach międzynarodowych (NSM). W tym celu autor zamierza podjąć się badań wybranych koncepcji teoretycznych powstałych na gruncie tej nauki w drugiej połowie XX wieku oraz w początku XXI wieku. Głównym założeniem oraz ogranicznikiem pracy jest odwołanie do literatury euro-amerykańskiej z zakresu szeroko pojętych stosunków międzynarodowych po roku 1950, powstałej głównie w języku angielskim. Praca ma charakter analizy politologicznej, toteż rozpatrywane będą w niej teorie stosunków międzynarodowych operując kategorią systemu, powstałe przede wszystkim na gruncie nauk o polityce⁶. Podstawową metodą badawczą uczyniono analizę projektów badawczych

⁵ Jay S. Goodman, „The Concept of „System” in International Relations Theory”, *Background*, Vol. 8, No. 4 (1965).

⁶ Por. Jacek Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

(*research design*) formułowanych w nauce o stosunkach międzynarodowych oraz analizę treści (*content analysis*) tekstów oraz istniejącego na ich podstawie dyskursu naukowego.

Celem pracy jest stworzenie studium, poświęconego teoretycznym znaczeniom oraz praktycznym zastosowaniom kategorii systemu międzynarodowego w nauce o stosunkach międzynarodowych. Bodźcem dla rozwoju badań w tym zakresie jest wieloznaczność terminu „systemu międzynarodowego” co wielokrotnie utrudniało podejmowanie złożonych problemów badawczych przez badaczy stosunków międzynarodowych⁷.

Hipotezą niniejszej pracy jest sformułowanie, iż kategoria systemu międzynarodowego – pomimo rozwoju rozmaitych kategorii konkurencyjnych – pozostaje rdzeniem i najbardziej całościowym punktem oparcia dla nauki o stosunkach międzynarodowych, niezbędnym zarówno w wyjaśnianiu historycznych koncepcji rozumienia stosunków międzynarodowych (historia dyscypliny stosunków międzynarodowych), jak też w większości obszarów badań współczesnych (metodologia badań stosunków międzynarodowych). Hipotezę tę autor postara się uzasadnić poprzez interpretację kategorii systemu jako podstawowego narzędzia metodologicznego, swoistej mapy odniesień pojęciowych nauki o stosunkach międzynarodowych oraz kategorii obecnej w wielu szkołach badawczych, odwołujących się do rozmaitych wizji ontologii i epistemologii nauk społecznych.

We współczesnej polskiej nauce o stosunkach międzynarodowych powstało w ostatnich latach wiele interesujących prac empirycznych i teoretycznych, odwołujących się do kategorii systemu międzynarodowego⁸. Wiele z nich nosi charakter studiów przypadku, rozpatruje też złożone problemy międzynarodowe.

⁷ Por. Edward M. Halizak, *Ujęcie roli państwa w ekonomii politycznej stosunków międzynarodowych*, w: Mirosław Sulek, Janusz Symonides (red.) *Państwo w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009, s. 27-28.

⁸ Zob. m. in. Józef Kukułka, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000; Dariusz Kondrakiewicz, *Systemy równowagi sił w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1999; Teresa Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe: teorie-systemy-uczestnicy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000 i 2006; Ryszard Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Koncepcje, struktury, funkcjonowanie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004; Roman Kuźniar (red.), *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005; Ryszard

Pierwszymi próbami konceptualizacji kategorii systemu na polskim gruncie były prace Józefa Kukułki, Ziemowita Jacka Pietrasia i Janusza Stefanowicza. Stanowią one nadal zasadny punkt wyjścia do współczesnej refleksji teoretycznej w Polsce. Zostaną one omówione w rozdziale pierwszym. W latach 90. XX wieku powstały ciekawe prace Andrzeja Gałganka i Dariusza Kondrakiewicza, które stanowiły próbę zastosowania kategorii systemu międzynarodowego do oceny czynników zmian stosunkach międzynarodowych (Gałganek) oraz czynników ich stabilności (Kondrakiewicz). Autorzy wykorzystali koncepcje systemowe opracowane w czasach zimnej wojny. W roku 2000 ukazał się na polskim rynku podręcznik Teresy Łoś-Nowak, w którym autorka przedstawia kategorię systemu międzynarodowego jako podstawę języka pojęciowego dyscypliny. W późniejszych latach recepcja kategorii systemu staje się mniej wyraźna, pojawiły się bowiem konkurencyjne sformułowania, takie jak „porządek międzynarodowy” i „ład międzynarodowy”. Do kategorii porządku międzynarodowego nawiązuje między innymi praca zbiorowa pod redakcją Romana Kuźniara *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, natomiast do kategorii ładu międzynarodowego odnosi się praca *Późnowestfalski ład międzynarodowy*, pod redakcją Marka Pietrasia⁹. Popularnym określeniem w badaniach nad potencjałem państw jest również „międzynarodowy układ sił”, którą to kategorię często stosuje m. in. Mirosław Sułek¹⁰.

Skarzyński, *Anarchia i policentryzm. Elementy teorii stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlowej, Białystok 2006; Mirosław Sułek, Janusz Symonides (red.), *Państwo w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009; Stanisław Bieleń, *Polityka w stosunkach międzynarodowych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2010; Anna Wojciuk, *Dylemat potęgi. Praktyczna teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010; Edward M. Halizak (red.) *Geoekonomia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012; Wojciech Kostecki, *Strach i potęga. Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2012; W. Mich, J. Nowak (red.), *Wokół teorii stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012; Czesław Maj, *Socjologia stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013; Andrzej Gałganek, *Historia stosunków międzynarodowych. Nierówny i połączony rozwój*, Dom Wyd. Elipsa, Warszawa 2013.

⁹ Por. publikacje z przypisu nr 8.

¹⁰ Mirosław Sułek, „Międzynarodowy układ sił w procesie zmiany. Podejście ilościowe”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, nr 3-4, t. 32, 2005, s. 119-133; P. Mikulski, idem., „Międzynarodowy układ sił w perspektywie 2050 roku”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, nr 1-2, t. 39, 2009, s. 73-94; idem., *Potęga państw. Modele i zastosowania*, Wydawnictwo Rambler, Warszawa 2013.

Równocześnie trwa debata teoretyczna prowadzona na łamach periodyków. W 1991 roku Roman Kuźniar uznał, iż rozwój analizy systemowej powinien być jednym z priorytetów polskich badań nad stosunkami międzynarodowymi¹¹. Z kolei Teresa Łoś-Nowak i Andrzej Chodubski akcentowali potrzebę rozwoju funkcji diagnostycznej i prognostycznej¹². W polskim dyskursie teoretycznym zwracają uwagę regularne prace teoretyczne zwłaszcza Teresy Łoś Nowak, Andrzeja Gałganka, Jacka Czaputowicza, Ryszarda Skarżyńskiego i Ryszarda Zięby¹³.

Do priorytetów deklarowanych w pracach badawczych wspomnianych polskich autorów należy uporządkowanie pola badawczego stosunków międzynarodowych, tożsamość teoretyczna dyscypliny, zintegrowane badanie zmienności procesów międzynarodowych oraz percepcja tych procesów w pracach badaczy. Z punktu widzenia niniejszej rozprawy zwraca uwagę fakt, iż większość wątków podejmowanych w polskim dorobku badań nad stosunkami międzynarodowymi może odwoływać się do kategorii systemu

¹¹ Roman Kuźniar, „Przewartościowania w nauce o stosunkach międzynarodowych”, *Sprawy Międzynarodowe*, nr 1/1991, s. 83-84. Por. też idem., *System zachodni w stosunkach międzynarodowych: czynniki sprawcze ewolucji*, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Politycznych, Warszawa 1990.

¹² Teresa Łoś-Nowak, „Funkcja predyktywna nauki o stosunkach międzynarodowych. Wyzwania i zagrożenia”, *Studia Polityczne*, nr.1-4 (5) 1993, s. 147-155; Andrzej Chodubski, „Prognostyka jako wyzwanie metodologiczne w badaniu stosunków międzynarodowych”, *Annales UMCS, Sectio K.*, vol.16, no.2 (2009), s. 41-57; idem, „Wyzwania metodologiczne w rozpoznawaniu stosunków międzynarodowych”, *Gdańskie Studia Międzynarodowe*, nr 2 (2003), s. 7-24.

¹³ Teresa Łoś-Nowak, „Wyjaśniać czy interpretować: dylematy i wyzwania czwartej debaty interparadygmatycznej”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, nr 1-2, t.39, s. 29-48; eadem, „O potrzebie rekonstrukcji przestrzeni badawczej w nauce o stosunkach międzynarodowych. Refleksje natury polityczno-normatywnej, systemowej i metaforycznej”, *Przegląd Politologiczny*, nr 1/2011, s. 25-38; eadem „Od chaosu do ładu: w poszukiwaniu nowych form organizacji stosunków międzynarodowych”, *Wrocławskie Studia Politologiczne*, nr 2/2002, s. 85-93; eadem, „Zmiana jako przedmiot badań w nauce o stosunkach międzynarodowych”, *Wrocławskie Studia Politologiczne*, nr 10/2009, s. 184-205.A. Gałganek, „Genealogia międzynarodowości. Społeczna teoria stosunków międzynarodowych”, *Przegląd Politologiczny*, nr 3/2010, s. 7-22; idem., „Walka o ptaka: teoria i historia stosunków międzynarodowych”, *Przegląd Politologiczny*, nr 4/2008; Ryszard Skarżyński, „Stosunki międzynarodowe, system międzynarodowy, poliarchia”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, nr 1-2, t.41, 2009, s. 9-30; Ryszard Zięba, „Uwarunkowania polityki zagranicznej Polski na początku drugiej dekady XXI wieku”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, nr 1-2, t. 43. 2011, s. 9-38; idem., „Uwarunkowania polityki zagranicznej Polski w sferze euroatlantyckiej”, *Biblioteka OAP UW*, <http://biblioteka.oapuw.pl/ryszard-zieba-polityka-zagraniczna-polski-w-strefie-euroatlantyckiej-warszawa-2013/>, Warszawa 2013.

międzynarodowego. Teorie powstałe na gruncie neorealizmu i systemów-światów są popularnym tematem analiz z zakresu teorii stosunków międzynarodowych¹⁴.

Wydaje się zatem, iż próba sformułowania metodologicznych założeń dla zintegrowanych badań systemów pozwoliłaby na wartościowe uporządkowanie tematu. Dlatego niezbędna jest refleksja nad kategorią systemu i jej istniejącymi, jak też możliwymi zastosowaniami. W niniejszej rozprawie kategoria systemu międzynarodowego pojawia się w NSM w pracach z zakresu teorii stosunków międzynarodowych w kilku znaczeniach.

Tabela 1. Kluczowe interpretacje kategorii systemu międzynarodowego w NSM

Myślenie systemowe	Analiza systemowa	Poziom analizy systemu
System jako sposób pojmowania lub syntetyzowania zaobserwowanych regularności świata społecznego.	System jako metoda badawcza, umożliwiająca ujmowanie pojęć i wydarzeń społecznych jako zespołu zależnych zjawisk.	System jako najszerszy poziom uogólniania obserwowanych zjawisk

Źródło: opracowanie własne

Zadaniami badawczymi, które wyznaczył sobie autor pracy są usystematyzowanie wiedzy na temat kategorii systemu międzynarodowego, odniesienie się do jego rozmaitych znaczeń i wpływu na dotychczasowy rozwój dyscypliny oraz wskazanie nowych kierunków rozwoju w przyszłości. Ponadto, próba podjęcia tej problematyki w rozprawie doktorskiej wydaje się ciekawym wyzwaniem dla tożsamości naszej dyscypliny i jej metodologii badawczej, jest też szansą na lepsze zrozumienie problemów analizowanych na co dzień w NSM. Zgodnie z poglądem Józefa Kukułki, dobre przygotowanie metodologiczne pozwala trafniej oceniać stan faktyczny wiedzy, jaką dysponujemy¹⁵.

¹⁴ Zob. Marek Rewizorski, „Koncepcja systemu światowego według Immanuela Wallersteina”, *Przegląd Politologiczny*, nr 1/2009, s. 65-78; idem., „Konceptualizacja Zachodu w nauce o stosunkach międzynarodowych”, *Wrocławskie Studia Politologiczne*, nr 13/2012, s. 92-106; Łukasz Fijałkowski, Andrzej Polus, „Krytyczna analiza wybranych aspektów teorii polityki międzynarodowej Kennetha Waltza”, *Wrocławskie Studia Politologiczne*, nr 13/2012, s. 60-72; Janusz Hryniewicz, „Centrum-Peryferie: stara teoria w nowych czasach”, *Studia Polityczne*, PAN, nr 31/2013, s. 291-314.

¹⁵ Józef Kukułka, *Problemy teorii stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1978, s. 8.

W niniejszej rozprawie postawiono kilka pytań badawczych. Równolegle przedstawiono propozycje szczegółowych hipotez, stanowiących wstępną próbę odpowiedzi na te pytania. Zestawienie pytań i hipotez umieszczono w tabeli nr 2.

Tabela 2. Zestawienie pytań i hipotez badawczych rozprawy doktorskiej

Pytania badawcze	Szczegółowe hipotezy badawcze
Jakie były uwarunkowania rozwoju stosunków międzynarodowych jako dyscypliny badawczej w połowie XX wieku?	Kluczowymi uwarunkowaniami rozwoju SM był wzrost potęgi polityczno-gospodarczej USA oraz pojawienie się pozytywizmu naukowego na gruncie zachodnich nauk społecznych.
Jakie jest znaczenie kategorii systemu międzynarodowego w NSM?	Kategoria systemu międzynarodowego była i jest kluczowa dla rozumienia specyfiki NSM. Zastosowanie analizy systemowej na gruncie stosunków międzynarodowych wpłynęło stymulująco na uporządkowanie, rozwój i rozbudowę programu badawczego tej dyscypliny.
W jaki sposób sformułowano teorie systemowe w dyscyplinie stosunki międzynarodowe?	Teorie systemowe w SM oparto początkowo o modele cybernetyczne GST (<i>Grand System Theories</i>) oraz koncepcje systemu politycznego, opracowane na gruncie politologii anglosaskiej. Kategoria systemu międzynarodowego miała korespondować z założeniami pozytywizmu - modernizmu. Późniejszy rozwój teorii SM zdywersyfikował inspiracje.
Jaka jest charakterystyka metod systemowych stosowanych w nauce o stosunkach międzynarodowych?	Poza założeniami o hierarchizacji i kompleksowości elementów systemu nie ma jednolitej charakterystyki metod systemowych, ponieważ kategoria systemu międzynarodowego występuje w SM w różnych rolach.
Jakie cechy wspólne i jakie są różnice w głównych teoriach stosunków międzynarodowych, zbudowanych na gruncie analizy systemowej?	Cechy i różnice zależą przede wszystkim od przyjętej ontologii i epistemologii badań oraz koncepcji systemu. Podstawowymi cechami wspólnymi są złożoność, uwarunkowanie działań społecznych oraz bezpośrednia niesprowadzalność systemu do podstawowych elementów jego struktur
Jakie są główne kierunki zastosowania i rozwoju współczesnych teorii stosunków międzynarodowych opartych o analizę systemową?	Rozwój współczesnych teorii SM opiera się na twórczym łączeniu pojęć i koncepcji kilku dyscyplin (interdyscyplinarność). Obecna debata teoretyczna (nazywana „piątą debatą”) dotyczy tożsamości SM i praktycznego zastosowania ustaleń tej nauki, co w debacie naukowej premiuje: <ul style="list-style-type: none"> • koncepcje eklektyczne i post-pozytywistyczne (np. pragmatyczne i konstruktywistyczne) • badania ukierunkowane na: doradztwo, poznawanie tożsamości podmiotów, bezpieczeństwo i rozwiązywanie problemów dialogu międzynarodowego (teorie integracji, teorie strategii, emocjonalizm, pragmatyzm, postkolonializm)

Czy kategoria systemu międzynarodowego może być przydatna dla analizy współczesnych problemów stosunków międzynarodowych?	<p>Teorie systemowe są nadal potrzebne ponieważ procesy globalizacji i rozwoju technologicznego umożliwiają pogłębioną analizę problemów i współzależności stosunków międzynarodowych.</p> <p>Kategoria systemu międzynarodowego w epoce globalizacji może być bardziej jednolita niż kiedykolwiek przedtem, a dynamika przemian świata możliwa jest do uchwycenia dzięki kompleksowemu podejściu systemowemu.</p>
---	--

Niniejsza rozprawa składa się z siedmiu rozdziałów, tworzących wywód poświęcony różnym zastosowaniom kategorii systemu międzynarodowego w nauce o stosunkach międzynarodowych, zwłaszcza w zakresie teorii stosunków międzynarodowych (TSM). Teoria stosunków międzynarodowych jest tu rozumiana jako subdyscyplina NSM, zajmująca się zarówno podstawami ontologicznymi i epistemologicznymi NSM, jak też relacjami tej dziedziny wiedzy z innymi dziedzinami nauki takimi, jak: filozofia, historia czy ekonomia. Rozdział pierwszy przedstawia wprowadzenie do NSM jako dyscypliny badawczej, stanowi też wprowadzenie do analizy różnych ujęć systemów międzynarodowych, których ewolucję przedstawiają rozdziały drugi i trzeci. Wskazuje ponadto, iż zastosowanie kategorii systemu międzynarodowego w badaniach nad stosunkami międzynarodowymi domaga się oddzielnej analizy teoretycznej.

Rozdział drugi rekonstruuje korzenie „refleksji systemowej”, upatrując ich w pracach biologów i socjologów okresu międzywojennego. Zarysowuje również przegląd pierwszych koncepcji systemowych, powstałych na gruncie badania stosunków międzynarodowych (zwłaszcza traktowanych priorytetowo stosunków politycznych). Mowa tu o pierwszych pracach Mortona Kaplana (1957), Kennetha Waltza (1959), George Modelskiego (1961), Stanleya Hoffmana (kilka prac po 1959) i innych twórców teorii i metody systemowej na gruncie NSM. Monografie i artykuły tych autorów należą jednocześnie do kanonu prac postulujących tworzenie dyscypliny nauki o stosunkach międzynarodowych w ogóle. Rozdział wykaże, iż kategoria systemu międzynarodowego miała w myśli tych teoretyków grać pierwszoplanową rolę w wyznaczaniu obszaru badań nowej dyscypliny.

Rozdział trzeci odwołuje się do systemu międzynarodowego w ujęciu metodologicznym (by użyć rozróżnienia przedstawionego przez Ziemowita Jacka Pietrasia¹⁶), przedstawiając zarys kluczowych teorii systemu stosunków międzynarodowych, dojrzałych zespołów twierdzeń, powstałych w obszarze nauk politycznych. Na potrzeby analizy wybrano koncepcje najbardziej wpływowe i reprezentatywne dla lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku – a więc prace Kennetha N. Waltza, Barry’ego Buzana czy Richarda Little. Rozwój badań zapoczątkowany przez pracę Waltza stanowi w tej chwili jeden z rdzeni tradycji intelektualnej tej dyscypliny. Rozdział przedstawi zastosowanie „systemu międzynarodowego” jako poziomu analizy zjawisk, jak też i narzędzia analitycznego, stanowiącego tło (mapę) badań w stosunkach międzynarodowych. Debata nad tezami Waltza i jego teorią, zawężającą stosunki międzynarodowe do interakcji państw w systemie, toczy się do dzisiaj. Jej refleksem na polskim gruncie jest choćby dwutomowa praca zbiorowa *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, wydana w Polsce pod koniec 2013 roku¹⁷.

Rozdział czwarty ukazuje rozumienie systemu międzynarodowego w kategoriach ontologicznych, utożsamiających „system międzynarodowy” z realnymi konstrukcjami społecznymi, zdefiniowanymi na gruncie socjologii i historii. Przykładem tego typu są prace szkoły Immanuela Wallersteina oraz późniejsze konceptualizacje dokonane przez Barry’ego Buzana, Richarda Little oraz Francis Fukuyamę. Pojęcie „systemu międzynarodowego” zyskuje w nich wymiar „materialny”, stanowiąc określenie konkretnych formacji kulturowych, tworzonych przez grupy ludzi, plemiona, narody i państwa w różnych okresach historii świata (osobliwie historii gospodarczej). Podejście to zyskało również zwolenników w Polsce, by przytoczyć niedawno opublikowane prace autorstwa m. in. Tadeusza Klementewicza czy Andrzeja Gałanka¹⁸.

W przeciwieństwie do rozdziałów 1-4, zasadniczo porządkujących dorobek teoretyczny dyscypliny, zbudowany w pierwszych dekadach jej istnienia,

¹⁶ Zob. szerzej rozdział pierwszy niniejszej rozprawy.

¹⁷ Edward Haliżak, Marek Pietraś (red.), *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Rambler, Warszawa 2013.

¹⁸ Por. Tadeusz Klementewicz, *Geopolityka trwałego rozwoju*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2013, Andrzej Gałanek, *Historia stosunków... op. cit.*, tomy 1 i 2.

rozdziały piąty i szósty stanowią analizę współczesnych trendów rozwojowych nauki o stosunkach międzynarodowych. Analiza dokonywana jest z perspektywy kategorii systemu międzynarodowego, interpretacji jej zastosowania, funkcji, roli.

Rozdział piąty przedstawia wyzwania stojące przed NSM w kontekście współczesnych debat teoretycznych, takich jak spór o odpowiedniość kategorii anarchii w systemach międzynarodowych, spór agent-struktura, jak również kwestie nowych prądów metodologicznych, przykładowo pragmatyzmu, promowanego przez Friedricha Kratochwila, czy podążającego jego nurtem eklektyzm, promowany przez Petera Katzensteina i Rudrę Sila. Autorzy tych koncepcji wskazują, że w epoce globalizacji państwa są opłatanie przez sieci relacji i ról w stosunkach międzynarodowych. Deklarują również potrzebę rozwijania metodologii komplementarnej wobec teorii SM.

Rozdział szósty odwołuje się do nowych zastosowań kategorii systemu międzynarodowego, kształtujących się w kontekście powyższych sporów ontologicznych i epistemologicznych po upadku Związku Radzieckiego. Mowa tu o próbie stworzenia „teorii systemowej średniego zasięgu” w miejsce ogólnych teorii globalnych, czy ujęciach socjologicznych, ewoluujących w XXI wieku w stronę relacjonizmu i kompleksowości, stanowiących próbę problemowego ujmowania systemu międzynarodowego (próba połączenia rozumienia metodologicznego i ontologicznego). W tym kontekście zwracają uwagę propozycje Emmanuela Adlera i Daniela Nexona, które *de facto* kreują nowy sposób patrzenia na stosunki międzynarodowe, w których podmiotowo traktowane są nie instytucje (np. państwa), ale relacje między nimi.

Rozdział siódmy stanowi podsumowanie rozważań zawartych w rozprawie oraz próbę uogólnienia trendów ewolucji kategorii systemu w nauce o stosunkach międzynarodowych. W zakończeniu autor stara się ocenić przedstawione w tym wstępie hipotezy i wskazać potencjalne kierunki dalszej ewolucji kategorii systemu międzynarodowego w obliczu złożonych problemów współczesności, takich jak globalizacja, rozwój, metropolizacja (czynniki zewnętrzne wobec nauki) czy interdyscyplinaryzacja i fragmentacja uprawiania nauk społecznych (czynniki wewnętrzne w ramach nauki).

Kluczowym pytaniem, jakie oczekuje wyjaśnienia w związku z hipotezą niniejszej pracy jest kwestia – czy sięgająca korzeniami lat pięćdziesiątych XX wieku kategoria systemu międzynarodowego w złożonym, sieciowym i zglobalizowanym świecie XXI wieku nadal pozostanie kategorią użyteczną, czy też należałoby sformułować inne propozycje teoretyczne, bardziej wiarygodnie wyjaśniające specyfikę współczesności i lepiej odpowiadające trendom rozwoju nauk społecznych. Odpowiedź na to pytanie byłaby poniekąd próbą odpowiedzi na wątpliwości, dotyczące przedmiotu badań i struktury pojęciowej nauki o stosunkach międzynarodowych oraz jej statusu pośród innych nauk społecznych.

Rozdział I

Kategoria systemu międzynarodowego a specyfika nauki o stosunkach międzynarodowych

1. Wprowadzenie

Rozdział podejmuje problematykę wprowadzającą dla badań nad ewolucją kategorii systemu międzynarodowego w nauce o stosunkach międzynarodowych (NSM). W związku z tym, przedmiotem badań w niniejszym rozdziale są przede wszystkim uwagi nad metodami analizy stosunków międzynarodowych, ze szczególnym uwzględnieniem kategorii systemu międzynarodowego i równie popularnej: analizy systemowej. Kluczowym zadaniem w tym kontekście pozostaje zdefiniowanie problematyki badań prowadzonych na gruncie NSM oraz identyfikowanie potencjalnego wpływu kategorii systemu na współczesne wzorce budowania teorii, przyjęte w procesie badawczym w NSM, w poszczególnych jej paradygmatach. Produktem niniejszego rozdziału będzie więc próba zbudowania modelu analizy pojęciowej, odpowiedniej do interpretacji różnych ujęć systemu międzynarodowego.

System międzynarodowy jest pojęciem niejasnym, definiowanym na różne sposoby, występującym w rozmaitych schematach pojęciowych i rolach. Na brak precyzji w definiowaniu tego pojęcia zwracano uwagę już w latach 60. XX wieku¹⁹. Niejednoznaczność podstawowej kategorii pojęciowej stanowi nadal poważne wyzwanie dla tożsamości NSM, aspirującej do miana równoprawnego partnera w naukach społecznych²⁰. Dla autora niniejszej rozprawy istotne jest w tym przedmiocie - odniesienie się z jednej strony do badań euro-amerykańskich, a z drugiej strony - odwołanie się i nawiązanie do polskiej tradycji badawczej w tym zakresie. W polskiej literaturze przedmiotu kategoria systemu międzynarodowego doczekała się konceptualizacji w pracach profesorów Józefa Kukułki, Ziemowita Jacka Pietrasia oraz Janusza Stefanowicza.

¹⁹ Jay S. Goodman, "The Concept of System in International Relations Theory", *Background*, vol.8, no. 4 (1965), s. 257.

²⁰ Uwagę na powyższą kwestię zwracają z pewnym ubolewaniem Barry Buzan i Richard Little, w: *Systemy międzynarodowej w historii świata*, tłum. E. Brzozowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 42-51.

Józef Kukułka, autor pierwszego polskiego podręcznika z zakresu *stricte* teorii stosunków międzynarodowych (TSM), analizując porównawczo rozmaite ujęcia systemowe wypracowane w nauce zachodniej oraz marksistowskiej przyznał, iż system to przede wszystkim metoda myślenia o złożonych całościach (przyrodniczych bądź społecznych), opierająca się na:

- przedstawianiu obiektów badań jako struktur, posiadających wejścia, wyjścia i kanały komunikacji (strukturę zdefiniowano tu jako zespół sprzężeń między elementami);
- odnoszeniu obserwowanych elementów: zjawisk i procesów do całości struktury;
- konkretyzacji obrazów badanych obiektów jako całości zorganizowanych wewnętrznie²¹.

Po dokonaniu powyższego rozróżnienia Kukułka stwierdził, że nie ma jednolitej definicji systemu, ponieważ kategoria ta nie dysponuje trwałą – a więc uznaną w środowisku badaczy treścią. Za konieczne uznawał więc zbadanie różnych konkretnych zespołów zjawisk opisywanych mianem systemów i ich porównanie. Nie dysponując wystarczającą ilością danych do skonstruowania ogólnej definicji, Kukułka podjął się jednak próby konceptualizacji cech zjawisk, określanych jako „systemowe”. Ujął te cechy w formie dwóch paradoksów. Paradoks całkowitości określa niemożliwość sprowadzenia cech całości do sumy cech elementów oraz niemożliwość wyprowadzenia cech całości z cech elementów. Paradoks hierarchiczności polega zaś na tym, iż obiekt analizowany w nauce jako system, jest całością złożoną z elementów, które są podsystemami²². Oba paradoksy, stanowiące wypadkową postulatów i rozmaitych definicji „systemów” – do dziś zachowują swą aktualność.

Kukułka doceniał metodologiczne znaczenie kategorii systemu międzynarodowego jako narzędzia służącego uporządkowaniu (strukturyzacji) pola badawczego młodej nauki o stosunkach międzynarodowych. System w ujęciu Kukułki stanowił zatem instrument systematycznej analizy zjawisk,

²¹ Józef Kukułka, *Problemy teorii...*, s. 157-162.

²² Ibidem, s. 167-168.

organizującej proces poznawczy w NSM. Ponadto, analiza literatury przedmiotu pozwoliła mu również stwierdzić, iż kategoria ta szybko objęła subiektywną sferę postrzegania NSM przez badaczy – stała się słowem-wytrychem²³. Prawdopodobnie ta druga specyfika przyczyniła się do chaosu terminologicznego, do którego doprowadzono przy próbach konceptualizacji systemu międzynarodowego. Pod koniec lat 70. XX wieku, gdy Kukułka pisał swoją książkę, rozmaite modele systemowe nie stanowiły jeszcze ugruntowanej teorii ani nie były wyróżnikiem dyscypliny stosunków międzynarodowych. Jakkolwiek systemy – rozumiane metodologicznie jako siatki zmiennych / pojęć tworzyły już pewne ramy odniesienia dla formułowania twierdzeń. Być może również dlatego Kukułka zaryzykował zdefiniowanie celu teorii stosunków międzynarodowych jako badania nad strukturami, rozwojem i funkcjami systemu międzynarodowego²⁴.

Ziemowit J. Pietraś, zaakceptował cel TSM, zdefiniowany przez Kukułkę, ale rozszerzył rozumienie kategorii systemu, którą definiował dwojako, w sensie ontologicznym oraz metodologicznym²⁵. Ten podział analityczny jest bardzo przydatny dla badacza teorii stosunków międzynarodowych i znajdzie zastosowanie w niniejszej pracy. System w sensie ontologicznym to „system międzynarodowy istniejący obiektywnie w świecie”. System w drugim znaczeniu, w sensie metodologicznym – to narzędzie badawcze, model pojęciowy, umożliwiający analizę i wyjaśnianie zjawisk oraz procesów międzynarodowych.

Tabela 3. Rodzaje definicji systemów w NSM według Ziemowita Jacka Pietrasia

System w rozumieniu ontologicznym	System w rozumieniu metodologicznym
<ul style="list-style-type: none"> • zespół zintegrowanych elementów, między którymi występuje sprzężenie zwrotne • obiekt złożony z elementów powiązanych łańcuchem więzi przyczynowo-skutkowych • obiekt celowościowy 	<ul style="list-style-type: none"> • systemy uczestników stosunków międzynarodowych • systemy stosunków międzynarodowych • systemy ról międzynarodowych • systemy wyznaczników zachowań międzynarodowych

²³ Ibid. s. 203-204.

²⁴ Ibidem, s. 27.

²⁵ Ziemowit J. Pietraś, *Podstawy teorii...*, s. 115.

<ul style="list-style-type: none"> • zespół stosunków lub zachowań wobec rzeczywistości • kompleks elementów powiązanych ze sobą i tworzących jedność ze środowiskiem międzynarodowym. 	<ul style="list-style-type: none"> • systemy zjawisk i procesów międzynarodowych • systemy właściwości zjawisk
--	--

Źródło: opracowanie na podstawie Z. J. Pietraś, *Podstawy teorii stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1986, s.114-116.

Powyższy przegląd stosowania kategorii systemu międzynarodowego w literaturze przedmiotu, sformułowany przez Ziemowita Jacka Pietrasia potwierdza, iż była / jest to kategoria tyleż kluczowa dla badań nad stosunkami międzynarodowymi, co wieloznaczna.

Zdaniem Janusza Stefanowicza rozwój teoretyczny NSM w oparciu o kategorię systemu międzynarodowego wynikał z potrzeby całościowego teoretycznego ujęcia „sceny międzynarodowej” oraz potrzeby sformułowania nowego narzędzia analitycznego w opozycji do tradycyjnego, indukcyjnego realizmu politycznego, dominującego w NSM po drugiej wojnie światowej²⁶. Popularyzacja teorii systemowych, rozwijanych od połowy XX wieku w opozycji do „pesymistycznych” teorii realistów politycznych, inspirowanych poglądami o nieuchronności wojen międzynarodowych i konieczności utrzymywania równowagi sił - dawała optymistyczną optykę spojrzenia na rzeczywistość międzynarodową. Według Stefanowicza „systemowe okulary” badacza pozwalały analizować stosunki międzynarodowe w sposób bardziej uporządkowany, toteż zaliczył on teorie systemowe do opisowo-analitycznych, natomiast idee realizmu politycznego do analiz wartościujących. Niemniej, Stefanowicz zwrócił uwagę, iż strukturalna i modelowa jedność świata, przedstawianego w teoriach systemowych, sprawiała wrażenie uporządkowanego ładu i również inspirowała badaczy do wniosków normatywnych. Autorzy licznych prac z zakresu NSM, opublikowanych w okresie zimnej wojny uzasadniali bowiem, iż systemowy ład międzynarodowy (osobliwie „dwubiegunowy”) „nie pozwoli” na kolejną wojnę światową, a wręcz przyczyni się do pogłębienia zrozumienia i poszerzenia interakcji na skalę międzynarodową. Wyrażano również pogląd, iż „system

²⁶ Janusz Stefanowicz, *Ład międzynarodowy. Doświadczenie i przyszłość*, Wyd. Instytut Nauk Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1996, s. 7-20.

chroni” – w rozumieniu ontologicznym – rzeczywistość międzynarodową przed anarchią²⁷. Obok kategorii systemu, Stefanowicz posługiwał się równolegle kategorią normatywną ładu międzynarodowego oraz społeczności międzynarodowej, wypracowaną w tzw. szkole angielskiej TSM²⁸.

Zarysowana powyżej tradycja badawcza polskich nauk politycznych w aspekcie konceptualizacji kategorii systemu międzynarodowego stanowi zasadniczą inspirację dla autora. Argumentacja profesorów Kukułki i Pietrasia stworzyła zarówno ciągłość pomiędzy polską a zachodnią myślą teoretyczną, jak też miała kluczowe znaczenie dla kształtowania się wzorców badania i rozumienia problematyki międzynarodowej w polskiej nauce. W związku z powyższym oraz w związku z podejmowaną w tej części pracy problematyką należy odpowiedzieć na kilka pytań badawczych, takich jak:

- na czym polega specyfika badań nad stosunkami międzynarodowymi?
- czym są i jak są definiowane w NSM systemy międzynarodowe?
- co należy wziąć pod uwagę podczas badania kategorii systemu?

Próba odpowiedzi na trzy postawione powyżej pytania będzie tematem kolejnych rozważań zawartych w trzech poszczególnych podrozdziałach. Analiza poniższa odwołuje się do rozróżnień pojęciowych, stosowanych zasadniczo w naukach politycznych, następnie przedstawia specyfikę dyscypliny stosunki międzynarodowe i stosowaną w jej ramach tzw. analizę systemową. Kolejnym, podsumowującym dla tego rozdziału zagadnieniem, będzie budowa modelu analitycznego, umożliwiającego śledzenie procesu teoretycznego (tzw. *process tracing*) w aspekcie stosowania kategorii systemu w NSM²⁹.

Należy wyraźnie zaznaczyć, iż koncepcje systemowe opracowane przez badaczy stosunków międzynarodowych mają zgoła odmienny charakter od analizy systemowej, stosowanej w badaniu problemów zarządzania, analizy grup

²⁷ Janusz Stefanowicz, *Anatomia polityki międzynarodowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000, s. 22-23.

²⁸ Zob. Janusz Stefanowicz, *Ład międzynarodowy...* rozdz. XI-XIII.

²⁹ Por. Jeffrey Checkel, "Process Tracing", [w:] Audie Klotz, Deepa Prakash, *Qualitative Methods in International Relations. A Pluralist Guide*, Palgrave Macmillan, New York 2009, s. 114-127.

społecznych na gruncie socjologii, czy badaniu wewnątrzpaństwowych systemów politycznych na gruncie politologii³⁰. Nie uniemożliwia to jednak wykorzystania pojęć wspólnych naukom politycznym w zakresie podstaw metodologii ogólnej, rozumianej funkcjonalnie, zarówno jako warunek naukowości, jak też płaszczyzna porozumienia badaczy poszczególnych dyscyplin.

Powyższa uwaga wynika z zauważalnej ewolucji przedmiotu badania teorii stosowanych w nauce o stosunkach międzynarodowych oraz ich interakcji z podejściami innych dyscyplin nauk społecznych (np. socjologia, ekonomia). Ujęcie to pozostaje też zgodne z dwoma podstawowymi czynnikami generującymi zmiany w naukach społecznych w ogóle: wydarzeniami historycznymi oraz odkryciami teoretycznymi.

2. Charakterystyka nauki o stosunkach międzynarodowych

Każda dziedzina nauki, badana jest w ramach tematycznych dyscyplin naukowych, współtworzonych przez uświadomionych w zakresie swej odmienności badaczy, ich dorobek badawczy oraz instytucje sprzęgające te podmioty w jedną tradycję analityczną. Każda dyscyplina posiada swoistą metodologię prowadzenia badań naukowych. **Poprzez metodologię badań rozumie się** tu przede wszystkim analizę reguł (metod) postępowania badawczego w określonej dziedzinie nauki (jaką są stosunki międzynarodowe)³¹. Jest to wąskie i tematyczne rozumienie teorii metod naukowych, stanowiącej fragment szerzej rozumianej, ogólnej metodologii nauk, dziedziny filozofii nauki, zajmującej się epistemologicznymi uwarunkowaniami poznania naukowego³².

Samą naukę należy zdefiniować jako społecznie zorganizowany, konwencjonalny proces działań, zmierzających do możliwie obiektywnego poznania rzeczywistości, przy czym **rzeczywistość** można tu rozumieć jako

³⁰ Zob. Próby ujęcia analizy systemowej w: Władysław Findeisen, Edward S. Quade, „Metodologia analizy systemowej”, w: Władysław Findeisen (red.), *Analiza systemowa – postawy i metodologia*, PWN, Warszawa 1985, s. 93-126.

³¹ Por. Stefan Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 23.

³² Adam Grobler, Ignacy Fiut (red.), *Metodologia nauk. Wybór tekstów*, Wydawnictwo AGH, Kraków 1989, s. 6.

całokształt wszystkich obserwowalnych pośrednio oraz bezpośrednio obiektów, warunków i zdarzeń, istniejących niezależnie od naszej świadomości i woli. Jest to rozumienie funkcjonalne nauki, której zasadniczym założeniem, celnie zdefiniowanym przez Leszka Kołakowskiego, jest pozytywistyczne przekonanie o poznawalności rzeczywistości³³. Ponadto, w znaczeniu instytucjonalnym, nauka jest również procesem tworzenia wiedzy o tej rzeczywistości³⁴. Nierozłączny związek obu wspomnianych pojęć: nauki i metodologii nauki, obrazuje zwięzła definicja Barbary Krauz-Mozer, której zdaniem nauka pozostaje po prostu wyodrębnionym zbiorem wiedzy, osiągniętym za pomocą naukowej metodologii³⁵.

Tradycyjnie podstawowym kryterium odróżniającym wiedzę naukową o stosunkach międzynarodowych od wiedzy potocznej jest możliwość racjonalnego uzasadniania jej prawdziwości, co wykląda się jako zgodność metodycznej obserwacji i rzeczywistości. Charakterystycznymi i integralnymi cechami naukowości pozostają również postulaty spójności, niesprzeczności, intersubiektywnej komunikowalności oraz sprawdzalności prowadzonych badań. Oznacza to, że w przeciwieństwie do wiedzy potocznej, nauka winna opierać się na uzasadnionym metodologicznie i udokumentowanym poznaniu empirycznym. W związku z tym poglądem, wielu uczonych podkreśla, iż wszelkie ustalenia dotyczące analizowanych naukowo zjawisk powinny domyślnie podlegać kontroli doświadczenia³⁶. Pogląd ten, wyrosły na gruncie pozytywizmu, jest akceptowany przez większość uczonych, zyskał również wsparcie zwolenników

³³ Leszek Kołakowski, *Filozofia pozytywistyczna. Od Hume do Koła Wiedeńskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 11-15; David Marsh, Paul Furlong, „Skóra, a nie sweter: ontologia i epistemologia w politologii”, w: David Marsh, Gerry Stoker (red.), *Teorie i metody w naukach politycznych*, przeł. J. Tegnerowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 22-25.

³⁴ Zob. Barbara Krauz-Mozer, W. Szostak, *Teoria polityki. Podstawy metodologiczne politologii empirycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1993, s. 7-8; Józef Kukułka, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2003, s. 34-36.

³⁵ Zob. Barbara Krauz-Mozer, *Teoria polityki. Założenia metodologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

³⁶ Adam Grobler, *Metodologia nauk*, Wydawnictwo Aureus, Kraków 2006, s. 23.

falsyfikacjonizmu, propagowanego na gruncie filozofii nauki przez Karla R. Poppera³⁷.

Tabela 4. Empirystyczny pogląd na naukę

Umysł ludzki	<i>wiedzę nabywa poprzez doświadczanie świata</i>
Twierdzenie naukowe	<i>powinno być potwierdzone przez doświadczenie (np. obserwację lub eksperyment)</i>
Wyklucza się twierdzenia	<i>których nie można poddać sprawdzaniu doświadczalnemu</i>
Prawa naukowe	<i>twierdzenia nt. powtarzalnych wzorów doświadczenia</i>
Wyjaśnianie zjawiska	<i>to wykazanie, iż jest ono przypadkiem prawa naukowego</i>
Przydatność analizy	<i>pozwala wyjaśniać i przewidywać zjawiska</i>
Obiektywność naukowa	<i>polega na odróżnieniu zdań faktualnych od subiektywnych sądów wartościujących</i>

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ted Benton, Ian Craib, *Filozofia nauk społecznych. Od pozytywizmu do postmodernizmu*, tłum. L. Rasiński, Wydawnictwo Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP, Wrocław 2003, s. 23-30.

Tradycja XX wiecznej filozofii nauk społecznych oraz praktyka badawcza nauki o stosunkach międzynarodowych wskazują na rozliczne trudności, występujące w empirystycznym ujęciu nauki. Wielu badaczy zaprzeczyło jedności doświadczeń nauk przyrodniczych i humanistycznych, wykazując słusznie, iż świat społeczny rządzi się innymi zasadami niż prawa nauki, sformułowane na gruncie nauk przyrodniczych. Do zasad tych należą nieprzewidywalność, zmienność ludzkich doświadczeń, wolna wola i świadomość ludzka oraz zasadnicze różnice ontologiczne pomiędzy badaczem a przedmiotem badania. Upowszechnienie się w NSM badań porównawczych wykazało znaczące różnice w postrzeganiu i interpretacji wartości i zachowań politycznych przez różne typy analizy, także te wyrosłe na gruncie tolerancyjnej analizy systemowej. Uczeni w naukach społecznych powołują się zwykle w tym przedmiocie na przemyślenia Maxa Webera, który u progu XX wieku przyznał, iż nauka jest warunkowana normami cywilizacyjnymi oraz profesjonalnymi.

Od czasu też Webera o konstruowaniu naukowych opowieści na temat życia społecznego, poprzez tezy Althussera o społecznej produkcji wiedzy, uwagę nauki zwraca problem społecznej natury samego doświadczenia. W praktyce

³⁷ Karl Popper, *Falsyfikowalność jako kryterium demarkacji...*, w: Adam Grobler, Ignacy Fiut, op. cit., s. 91-114.

bowiem często pozostaje uczonym uznać za Willardem Quinem, iż całokształt pozyskanej w badaniach wiedzy jest „tylko” tworem człowieka i że z tego tytułu „styka się z doświadczeniem jedynie wzdłuż swych krawędzi”³⁸. Uwaga ta odnosi się w znacznym stopniu do praktyki badawczej NSM, gdzie odległość badacza od obserwowanych procesów międzynarodowych oraz chronicznie niewystarczająca ilość danych, potrzebnych do opracowania twierdzeń i wnioskowań – jest ogromna, nawet jeśli uczeni próbowali zawęzić problematykę stosunków międzynarodowych tylko do zjawisk międzynarodowych stosunków politycznych³⁹. Powszechna w nauce wiara w doświadczenie ludzkie jako kryterium naukowości wiedzy, pomimo swego uniwersalnego charakteru, nie gwarantuje pełnej obiektywności ustaleń naukowych, pozostaje ideałem⁴⁰. Pogląd Quine’a można uzasadnić również faktem, iż jakkolwiek postulowane cele nauki pozostają uznawane przez wspólnotę uczonych (tzn. uważane za obiektywne, który to jednak elitaryzm kwestionowali chociażby Thomas Kuhn, czy Pierre Bourdieu⁴¹), a zaliczymy do owych celów: obserwację, opis, wyjaśnienie i przewidywanie – to potoczność uprawiania nauki występuje zawsze w określonym (ale też zmiennym!), społecznym kontekście czasu i przestrzeni. Do podobnych wniosków doszedł również popperysta Imre Lakatos, wykazując, iż nauka rozwija się oraz dochodzi do prawd poprzez zespoły twierdzeń, zwane programami badawczymi, składające się z rdzenia teorii, hipotez pomocniczych oraz mechanizmów rozwiązywania anomalii⁴². Swoje wątpliwości odnośnie empiryzmu wskazywali również relatywiści, tacy jak Paul Feyerabend czy David

³⁸ Willard Quine, *Empiryzm bez dogmatu*, [w:] Adam Grobler, Ignacy Fiut (red.), *Metodologia nauk...*, Kraków 1989, s. 77-78.

³⁹ Józef Kukułka w pracy *Problemy teorii...* s. 31-34, zwraca uwagę, iż politolodzy mają tendencję do traktowania SM jako walki o władzę, przez co redukują SM do *polityki międzynarodowej* i dalej - do procesu politycznego lub analizy podejmowania decyzji. Tymczasem stosunki społeczne – zdaniem Kukułki - to coś szerszego niż tylko władza.

⁴⁰ Barbara Krauz-Mozer, *Politologia z punktu widzenia metodologii sensu largo*, [w:] Andrzej Antoszewski, Anna Dumała, Barbara Krauz-Mozer, Katarzyna Radzik, *Teoretyczne i metodologiczne wyzwania badań politologicznych w Polsce*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2009, s. 12.

⁴¹ Thomas S. Kuhn, *Tradycja i nowatorstwo w badaniach naukowych*, w: tegoż, *Dwa bieguny. Tradycja i nowatorstwo w badaniach naukowych*, tłum. Stefan Amsterdamski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1985, s. 318-320. por. też Imre Lakatos, *Pisma z filozofii nauk empirycznych*, tłum. W. Sady, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 336-345.

⁴² Imre Lakatos, *Falsyfikacja a metodologia naukowych programów badawczych*, w: idem, *Pisma z filozofii...*, s. 71-77.

Bloor, uznający, iż nauka wręcz uzurpuje sobie uprzywilejowany dostęp do ludzkiego doświadczenia, nie posiadając wiarygodnych kryteriów demarkacji wiedzy naukowej i wiedzy potocznej⁴³.

Podsumowując powyższe uwagi, można uznać, iż każdy z powyższych czterech celów nauki – obserwacja, opis, wyjaśnianie i przewidywanie jest kontekstualizowany (a więc: relatywizowany) przez wiedzę zastaną i otoczenie, w jakim powstaje. W tym zakresie zaistniała również i wąska nić porozumienia pomiędzy zwolennikami Karla Poppera i Thomasa Kuhna – obie szkoły uznały, iż nauka rozwija się przez innowacje, powstałe na gruncie refleksji badaczy (niekoniecznie więc z odwołaniem do bazy empirycznej) i przeobrażeń jej samej oraz obserwacji zjawisk społecznych. Różnice pomiędzy dwoma krytycznymi wobec pozytywistycznego empiryzmu filozofami nauki dotyczyły jednak już tego, w jaki sposób pojawiają się owe innowacje. Popper był przekonany, iż nauka rozwija się poprzez falsyfikowanie i odrzucanie nieskutecznych teorii (jego uczniowie złagodzili ten pogląd), podczas gdy Kuhn uważał, że nauka rozwija się historycznie poprzez zmiany paradygmatów nauki normalnej w rezultacie uprawomocnienia teorii lepiej tłumaczących występujące w badaniach anomalie⁴⁴. Polemikę podjął Lakatos, wykazując na podstawie badań historii nauki, iż często teorie naukowe obowiązują, pomimo jawnych sprzeczności, tudzież odrzucenia (falsyfikacji) części założeń. Przykładami mogą być niektóre normatywne teorie stosunków międzynarodowych w rodzaju popularnej koncepcji „Końca historii” Francisca Fukuyamy, głoszone i stosowane w analizie pomimo licznych luk w argumentacji i niesprawdzalności twierdzeń, czy nawet rozwijane w sytuacji odwołania podstawowych tez przez ich autora⁴⁵.

⁴³ Ted Benton, Ian Craib, op. cit., s. 75-77. Por. Paul .K. Feyerabend, *Przeciw metodzie*, tłum. S. Wiertlewski, Wydawnictwo Siedmioróg, Wrocław 1996.

⁴⁴ Kuhn przedstawił swoje zastrzeżenia do tez Poppera na słynnej debacie w 1965 roku, zob. Thomas S. Kuhn, *Logika odkrycia naukowego czy psychologia badań?*, w: tenże, *Dwa bieguny...*, s. 377-403.

⁴⁵ Francis Fukuyama, *Koniec historii*, tłum. T. Bieroń, M. Wichrowski, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2000. W ciągu dekady od publikacji swojej książki (wyd. w USA w 1992 roku) Fukuyama odwołał swoje tezy, niemniej, nadal stanowią one popularny temat dyskusji teoretycznej, stanowiąc opozycję dla równie popularnej idei „zderzenia cywilizacji” S. Huntingtona.

Argumentację Kuhna podjął i zradyzalizował Feyerabend, który stwierdził, iż skoro większość odkryć w nauce osiągnięto poprzez łamanie zasad teje, to nie ma powodu, by wyznaczać jakiegokolwiek obiektywizujące cele nauki (słynne sformułowanie: *anything goes*)⁴⁶. Dodał również, iż teorie są z tej przyczyny całkowicie nieporównywalne, tj. niewspółmierne⁴⁷. W rezultacie tak przyjętych relatywistycznych założeń pojawia się niekiedy współcześnie u psychologizujących autorów postmodernistycznych radykalna konkluzja, iż tzw. fakty społeczne/polityczne istnieją jedynie jako wynik subiektywnej refleksji podmiotu poznającego. Oznaczałoby to, iż klasyczne kryterium prawdy naukowej (według korespondencyjnej teorii prawdy) może być osiągnięte tylko poprzez potwierdzenie zgodności obserwowanych zjawisk z doświadczeniem wewnętrznym badacza, czego z kolei nie sposób zweryfikować w tradycyjnym języku pozytywistycznej metody naukowej⁴⁸. Jeszcze dalej idą współcześni radykalni pragmatyści, wskazując, iż nauka powinna wyzbyć się dążeń do obiektywnych prawd naukowych, ale raczej służyć subiektywnym korzyściom⁴⁹. Jak łatwo wykazać, pogląd o umyśle ludzkim jako jedynym źródle doświadczenia jest naiwnym, lustrzanym odbiciem równie naiwnego pozytywistycznego poglądu o umyśle ludzkim, jako *tabula rasa*.

Sposobem na osiągnięcie *via media* pomiędzy skrajnymi poglądami może być skądinąd podejście pluralistyczne. Dla nauk społecznych, a do takich należy nauka o stosunkach międzynarodowych, oznacza to postulat dwuwymiarowego ujmowania zjawisk, będących przedmiotem badania. Z jednej bowiem strony badacze interesują głównie doświadczalne(empirycznie) fakty i zjawiska

⁴⁶ Poglądy relatywistyczne Feyerabenda wyłoniły się z jego akceptacji dla pluralizmu w badaniach naukowych, zob. Paul K. Feyerabend, *Jak być dobrym empirystą? Wezwanie do tolerancji w kwestiach epistemologicznych* (1963) i tenże, *Ku pocieszeniu specjalisty* (1970), w: *Jak być dobrym empirystą?* tłum. K. Zamiara, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1979.

⁴⁷ Paul K. Feyerabend, *Wyjaśnianie, redukcja, empiryzm – teza o niewspółmierności teorii naukowych*, w: Adam Grobler, Ignacy Fiut (red.), *Metodologia nauk. Wybór tekstów*, Kraków 1989, s. 163-164, por. K. Zamiara, *Wstęp*, w: Paul K. Feyerabend, *Jak być dobrym empirystą?...* s. 10-14.

⁴⁸ Pogląd ten występował też wcześniej w dyskusjach fenomenologów, zob. Fred A. Sondermann, "Methodology in International Studies: A Critique", *International Studies Quarterly*. 1968, nr 1, s. 119-121.

⁴⁹ Zob. na gruncie teorii stosunków międzynarodowych, Jorg Friedrichs, Friedrich Kratochwil, "On Acting and Knowing: How Pragmatism Can Advance International Relations Research and Methodology", *International Organization*, nr.63, fall 2009, s. 701-731.

społeczne, według zaleceń teorii analityczno-empirycznych, poglądowo zgodnych z pozytywistycznym oglądem rzeczywistości, odpowiadając na pytanie: co się zdarzyło? Z drugiej zaś strony przedmiotem zainteresowania nauki stały się sądy o faktach, zgodnie z poglądem weberowskim i interpretatywistycznym, inspirowane modelem hermeneutyczno-humanistycznym, odwołującym się do pytania pt. jakie znaczenie ma to, co się zdarzyło (lub zdarzy)?⁵⁰. Pluralizm godzi się na uznanie historyczno-kulturowego wymiaru nauki jako zjawiska społecznego w imię celu, jakim jest możliwie dokładne opisanie i wyjaśnienie rzeczywistości społecznej. Dynamika przemian stosunków międzynarodowych i wieloznaczność wielu procesów, takich jak globalizacja czy integracja polityczna wskazują, iż ogląd pluralistyczny może być dobrym punktem wyjścia dla formułowania teorii naukowych.

Proces uprawiania nauki następuje poprzez formułowanie **teorii naukowych**, stanowiących uogólnione schematy pojęciowe, zawierające prawa, twierdzenia, definicje, tworzące treści, uporządkowane w sposób rzeczowy i logiczny⁵¹. **Zadaniem teorii jest** nadawanie sensu doświadczeniom badawczym oraz formułowanie naukowych poglądów na rzeczywistość społeczną, co umożliwia realizację wyżej wspomnianych czterech celów nauki oraz pełni dodatkową, niekiedy kontrowersyjną, rolę praktyczną: umożliwiając zmiany w modelu edukacji i stymulując zmianę postępowania ludzi. **Rozwój wiedzy naukowej**, powstającej tradycyjnie w wyniku dyskursu uczonych⁵², ma charakter addytywny, a więc możliwa jest zarówno jej kumulacja (w rozumieniu tzw. nauki normalnej według Kuhna), jak i aktualizacja (np. w rozumieniu rewolucji naukowej Kuhna, bądź powstania nowego programu badawczego według Lakatosa). Historia teorii stosunków międzynarodowych dostarcza przykładów zarówno stopniowego przyrostu wiedzy, powstałej w ramach uznawanych za wiodące teorii / programów badawczych (np. neorealizm, liberalizm, teoria

⁵⁰ Mark Bevir, Rodney A.W. Rhodes, „Teoria interpretacjonistyczna”, [w:] David Marsh, Gerry Stoker, op. cit., s. 133-152.

⁵¹ Por. Barbara Krauz-Mozer, Władysław Szostak, *Teoria...* s.52.

⁵² Władysław Szostak, Janina Kowalik, *Metodologiczne problemy nauk o polityce*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2007, s.22-23. Warto zwrócić uwagę, iż współcześnie na dyskurs naukowy wpływają nie tylko uczeni, ale też inne podmioty, stymulujące refleksję społeczną – media, politycy, liderzy opinii i in.

systemów-światów), jak też w wyniku powstawania nowych programów badawczych (np. studia nad bezpieczeństwem, teorie demokratycznego pokoju i in.), będących próbą opisu i wyjaśnienia obserwowanych wyzwań społecznych współczesności⁵³.

Nauka stanowi zatem narzędzie poznawania rzeczywistości społecznej. Refleksja na temat stosunków międzynarodowych z wykorzystaniem metod właściwych dla nauki, jak również powstanie środowiska naukowego zajmującego się specyficznie tą sferą, uznającego wspólny przedmiot badania, zdecydowały o nazwaniu tej refleksji mianem nauki o stosunkach międzynarodowych, która to nazwa pojawiła się w drugiej połowie XX wieku. Celem tej nauki jest zdobywanie i poszerzanie wiedzy o zjawiskach i procesach, znajdujących się w kręgu jej zainteresowania – z wykorzystaniem metod poznania, uznanych za naukowe. Dyscyplina ta, poczynawszy od ustaleń programu ramowego konferencji nauk politycznych pod auspicjami UNESCO w 1948 roku, zaliczana jest do nauk politycznych, wchodzących w skład szerzej pojętych nauk społecznych⁵⁴. **Proces teoretyczny**, który można zdefiniować jako dążenie do kształtowania pojęć i teorii naukowych adekwatnie oddających naturę badanej rzeczywistości, przebiega w NSM głównie w ramach wspomnianej subdyscypliny teorii stosunków międzynarodowych (TSM). Rdzeń analizowanych w tej pracy kategorii i koncepcji teoretycznych wywodzi się zatem z refleksji, prowadzonej na gruncie TSM.

Badania poświęcone politycznej aktywności w obszarze „międzynarodowych stosunków społecznych”⁵⁵decydują o specyficznym charakterze zdobywanej w ten sposób wiedzy. Po pierwsze, znaczącą rolę odgrywa w tym zakresie odległość badacza od przedmiotu badania, jakim są najczęściej tożsamości i zachowania uczestników stosunków międzynarodowych

⁵³ Zob. problematyka kilkudziesięciu rozdziałów w J. Baylis, S. Smith, *Globalizacja polityki światowej...* op. cit.

⁵⁴ Zob. Informacja na stronie Międzynarodowego Stowarzyszenia Nauk Politycznych: *Political Science: a Post-War Product (1947-1949)*, <http://www.ipsa.org/history/prologue> (dostęp: 20.09.2012).

⁵⁵ Określenie Józefa Kukułki, uznającego stosunki polityczne za podzbiór szerszych stosunków społecznych. Zob. Józef Kukułka, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2000.

na kilku kontynentach⁵⁶. Po wtóre, wiedza na temat społeczeństw wpisana jest zawsze w określoną rzeczywistość społeczną, uwikłaną w konteksty rozmaitych zdarzeń, potrzeb i interpretacji, nadających sensy różnym aspektom ludzkiego funkcjonowania⁵⁷. Nauki społeczne badają działalność człowieka oraz wytwory tej działalności, będąc zarazem jednym z tych wytworów. O ile więc badacze zobligowani są do uniezależniania badań od prywatnych, własnych wartościowań aksjologicznych, rozumianych jako subiektywne upodobania, preferencje czy nawyki, o tyle nie powinni unikać wartościowań naukowych, wynikających z analizowania obserwowanych znaczeń, relacji i kontekstów politycznych oraz przyjętego w analizie uczciwego stanowiska ontologicznego i epistemologicznego⁵⁸.

W związku z powyższymi ustaleniami należy określić kierunek refleksji w postaci zdefiniowania uwarunkowań powstania i rozwoju naukowej refleksji nad stosunkami międzynarodowymi. Podstawowym uwarunkowaniem jest przedmiot badań stosunków międzynarodowych jako dyscypliny nauk politycznych. W historii badań dominowały zasadniczo kwestie polityczne, toteż pierwsze dekady rozwoju NSM charakteryzowały się swoistym „politocentryzmem” – a w praktyce redukcją obszaru zainteresowań stosunków międzynarodowych do tematyki politycznych stosunków międzypaństwowych. Przykładem takiego ujmowania przedmiotu NSM był choćby Hans Morgenthau, autor fundamentalnego dzieła zatytułowanego *Polityka między narodami*. Uznawał on, iż podstawowym kryterium wyodrębnienia stosunków międzynarodowych jako nauki powinna pozostać refleksja nad polityką, rozumianą jako dążenie do potęgi⁵⁹. Pomimo, iż Morgenthau definiował potęgę w stosunkach międzynarodowych na kilka różnych sposobów, to zauważalna jest również analogia do ekonomii, rozumianej jako refleksja nad gospodarowaniem,

⁵⁶ W niniejszej pracy zachowane zostaje rozróżnienie J. Kukułki na uczestników i podmioty stosunków międzynarodowych. Uczestnicy to kategoria szersza, gdy podmioty często są redukowane do podmiotów prawa międzynarodowego publicznego. Zob. Józef Kukułka, *Problemy teorii...*, s.36.

⁵⁷ Barbara Krauz-Mozer, *Politologia z punktu widzenia metodologii sensu largo*, [w:] Andrzej Antoszewski (red. et al.), *Teoretyczne i metodologiczne op. cit.*, s. 11-13.

⁵⁸ Władysław Szostak, Janina Kowalik, *op.cit.*, s.20.

⁵⁹ Hans J. Morgenthau, *Polityka między narodami. Walka o potęgę i pokój*, przeł. R. Włoch, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2010, s. 21.

rozumianym z kolei jako dążenie do bogactwa. Analogiczne były również późniejsze o ok. trzydzieści lat uwagi Kennetha N. Waltza, iż polityka „między narodami” przypomina rywalizację na rynku ekonomicznym, a zachowania podmiotów polityki, zachowania rynkowych aktorów. Przez wiele dekad, za jedną z fundamentalnych zasad regulujących stosunki międzynarodowe uznawano również tzw. równowagę sił, którą zestawiano z ekonomiczną regułą „niewidzialnej ręki rynku”⁶⁰.

Poglądy powyższe korespondują z koncepcjami propagowanymi współcześnie przez socjologa Immanuela Wallersteina głoszącego, iż długotrwały podział nauk społecznych na osobne, odizolowane od siebie pola badawcze, obsługiwane przez poszczególne dyscypliny (polityka – politologia, rynek – ekonomia, społeczeństwo – socjologia) jest wynikiem konceptualizacji zasad ideowych, sformułowanego w świecie zachodnim w XIX wieku liberalizmu, dzielącego stosunki społeczne na kilka autonomicznych obszarów⁶¹. W dobie postępującej **interdyscyplinarności**, rozumianej jako stosowanie metod naukowych wielu dyscyplin na jednym gruncie badawczym, jest to twierdzenie godne odnotowania, gdyż warto oddzielnej dyskusji, podobnie jak spór nad odmienną logiką polityki wewnętrznej państwa oraz polityki w stosunkach międzynarodowych.

Niemniej jednak należy w tym miejscu uznać za Hansem Morgenthau, że zasadniczym tworem kulturowym i podstawową osią badań w obecnych naukach politycznych, pozostaje **polityka** rozumiana na ogół jako zespół zjawisk związanych ze sprawowaniem władzy publicznej. Ujęcie takie w polskich naukach politycznych sformułował m. in. Stanisław Bieleń zaznaczając, iż środowisko stosunków międzynarodowych, badanych i opisywanych przez NSM jest autonomiczną sferą stosunków społecznych⁶². Polityka pozostaje zatem tradycyjnie kluczowym terminem w analizie logiki stosunków

⁶⁰ Kenneth N. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, przeł. R. Włoch, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 95-96.

⁶¹ Immanuel Wallerstein, *Analiza systemów-światów. Wprowadzenie*, tłum. K. Gawlik, M. Starnawski, Wydawnictwo Dialog, Warszawa 2007, s. 13-20; tenże. *Europejski uniwersalizm. Retoryka władzy*, tłum. A. Ostolski, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 65-85.

⁶² Stanisław Bieleń, *Polityka w stosunkach międzynarodowych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2010, s.13-15.

międzynarodowych, rozumianych zwykle jako podklasa zjawisk politycznych w ogóle. Liczne studia historyczne – także polskie – potwierdzają, iż stosunki międzynarodowe (czy niekiedy „międzynarodowe stosunki polityczne”) nie były nigdy jedynym obszarem zainteresowań dyscypliny stosunki międzynarodowe⁶³. Postępująca specjalizacja nauk społecznych, pojawianie się nowych pól badawczych oraz procesy globalizacji spowodowały poszerzenie obszaru badań oraz rozmywanie się wyraźnej, politologicznej „tożsamości” NSM. Przykładowo słownik oksfordzki nauk politycznych z początku XXI wieku wskazuje już, iż gałęziami stosunków międzynarodowych są: międzynarodowa ekonomia polityczna (*international political economy*), studia nad organizacjami międzynarodowymi (*international organization*), analiza polityki zagranicznej (*foreign policy analysis*), studia strategiczne (*strategic studies*), badania nad pokojem (*peace research*) czy studia regionalne (*area studies*)⁶⁴. Analiza popularności rozmaitych programów badawczych, przytoczona w polskiej literaturze przedmiotu przez m. in. Jacka Czaputowicza oraz zakres tematyczny podejmowany na łamach periodyków dedykowanych stosunkom międzynarodowym wskazują, że powyższa lista nie jest listą ostateczną⁶⁵.

Zauważalnie niejednoznaczny, relacyjny i zmienny charakter definicji polityki, uzależnionych od kilku perspektyw badawczych, powoduje znaczące rozbieżności w celach badawczych nauk politycznych, wpływając na stosunki międzynarodowe. Nie istnieje w tych naukach zgoda w postaci sformułowanej definicji realnej tego zjawiska, ponieważ poza terminem „władza” lub „wpływ” trudno wskazać właściwe desygnaty samego pojęcia polityki⁶⁶. Poniższa tabela obrazuje przykładowe, tradycyjne ujęcia definicyjne polityki w historii myśli politycznej.

⁶³ Józef Kukułka, *Problemy...* s. 23-43.

⁶⁴ Barry Buzan, *International Relations...* op. cit.

⁶⁵ Jacek Czaputowicz, *Teorie stosunków...* s. 54-55. Autor pragnie wspomnieć również o kwerendzie przeprowadzonej dzięki pomocy Uniwersytetu Warszawskiego w berlińskim DGAP (Niemieckie Towarzystwo Polityki Zagranicznej), która pozwoliła nabrać przekonania, iż NSM jest dziedziną prawdziwie globalną. Blisko 250 periodyków przesyłanych regularnie z tej dziedziny do biblioteki DGAP – największej w Europie Środkowej (zasób 80 tys. woluminów) – stanowi trudną do zwięzłego ujęcia mozaikę setek problemów, idei i tematów.

⁶⁶ Stefan Nowak, op. cit., s. 147-151.

Tabela 5. Definicje polityki

Arystoteles	Polityka jako godzenie interesów, dbałość o dobro wspólne
NiccoloMachiavelli	Polityka jako strategia sprawowania władzy
Max Weber	Polityka jako dążenie do zdobycia i utrzymania władzy
Hans Morgenthau	Polityka jako dążenie do potęgi, także poprzez inne wartości
DavidEaston	Polityka jako dystrybucja cenionych społecznie wartości

Źródło: Opracowanie własne

Niejednoznaczność pojęcia polityki, wynikająca współcześnie ze zmienności jego treści, jak też społecznego postrzegania, wskazuje na syndromatyczność tego zjawiska, na co zwrócił przed laty uwagę Stefan Nowak, a którego myśl rozwija dziś m. in. Mirosław Karwat⁶⁷. **Polityka rozumiana jako syndrom jest zespołem współwystępujących zjawisk o różnych stopniach powiązania.** Cechą charakterystyczną tak rozumianego przedmiotu badania pozostaje niesprowadzalność polityki do jednego wymiaru analizy (np. dyskutowana współcześnie teza o odmiennej specyfice polityki wewnętrznej i zagranicznej). Definicja tego typu ma wprowadzić jedynie charakter projektujący, ale jako propozycja interpretacji ma fundamentalne znaczenie dla koncepcji systemowych, akcentujących relacyjny charakter elementów, składających się na całość badanej rzeczywistości społecznej⁶⁸. Ujęcie to nie odnosi się bowiem bezpośrednio do jednoznacznej definicji polityki, wskazuje jednak na reguły definiowania tego fenomenu, umożliwiając porównanie rozmaitych podejść teoretycznych poprzez wskazanie w definiensie cech konstytutywnych i konsekwentnych danego pojęcia według np. kryteriów realizacji celów danej nauki⁶⁹. W dobie postępującej „wielodyscyplinarności”⁷⁰ formułowanie pojęć czytelnych dla badaczy z innych dziedzin nauki, może stanowić zachętę do dialogu, jak też stanowić efektywną **strategię badawczą**, rozumianą jako wybór

⁶⁷ Mirosław Karwat, „Syndromatyczny charakter przedmiotu nauki o polityce”, w: Konstanty A. Wojtaszczyk, Andżelika Mirska (red.) *Demokratyczna Polska w globalizującym się świecie*, Warszawa 2009, s.175-188.

⁶⁸ Stefan Nowak, op. cit., s. 132-143.

⁶⁹ Por. Mirosław Karwat, op. cit., s. 181-182.

⁷⁰ Wielodyscyplinarność rozumie się tu jako analizę określonego przedmiotu badania, prowadzoną na gruncie wielu dyscyplin, w przeciwieństwie do zdefiniowanej wcześniej interdyscyplinarności, która polega na stosowaniu zintegrowanych narzędzi badawczych, pochodzących z kilku dyscyplin - w ramach jednej dyscypliny.

określonych metod badawczych, formułowanych według postawionych w analizie pytań. Kluczowym zasobem, wpływającym na charakter badań są zatem pytania badawcze. Powyższe uwagi prowadzą do wskazania drugiego z uwarunkowań: jakie są pytania badawcze, formułowane na gruncie nauki o stosunkach międzynarodowych? I z czego one wynikają?

Ustalono powyżej, iż nauka o stosunkach międzynarodowych historycznie ukształtowała się jako jedna z nauk politycznych, a mianowicie dyscyplina badająca zjawiska polityczne w skali międzynarodowej. Pytania badawcze, formułowane na gruncie NSM wynikają z celów, jakie postawiono przed tą nauką w momencie jej identyfikowania. Powstanie refleksji na temat stosunków międzynarodowych wynikało ze skokowego wzrostu powiązań gospodarczo-technologicznych, społecznych i politycznych w skali globalnej, obserwowanego od początku XIX wieku. Na początku XX wieku wzrosło zapotrzebowanie na wiedzę, dotyczącą skutków politycznych wynikających z nowych problemów społeczno-gospodarczych oraz procesów takich, jak uprzemysłowienie, demokratyzacja i pojawienie się kultury masowej. Wzrost zapotrzebowania na wiedzę teoretyczną w zakresie tych przemian wynikał też – zdaniem Józefa Kukulki – z przekonania, że sama, choćby i uporządkowana wiedza empiryczna nie wystarcza społeczeństwom, które chcą przewidywać i planować swój rozwój. Naukowa teoria społeczna – której przedmiotem Max Weber określił badanie działań określanych jako sensowne – dostarcza fachowych kryteriów objaśniania empirycznych zjawisk i formułuje normatywne wymagania pod adresem tych, którzy chcą na te zjawiska oddziaływać, służy też selekcji i porządkowaniu wiedzy o rzeczywistości⁷¹. Uporządkowana wiedza o sprawach polityki i dyplomacji stała się niezbędna wykształconym obywatelom jeszcze w czasach nowożytnych⁷². Dalszy wzrost skomplikowania i powiązań pomiędzy polityką a innymi obszarami stosunków społeczno-gospodarczych sprawił, iż badaniom

⁷¹ Ted Benton, Ian Craib, op. cit., s. 91-95.

⁷² Tadeusz Klementewicz, *Rozumienie polityki. Zarys metodologii nauki o polityce*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2010, s.15-50.

nad stosunkami międzynarodowymi towarzyszyły zarówno przemiany w nauce (czynnik internalizacyjny), jak też w społeczeństwie (czynnik eksternalizacyjny)⁷³.

Tabela 6. Czynniki rozwoju badań nad stosunkami międzynarodowymi według Józefa Kukułki

Czynniki rozwoju dyscypliny stosunków międzynarodowych
Trendy w nauce
<ul style="list-style-type: none"> • Coraz wyższy stopień rozwoju nauk społecznych • Rosnąca skala powiązań nauki z procesami życia międzynarodowego • Pojawienie się odpowiedniej siły motywacyjnej we wspólnocie uczonych
Trendy społeczno-gospodarcze
<ul style="list-style-type: none"> • Rewolucje polityczne i przemysłowe po Wielkiej Rewolucji Francuskiej • Rozpowszechnianie się reprezentujących suwerenność państwową systemów parlamentarnych i tworzących ich dynamikę partii politycznych • Ekspansja gospodarcza i kolonialna państw zachodnich • Rozwój nowoczesnych armii i wzrost transferu broni • Wojny imperialistyczne i dwie wojny światowe • Walki narodowowyzwoleńcze i rewolucje narodowe, które przyczyniły się do potrojenia liczby państw i wzrostu współzależności • Rozwój instytucjonalizacji życia międzynarodowego • Rozwój wielkich systemów ideologicznych

Opracowanie własne na podstawie: J. Kukułka, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2000, s.50, 70-71.

Kluczowe znaczenie w nowoczesnej polityce zyskało kształtowanie się zbiorowych tożsamości narodowych, wiązanych z walką o wolność, w opozycji do starego porządku feudalnego. Narody wyodrębniały się jako wspólnoty niezależne od władców, religii i statusu społecznego. Proces ten występuje nadal. Zdaniem Kukułki, w XIX wieku ewoluowała treść pojęcia suwerenności, poprzez ostateczne pozbawienie tego atrybutu dotychczasowej, monarszej władzy państwowej, a przypisanie go narodom, jako „właściwym” depozytariuszom politycznych wartości, czyniących z nich podmioty polityki⁷⁴. Państwa stały się

⁷³ Józef Kukułka, op. cit., s. 50; Zob. Wojciech Sady, *Wstęp*, w: Imre Lakatos, *Pisma z filozofii nauk empirycznych*, s. XXIV.

⁷⁴ Józef Kukułka, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000, s. 50-52. Por. Robert Jackson, *Suwerenność. Ewolucja idei*, tłum. J. Majmurek, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2011.

„narodowe” – pojmowano je jako zinstytucjonalizowane wyrazy woli ludności i atrybuty tożsamości narodowych. Trend ten korespondował z procesami demokratyzacji w wiodących na świecie pod względem rozwoju gospodarczego państwach europejskich. Zapadające w państwach zachodnich decyzje o stosunkach międzynarodowych wpłynęły na chęć objęcia teoretycznym oglądem całości spraw globalnych. Tradycja uniwersalizmu nauki, wyrosła na gruncie zachodnim, sprzyjała więc ujęciom i kategoriom kompleksowym, takim jak system międzynarodowy.

W związku z upodmiotowieniem narodów i rozwojem gospodarczym ewoluowały również koncepcje bezpieczeństwa państw, gdyż dotychczas stosowane kryteria wojskowe, istotne dla władzy absolutnej, uzupełniono ekonomicznymi, dużo bardziej istotnymi w ustroju demokratycznym. Bezpieczeństwo państw zaczęto wiązać z gwarancjami podmiotowości, a pośrednio tożsamości narodów⁷⁵.

Obserwacje Kukułki poświęcone zmianie trendów rozwoju świata w XIX i w początkach XX wieku, zasadniczo korespondują z uwagami Roberta Jacksona i Georga Sorensena, analizujących cele nauki o stosunkach międzynarodowych w epoce dzisiejszej. Zdaniem autorów poczytnego oxfordzkiego podręcznika, poświęconego teoriom stosunków międzynarodowych, podstawowym celem NSM jest odpowiedź na pytanie w jaki sposób ludziom zapewnia się obecnie podstawowe wartości, takie jak bezpieczeństwo, wolność, ład, sprawiedliwość i dobrobyt⁷⁶. Powyższe ujęcie uzależnia pytania badawcze NSM od zmiennych wartości społecznych, co pozwala na analizę przemian globalnych pod kątem percepcji tych przemian (wspomniana już, zintegrowana analiza faktów i myślenia o faktach).

W dalszych rozważaniach Jackson i Sorensen czynią jednak krok w kierunku teorii normatywnej, co pozwala im na sformułowanie klasyfikacji badań teoretycznych nad stosunkami międzynarodowymi wedle zestawienia:

⁷⁵Józef Kukułka, *Teoria stosunków międzynarodowych...*s. 51-52. Zob. Ryszard Zięba, „Pojęcie bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych”, *Sprawy Międzynarodowe*, 1989, nr.10, s. 41-70.

⁷⁶ Robert Jackson, Georg Sorensen, *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, tłum. A. Czwojdrak, Kraków 2006, s. XV wstępu.

realizm skupia się na bezpieczeństwie, liberalizm na współpracy, marksizm na konfliktach. Uzasadnienie autorów jest następujące: ludzie oczekują od państw rozmaitych wartości np. aby państwo wpływało na procesy międzynarodowe w celu poprawy poziomu życia ludności. Pogląd ten, jako odwołujący się do teorii normatywnych, ma charakter kontrowersyjny względem dorobku NSM, co łatwo wykazać, autorzy w kolejnych rozdziałach nie znajdują argumentacji dla swej definicji i nie podążają za zdefiniowanymi przez siebie wcześniej celami NSM⁷⁷. Jednakowoż sformułowanie, iż celem NSM jest badanie przemian globalnych i ich politycznego postrzegania w kontekście zastanych wartości, pozostaje twierdzeniem istotnym teoretycznie. Odnosi się również do realiów kształtowania się samej dyscypliny obecnie i w przeszłości.

Powstanie dyscypliny naukowej „stosunki międzynarodowe” w pierwszych dekadach XX wieku najczęściej wiąże się w literaturze z powołaniem pierwszych katedr uniwersyteckich, poświęconych „polityce międzynarodowej” na uniwersytetach w Aberystwyth i Londynie. W praktyce jednak refleksja nt. relacji międzypaństwowych była podejmowana dużo wcześniej w ramach studiów nad historią dyplomacji, filozofią polityki i w nauce prawa międzynarodowego. Amerykańscy badacze prawa międzynarodowego pod patronatem Fundacji Carnegie zapoczątkowali w 1913 roku zjazdy specjalistów, zajmujących się stosunkami międzynarodowymi. Konferencje zyskały patronat Amerykańskiego Towarzystwa Prawa Międzynarodowego. W ciągu kilkunastu lat debat nad węzłowymi problemami świata wiedza ta zyskała bardziej politologiczny charakter, co znalazło swój wyraz w 1933 roku, gdy zjazdy badaczy stosunków międzynarodowych zaczęły się odbywać pod auspicjami towarzystwa politologicznego: American Political Science Association⁷⁸. W ten sposób dyscyplina stosunków międzynarodowych zyskała wyraźnie politologiczny charakter, poszerzając zarazem swe pole badawcze. Nie można było mówić jeszcze o nauce o stosunkach międzynarodowych, ale coraz częściej stosowaną nazwą na określenie nowego ruchu naukowego było określenie

⁷⁷ Ibidem, por. rozdz. 1.

⁷⁸ Ronald Rogowski, „International Politics: The Past as Science”, *International Studies Quarterly*, 1968, nr 4, s. 398-405.

international studies (studia międzynarodowe), co wskazywało zarówno na bardzo ogólne pole badawcze, jak i na wielodyscyplinarny charakter badań, podejmowanych z punktu widzenia różnych dziedzin nauk społecznych. Stosunki międzynarodowe od połowy lat dwudziestych XX wieku traktowano już raczej jako wielowymiarowy program badawczy, uważano za „laboratorium nowoczesnego świata”, nawet jeśli ówczesny status i potencjał rozwojowy dyscypliny pozostawał niepewny czy trudny do sklasyfikowania⁷⁹. W ciągu ledwie kilkunastu lat, pod koniec lat trzydziestych, liczba kursów akademickich (wykładów i konwersatoriów) poświęconych stosunkom międzynarodowym na uczelniach w samych tylko Stanach Zjednoczonych, jak wykazał Norman Palmer, wyniosła około 3700 na semestr⁸⁰. Popularyzacja tej dyscypliny rosła lawinowo poprzez aktywizację ośrodków akademickich, powstawały bowiem masowo:

- szkoły studiów międzynarodowych, fundowane przy uniwersytetach lub wyodrębnione i posiadające niezależne siedziby i kierunki studiów;
- ośrodki studiów międzynarodowych powoływane na kampusach uniwersyteckich;
- kursy magisterskie tworzone przy innych wydziałach, jako kursy dodatkowe, skłcone z różnych dziedzin⁸¹.

Szybki rozwój dyscypliny, popularnej zwłaszcza w rosnących w potęgę Stanach Zjednoczonych, stał się możliwy dzięki rozlicznym stypendiom patronującym badaniom pokoju czy rozbrojenia, udzielanym przez fundacje Forda, Rockefellera, Stanleya czy Johnsona. Bardzo szybko, zwłaszcza w okresie II wojny światowej wzrosła liczba publikacji inspirowanych i finansowanych przez rząd Stanów Zjednoczonych, a po wojnie również przez Organizację Narodów Zjednoczonych. Dominacja amerykańskich badań doprowadziła do wykształcenia się poglądu, iż NSM jest „amerykańską nauką społeczną”, które to

⁷⁹ Zob. Jacek Czaputowicz, op. cit., s.14-26.

⁸⁰ Norman Palmer, *The Study of International Relations in the United States: Perspectives of Half a Century*, *International Studies Quarterly*, 1980, nr 3, s. 345.

⁸¹ Tomasz Pawłuszko, „Anglosaskie źródła nauki o stosunkach międzynarodowych”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, nr 3-4, t. 44/2011, s. 122.

twierdzenie pozostało popularne aż do początków XXI wieku⁸². Badania socjologiczne nad dyscypliną wykazują wysoki stopień dominacji (popularność teorii, literatury i cytowań w wiodących periodykach) uczonych amerykańskich i – w ostatnim czasie – również europejskich, nad resztą świata. Wielu badaczy współczesnych podkreśla, iż NSM skażona jest zachodnio-centrycznym sposobem widzenia świata⁸³. Dla niniejszej pracy, badającej rozwój kategorii systemu międzynarodowego, powstałej wszakże na gruncie badań zachodnich, pozostaje to czytelną wskazówką metodologiczną.

Kluczowym programem badawczym młodej dyscypliny po zakończeniu II wojny światowej były studia nad wojną i pokojem, inspirowane ideą równowagi sił. Od początku lat czterdziestych XX wieku zainteresowanie budziły kwestie tzw. *high politics* – tj. konflikty dyplomatyczne i zbrojne oraz problematyka ogólnego ładu globalnego. Działo się to kosztem badań nad handlem, gospodarką i rozwojem społecznym (zaliczanymi do tzw. *low politics*), które na kilka dziesięcioleci znalazły się na marginesie „zimnowojennego” programu badawczego stosunków międzynarodowych⁸⁴. Skupienie na problemach wojny i pokoju oraz problematyce ładu międzynarodowego stało się jedną z najbardziej charakterystycznych cech nauki o stosunkach międzynarodowych okresu „zimnej wojny”⁸⁵. Zdaniem Steve Smitha, dzięki zawężeniu programu badawczego studiów międzynarodowych do zagadnień pokoju i wojny, możliwe stały się próby przedstawiania stosunków międzynarodowych jako odrębnej dziedziny wiedzy, dysponującej własną metodologią, niezależną od dorobku teoretycznego politologii czy historii⁸⁶.

⁸² Stanley Hoffman, „An American Social Science: International Relations”, *Daedalus*, nr. 3/106 (1977), s. 41-60. Steve Smith, „The Discipline of International Relations: Still an American Social Science?”, *British Journal of Politics and International Relations*, 2000, nr 3, s. 374-402. Hayward Alker, Thomas Biersteker, „The Dialectics of World Order: Notes for a Future Archeologist of International Savoir Faire”, *International Studies Quarterly*, 1984, t. 28 nr.2 (1984) s. 121-142.

⁸³ Zob. Nowe trendy krytyki postkolonialnej, Marcin Florian Gawrycki, Andrzej Szeptycki, *Podporządkowanie – niedorozwój – wyobcowanie. Postkolonializm a stosunki międzynarodowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.

⁸⁴ Steve Smith, „The United States and the Discipline of International Relations: Hegemonic Country, Hegemonic Discipline”, *International Studies Review*, 2002, nr 4, s. 67-85.

⁸⁵ Edward Haliżak, *Ujęcie roli państwa w ... op. cit.*, s. 27.

⁸⁶ Steve Smith, „The Discipline of International Relations: Still an American Social Science?”, *British Journal of Politics and International Relations*, 2000, nr3, s. 374-402.

W wyniku popularyzacji historii rozwoju dyscypliny pojawiły się liczne uproszczenia. Zwracał na nie uwagę Thomas Kuhn przyznając, iż zwykle nauka w źródłach historycznych jest czymś zupełnie innym niż w podręcznikach. Historia nie jest i nie może być – jak argumentował nauczycielką dostarczającą przykładów mających potwierdzać współcześnie przyjęte poglądy⁸⁷. Jednym z uproszczeń w NSM, jest tzw. mit założycielski dyscypliny. Według niego, wyrosła ona w rezultacie zdefiniowanego przez Hansa Morgenthau sporu teoretyków związanych z realizmem politycznym i liberalizmem/idealizmem. Efekt tej debaty miał wskazywać na błędne założenia koncepcji liberalnych w konfrontacji z „rzeczywistymi” zasadami stosunków międzynarodowych, które są dziedziną politycznej rywalizacji i przemocy (jak z kolei mieli uważać realiści). Wybuch II wojny światowej miał przypieczętować „zwycięstwo” zwolenników realizmu (Edward H. Carr, Hans Morgenthau), co wpłynęło na powojenny kierunek rozwoju dyscypliny w stronę badań wojny i pokoju oraz zadawane w jej ramach pytania badawcze⁸⁸.

Przez wiele dekad, jak i często współcześnie debata nad przedmiotem badań i zasadniczymi pytaniami badawczymi NSM składającymi się na program dyscypliny, ujmowana na sposób tradycji analitycznej, może być przedstawiona w postaci tzw. koncepcji debat teoretycznych pomiędzy poszczególnymi podejściami analitycznymi (przedstawianymi jako paradygmaty), przedstawionej w 1985 roku przez Michaela Banksa⁸⁹.

Tabela 7. Rekonstrukcja analityczna najważniejszych debat w NSM

Okres trwania sporu w TSM	Strony sporu
Okres międzywojenny (lata 20-40. XX wieku)	Idealizm i realizm
Okres powojenny 1 (lata 50-60. XX wieku)	Tradycjonalizm i modernizm
Okres powojenny 2 (lata 70-80. XX wieku)	Realizm, liberalizm i globalizm
Koniec zimnej wojny (lata 90. XX wieku)	Neorealizm, Konstruktywizm, Postmodernizm
Pierwsza dekada XXI wieku	j.w.

Opracowanie własne na podstawie: Steve Smith, „The Self-Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory”, w: Ken Booth, Steve Smith (red.), *International Relations Theory Today*, Oxford 1995, s. 1-32.

⁸⁷ Thomas S. Kuhn, *Stosunki między historią a filozofią nauki*, w: idem, *Dwa bieguny...*, s. 30-31.

⁸⁸ Jacek Czaputowicz, op. cit., s. 71-81.

⁸⁹ Michael Banks, „The Inter-Paradigm Debate”, w: Margot Light, A.J.R. Groom (red.) *International Relations: A Handbook on Current Theory*, London: Frances Pinter, 1985, s. 7-26.

Przedstawienie poszczególnych sporów teoretycznych w TSM, stanowiące od kilku dekad próbę rekonstruowania historii dyscypliny w oparciu o wiodące w danych okresach poglądy na naukę, jest jedną z tradycyjnych metod, obrazujących w sposób ogólny okresy rozwoju NSM. Spory te, odpowiednio uproszczone i zestawione tematycznie, charakteryzowały się dominacją odmiennych problemów badawczych, zadawano w ich ramach również różne pytania badawcze. Istotą sporu międzywojennego miał być stosunek teorii normatywnych do roli badań stosunków międzynarodowych. W latach powojennych debata w dyscyplinie miała oscylować wokół problemu metod badawczych. Lata 70 i 80. XX wieku cechował spór wokół nowych, holistycznych ujęć wyjaśniających procesy międzynarodowe. Koniec zimnej wojny miał z kolei wpłynąć na zmiany w pozytywistycznym ideale uprawiania nauki, do głosu doszły podejścia konstruktywistyczne i postmodernistyczne. Powyższa rekonstrukcja analityczna jest wyjaśniania zwykle w oparciu o kategorię paradygmatu Thomasa Kuhna – TSM przedstawiana jest jako ciągła walka o stworzenie optymalnej matrycy dyscyplinarnej⁹⁰.

Wydaje się, że równie dobrym narzędziem porządkowania wiedzy o specyfice NSM jest traktowanie grup teorii jako programów badawczych w rozumieniu Imre Lakatosa⁹¹. Na korzyść metodologii programów badawczych przemawia ponadto fakt, iż złożone teorie powstałe na gruncie NSM rzadko mają charakter empiryczny i konkurencyjny. W związku z tym powstają szkoły, rozbudowujące argumentacje i rdzenie swoich teorii, odwołując się również do tradycji myśli nauk politycznych i ekonomicznych, co czyni ich potencjały komplementarnymi na wielu poziomach. Ponadto, można postawić tezę, iż większość nowych teorii w NSM nie powstała w wyniku kuhnowskiej rewolucyjnej zmiany paradygmatu, czyli nagłej zmiany zachowań uczonych. Zmiana była raczej procesem ciągłego dopasowywania różnych nowych

⁹⁰ Thomas S. Kuhn, *Raz jeszcze o paradygmatach*, w: tenże, *Dwa bieguny...*, s. 408-411. Pojęcie matrycy dyscyplinarnej miało zastąpić niejednoznaczne pojęcie paradygmatu, ale nie przyjęło się w szerszym dyskursie naukowym.

⁹¹Zob. prace na temat badań stosunków międzynarodowych inspirowanych projektem Lakatosa, Colin Elman, Miriam Elman (red.) *Progress in International Relations Theory*, Cambridge and London: MIT Press 2003.

elementów do zastanych ram teoretycznych, które obecnie przybierają wyraz coraz bardziej eklektycznych (przykładem takiej syntezy był w latach 90. XX wieku tzw. konsensus neorealizmu-neoliberalizmu, pomimo krytyki programu neorealistycznego jakoby nie przewidywał on upadku zimnej wojny). Wspomniana rekonstrukcja tradycji rozwoju NSM w optyce programów badawczych może przynieść korzyść w postaci uporządkowania wiedzy bez konieczności przeciwstawiania sobie poszczególnych teorii, jak to się dzieje podczas ujmowania TSM w ramy paradygmatów. Koncepcja Lakatosa zawiera wprawdzie pojęcie degeneracji programu badawczego, ale znajdzie ono jedynie ograniczone zastosowanie w naukach społecznych, których programy w dłuższej perspektywie ewoluują raczej niż tracą zwolenników⁹².

Konceptualizacja debaty pomiędzy rozmaitymi wizjami idealistycznym i realistycznymi stosunków międzynarodowych, pojawiła się na kilka dekad przed ideą Lakatosa i zyskała rozgłos dzięki pismom Hansa Morgenthau i Edwarda Carra. Zasadniczym tematem debaty była rola wiedzy o stosunkach międzynarodowych w procesie ich zmieniania w praktyce politycznej. Pogląd programowy idealistów głosił, iż porządek międzynarodowy może być racjonalnie i naukowo kształtowany w celu osiągnięcia pokoju; pogląd programu realistycznego akcentował zależność realiów międzynarodowych od tradycyjnych zasad gry europejskiej dyplomacji, opartej na przemocy, samopomocy państw w sytuacji anarchii, rozumianej jako brak władzy zwierzchniej nad państwami. Debata powojenna ogniskowała się wokół kwestii metodologicznych, główną osią sporu był sposób formułowania przekazu naukowego w NSM. Zwolennicy poglądów tzw. tradycjonalizmu opowiadali się za NSM jako syntezą wiedzy z zakresu historii, filozofii i prawa międzynarodowego, podczas gdy moderniści, zwani też behawiorystami, dążyli do „unaukowienia” refleksji poprzez stosowanie modelowania i popularyzacji nowego typu wiedzy, opartej na kategorii systemu międzynarodowego. Arend Lijphart, przyjmując kuhnowską ideę paradygmatu, uznał drugą debatę, za kluczowy moment w studiach

⁹² Imre Lakatos, *Nauka i pseudonauka* (1974), w: idem: *Pisma z filozofii nauk empirycznych...* s. 358-362.

międzynarodowych. To bowiem od czasów drugiej debaty uczeni, wyspecjalizowani w badaniu stosunków międzynarodowych, traktują NSM jako samodzielną dyscyplinę⁹³.

Debata trzecia przebiegała w końcowym okresie tzw. zimnej wojny i stanowiła próbę wyjścia poza tradycyjne interpretacje równowagi sił. Spór przebiegał wzdłuż koncepcji realizmu strukturalnego Kennetha N. Waltza, rozwijanego i nazywanego później neorealizmem, koncepcjami neoliberalnymi, akcentującymi problematykę współzależności oraz koncepcjami o korzeniach marksistowskich, skupiających się na problematyce międzynarodowego podziału pracy i konfliktów społecznych. Wszystkie programy posługiwały się kategorią systemu międzynarodowego, próbując wykazać swój uniwersalizm i pragnienie obiektywizmu.

Debata czwarta, kluczowa dla współczesnego rozumienia NSM, odbywała się po zakończeniu zimnej wojny i ma na celu identyfikację modelu naukowości stosunków międzynarodowych. Zasadnicze pytania dotyczą tu zarówno sposobów pozyskiwania wiedzy i formułowania twierdzeń, jak też, poprzez udział w debacie przedstawicieli postmodernizmu i konstruktywizmu społecznego, ontologii stosunków międzynarodowych. Głównym wątkiem współczesnej debaty nad NSM jest jej tożsamość, a w praktyce jakość jej programów badawczych w kontekście popularyzacji postulatów badań interdyscyplinarnych. Oddźwięk tej dyskusji zauważalny jest od niedawna również w Polsce⁹⁴.

Zarysowany powyżej krótki i uproszczony wstęp do teoretycznych problemów NSM odzwierciedla zmienność materiału źródłowego, dostępnego w nauce o stosunkach międzynarodowych. Stanowić on może również praktyczny argument na rzecz faktycznie ewolucyjnego charakteru nauk społecznych w ogóle, sprzężonych zarówno z rozwojem wiedzy własnej w myśl

⁹³ Arend Lijphart, "The Structure of Theoretical Revolution in International Relations", *International Studies Quarterly*, nr 18, v. 1 (1974), s. 41-74.

⁹⁴ W tym kontekście jednym z interesujących posunięć na politologicznej scenie naukowej w Polsce było powołanie Polskiego Towarzystwa Studiów Międzynarodowych oraz spór o publikację Ryszarda Skarżyńskiego, *Podstawowy dylemat politologii. Dyscyplina nauki czy potoczna wiedza o społeczeństwie?* Wydawnictwo Temida2, Białystok 2012.

koncepcji programów badawczych, jak i rozwojem wydarzeń istotnych dla społeczeństw, w ramach których nauka jest zakorzeniona, na co uwagę zwracają badacze podkreślający Ameryko-centryzm stosunków międzynarodowych. Na powyższą współzależność tych przemian zwracały uwagę prace teoretyczne i historyczne wspomnianego J. Kukulki. Współczesnym celem NSM jest próba odpowiedzi na pytania obecne w debacie, które celnie podsumowała Teresa Łoś-Nowak:

- jakimi metodami i narzędziami badać to, co istotne we współczesnym, gwałtownie zmieniającym się, świecie?
- jakie są symbole i nośniki tych zmian?
- jak określić owe istotności?⁹⁵.

Próba odpowiedzi na te pytania wymaga sformułowania ogólnej mapy analiz teoretycznych, formułowanych na gruncie teorii stosunków międzynarodowych. Wydaje się, iż budowa takiej mapy przez pryzmat kategorii systemu międzynarodowego, może przybliżyć szansę odpowiedzi.

3. Problemy metodologii stosunków międzynarodowych

Można postawić ostrożną tezę, iż przedmiotem większości sporów teoretycznych w NSM nie była metodologia badań (ograniczone pole obserwacji, niezdolność do prowadzenia eksperymentów), lecz same koncepcje teoretyczne. Podręczniki TSM zawierają zwykle wykład samych teorii, a przekazują jedynie niewielką ilość informacji na temat związanych z nimi metod i technik badawczych analizowania rzeczywistości międzynarodowej. Powracające we współczesnej debacie pytania o metodologię badań NSM, czego przykładem jest niedawna seria „Metody badawcze” pod patronatem Europejskiego Konsorcjum Badań Politycznych (ECPR) należy więc powitać z optymizmem⁹⁶. **Metodę naukową można zdefiniować jako** zracjonalizowany (powtarzalny

⁹⁵ Teresa Łoś-Nowak, „Zmiana jako przedmiot badań w nauce o stosunkach międzynarodowych”, w: Andrzej Antoszewski (red., et. al.), op. cit., s. 263.

⁹⁶ Zob. serwis internetowy European Consortium for Political Research <http://www.ecpr.eu/>

i uporządkowany konceptualnie) sposób rozwiązywania problemów badawczych. Definicja ta odpowiada weberowskiemu pogładowi na wyjaśnianie zjawisk społecznych. Zbiór metod tworzy zaplecze dla stosowania teorii naukowych. Współcześnie ukuto wręcz pojęcie modelowania badań (*research design*)⁹⁷. Zdaniem Andrzeja Chodubskiego stosowanie metod jest uwarunkowane w trojaki sposób:

- bazuje na określonej teorii, porządkującej rzeczywistość polityczną,
- odnosi się do przedmiotu badania,
- zależy od środków / narzędzi badawczych⁹⁸.

Metoda odwołuje się przede wszystkim do celu badawczego, wynikającego z przedmiotu badań i pytań postawionych przez badacza, pozostającego w obrębie tradycji danej dyscypliny. Każda dyscyplina ma więc swoją „regionalną” metodologię⁹⁹. Jak wspomniano, zasadniczym punktem odniesienia dla koncepcji formułowanych w tej pracy będą głównie metody politologiczne, opierające się na tradycji nauk politycznych, w ramach których rozwijała się NSM jako nauka o politycznych problemach współczesnego świata.

Należy wyraźnie podkreślić, iż stosunki międzynarodowe są polem i przedmiotem badań wyodrębnionym zaledwie kilkadziesiąt lat temu, co oznacza, że NSM pozostaje relatywnie młodą dyscypliną¹⁰⁰. Powołując się na wcześniejsze ustalenia teoretyczne można zaryzykować tezę, iż badania stosunków międzynarodowych są przede wszystkim nauką o współczesności, stąd wzmożone badanie zachowań uczestników, a i ograniczone zastosowanie metod historycznych w dotychczasowej refleksji na gruncie TSM. Nauki społeczne badają świat w sposób uporządkowany od zaledwie ok. 200 lat, toteż analizy sięgające czasów wcześniejszych zagrożone są ryzykiem popełnienia błędu prezentyzmu, który można zdefiniować jako próbę analizowania odległych realiów przeszłości za pomocą współczesnych kategorii analitycznych.

⁹⁷ Anna Leander, „Thinking Tools”, w: Audie Klotz, Deepa Prakash, op. cit., s. 11-27.

⁹⁸ Andrzej Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2008, s. 114-115.

⁹⁹ Ted Benton, Ian Craib, op. cit., s. 12-14.

¹⁰⁰ Por. Andrzej Chodubski, „Założenia metodologiczne prognostyki międzynarodowej”, w: Sebastian Wojciechowski, Maria Tomczak (red.) *Mocarstwowość na przełomie XX i XXI wieku. Teorie-analizy-prognozy*, Poznań 2010, s.9-13.

Przykładem prezentyzmu jest choćby analizowanie wojen starożytnych greckich miast-państw przez pryzmat koncepcji równowag sił z pominięciem historycznych kontekstów¹⁰¹ lub próbę analizowania współczesnych realiów za pomocą dawnych kategorii analitycznych, czego przykładem jest choćby porównywanie obecnych realiów integracji europejskiej do epoki średniowiecza¹⁰².

Porównania pozostają domeną metody porównawczej i jako takie stanowią przykład jakościowych studiów idiograficznych, zasadniczo obcych większości badaczy pozytywistycznej orientacji nauk społecznych, których tradycyjnym środowiskiem pracy pozostają analizy nomotetyczne, a więc tworzące generalizacje o wyższym stopniu konieczności niż choćby najbardziej współczesne *case study*. Ponadto, niewielu badaczy stosunków międzynarodowych dysponuje warsztatem historyka, toteż szersze badania historyczne obecne były w analizie stosunków międzynarodowych w ograniczonym zakresie. Nie oznacza to jednak, że badacze nauk politycznych pomijają w swych ustaleniach wiedzę wytworzoną przez historyków¹⁰³. Nauki społeczne bazują na wiedzy z nieodległej przeszłości. Wiedza ta jest nieocenionym zasobem pomocniczym danych empirycznych, wspierających budowanie rzetelnych generalizacji.

Głównym przedmiotem analizy niniejszej rozprawy jest ewolucja kategorii systemu, a w związku z tym również analiza przykładów zastosowania metod, wykorzystujących kategorię systemu w nauce o stosunkach międzynarodowych. W szerzej pojętych naukach politycznych **system definiuje się zwykle** jako uporządkowany układ elementów mających określoną strukturę (którą należy rozumieć jako zasadę porządkującą relacje między elementami), a **analizę**

¹⁰¹ Zob. Joseph S. Nye jr., *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.

¹⁰² Por. Koncepcje „neo-średniowiecza” bardzo ciekawie opisuje Lucyna Czechowska, „Powrót średniowiecza?”, *Sprawy Międzynarodowe*, nr 1/2011, s. 47-66.

¹⁰³ Przykładem studium historycznego, mającego znamienity wpływ na badania nad stosunkami międzynarodowymi, są prace historyka Mariana Małowista, którego porównawcza analiza rozwoju gospodarczo-politycznego Europy Zachodniej i Wschodniej w okresie XII-XVI wieku, stanowiła źródło inspiracji dla Immanuela Wallersteina w procesie formułowania teorii systemów-światów. Zob. Marian Małowist, *Wschód a Zachód Europy w XIII-XVI wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

systemową jako proces konstruowania modelu pojęciowego zjawisk politycznych, interpretowanych jako zintegrowane zbiory izolowanych elementów, charakteryzujące się odrębnością od otoczenia i prawidłowościami właściwymi całości obejmowanych zjawisk¹⁰⁴.

Definicja systemu i analizy systemowej w tradycyjnej politologii odwołuje się najczęściej do badań nad systemem politycznym (inaczej: ustrojowym) i jego podsystemami, takimi jak system wyborczy, czy system partyjny¹⁰⁵. W badaniach stosunków międzynarodowych pojęcie systemu posiada dużo bardziej złożony sens, wynikający ze zmiennego przedmiotu badania i jego nieregularnych relacji z otoczeniem. Mnogość relacji między państwami sugeruje możliwość powodzenia w definiowaniu ich za pomocą metody systemowej. Na przeszkodzie stają jednak rozmaite problemy natury metodologicznej. Ich podstawowym mianownikiem jest samo znaczenie „modelu pojęciowego”, którego we wspomnianej powyżej definicji używa się jako desygnatu dla pojęcia systemu. Definicja o charakterze nominalnym nie informuje jaką ontologię i epistemologię przyjął badacz w związku z wykorzystaniem metody systemowej, co wpływa na otwarty charakter tego typu analiz, czego przykładem są teorie systemowe powstałe na gruncie pozytywizmu, jak też interpretatywizmu, odwołujące się do diametralnie odmiennych założeń teoriopoznawczych i metodologicznych. Metoda systemowa występuje więc w literaturze zarówno jako metoda ilościowa, jak też jakościowa, stanowiąc niekiedy również tło dla analizy porównawczej czy statystycznej. Niezdefiniowana dostatecznie na gruncie NSM metoda systemowa może służyć za materiał dla w zasadzie dowolnej strategii badawczej, co powoduje dalsze kontrowersje.

Podstawowymi metodami badawczymi w rozumieniu wąskim (tj. techniki badawcze) w naukach politycznych są metody ilościowe, jakościowe oraz porównawcze. Występują one jako niezależne i w miarę trwałe instrumentarium dla teoretyków wszystkich programów badawczych (techniki badań wydają się dużo trwalsze aniżeli teorie, które nimi operują). Podstawowymi typami technik

¹⁰⁴ A. Chodubski, *Wstęp...*, s. 119-120.

¹⁰⁵ Zob. *Systems Analysis*, w: Iain McLean, Alistair McMillan, *Oxford Concise Dictionary of Politics*, s. 530.

badan nauk politycznych są: badania ankietowe, wywiady (pogłębione i zogniskowane), analiza zawartości (głównie dokumentów), obserwacja bezpośrednia czy obserwacja uczestnicząca¹⁰⁶. Zwolennicy badań jakościowych podkreślają dodatkowo znaczenie takich metod jak analiza dyskursu, analiza procesowa czy modelowanie postaci/aktorów politycznych¹⁰⁷. Metody te występują w rozmaitych strategiach badawczych nauk politycznych, jakkolwiek trudne jest oszacowanie ich znaczenia w analizach stosunków międzynarodowych. Z dużym prawdopodobieństwem można osądzić, iż zastosowanie ich wynika przede wszystkim z odległości badacza od przedmiotu badania.

Metody jakościowe, wywodzące się z terenowych badań socjologów i antropologów mają na celu poznanie, zrozumienie i wyjaśnienie kluczowych praktyk społecznych w obserwowanej dziedzinie badań. Metody te mają idiograficzny charakter, co oznacza ograniczoną możliwość formułowania generalizacji i ekstrapolacji, nie nadają się również do popularnej w naukach politycznych indukcji.

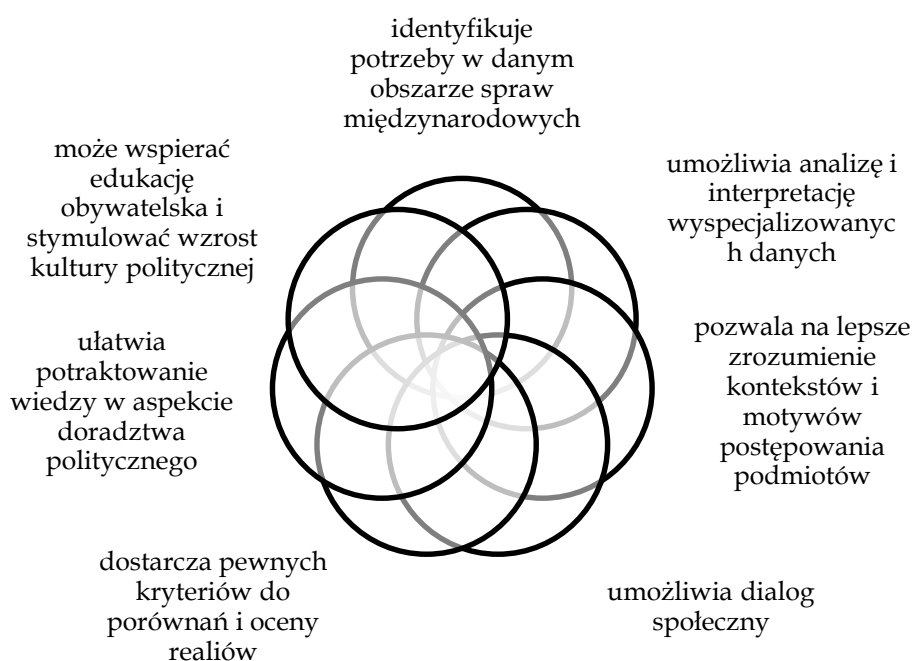
Metody jakościowe pozwalają na głęboką analizę wybranego fragmentu rzeczywistości. W analizie takiej możliwe są zastosowania technik wywiadów indywidualnych (np. z politykami, dyplomatami, przedsiębiorcami, naukowcami i in.) a także np. wywiadów zogniskowanych, opartych na wyodrębnionej grupie odbiorców, np. polityków, dziennikarzy lub ekspertów. Popularna „burza mózgów” stanowi użyteczne narzędzie eksperckie w analizie wysokiej kompetencji w zakresie wiedzy o faktach politycznych¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Por. Janet Buttolph Johnson, Henry Reynolds, Jason Mycoff, *Metody badawcze w naukach politycznych*, przeł. A. Kłoskowska-Dudzińska, Warszawa 2010.

¹⁰⁷ Por. A. Klotz, D. Prakash, op. cit., część II: *Classic Qualitative Tools*, s. 61-130.

¹⁰⁸ Fiona Devine, „Metody jakościowe”, w: David Marsh, Gerry Stoker, op. cit. s. 197-204. Autorka podaje przykład brytyjskiego premiera Tony’ego Blaira, który wykorzystywał dyskusje zogniskowane w celu opracowania nowych strategii politycznych.

Rycina 1. Zalety analizy jakościowej

Źródło: opracowanie własne

Zagrożeniami dla analizy jakościowej są przede wszystkim podatność na manipulację oraz względna kosztowność. Niezaprzeczalnym atutem analizy jakościowej pozostaje jej prymarny charakter względem generalizacji, opartych o dane ilościowe, potrzebujące celu, kryteriów sukcesu czy kompleksowych wyjaśnień.

Analiza ilościowa z kolei, oparta z reguły na ankietach, recepcji danych statystycznych czy powtarzalnej obserwacji gwarantujących wysoką powtarzalność i reprezentatywność próby, umożliwia badaczom zdobycie danych o mierzalnych faktach politycznych i sformułowanie wiarygodnych generalizacji w co najmniej kilku przypadkach:

- analiza porównawcza wyborów, mechanizmów np. głosowania,
- identyfikowanie ogólnych postaw politycznych,
- zestawienie poszczególnych zasobów, takich jak wydatki na zbrojenia, edukację czy rozwój,
- poznawanie własności danych, co umożliwia zdefiniowanie korelacji i standaryzacji zaobserwowanych zjawisk czy poglądów.

Korzystny dla analizy ilościowej jest jej wizerunek, jako metody pozyskiwania wiedzy „twardej”, porównywalnej i wiarygodnej¹⁰⁹. Zagrożeniem dla analizy ilościowej jest natomiast oddalenie badacza od mechanizmów badanych w celu poznania prawdy o zjawiskach. Analiza ilościowa pomija też rozmaite konteksty, mające wpływ na jednostkowe zachowania, trudne do wyodrębnienia w zbyt szerokiej próbie.

Zarówno analiza jakościowa, jak i ilościowa, posiadają wiele cech wspólnych, stąd tendencje do łączenia metod i technik w celu uzyskania większej mocy eksplanacyjnej. Zdaniem Reada i Marsha, łączenie metod pozwala na dotarcie do wielu aspektów problemu badawczego, zwiększa wiarygodność, pozwala zbadać wyniki uzyskane jedną metodą, za pomocą innej¹¹⁰. Strategia badawcza, jak wspomniano, zależy przede wszystkim od pytań badawczych, możliwych do postawienia na gruncie rozmaitych teorii stosunków międzynarodowych.

Dodatkową korzyścią, wynikającą z zastosowania szerszego spektrum metod badawczych jest możliwość kompleksowych porównań np. znajomość trendów rozwoju stosunków międzynarodowych, zaobserwowanych dzięki metodom ilościowym, można uzupełnić jakościową analizą np. mającą na celu ustalenie ważności zjawiska dla mediów, władz, instytucji, zarówno poszczególnych osób, jak i złożonych podmiotów. Porównywanie zjawisk w oparciu o zdefiniowane kryteria wydaje się najbardziej wiarygodnym sposobem postępowania w sytuacji braku możliwości prowadzenia badań stricte eksperymentalnych.

Tabela 8. Podstawowe ograniczenia analiz stosunków międzynarodowych

Ograniczenie analizy	Efekt
Ograniczona liczba przypadków możliwych do zbadania	Trudność w budowaniu analogii lub wykazywaniu odpowiedniej skali występowania danego zjawiska
Ograniczona liczba danych	Niektóre dane są tajne, zastrzeżone, niepełne lub np. dostępne w nieznanym języku
Ograniczona wiarygodność danych	Trudne do ustalenia związku pomiędzy wypowiedziami i dokumentami, a deklarowanym

¹⁰⁹ Melvyn Read, Dabid Marsh, „Łączenie metod ilościowych z jakościowymi”, w: D. Marsh, G. Stoker, op. cit., s. 237-238.

¹¹⁰ Ibidem, s. 249-250.

	przez nie stanem faktycznym
Ograniczenia konceptualizacji	Brak klarownych pojęć w porównywaniu np. trendów polityki bezpieczeństwa lub rozwoju, w przypadku różnych źródeł ich pochodzenia
Niezauważone pojawienie się nieczytelnych lub sprzecznych metod.	Nieprecyzyjność teorii i nieskuteczność wyjaśniania

Źródło: opracowanie własne

Dobór metod jest bezpośrednio zależny od teorii preferowanej przez badacza w analizie danego problemu. Dostępne spektrum teorii pozwala wyróżnić i zarysować w tym miejscu rozmaite spory, występujące w dziedzinie NSM, mające wpływ na konceptualizację kategorii systemu i pochodnej od niej analizy systemowej.

Tabela 9. Spory w metodologii stosunków międzynarodowych

Spór	Przedmiot kontrowersji
Spór o relacje wzajemne pojęć	pojęcie systemu występuje w TSM zawsze w relacji do innych pojęć, pozostaje też rozmaicie rozumiane, co rodzi komplikacje w badaniach porównawczych teorii systemowych
Spór ontologiczny o przedmiot poznania teorii	pojęcie systemu stanowi zasadniczą kategorię badawczą stosunków międzynarodowych, co w sytuacji równoczesnego istnienia różnych definicji przedmiotu badania TSM oraz niejednorodnej praktyki badawczej na tym gruncie powoduje podstawowe problemy interpretacyjne
Spór epistemologiczny o przedmiot poznania teorii	TSM dysponuje różnymi koncepcjami poznawania rzeczywistości, wpływa to na rozumienie pojęcia systemu i jego moc eksplanacyjną oraz znaczenie w prognostyce.
Spór o rolę badacza	debata nad zaangażowaniem badaczy w liczne formy dociekań naukowych (także w formie popularyzacyjnej bądź komercyjnej) stanowi wyzwanie dla stosowanych w NSM kategorii
Spór o poziom analizy	system jest kategorią pełniącą niekiedy rolę poziomu analizy, jak też stanowi pojęcie opisowe, co lokuje je w kontekście kluczowej debaty nad konstruowaniem teorii (poziom systemowy, sub-systemowy, ujmowanie jednostek analizy, inne)
Spór agent-struktura	debata pomiędzy zwolennikami różnych koncepcji działania politycznego, wykorzystującymi odmienne rozumienie kategorii systemu (pole działania, poziom działania, zasięg działania, elementy działania i in.)
Spór instytucje-idee	debata pomiędzy podejściami materialistycznymi i idealistycznymi, zogniskowanymi wokół czynników sprawczych w polityce

Spór o kontekst badania	system jest kategorią zbiorczą, definiującą ramy i konteksty analizy oraz otoczenie, pozostające poza tym kontekstem
Spór o adekwatność danych	kategoria systemu bywa wykorzystywana do modelowania zjawisk politycznych, co może prowadzić do pewnych uproszczeń.

Źródło: opracowanie własne

Powyższa tabela pozwala zauważyć, iż nie istnieje żadna poważniejsza debata na łamach nauki o stosunkach międzynarodowych, w której nie byłoby odniesienia do kategorii systemu, zwykle zresztą występującej w kilku rolach ontologicznych i metodologicznych – co wcześniej wykazali na przykładach J. Kukułka i Z. J. Pietraś. Oznacza to, iż by analizować i niuansować kategorię systemu międzynarodowego należy sięgnąć do sporów tematycznych, prowadzonych na łamach całej dyscypliny. Wiedza ta będzie swoistą „bazą empiryczną” dla wartościowania twierdzeń tej pracy.

Do powyższej tabeli należy się pewien komentarz. Zarówno na rynku anglosaskim, jak i polskim, brakuje kompleksowej analizy wskazanych problemów metodologicznych w badaniach stosunków międzynarodowych. Istniejące szersze opracowania z zakresu metodologii nauk społecznych dotyczą raczej zjawisk psychologicznych i socjologicznych. Nawet znana praca zbiorowa pod redakcją Gary’ego Kinga, Sidneya Verby i Roberta Keohane dotyczy ogólnej metodologii nauk politycznych¹¹¹. Z kolei opublikowana niedawno niewielka eseistyczna publikacja pod redakcją Deepy Prakash i Audie Klotz wskazuje przede wszystkim na postmodernistyczne implikacje dla badań jakościowych¹¹². Problem zasługuje z pewnością na uwagę i osobne opracowanie.

Perspektywa wykorzystania kategorii systemu międzynarodowego w badaniach nad stosunkami międzynarodowymi wpisuje się bezpośrednio w spory o przedmiot i metodę badania. Stosunki międzynarodowe ewoluują w rytm przemian podstawowych instytucji politycznych, odpowiadających na wyzwania ekonomiczne, technologiczne i inne. W tym kontekście zauważamy również zmianę w zakresie roli badacza. Jest to pytanie o to, co i jak wiele można wyjaśnić

¹¹¹ Gary King, Sidney Verba, Robert Keohane, *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*, Princeton University Press, Princeton 1996.

¹¹² Audie Klotz, Deepa Prakash (red.), *Qualitative Methods in International Relations. A Pluralist Guide*, New York: Palgrave Macmillan 2009.

- i komu ta wiedza może posłużyć. Kategoria systemu w historycznych sporach w dyscyplinie była kwestionowana jako poziom analizy lub wręcz przeciwnie, uważana za drzwi do jedyne go sensownego - nieredukcyjnego - poziomu analizy. Wielkim wyzwaniem dla TSM były i są nadal spory o anarchię, agencje i struktury - czyli debata o roli sprawczej państwa w stosunkach międzynarodowych. Kwestie te będą poruszane w rozdziale piątym i szóstym. Wielką niewiadomą jest wpływ teorii normatywnej stosunków międzynarodowych na kształt badań w dyscyplinie, gdyż odwołuje się ona raczej do dyskursu z obszaru historii idei (np. spór komunitarian i libertarian)¹¹³. Z naszych badań wynika, iż jej wpływ na dyskurs dotyczący systemów międzynarodowych jest raczej niewielki. Teorie normatywne posługują się bowiem raczej kategorią wizji ładu globalnego / międzynarodowego¹¹⁴.

Podstawowymi zagadnieniami poruszanymi przez teoretyków stosunków międzynarodowych są z kolei konteksty analizy i możliwości pozyskiwania danych. Wydaje się, że dzięki kategorii systemu międzynarodowego kwestie te mogą zyskać odpowiednie uporządkowanie.

4. Analizowanie kategorii systemu w nauce o stosunkach międzynarodowych

Powyższy wywód, który nakreślił specyfikę nauki o stosunkach międzynarodowych i podstawowe problemy metodologiczne tej dyscypliny, prowadzi do zasadniczych pytań o naturę kategorii systemu, których postawienie wydaje się konieczne dla wiarygodnego prześledzenia jej ewolucji, jak też umożliwi stworzenie własnej conceptualizacji systemu i bazującej na nim analizy systemowej, adekwatnej do jakościowej analizy współczesnych problemów

¹¹³ Por. Paweł Śpiewak (red.) *Komunitarianie: wybór tekstów*, Fundacja Aletheia, Warszawa 2004; Andrzej Szahaj, *Spór liberalistów z komunitarystami a sprawa polska*, Fundacja Aletheia, Warszawa 2000; Sebastian Żukowski, *Kosmopolityzm i postmodernizm a ład światowy*, Wyd. Scholar, Warszawa 2009.

¹¹⁴ Zob. np. Charles Beitz, *Political Theory and International Relations*, Princeton University Press 1999; Chris Brown, *International Political Theory and the Idea of World Community*, [w:] Ken Booth, Steve Smith, *International Relations Theory Today*, Cambridge 1995, s. 90-109. (I inne teksty z tego zbioru).

stosunków międzynarodowych, które można sklasyfikować w następujący sposób:

- **wiarygodność dyscypliny NSM** (precyzyjny język analizy, zdefiniowany przedmiot badania, czytelna mapa struktur teoretyzowania);
- **zakres i sposób badań zjawisk złożonych** (np. kształt procesów integracyjnych, działalność organizacji międzynarodowych, ewolucja struktur bezpieczeństwa);
- **przyszłość NSM** (zdolność do obserwacji współzależności globalnych, relacje teoretyczne z innymi dyscyplinami, praktyczne aspekty wykorzystywania wiedzy o stosunkach międzynarodowych w edukacji, debatach nad rozwojem, kulturą i konfliktami społecznymi).

Powyższe kwestie nie wyczerpują tematu. Podczas analizowania poszczególnych koncepcji, wykorzystujących pojęcie systemu w rozmaitych konfiguracjach, należy zadać szereg pytań, umożliwiających porównanie tych kategorii, zdefiniowanie ich roli i użyteczności pod kątem realizacji podstawowych celów nauki, jakimi są: obserwacja, opis, wyjaśnianie oraz przewidywanie.

Tabela.10 Pytania istotne podczas analizy przypadków zastosowania kategorii systemu

<ol style="list-style-type: none">1. Jaki jest charakter teorii, w której zastosowano daną kategorię systemu?2. Jak jest rozumiane pojęcie systemu – czy jest definiowalne?3. Jakie zjawiska opisuje dana kategoria systemu?4. Jakie są ograniczniki tej kategorii?5. Jakie są uwarunkowania stosowania tej kategorii?6. Do jakich innych pojęć odnosi się system, jakie jest jego miejsce w siatce pojęciowej?7. Jaka jest (także potencjalna) efektywność zastosowania kategorii systemu?8. Czy określone rozumienie kategorii systemu nadaje się do innych rodzajów analizy?9. Czy jest możliwa krytyka zastosowania danego systemu?

Źródło: opracowanie własne

Z uwagi na wielopłaszczyznowość zjawiska, koniecznym wydaje się sformułowanie w niniejszej rozprawie wiarygodnego modelu teoretycznego,

pozwalającego na wielowymiarowe odnoszenie się do poszczególnych teorii - sformułowanych w różnych okresach -a nawiązujących do kategorii systemu w NSM (por. tabela nr 10). Autor ma świadomość, iż rozmaite sposoby konceptualizacji systemu międzynarodowego - obok przyjętego założenia o ontologicznym i metodologicznym charakterze kategorii systemu są dodatkowo zapośredniczone poprzez światopogląd badaczy, odwołujących się do różnych tradycji oraz założeń ontologicznych i epistemologicznych. Przyjęto więc założenie, iż w procesie wytwarzania nauki to teoria jest pierwotna względem doświadczenia i pozyskanych danych empirycznych. W związku z tym, ilość i jakość przyjętych przez badaczy założeń wpływa na pojmowanie roli systemu w poszczególnych teoriach stosunków międzynarodowych.

Konieczność badania skrajnie odmiennych podejść teoretycznych za pomocą metody analizy treści (*content analysis*) decyduje o zastosowaniu przez autora metodologii interpretacjonizmu (zwanego też na wzór angielski interpretatywizmem)¹¹⁵. **W niniejszej pracy pojęcie systemu (międzynarodowego) zostanie zdefiniowane jako: zidentyfikowany przez badaczy zbiór zasad regulujących zachowania uczestników określonych kontekstów stosunków międzynarodowych.** Interesuje nas jak system jest definiowany, w jakiej teorii jest stosowany, jakie są uwarunkowania i wartość wynikające z danej koncepcji tej kategorii. Zbadać należy również krytyczne aspekty danej teorii.

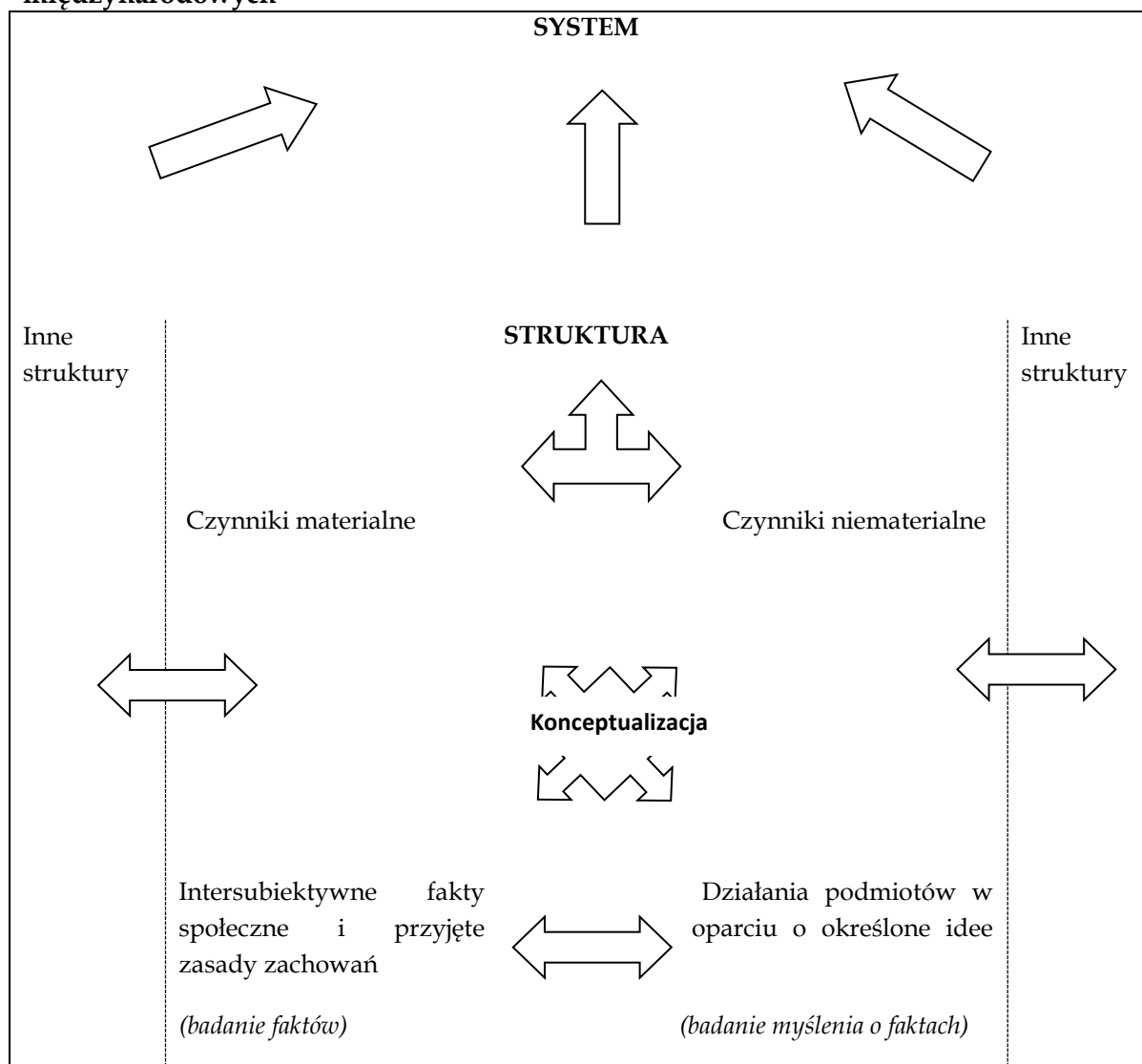
Autor przyjmuje, iż stosunki międzynarodowe to jedna ze sfer stosunków społecznych, warunkowana i konstytuowana zarówno przez intersubiektywnie postrzegane czynniki materialne, jak i niematerialne - ma więc charakter syndromatyczny. **System to w badaniach stosunków międzynarodowych zbiór wyodrębnionych, złożonych i często współzależnych zespołów zasad, zwanych strukturami.** Zdefiniowane przez badaczy struktury również mają charakter syndromatyczny (np. anarchia, hierarchia, stratyfikacja, kultura polityczna)¹¹⁶, współlistnieją w nich bowiem rozmaicie pojmowane i w różnym stopniu

¹¹⁵ Zob. Mark Bevir, Rodney A.W. Rhodes, „Teoria interpretacjonistyczna”, w: D. Marsh, G. Stoker, op. cit., s. 131-152.

¹¹⁶ Por. Stefan Nowak, *Metodologia badań społecznych*, op. cit., s. 147-151.

współzależne czynniki materialne i niematerialne, ufundowane na zidentyfikowanych wcześniej wzorach zachowań wybranych podmiotów¹¹⁷.

Rycina.2 Syntetyczna konceptualizacja kategorii systemu w nauce o stosunkach międzynarodowych

Źródło: Opracowanie własne.

Powyższa rycina wskazuje na pogląd, iż nakreślenie mapy czynników materialnych i niematerialnych zmian w stosunkach międzynarodowych oraz umiejętne interpretowanie zachowań wybranych podmiotów jest podstawowym zadaniem teoretyka SM. Należy zaznaczyć, iż gdy mowa o zachowaniach to

¹¹⁷ W przypadku NSM mówiliśmy o „uczestnikach” zamiast podmiotach. W przypadku ujęcia metodologicznego mówimy o podmiotach, gdyż kategoria dotyczy również np. badaczy, prowadzących analizę.

odnoszą się one zarówno do ogólnie przyjętych zasad postępowania badacza (np. wybrane przez badacza kategorie i teorie), jak też zasad przyjmowanych przez podmioty badane w swoim działaniu (np. wyznawane przez dane państwo priorytety w realizacji polityki zagranicznej). Uwzględnione są zatem kwestie sposobów badania faktów, jak też ich interpretacji w gronie badaczy. Zintegrowana analiza pozwoliłaby zatem na badania zarówno faktów, jak i myślenia o faktach. Nie jest to bynajmniej apel o oddzielanie faktów od opinii, ale wręcz przeciwnie, próba połączenia obu zjawisk w ramach jednej teorii.

Podejście to opiera się na wynikach badań teoretycznych, rozwijanych w niniejszej rozprawie. Badacze stosunków międzynarodowych analizują często wydarzenia, dokumenty, raporty i wystąpienia. Badanie tego typu źródeł wskazuje na nierozłączność istnienia faktów do analizy (czynnik obiektywizujący) i ich analizy (myślenie o faktach, proces teoretyczny, czynnik subiektywizujący). Jako, że dorobek nauk społecznych uważany jest za intersubiektywny (wiedza pozyskiwana jest w wyniku zastosowania różnych metod i teorii), również i wykorzystanie pojęć winno przede wszystkim łączyć, a nie dzielić. System międzynarodowy, zarówno w ujęciu metodologicznym (mapa teoretyczna), jak i ontologicznym (zbiór faktów i analiz), stanowi efekt wyboru i konceptualizacji danych, tworzących struktury – czyli konstrukcje analityczne o charakterze syndromatycznym. System od momentu swego debiutu w naukach społecznych zawsze stanowił konstrukcję analityczną (a więc pojęciową!) faktów i ich analizy. Spójność systemu – zarówno logiczna, jak i merytoryczna – bywa różna w ujęciach badaczy, gdyż w badaniach stosunków międzynarodowych mamy do czynienia z wieloma podejściami teoretycznymi, szkołami interpretacji danych oraz –co najbardziej podstawowe – różnymi zainteresowaniami badawczymi. Rozważamy ten problem w niniejszej rozprawie na kilku przykładach. Niemniej jednak, wskazujemy, że pojemność tej kategorii pozwala tworzyć dowolne konfiguracje teorii, metod i ich zastosowania w odniesieniu do realnych zdarzeń (rzeczywistości).

Znaczenie realnych zdarzeń zawsze odgrywało rolę podstawowego kontekstu badań. W odniesieniu do kryteriów czasoprzestrzennych systemy

międzynarodowe dzieli się w literaturze np. na systemy globalne (zasady regulujące relacje wielu podmiotów na skalę całej planety), jak też regionalne (zasady organizujące relacje kilku podmiotów na ograniczonej przestrzeni). Systemy międzynarodowe są również kontekstualizowane przez historię, geografię oraz kultury polityczne, tworzące rozmaite typy struktur i relacji, uznawanych w tradycji badań NSM¹¹⁸. Jak widać, zarówno uwarunkowania teoretyczne (czynnik internalizacyjny - budowanie teorii), jak i praktyczne (czynnik eksternalizacyjny, bieg wydarzeń niezależny od badacza, ale obserwowany przezeń) mają równe znaczenie dla powodzenia dobrej teorii. Oznacza to również, że proponowane w rozprawie rozumienie kategorii systemu międzynarodowego może odegrać ważną rolę w rozwoju współczesnych badań nad stosunkami międzynarodowymi.

¹¹⁸ Kultury np. systemu w Chinach, Japonii i Europie. Erik Ringmar, "Performing International Systems: Two East-Asian Alternatives to the Westphalian Order", *International Organization*, vol.66, no.1, (2012), s. 1-16.

Rozdział II.

Konceptualizacja kategorii systemu międzynarodowego

1. Uwarunkowania pierwszych koncepcji systemowych

Historia ogólnych teorii systemowych zawdzięcza sporo myślicielom z kilku dyscyplin nauki, do ich grona zaliczyć można takich badaczy jak filozof Albert N. Withead, biolog Ludwig von Bertalanffy, matematyk Anatol Rapaport, czy ekonomista Kenneth Boulding¹¹⁹. Koncepcja kategorii systemu i projekt jego zastosowania w badaniach naukowych zostały przedstawione przed II wojną światową przez Ludwiga von Bertalanffy'ego, który uważał, że nauka, jako spójny rodzaj działalności, wytwarzany przez ludzi, powinna posiadać jednolitą budowę. Uprawianie nauki wiąże się z realizacją i przestrzeganiem pewnych zasad myślenia oraz rozwiązywania problemów. Koncepcja ta była odpowiedzią na postępującą fragmentację badań naukowych oraz wzajemną izolację nauk przyrodniczych i humanistycznych¹²⁰. W okresie międzywojnia badacze obserwowali rosnącą specjalizację dyscyplin naukowych, wyodrębnianie się nowych pól badawczych oraz liczne spory wokół ich tożsamości, jak też samej koncepcji naukowości. Pokłosem nowych problemów był dynamiczny rozwój dwudziestowiecznej filozofii nauki¹²¹.

Koncepcja połączenia nauk w jeden konglomerat idei zaowocowała próbą stworzenia „mapy nauk”, opartej o koncepcję systemu, wykorzystywaną dotąd w biologii. W odpowiedzi na postępującą specjalizację dyscyplin naukowych Bertalanffy stworzył tzw. ogólną teorię systemów (*Allgemeine Systemlehre*, spopularyzowaną później jako General Systems Theory, GST). Teoria ta opierała się na rozumieniu świata jako pewnego rodzaju organizacji, która w sposób uporządkowany jest badana przez nauki. Ludzkie działania w świecie podlegają

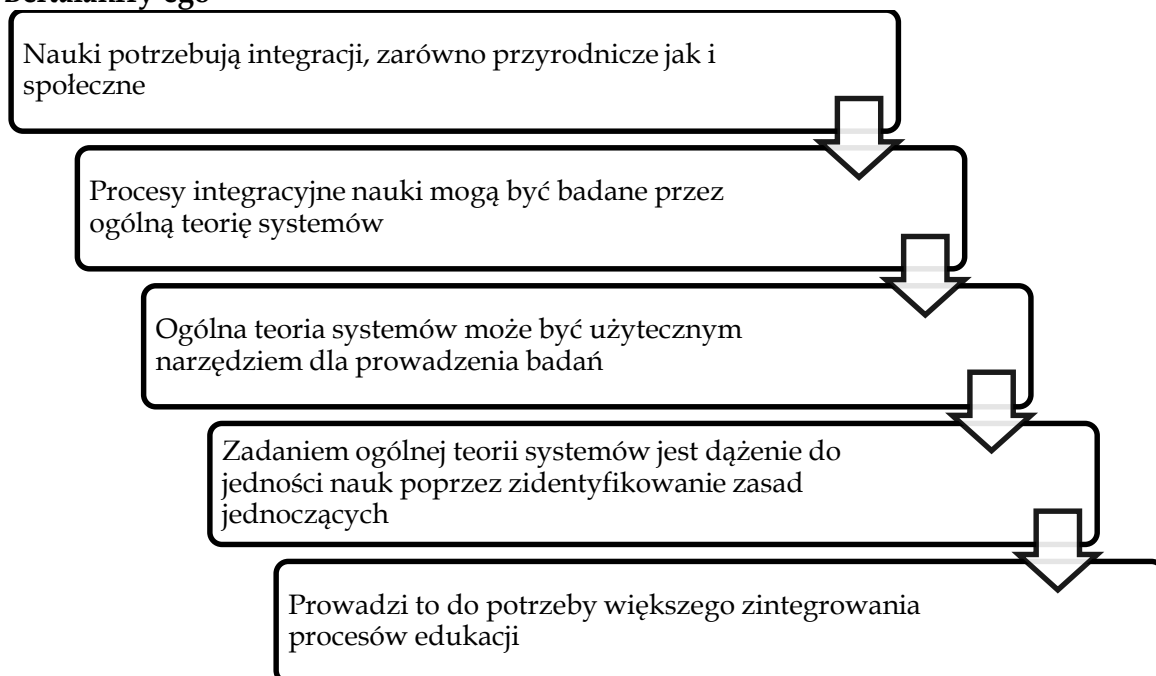
¹¹⁹ Janusz Stefanowicz, *Anatomia polityki międzynarodowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001, s. 22-23.

¹²⁰ Alexander Laszlo, Stanley Krippner, *System Theories: Their Origins, Foundations and Development* w: J. Scott Jordan (red.), *System Theories and A Priori Aspects of Perception*, Amsterdam 1998, s. 50.

¹²¹ Por. Adam Grobler, *Metodologia nauk*, Wydawnictwo Aureus, Kraków 2006.

specjalizacji i ciągłej reorganizacji. Pierwsze uwagi na temat GST sformułował Bertalanffy na przełomie 1925 i 1926 roku. Efektem tych prac i dyskusji był projekt utworzenia nauki o zorganizowanej kompleksowości (*organized complexity*). Celem takiej dyscypliny wiedzy miała być analiza systemowa, dostarczająca wielodyscyplinarnych ram badawczych dla jednoczesnej, wielopłaszczyznowej analizy relacji pomiędzy postrzeganiem świata a światami dyscyplin, które powstają w procesie tworzenia nauki. Tak sformułowana teoria systemu dostarczała raczej pola do badań, stanowiąc narzędzie metodologiczne, aniżeli odrębną dyscyplinę naukową, tudzież kolekcję dyscyplin. W wyniku inspiracji ideami złożonej kompleksowości w XX wieku zaczęły powstawać zręby kolejnych dyscyplin, takich jak cybernetyka, teoria gier, analiza decyzyjna oraz ich praktyczne zastosowania, takie jak analiza systemowa, inżynieria systemowa, badania operacyjne. Niemniej jednak, zbieżnymi celami teorii, inspirowanych przez GST, były założenia ujęte poniżej w formie grafiku¹²².

Rycina 3. Założenia popularyzacji ogólnej teorii systemów według Ludwiga von Bertalanffy'ego

Źródło: opracowanie własne na podstawie L. von Bertalanffy, *General System Theory: Essays on its Foundation and Development*, Nowy Jork 1968, s. 38.

¹²² Ludwig von Bertalanffy, *General System Theory: Essays on its Foundation and Development*, Nowy Jork: Georg Braziller 1968, s. 38.

Wybuch II wojny światowej utrudnił rozwój badań w zakresie GST. Zarówno nauki przyrodnicze, jak i społeczne stanęły w obliczu dużych zmian technologicznych oraz politycznych. Większość publikacji, związanych z teoriami systemowymi ukazała się zatem dopiero po wojnie i zaczęła oddziaływać w latach sześćdziesiątych XX wieku, gdy podług idei modernizmu i pozytywizmu, zaczęto postrzegać je jako interesujący paradygmat jednoczenia nauki, jak też metodę formułowania teorii (*framework of thought*). Pomimo odmiennych pól badawczych u teoretyków systemowych, sposób ich myślenia był podobny. Na gruncie nauk społecznych ideami Ludwiga Bertalanffyego zainteresował się ekonomista Kenneth Boulding, który w osobistym liście poinformował go, iż na gruncie ekonomii i nauk społecznych doszedł do podobnych wniosków, co Bertalanffy w biologii¹²³.

Rzeczony rozwój teorii systemowych wynikał z presji społecznej, jak też potrzeb nauki, potrzebującej rozwoju teorii dla interdyscyplinarnego zastosowania. GST miała dostarczyć platformy dla interdyscyplinarnych studiów nad kompleksowością ludzkiego doświadczenia¹²⁴. Uniwersalny charakter koncepcji systemu zaowocował ogólną definicją tego pojęcia, które miało oznaczać: „zbiór komponentów, pozostających we wzajemnych relacjach, umożliwiających identyfikację granic pomiędzy poszczególnymi komponentami lub procesami”¹²⁵. Wykorzystanie ogólnego terminu „komponent” pozwala mówić o możliwości zastosowania pojęcia systemu do każdego języka nauki – formalnego, egzystencjalnego, wyobrazeniowego. W związku z rozwojem badań systemowych zmianom ulegała i definicja systemu, którą zaczęto formułować jako *zbiór komponentów, zachowujących pewien zidentyfikowany układ relacji*. Przedmiotem definicji stały się więc zarówno komponenty, jak i ich relacje wzajemne oraz zewnętrzne¹²⁶.

Zgodnie z zamierzeniami twórców GST system stał się zespołem procedur, uzależnionych jednak od intuicji badacza, których wyrazem są zdefiniowane

¹²³ Ibidem., s.14.

¹²⁴ A. Laszlo, S. Krippner, op. cit., s. 52.

¹²⁵ Definicja systemu – *complex of interacting components together with the relationships among them that permit the identification of a boundary-maintaining entity or processes*.

¹²⁶ A. Laszlo, S. Krippner, op. cit, s. 53.

reguły całej konstrukcji teoretycznej, czyli zasady/idee systemowe. GST stała się regułą metodologiczną. Metodologia to bowiem coś szerszego znaczeniowo, niż technika badawcza. Przyjęta przez naukowca metodologia badań, nawet bezpośrednio zastosowana, nie daje konkretnych rezultatów. W ten sposób metoda systemowa stała się raczej regułą porządkowania treści naukowych, nie implikując zastosowania konkretnych technik. Powyższa informacja okazała się szczególnie ważna w naukach społecznych. Złożone byty i organizacje społeczne, rozpatrywane w kategoriach systemowych posiadają swoją celowość, ułożoną na trzech poziomach: celu (*purpose*) systemu, celu jego komponentów oraz supra-systemu nad nim (może być nim sam badacz, dysponujący określonymi regułami postępowania). W związku z powyższym metoda systemowa mogła być zdefiniowana jako „modelowanie kompleksowych bytów, będących wytworami interakcji poszczególnych komponentów poprzez abstrahowanie (*abstracting*) z określonych detali struktur i komponentów oraz koncentrowanie się na dynamice określającej funkcje, własności i relacje wewnętrzne oraz zewnętrzne systemu”¹²⁷.

Powyższa definicja nosi w sobie cechy panującego w połowie XX wieku behawioralizmu, aczkolwiek z czasem (popularyzacja falsyfikacjonizmu Karla R. Poppera) kluczowa stała się kwestia stosunku teorii systemowych do badań nad ludzką percepcją. Współczesne dyscypliny nauk społecznych starają się wiarygodnie interpretować znaczenia i wartości zmian społecznych, zarówno w mikro- jak i makroskali. Dotyczy to również w sposób wyraźny badań nad stosunkami międzynarodowymi. Klasyczna analiza stosuje trzyczęściowe podejście: dekonstrukcja tego, co ma być wyjaśnione; sformułowanie wyjaśnień dotyczących zachowań lub własności komponentów systemu, rozpatrywanych osobno; przekształcenie wyjaśnień w syntezę w której ramach następuje zagregowane rozumienie całości. Teoretycy systemów wyróżniali na gruncie nauk kilka rodzajów systemów i wynikających z nich metod analizy systemowej:

- *twarde* podejścia systemowe (teorie systemowe w inżynierii)
- *miękkie* podejścia systemowe (np. psychologia)

¹²⁷ Por. Ibidem, s. 60-63.

- *mieszane* podejścia (np. analiza decyzyjna)¹²⁸.

Nauki społeczne były klasyfikowane w ostatniej grupie. Popularyzacją GST w analizie decyzyjnej zajmował się m.in. politolog Edward S. Quade, założyciel Międzynarodowego Instytutu Stosowanej Analizy Systemowej. Definiował on analizę systemową jako: „działanie mające na celu dostarczenie wskazówek do podjęcia decyzji, poprzez generowane i odpowiednie przedstawienie informacji związanej z zagadnieniem, którego decyzja dotyczy”¹²⁹. Analiza systemowa była więc przedstawiana jako analiza decyzyjna tworzona na styku nauk politycznych i zarządzania, jej rolą było animowanie praktycznej współpracy decydentów ze środowiskiem nauk społecznych. Zdaniem Andrzeja Straszaka analiza systemowa tego typu wywodzi się z badań prowadzonych przez korporację RAND, która w okresie zimnej wojny współtworzyła interdyscyplinarne zaplecze analityczne amerykańskich decydentów w sprawach politycznych i wojskowych¹³⁰. Popularyzacja tego typu przedsięwzięć wpłynęła na program badawczy amerykańskiej nauki o stosunkach międzynarodowych, od czasów zimnej wojny skupiony w dużej części na analizie strategicznej stosunków międzynarodowych. Związki pomiędzy polityką a środowiskiem amerykańskich nauk (nie tylko społecznych) obrazują rozmiary ilości uczonych (ponad 150 tys. osób!), zatrudnionych do celów ekspercko-doradczych w instytucjach rządu amerykańskiego¹³¹.

Na gruncie nauk społecznych, teorie systemowe przyczyniły się do zmiany postrzegania zjawisk społecznych, które zaczęły być postrzegane w sposób kompleksowy jako system współzależnych i pozostających w interakcji

¹²⁸ Ibidem, s. 62-65.

¹²⁹ Edward S. Quade, *Analiza systemowa. Możliwości i ograniczenia*, w: Władysław Findeisen, op. cit., s. 13.

¹³⁰ Andrzej Straszak, „Dziedziny i przykłady zastosowań analizy systemowej”, w: W. Findeisen, op. cit., s. 58-61.

¹³¹ Avery Leiserson, „Scientists and Policy Progress”, *The American Political Science Review*, t. 59, nr.2/1965, s. 411-412. Według danych przytaczanych przez Leisersona na przełomie 1960 i 1961 roku w Stanach Zjednoczonych pracowało blisko 387,000 badaczy finansowanych przez federalne fundusze na rzecz badań i rozwoju. Około 201 000 z nich było zarejestrowanych w rządowych bazach danych The National Register of Scientific and Technical Personnel. Co ważne, około 155 000 inżynierów i naukowców było zatrudnionych bezpośrednio przez administrację prezydencką.

problemów. Podejście to antycypuje liczne procesy. Ludzie angażują się w ustalone systemy działań, jak również ewoluuje ich wiedza na różne tematy, w rezultacie formuje się całokształt kultury o rysach ewolucyjnych (*evolutionary design*). Kultura ewoluująca wykształca kompetencję ewolucyjną, odnoszącą się do samo-aktualizacji, prowadzącej przez przemiany wiedzy, umiejętności, postaw, wartości niezbędnych dla koewolucyjnych zachowań oraz zrównoważonych modeli istnienia. Monitorowanie tych aspektów w badaniu jednostek, grup i większych całości może być uważane za proces badania adaptacji, zapewniające utrzymanie otoczenia. Analiza systemowa tego typu pozwala zidentyfikować możliwości dynamicznej stabilności i samowystarczalności grup w interakcji z otoczeniem w określonym miejscu i czasie. Zauważalne tu biologiczne korzenie koncepcji Bertalanffy'ego odwołały się w tym zakresie do pojęcia percepcji, rozumianego jako przetwarzanie informacji odbieranej przez zmysły w celu uzyskania rozpoznanych wzorców znaczeniowych. Powstałe na tej kanwie w późniejszym okresie koncepcje map poznawczych, umożliwiające badanie zmian społeczeństw, nie zostały jednak wykorzystane we wczesnych wzorcach analizy relacji międzynarodowych z kilku powodów, o których poniżej.

Pierwsze teorie stosunków międzynarodowych odwoływały się do koncepcji systemowej przede wszystkim w zakresie definiowania struktury elementów i celów badawczych dyscypliny, ograniczonych zresztą zasadami, wynikającymi z przyjętych przez badaczy założeń na temat przedmiotu badań. Dużo szerzej czerpano z koncepcji systemowych ekonomisty Kennetha Bouldinga, który przyjął analizy Bertalanffy'ego do badań nad zachowaniami społecznymi¹³². Boulding uważał, iż GST nie powstała po to by zastąpić inne teorie ani by zostać „teorią wszystkiego”. Każda dyscyplina, jak mniemał, odwołuje się bowiem do innych segmentów badań empirycznych. Niemniej jednak zwrócił uwagę na fakt, że każda z dyscyplin tworzy jakieś wzorce działania naukowego, każda jest elementem działania człowieka. Zdaniem Bouldinga identyfikowany i obserwowany przez badaczy połowy XX wieku kryzys nauki wynikał nade

¹³² Kenneth Boulding, „General System Theories – The Skeleton of Science”, *Management Science*, s. 197-208.

wszystko z braku dialogu pomiędzy poszczególnymi, dynamicznie rozwijającymi się dziedzinami. Celem teorii systemowej miało stać się – o czym już wspomniano – nie tyle stworzenie własnej metody badań społecznych, ile odnalezienie punktów wspólnych w teoretycznych konstrukcjach różnych dyscyplin. Zwolennicy GST uznali, że potrzeba teorii systemów wynika z rozwoju wiedzy, która jest funkcją ludzkich organizmów i organizacji społecznej. Wiedza ludzka ma charakter addytywny, ponieważ „rośnie” poprzez przyswajanie informacji znaczących, reorganizujących wiedzę zastaną. Boulding ocenił wystąpienie Bertalanffy’ego jako nadejście „interdyscyplinarnego momentu” w rozwoju nauki¹³³. W naukach przyrodniczych od wielu dekad istniała tradycja łączenia dziedzin, w ten sposób powstały takie obszary badań jak biofizyka czy biochemia. W naukach społecznych potrzeba interdyscyplinarności stała się paląca wraz z rozwojem technologii i edukacji.

W rezultacie Boulding przyjął założenie, iż zastosowanie metody systemowej mogłoby pozwolić na głębszą integrację badań nie tylko w obszarze nauk społecznych, ale też w ich relacji do przyrodniczego otoczenia człowieka¹³⁴. Twierdzenie Bouldinga wydawało się oczywiste, gdyż w teorii systemowej typu GST zachowanie komponentów „jest wyjaśniane” poprzez wskazanie ich otoczenia strukturalnego (relacji, miejsc itp.). W odniesieniu do nauk społecznych, analiza systemowa musiała być jednak oparta o inne reguły niż systemy biologiczne. Różne dziedziny nauki przez stulecia stworzyły bowiem rozmaite poziomy dyskursu teoretycznego na temat człowieka, jego otoczenia oraz wartości. Poziomy ten zidentyfikował i uporządkował Boulding według zasad GST, tworząc uniwersalistyczny koncept „szkieletu nauki” (*skeleton of science*)¹³⁵.

¹³³ Ibidem, s. 198-199.

¹³⁴ Por. Jennifer Wilby, „An Essay on Kenneth Boulding’s General Systems Theory”, *System Research and Behavioral Science*, t.23 / 2006, s. 695-699.

¹³⁵ Por. Kenneth Boulding, op. cit.

Tabela 11. Systematyka nauk według Kennetha Bouldinga

Poziom	Opis	Charakterystyka	Przykład	Dyscyplina
1	Podstawowe struktury	Statyczne wzory w przestrzeni	Kryształ, atom, most, góra	Elementy opisowe wszystkich dyscyplin
2	Podstawowe mechanizmy	Ruch	Zegary, maszyny, układ słoneczny	Fizyka, astronomia, inżynieria
3	Mechanizmy kontrolne	Kontrola	Termostat, homeostaza	Cybernetyka
4	Systemy otwarte	Samodzielne trwanie w strukturze	Ogień	Metabolizm
5	Systemy genetyczno-społeczne	Struktury komórek	Rośliny	Botanika
6	Poziom zwierząt	System nerwowy, uwaga, samoświadomość	Ptaki i zwierzęta	Zoologia
7	Poziom ludzi	Świadomość, wiedza, język	Ludzie	Biologia, psychologia
8	Systemy społeczno-kulturalne	Role, komunikacja, wartości	Rodziny, grupy ludzi, organizacje	Historia, nauki społeczne, antropologia
9	Systemy transcendentne	Stale obecne tematy bez wystarczającej odpowiedzi	Bóg?	Filozofia, religia

Źródło: Opracowanie na podstawie, J. Mingers, *System Topologies in the Light of Autopoiesis: a Reconceptualization of Boulding's Hierarchy, and a Typology of Self-referential Systems*, "Systems Research and Behavioral Science", t.14 / 1997, s. 306.

Swoista hierarchia systemu nauk u Bouldinga wynikała z poszukiwania odpowiedniej miary dla charakteryzowania zachowań systemowych. Powyższa tabela wskazuje na różne poziomy zjawisk, uszeregowane według stopnia pewności ich istnienia. Nauki społeczne uwzględnione są na ostatnich szczeblach hierarchii, ze względu na miejsce człowieka w strukturze rzeczywistości naukowej. Im wyższy poziom, tym trudniejsza odpowiedź na podstawowe pytania badawcze danej nauki, toteż na ostatnim poziomie znajdują się nauki filozoficzne i teologiczne, które zdaniem Bouldinga nie są w stanie dać

ostatecznych odpowiedzi na pytania, które zadają¹³⁶. Nauki społeczne generują większą szansę na pewność, ale w wyniku zmienności podstawowych struktur ich przedmiotu badania, odpowiedzi te są często niepełne lub ulegają rozmaitym przekształceniom, wynikającym ze zmian samoistnych, jak i tych występujących w otoczeniu – na innych poziomach GST (zmiany w środowisku, genetyce, klimacie etc.).

Rozwój uniwersalistycznych koncepcji systemu inspirował równoległe badania teoretyczne w zakresie nauk społecznych. Ogólna teoria systemów służyła badaczom jako bouldingowski szkielet nauki, gdy badania społeczne skupiały się na zastosowaniu konceptu systemu, dla określania zbiorowości społecznych różnego typu. **O ile więc w teoriach typu GST pojęcie systemu pełni rolę narzędzia metodologicznego, porządkującego rozumienie ról i zadań poszczególnych nauk, o tyle w naukach społecznych zadaniem „systemów” staje się określanie i „mapowanie” konkretnych, wyodrębnianych przez badaczy zjawisk, procesów i grup społecznych.**

Pojęcie systemu szybko stosunkowo przenikało z badań przyrodniczych do dziedzin humanistycznych i trudno dziś wskazać jednolite przyczyny tego zjawiska. Należy jednak zwrócić uwagę, iż pojęcie systemu na gruncie np. antropologii, socjologii i politologii było stosowane przez badaczy orientacji pozytywistycznej, a więc sposobu myślenia wykluczającego twierdzenia metafizyczne filozofii spośród twierdzeń nauki¹³⁷. Pozytywiści postrzegali bowiem filozofię jako dyscyplinę „pomocniczą”, której jedynym celem jest porządkowanie i klasyfikacja języka nauki. W połowie XX wieku kształtował się zatem „nowy język” nauk społecznych, szeroko korzystający z inspiracji „bardziej naukowych” dyscyplin przyrodniczych. Echem tego sporu na gruncie badań stosunków międzynarodowych miała stać się wówczas tzw. „druga debata” pomiędzy tradycjonalistami a zwolennikami modernizmu, o której będzie mowa

¹³⁶ Jennifer Wilby, op. cit., s. 698-699.

¹³⁷ Leszek Kołakowski, *Filozofia pozytywistyczna – Od Hume’a do Koła Wiedeńskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 10-17.

w dalszej części tego rozdziału¹³⁸. Jeden z wiodących badaczy spraw międzynarodowych tamtego okresu – politolog Morton Kaplan – uznawał m. in. fizykę za jedną z najbardziej skutecznych i wartościowych nauk. Inspiracja ta pozwoliła mu twierdzić, iż możliwie szybkie upodobnienie się języka nauk społecznych do aparatu pojęciowego „lepiej rozwiniętych” dyscyplin przyrodniczych, pozwoli wyjść naukom społecznym ze stanu ideologizacji i wynikającego z niej swoistego zacofania¹³⁹. Pogląd taki – na gruncie filozofii nauki określany jako naturalizm – należy określić jako typowy dla ówczesnych zwolenników behawioralizmu / modernizmu¹⁴⁰. Można więc wysunąć ostrożną tezę, iż obecność pojęcia systemu w naukach społecznych wynika przede wszystkim z zapożyczenia z badań przyrodniczych w okresie ok. połowy XX wieku, gdyż to właśnie wtedy powstały pierwsze teorie systemowe na gruncie socjologii oraz nauk politycznych, w tym w badaniach stosunków międzynarodowych. Zastosowanie „teorii systemowych” umożliwiało ściślejsze określenie przedmiotu badań poszczególnych dyscyplin, podczas gdy sama kategoria systemu korespondowała z innymi pojęciami – takimi jak układ, zbiór, czy grupa. Ale to właśnie pojęcie systemu umożliwiało bardziej wielowymiarowe ujęcie całości społecznych w ich problematycznej – bo odmiennej od biologicznej – złożoności.

Na gruncie socjologicznego funkcjonalizmu szeroką wizję systemów społecznych przedstawili między innymi Amerykanin Talcott Parsons oraz później, Niemiec Niklas Luhmann. Po raz pierwszy pojęcie systemu społecznego wprowadził Parsons w 1936 roku w pracy zatytułowanej *The Structure of Social Action*¹⁴¹. Na gruncie nauk politycznych analizy odwołujące się do kategorii systemu sformułowali m. in. David Easton, Karl Deutsch oraz Harold Lasswell. Pomimo, iż przedstawienie pokaźnego dorobku powyższych autorów nie jest

¹³⁸ Hedley Bull, „International Theory – The Case for a Classical Approach”, *World Politics*, nr.3, t.18 / 1966, s. 361-377; Morton Kaplan, „The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations”, *World Politics*, nr., t.19 / 1966, s. 1-20.

¹³⁹ Morton Kaplan, „Balance of Power, Bipolarity and other Models of International Systems”, *American Political Science Review*, nr.3, t.51, s. 684-686.

¹⁴⁰ David Sanders, „Behawioralizm” w: David Marsh, Gerry Stoker (red.) *Teorie i metody w naukach politycznych*, Kraków 2006, s. 44-48.

¹⁴¹ *Systems Analysis*, w: Iain McLean, Alistair McMillan, op. cit., s. 530.

możliwe w niniejszej pracy nawet choćby w stopniu ogólnym, autor skupi się na próbach konceptualizacji samej kategorii systemu dla potrzeb nauk społecznych i politycznych. Zasadniczo prace tych autorów tworzą bezpośredni kontekst dla refleksji podejmowanej w ramach badań systemowych nad stosunkami międzynarodowymi.

Jedno z głównych dzieł Talcotta Parsonsa, stanowiące zręby konstrukcji systemów w naukach społecznych to *The Social System*, wydane w Nowym Jorku w 1951 roku¹⁴². Parsons podjął w nim próbę zbudowania ogólnej teorii socjologicznej, który to cel przyświecał mu przez blisko pięćdziesiąt lat¹⁴³. System miała tworzyć zarówno dyscyplina (jako system teoretyczny), jak i jej przedmiot badań (tytułowy system społeczny), który lider funkcjonalizmu określał jako wielość aktorów, pozostających ze sobą we wzajemnych interakcjach, kierujących się optymalnym poczuciem korzyści, w ramach systemu kulturowo ustrukturyzowanych symboli. Działania ludzi w ramach systemu społecznego, opisane w dalszych pracach Parsonsa, wynikają zawsze z jakichś założonych przez człowieka celów, wiedzy i motywacji. System społeczny opierał się na strukturze wzorów stosunków między aktorami i ich rolami. Parsons uważał, że system jest całością nieredukowalną do właściwości jego części składowych. System stał się więc narzędziem analitycznym, którego zastosowanie nie wymagało zajmowania stanowiska w sporze filozoficznym o charakter rzeczywistości. Zauważalne jest tu odejście Parsonsa od czysto pozytywistycznego – radykalnie nominalistycznego rozumienia pojęć nauki. System społeczny był bowiem konstrukcją idealistyczną i nieempiryczną¹⁴⁴.

Aby system społeczny w rozumieniu Parsonsa „funkcjonował”, musi być zdolny do adaptacji (podsystem ekonomiczny), osiągania celów (podsystem polityczny), integracji (podsystem edukacyjny) i utrzymywania wzorców

¹⁴² Talcott Parsons, *System społeczny*, tłum. M. Kaczmarczyk, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2009.

¹⁴³ Jerzy Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 813-815.

¹⁴⁴ *Systems Analysis*, I. McLean, A. McMillan, op. cit., s. 530.

działania (podsystem: religia, medycyna, doradztwo). To tzw. model AGIL¹⁴⁵. Jak tłumaczy Jerzy Szacki, każdy sprawny system społeczny musi być zdolny do sprostania wyzwaniom swego otoczenia – tj. środowiska. Niezbędnymi elementami takiego systemu są również analitycznie wyodrębnione przez Parsonsa podsystemy: organizm, osobowość, system społeczny i kultura¹⁴⁶. Była to pionierska próba zbudowania interdyscyplinarnej teorii działań społecznych w oparciu o postrzeganie rzeczywistości jako zbioru powiązanych relacyjnie elementów.

Tabela 12. Podstawowe funkcje systemu społecznego według Talcotta Parsonsa

A	G	A – (<i>adaptation</i>) adaptacja do środowiska – ludzie przystosowują się do środowiska w którym żyją G – (<i>goal attainment</i>) osiąganie celów – ludzie działają dla osiągnięcia celów, zarówno biologicznych, jak i kulturowych
I	L	I – (<i>integration</i>) integracja – jednostki uczą się osiągać wykonywać zadania w świetle określonych wartości społecznych, L – (<i>latent-tension-management</i>) – jednostki, grupy i organizacje rozpadają się i przebudowują, rozmaite doktryny i organizacje pozwalają ludziom zyskiwać sens działań

Opracowanie własne na podstawie: Richard Chadwick, *Reflections on Talcott Parsons' theory of social systems*, <http://www.hawaii.edu/intlrel/pols315/Text/Theory/parsons.htm>

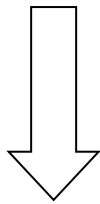
Podstawowymi zarzutami wobec funkcjonalistycznej teorii systemu Parsonsa był ahistoryzm jego koncepcji. Uważano również, że preferuje wyjaśnienia teleologiczne zachowań ludzi, co mogło prowadzić do pomijania analizy zjawisk nie pasujących do holistycznych uogólnień. Z tych i innych powodów uznawano idee Parsonsa raczej za schemat pojęciowy, aniżeli spójną teorię naukową, aczkolwiek posiadającą zdolności to budowy modeli heurystycznych i wyjaśniania zmian społecznych¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Richard Chadwick, *Reflections on Talcott Parsons' theory of social systems*, <http://www.hawaii.edu/intlrel/pols315/Text/Theory/parsons.htm>

¹⁴⁶ Jerzy Szacki, op. cit. s. 816.

¹⁴⁷ George Homans, *Social Behavior. Its Elementary Forms*, Nowy Jork 1961, za: J. Szacki, op. cit., s. 825.

Rycina 4. Zmiany w systemie społecznym według Talcotta Parsonsa

Zmiana społeczna	Kierunek zmian
Jednostki – zmiany w systemie osobowości	
Grupy/Organizacje – zmiany w działaniu zespołów jednostek realizujących wspólne cele	
Instytucje – zmiany zespoły norm i oczekiwań	
Wartości – zmiany systemów kulturowych (normy językowe, zwyczaje)	

Źródło: opracowanie własne na podstawie R. Chadwick, *Reflections...* op. cit.

Parsons proponował opisywanie zmian w systemach społecznych, poczynając od obserwacji zmian podmiotów – ludzi, dążących do przetwarzania systemów społecznych zgodnie ze swoimi przekonaniami i celami. Inne stanowisko zaproponował uczeń Parsonsa, Niklas Luhmann, szeroko komentowane na gruncie współczesnej socjologii oraz prawa. Zdaniem niemieckiego uczonego pojęcie systemu powinno być centralnym punktem każdej teorii społecznej, co wynika z rozumienia tej kategorii jako zespołu znaczeń, niezbędnych do komunikacji między ludźmi¹⁴⁸. Wbrew rozumowaniu innych teoretyków systemów, Luhmann przyjął, iż kategoria systemu powinna wyodrębniać określone zjawiska z otoczenia, a zatem pełnić funkcję upraszczającą złożoną rzeczywistość. Uproszczenia są bowiem konieczne dla efektywnego modelowania relacji międzyludzkich. System Luhmanna nazywany bywa systemem autopojetycznym (z grec. *autopoiesis*, czyli samowytwarzającym się), co wynika z przyjęcia założeń o fundamentalnej roli komunikacji (Parsons za podstawę funkcjonowania systemu uważał działania społeczne), umożliwiającej samodzielne – odbywające się za pomocą kodów, a więc logik komunikacyjnych właściwych odpowiednim fragmentom społeczeństwa odnoszenie się systemu i jego elementów do samego siebie (samo-referencyjność)¹⁴⁹. Tym samym odchodził Luhmann od pozycji pozytywistycznych. Podobnie jak Parsons jednak, przyjął Luhmann ogólną definicję systemu jako kategorii analitycznej, służącej

¹⁴⁸ Jerzy Szacki, op. cit. s.936-937.

¹⁴⁹ Niklas Luhmann *The Autopoiesis of Social Systems*, w: *Essays on Self-Reference*, Columbia University Press, New York 1990, s. 1-20.

poznaniu fundamentalnych zasad społeczeństw ludzkich. W koncepcjach obu wielkich socjologów system jest pojęciem porządkującym reguły funkcjonowania całości społecznych, kluczową kategorią analityczną, nie posiadającą jednak empirycznej egzemplifikacji¹⁵⁰.

Koncepcje politologiczne powstałe, podobnie jak systemowe prace Parsonsa, w połowie XX stulecia, przyjęły węższe pole badań niż można zaobserwować w koncepcjach socjologicznych. Przedmiot badań nauk politycznych stanowią instytucje polityczne związane z procesami sprawowania władzy¹⁵¹. Teorie polityczne czasów nowożytnych, przez setki lat związane z filozofią polityki, za szczególny przedmiot rozważań politycznych przyjęły kształtujące się po XVII-XVIII wieku państwo narodowe oraz postępujące po okresie rewolucji francuskiej procesy demokratyzacji władz politycznych w Europie, a następnie na świecie¹⁵². Podstawową domeną nauk politycznych pozostaje analiza tego, co „polityczne”, a więc różnic pomiędzy ludźmi, wpływających na ich wzajemne relacje statusowe władzy i podporządkowania¹⁵³. Dużą zmianą w obszarze nauk politycznych, było ich dążenie do utworzenia pełnoprawnej, samodzielnej dyscypliny naukowej. Przedmiotem badania nowej dziedziny, jaką miała stać się *political science* stał się tzw. system polityczny, którego koncepcję w roku 1953 przedstawił David Easton¹⁵⁴.

¹⁵⁰ Jerzy Szacki, op. cit., s. 939.

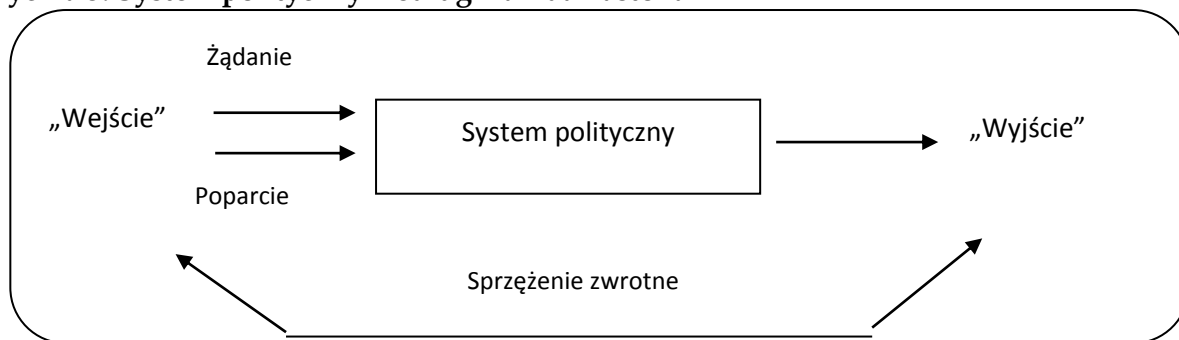
¹⁵¹ Tadeusz Klementowicz, *Rozumienie ...*, s. 33.

¹⁵² Immanuel Wallerstein, *Europejski uniwersalizm. Retoryka władzy*, tłum. A. Ostolski, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 65-85.

¹⁵³ Por. Marek Cichocki, w: Carl Schmitt, *Teologia polityczna i inne pisma*, Kraków 2000, s. 20-28.

¹⁵⁴ David Easton, *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. New York: Alfred Knopf 1953.

Rycina 5. System polityczny według Davida Eastona

Źródło: Oprac. na podst. M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii polityki*, Lublin 1996, s. 44-46.

Easton zdecydował się zachować pojęciowy starszych badań z obszaru myśli politycznej, włączając do niego elementy analizy systemowej, którą zdefiniował, podobnie zresztą jak Parsons, jako ramy konceptualne dla nowej dyscypliny¹⁵⁵. Istota systemu politycznego wyraża się zarówno w pojmowaniu zjawiska polityki jako dystrybucji cenionych społecznie wartości, jak i w postępowaniu decydentów politycznych, konfrontowanych z potrzebami i celami, wynikającymi z popytu i poparcia rządzonych. System polityczny stanowi mechanizm radzenia sobie przez instytucje władzy politycznej z potrzebami ludności – odpowiada bowiem na bodźce związane z tymi potrzebami, kreując ich zaspokojenie oraz stymulując zmiany w otoczeniu danej populacji (tzw. sprzężenie zwrotne). Otoczenie ma charakter środowiska lokalnego, krajowego i międzypaństwowego, względem oczywiście ośrodka centralnego danej wspólnoty politycznej.

Jak zauważył Klaus von Beyme, lata pięćdziesiąte były w naukach politycznych czasem odwrótu od tradycyjnie rozumianych kategorii badawczych. Okres trwania hitlerowskich Niemiec oraz rozprzestrzenienie się ustrojów autorytarnych wpłynęło na język badań politycznych. Ideologizowane przez polityków pojęcia państwa i narodu budziły niechęć badaczy polityki, co

¹⁵⁵ Richard Chadwick, *Systems Approaches to Understanding International Relations*, <http://www.hawaii.edu/intlrel/pols635f/IRsystems.htm>

podobnie jak rozwój badań przyrodniczych i renesans idei pozytywizmu, mogło wpłynąć na język pojęciowy politologii¹⁵⁶.

Koncepcja Eastona angażuje, obok pojęcia systemu, również idee uznane w dotychczasowej filozofii polityki, takie jak koncepcje potęgi i wpływu opracowane przez Harolda Lasswella oraz Roberta Dahla oraz koncepcja władzy jako autorytetu, zdefiniowana wcześniej przez socjologa Maxa Webera¹⁵⁷. Pojęcia władzy, autorytetu i potęgi wskazują na podstawowe zasady, umożliwiające trwanie nowoczesnego „systemu politycznego”. System ów składa się z kilku poziomów a są nimi (por. ryc. 4): poziom instytucji władzy, poziom zasad polityki oraz wspólnoty politycznej, tworzącej populację, wyodrębniając dany system terytorialnie i funkcjonalnie od otoczenia.

Analityczny koncept systemu sformułowany przez Eastona był stosunkowo prostym, acz efektywnym sposobem na ukazanie fenomenu sprawowania władzy i jej procesualności, opartej na względnym, okresowo otrzymywanym poparciu społecznym (legitymizacja) oraz określonych zasobach materialnych i symbolicznych, definiowanych jako zasady/wartości polityki. System polityczny tworzył więc ramy dla identyfikacji procesów sprawowania władzy oraz wartości politycznych. Samo pojęcie systemu politycznego pozostaje przy tym abstraktem, nie odwołuje się bowiem do konkretnego bytu politycznego – np. państwa – ale bezpośrednio do zdefiniowanego procesu uprawiania polityki (dystrybucja wartości) w obszarze wybranych przez badacza instytucji. Projekt Eastona, wyłożony przez niego w kolejnych monografiach stał się rdzeniem współczesnych nauk politycznych i punktem wyjścia dla systemowego i funkcjonalnego ujmowania zjawisk politycznych¹⁵⁸. Wpłynął również na badania stosunków międzynarodowych, o czym poniżej.

¹⁵⁶ Klaus v. Beyme, *Współczesne teorie polityczne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar Warszawa 2005, s. 20-25.

¹⁵⁷ Richard Chadwick, *Systems Approaches*,... op. cit.

¹⁵⁸ Koncepcje Eastona znajdują swoje miejsce w niemal każdym dostępnym podręczniku z zakresu nauk o polityce / podstaw teorii polityki.

2. Pierwsze teorie systemowe stosunków międzynarodowych

Studiowanie problemów stosunków międzynarodowych przez pierwsze dekady XX wieku stanowiło zajęcie badaczy prawa międzynarodowego. Uznawano, iż skoro stosunki między państwami regulowane są za pomocą zwyczajów wywodzących się z tradycyjnego prawa narodów, to nauka w tym przedmiocie należy do dyscyplin prawniczych¹⁵⁹. Wybuch I wojny światowej spowodował zauważalną zmianę w sposobie pojmowania stosunków międzynarodowych jako sfery dociekań naukowych. Wraz z powstaniem Ligi Narodów przestano traktować relacje między państwowe jako jedyne wyznaczniki polityki na szczeblu międzynarodowym. Pojawiły się studia problemowe nad handlem, pokojem i wojną, wynikające z potrzeb ówczesnych państw. Pojawienie się pierwszych symptomów epoki, nazywanej wówczas niekiedy epoką globalizacji doprowadziło do rosnącej popularności studiów międzynarodowych jako pola badawczego. Powstawanie szkół i kursów, hojnie sponsorowanych zwłaszcza przez rządy państw anglosaskich wpłynęły na sposoby ujmowania stosunków międzynarodowych. Stopniowo problematyka tej dyscypliny zyskiwała charakter otwarty, umożliwiając wyjście z badań prawnomiędzynarodowych w kierunku studiów politologicznych i ekonomicznych. Przykładem zmian stała zmiana afiliacji amerykańskich konferencji poświęconych sprawom międzynarodowym z nauk prawniczych na nauki polityczne¹⁶⁰. Stosunki międzynarodowe z tematu badań różnych dziedzin stawały się z wolna przedmiotem niezależnej od prawa czy historii refleksji teoretycznej.

Zdaniem Jacka Czaputowicza proces powstawania dyscypliny naukowej wynika z zaistnienia kilku trendów: pojawienia się grupy naukowców, postrzegających siebie jako pracujących na wspólnym obszarze badawczym, zaistnienia zgody badaczy, co do przedmiotu studiów i zadawanych pytań badawczych oraz uznanie historii i teorii specyficznych dla danej dziedziny za

¹⁵⁹ Ronald Rogowski, "International Politics: the Past as Science", *International Studies Quarterly*, nr.4 /1968, s. 400-405.

¹⁶⁰ Ibidem, s. 400-403.

unikatowe, odrębne od innych dziedzin¹⁶¹. Jakkolwiek po pierwszej wojnie światowej badania nad stosunkami międzynarodowymi nie stanowiły odrębnej dyscypliny to wyodrębnienie się wpływowego pola badawczego stanowiło nie lada wyzwanie dla zachodniej tradycji intelektualnej. Rozwojowi określonego typu refleksji nad sprawami międzynarodowymi sprzyjało zwycięstwo państw Ententy w I wojnie światowej oraz zawarcie traktatu wersalskiego jako dokumentu sankcjonującego rozliczne zmiany w długotrwałym, sięgającym XVIII i XIX wieku układzie relacji pomiędzy państwami Zachodu.

Powołanie w 1919 roku Katedry Polityki Międzynarodowej na Uniwersytecie Walijskim oraz starania dyplomatyczne Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych na rzecz promocji pokoju stanowiły inspiracje dla studiów, poświęconych urządzaniu światowego porządku politycznego. Wybuch wojny światowej zmienił optykę władz najważniejszych państw świata. Zdaniem Edwarda H. Carr'a po 1919 roku przyjęto założenie, iż nie istnieje żadna naturalna harmonia interesów, a więc rolą państw (i nauki) jest harmonizacja światowego porządku politycznego. Jako, że uznano – pisał Carr – iż w stosunkach międzynarodowych nie ma siły wyposażonej w zadanie kreowania harmonii, to państwa są w stanie zaprojektować nowy ład i uczynić z promocji jego wizji nową agendę swej polityki zagranicznej. Zwycięskie kraje anglosaskie gotowe były przyjąć, iż po krwawej wojnie każde państwo na świecie winno posiadać jeden interes i tym interesem jest pokój. Założenie to prowadziło wprost do wniosku, że groźba zakłócenia pokoju jest czymś irracjonalnym, sprzecznym i niemoralnym. Status quo Wielkiej Brytanii i wzrastających w potęgę Stanów Zjednoczonych oznaczał, iż niemal pół zamieszkanego świata, znajduje się w bezpośredniej kontroli Londynu i Waszyngtonu. Korzystny *status quo* sprawiał, iż wizja jakiegokolwiek wojny nie była odbierana pozytywnie w tych stolicach. Jak się okazało, było to założenie błędne¹⁶². Tymczasem dla Niemiec – dla których wojny XIX wieku przynosiły same korzyści – traktat wersalski był upokorzeniem¹⁶³.

¹⁶¹ Jacek Czaputowicz, *Teorie stosunków ...*, s. 22.

¹⁶² Por. Henryk Batowski, *Między dwiema wojnami*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2005.

¹⁶³ Edward H. Carr, "Realism and Idealism", w: Richard Betts (red.), *Conflict After Cold War. Arguments on Causes of War and Peace*, New York: Pearson 2007.

Zwraca się tym samym uwagę, iż rozwój nacjonalistyczno-rasistowskiej geopolityki w międzywojennych Niemczech oraz inspirowanych ideą uniwersalnego pokoju badań nad stosunkami międzynarodowymi w krajach dawnej Ententy wynikał z odmiennego postrzegania rzeczywistości powojennej¹⁶⁴.

Obie formacje intelektualne, wyrosłe na gruncie pokoju wersalskiego, pomimo ewidentnych tendencji normatywnych, były pierwszymi całościowymi wizjami ładu międzynarodowego i globalnego. Wojna przyniosła rozmaite korzyści i straty różnym państwom. Anglosasom trudno było więc przekonać np. kraje Europy Środkowej (terytorium dawnego sojuszu Państw Centralnych), że konflikt 1914-1918 był nierozsądny, niepotrzebny i nie należy go powtarzać w przyszłości. Wielość sposobów postrzegania powojennego świata sprawiała, że „pokój” był konceptem kontrowersyjnym i nie ewoluował w samodzielny obszar badań naukowych. Co więcej, idea pokoju i ładu międzynarodowego stawiała się stopniowo zakładnikiem rozbieżnych interesów ówczesnych władz głównych podmiotów stosunków międzynarodowych. Twierdzenie Edwarda H. Carr’a, iż to praktyka kreuje teorie polityczne, nie zaś odwrotnie, sformułowane wiosną 1939 roku, stało się jasne wraz z wybuchem kolejnej wojny światowej¹⁶⁵.

Wybuch oraz szeroko pojęte konsekwencje II wojny światowej, powstanie Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz rewolucja nuklearna spowodowały kolejne zmiany w myśleniu o stosunkach międzynarodowych¹⁶⁶. Tuż przed wybuchem tej wojny wielu badaczy opuściło Europę Zachodnią, udając się m. in. do Stanów Zjednoczonych, co znacząco zmieniło krajobraz intelektualny w badaniach nad stosunkami międzynarodowymi w tym kraju¹⁶⁷. Badacze europejscy, zwłaszcza niemieckiego pochodzenia, zaszczepili w Ameryce podstawowe zasady europejskich stosunków międzynarodowych, takie jak

¹⁶⁴ Komentarze nt. geopolityki nazistowskiej w polskiej literaturze przedmiotu, zob. Roman Kuźniar, *Polityka i siła. Zarys studiów strategicznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005, s. 62-69.

¹⁶⁵ E. Carr, op. cit.

¹⁶⁶ Zob. Bernard Brodie, „Development of Nuclear Strategy”, *International Security*, nr. 2, t.4/1978, s. 65-83.

¹⁶⁷ Zob. Informacje o szkole chicagowskiej, William T. Fox, Pluralism, „The Science of Politics, and the World System”, *World Politics*, nr. 4, t. 27 / 1975, s. 597-611.

odwołanie do tradycji realizmu politycznego, ideę polityki siły czy doktrynę tzw. równowagi sił, inspirowaną przez XIX wieczny europejski „koncert mocarstw”. Bezprecedensowy wzrost bogactwa oraz znaczenia politycznego powojennych USA, masowy udział badaczy z wielu obszarów nauk politycznych w zarządzaniu wysiłkiem zbrojnym Waszyngtonu, jak i postępująca ekspertyzacja życia politycznego Ameryki – sprawiły, iż powojenna refleksja nad polityczno-gospodarczym porządkiem międzynarodowym została trwale powiązana z naukami politycznymi¹⁶⁸.

Żywotne zainteresowanie Stanów Zjednoczonych problematyką wojny i pokoju u progu okresu tzw. zimnej wojny zrodziło potrzebę instytucjonalizacji naukowej refleksji nad stosunkami międzynarodowymi. Podobną potrzebę wskazywały agendy Organizacji Narodów Zjednoczonych¹⁶⁹. Oznaczało to zarówno konieczność określenia priorytetowych przedmiotów badania tej dyscypliny, jak dokonania wyboru metod badawczych, sygnujących jej samodzielność. Jedną z najbardziej interesujących propozycji, stanowiła analiza systemowa.

Powszechny we współczesnej nauce o stosunkach międzynarodowych jest pogląd, iż powstanie i wyodrębnienie się tej dyscypliny „w sensie kuhnowskim” zostało zapoczątkowane przez uporządkowanie tradycyjnej refleksji realizmu politycznego w zakresie stosunków międzynarodowych, zaproponowane przez Hansa J. Morgenthau¹⁷⁰. Morgenthau za cel swojej publikacji uznał stworzenie wiarygodnej „teorii polityki międzynarodowej”. Jego praca, zatytułowana *Politics Among Nations* uporządkowała kluczowe powojenne kategorie pojęciowe oraz stała się wiodącym podręcznikiem, stosowanym w teoretycznej analizie spraw międzynarodowych. Książka ta nie tylko umiejętnie identyfikowała rozmaite tradycje myśli politycznej poprzez stworzenie modelu tradycji analitycznych realizmu i idealizmu, ale też wskazywała na wiodące problemy zachowań państw

¹⁶⁸ Zob. Norman Palmer, „The Study of International Relations in the United States: Perspectives of a Half Century”, *International Studies Quarterly*, nr.3/1980.

¹⁶⁹ Ibidem.

¹⁷⁰ Por. Jacek Czaputowicz, s. 77.

na arenie międzynarodowej¹⁷¹. Zdaniem Kalewiego Holstiego kluczowa rola Hansa Morgenthau dla rozwoju metodycznych badań nad stosunkami międzynarodowymi wynikała zarówno ze skutecznego wykorzystania tradycji realizmu politycznego, jak i całkowicie odmiennego niż przedwojenne rozumienia realiów strategii międzynarodowych państw¹⁷².

Zdaniem Morgenthau'a rozumienie polityki (w tym też „polityki między narodami”) powinno wynikać z racjonalnej analizy zobiektywizowanych danych. Źródłem obiektywności badacza stosunków międzynarodowych, pozwalającym mu na lepsze niż u polityków dostrzeganie i interpretowanie zjawisk międzynarodowych, była racjonalność. Badacz przy pomocy czytelnych kategorii pojęciowych powinien z powodzeniem określać rolę i znaczenie konkretnych wydarzeń politycznych. Rdzeniem analizy politycznej stosunków międzynarodowych oraz wyróżnikiem jej samodzielności stała się kategoria potęgi państwa, rozumiana jako podstawowy cel dążeń, określanych jako polityczne. Kategoria potęgi zbudowana została przez Morgenthau jako uniwersalny konstrukt i punkt oparcia nauk politycznych na wzór podobnych struktur pojęciowych w psychologii (badającej dążenie człowieka do samorealizacji) oraz ekonomii (zakładającej podobne dążenie do maksymalizacji zysku). Pomimo uwag ówczesnych badaczy, iż „potęga” nie została zdefiniowana w sposób jasny, nie kwestionowano jej zasadności jako podstawowego konstruktu „nauki o polityce międzynarodowej”¹⁷³.

Wprowadzenie potrzeby obiektywizacji obserwacji według wskazań rozumu nawiązywało do tradycji Machiavellego. Przedwojenne próby wyjaśniania specyfiki stosunków międzynarodowych nie próbowały tworzyć samodzielnej teorii w postaci pytań, stwierdzeń przyczynowych i generalizacji. Sytuację tą zmienił Morgenthau uznając, że właściwie sformułowana teoria powinna przede wszystkim porządkować materiały i fakty doświadczenia. Celem

¹⁷¹ Wyd. polskie, H. J. Morgenthau, *Polityka między narodami. Walka o potęgę i pokój*, tłum. R. Włoch, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2010, zob. rdz.1-2.

¹⁷² Kalevi H. Holsti, „Retreat from Utopia: International Relations Theory: 1945-1970”, *Canadian Journal of Political Science*, nr.2, t. 4, 1971, s. 165-177.

¹⁷³ Stanley Hoffman, „International Relations: Long Road to Theory”, *World Politics*, t.11, nr. 3 (1959), s. 351-353, Ghazi A.R. Alghosaiibi, „The Theory of International Relations: Hans J. Morgenthau and his Critics”, *Background*, t.8, nr.4 (1965), s. 221-256.

„teorii polityki międzynarodowej” w rozumieniu *Politics Among Nations* było wykrycie i zrozumienie sił determinujących stosunki między państwami i ich wzajemne oddziaływanie¹⁷⁴. Należy zgodzić się z Holstim, iż znaczenie koncepcji Morgenthau wynikało przede wszystkim z:

- ukazania zalet generalizacji;
- podkreślenia znaczenia wzorów relacji międzypaństwowych;
- zdefiniowania celu działania państwa (dążenie do potęgi) wg wzorca (równowaga sił);
- przyjrzenia się badaniom nad wojną i pokojem w systemie międzynarodowym¹⁷⁵.

Warto niniejszym zwrócić uwagę na zastosowanie przez Holstiego terminu „system międzynarodowy” pomimo, iż Morgenthau się nim nie posłużył. Pisał bowiem wyraźnie o „polityce międzynarodowej” jako przedmiocie badań stosunków międzynarodowych, nie zaś „systemie międzynarodowym”, które to określenie jest nieco późniejsze. Ponadto sformułowanie „polityka międzynarodowa” wskazuje na konkretny, zidentyfikowany w czasie i przestrzeni zespół relacji międzypaństwowych, podczas gdy zastosowanie koncepcji systemowych dotyczyło raczej uporządkowania samych reguł / elementów tych relacji.

W powyższym kontekście wydaje się jednak, iż pomimo, że autor *Politics Among Nations* nie może być uważany za „badacza systemu międzynarodowego”, to prekursorskie znaczenie jego teorii dla badań systemowych wynika ze sformułowania ram pojęciowych teorii stosunków międzynarodowych w ogóle. Ich klaryfikacja pozwoliła na wyodrębnienie się swoistej problematyki stosunków międzynarodowych, dla której badania następne pokolenie akademików wykorzystало rozwojową teorię systemową. Badacze wykorzystujący kategorię systemu międzynarodowego, zarówno warsztatowo, jak i pod względem obszaru badań, bazowali wszakże na pojęciach, sformułowanych przez Morgenthau’a.

¹⁷⁴ Zob. Hans J. Morgenthau, *Polityka między narodami...*, s. 34-35.

¹⁷⁵ Kalevi H. Holsti, *Retreat from Utopia...*s. 166-168.

Tabela 13. Znaczenie Hansa Morgenthau'a dla teorii systemowych

Koncepcje H. Morgenthau a późniejsza analiza systemowa
<ul style="list-style-type: none">• założenie stworzenia jednolitej teorii do badań stosunków międzynarodowych• założenie budowy teorii wokół tzw. rdzenia – kluczowej kategorii teoretycznej• założenie zasadniczego celu teorii: zrozumienie determinantów relacji międzynarodowych• założenie dążenia do obiektywizacji danych empirycznych

Źródło: opracowanie własne

Przekonanie Hansa Morgenthau'a o konieczności sformułowania teorii wyjaśniającej meandry stosunków międzynarodowych w oparciu o koncepcję potęgi i interesów politycznych zostało zaadoptowane w późniejszej refleksji, którą w latach 50. XX wieku zaczęto nazywać również teorią stosunków międzynarodowych (TSM). Powstanie samodzielnej teorii stanowić miało o niezależności dyscypliny toteż równolegle zaczęła występować również nazwa nauki o stosunkach międzynarodowych (NSM)¹⁷⁶. Traktowanie tego obszaru badań jako pola zainteresowań oddzielnej dziedziny nauki stało się udziałem przede wszystkim badaczy, wykorzystujących w swoich dociekaniach analizę systemową. Koncepcja systemu międzynarodowego pojawiła się w badaniach Mortona Kaplana, Kennetha Waltza, Stanleya Hoffmana, George Liski czy Joela Davida Singera¹⁷⁷. Prawdopodobnie pierwszą pracą zbiorową, podejmującą temat systemu jako nowej kategorii analitycznej w badaniach stosunków międzynarodowych stało się opracowanie pod redakcją Klausa Knorra i Sidneya Verby, wydane jako publikacja pokonferencyjna na uniwersytecie Princeton. We wstępie do zbioru esejów redaktorzy przyznali, że badania nad „systemem” międzynarodowym (sformułowanie „system” autorzy podają jeszcze

¹⁷⁶ Janusz Stefanowicz dzieli ówczesne generalizacje na wizje i teorie stosunków międzynarodowych, zob. tegoż, *Anatomia...*, s. 7-37.

¹⁷⁷ Morton Kaplan, *System and Process in International Politics*, New York: Wiley and Sons 1957; Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, New York: Columbia University Press 1959; Inis Claude, *Power and International Relations*, New York: Random House 1962; Stanley Hoffman (red.) *Contemporary Theory in International Relations*, New Jersey: Englewood Cliffs - Prentice Hall 1960; George Liska, *International Equilibrium*, Cambridge: Cambridge University Press 1957; Joel David Singer, „The Level of Analysis Problem in International Relations”, *World Politics*, t.14, nr.1 (1961) s. 77-92.

w cudzysłowie) są stosunkowo młodą ideą w porównaniu np. z badaniem handlu międzynarodowego a pojawienie się tej kategorii pozwala zadawać pytanie o teorię nowej, młodej dyscypliny i jej przyszłość¹⁷⁸. Dla pomyślnego jej rozwoju należało precyzyjnie zdefiniować podstawowe kategorie pojęciowe. Najbardziej popularną koncepcją systemu z tego okresu wydaje się analiza Mortona Kaplana, której wstępny zarys przedstawił on w 1957 roku na łamach *American Political Science Review* a następnie opublikował w monografii pt. *System and Process in International Relations*¹⁷⁹.

Tabela 14. Koncepcja systemu międzynarodowego według Mortona Kaplana

Założenia teorii systemowej stosunków międzynarodowych
<ul style="list-style-type: none"> • istnieją obserwowalne i powtarzalne zachowania w stosunkach międzynarodowych • istniejące wzorce składają się z elementów, które można zidentyfikować • wzorce zachowań międzynarodowych są uwarunkowane miejscem w systemie • zachowania międzynarodowe mogą być stymulowane przez kwestie podnoszone już przez politologów, takie jak: zdolności wojskowe i ekonomiczne, zmiany w komunikacji, technologii i demografii

Źródło: Opracowanie własne na podstawie M. Kaplan, *Balance of Power, Bipolarity and Other Models of International Systems*, "The American Political Science Review", t.51, nr.3 (1957), s.684-695.

Morton Kaplan przedstawił w swojej pracy przykłady zmiennych, reguły transformacji systemu oraz poziomy zdolności oddziaływania w systemie, jak również sformułował sześć modeli systemu międzynarodowego. Modele systemu równowagi sił i systemu dwubiegunowego w wariancie luźnym, stanowiły próbę odzwierciedlenia ówczesnej rzeczywistości, pozostałe propozycje modeli były konstrukcjami teoretycznymi: model dwubiegunowy w wariancie ścisłym, system uniwersalny, system hierarchiczny oraz system jednostronnego weta. Koncepcja modeli stosunków międzynarodowych według Kaplana do dziś pozostaje jednym z obowiązkowych punktów na mapie rozwoju teorii stosunków

¹⁷⁸ Klaus Knorr, Sidney Verba, "The International System: Theoretical Essays: Introduction", *World Politics*, t.14, nr.1 (1961), s. 1-5.

¹⁷⁹ Morton Kaplan, "Balance of Power, Bipolarity and Other Models of International Systems", *The American Political Science Review*, t.51, nr.3 (1957), s. 684-695.

międzynarodowych, znajdując zastosowanie również we współczesnych analizach np. idei równowagi sił¹⁸⁰.

Kaplan uważał, iż skoro w innych dziedzinach wiedzy możliwe jest formułowanie systemowych koncepcji ustrojów politycznych, koncepcji rodziny to jak najbardziej możliwe jest wykorzystanie narzędzia systemowego do badań nad stosunkami międzynarodowymi. Jako, że główną wartością dla Kaplana (inspiracja fizyką) pozostawała obserwacja i przewidywanie rozwoju wydarzeń politycznych na skalę międzynarodową postanowił uczynić z tych wartości podstawową cechę modelowania stosunków międzynarodowych. Niemniej musiał przyznać, że złożoność i trudna do określenia liczba możliwych zmiennych znacząco ogranicza zdolności wyjaśniania szczegółowych wydarzeń politycznych. Pomimo sformułowania założeń stabilności i transformacji systemu – rozumianego jako model przedstawiający podstawowe uwarunkowania zachowań uczestników stosunków międzynarodowych – wiarygodna teoria mogła pozostawać jedynie na wysokim szczeblu ogólności.

W powyższy sposób podstawowy dla kaplanowskiej analizy system równowagi sił był rozumiany jako system społeczny (nie zaś polityczny – państwa nie tworzą bowiem jednolitego organizmu międzynarodowego, na wzór krajowego systemu politycznego), ponieważ porządkował zachowania kilku niezależnych, rywalizujących podmiotów, zwanych „aktorami” których reguły postępowania zostały streszczone w sześciu punktach¹⁸¹. Reguły „systemowe” występują u Kaplana jako tzw. equilibria, współzależne zasady, co oznacza iż zmiana każdej z nich powoduje zmianę wszystkich pozostałych. System w rozumieniu Kaplana stawał się więc analitycznie wyodrębnionym zbiorem ogólnych zasad porządku międzynarodowego. Problemem teorii Kaplana, na który zwrócił uwagę Jay S. Goodman jest brak sformułowanych relacji pomiędzy uwarunkowaniami systemu międzynarodowego, a wspomnianymi w analizie czynnikami wewnętrznymi (chodzi o kwestię poziomu analizy). Niejasne pozostaje również teoretyczne „pochodzenie” koncepcji systemów Kaplana¹⁸².

¹⁸⁰ Zob. Dariusz Kondrakiewicz, *Systemy równowagi sił w stosunkach...*, op. cit.

¹⁸¹ Morton Kaplan, *Balance...* op. cit.

¹⁸² Jay S. Goodman, op. cit., s. 264-265.

Inne rozumienie systemu przedstawił Kenneth Waltz, próbujący wyjaśnić przyczyny występowania wojen między państwami¹⁸³. Waltz doszedł do nowatorskiego podówczas wniosku, iż badaniach nad stosunkami międzynarodowymi stosuje się trojaką perspektywę, co w praktyce wpływa na jednostki analizy, będące wzorcami interpretacji działań politycznych. Wyodrębnił więc poziom jednostek ludzkich, poziom państwa i poziom międzynarodowy, stanowiące o optyce postrzegania stosunków międzynarodowych. Teorie interpretujące wydarzenia międzynarodowe z perspektywy natury ludzkiej dostrzegały zmiany stosunków międzynarodowych jako wyniki działań konkretnych ludzi lub poglądów na temat ludzkich działań. Przykładem teorii pierwszego poziomu były m. in. idee Reinholda Niebuhra, upatrującego przyczyn konfliktów międzynarodowych w słabości natury człowieka¹⁸⁴. Teorie drugiego poziomu przyjęły za jednostkę analizy państwo i jego specyficzne cechy, powodujące określone zachowania na arenie międzynarodowej. Za przykładowe prace, poświęcone drugiemu poziomowi można uznać wspomnianą koncepcję Hansa Morgenthau'a oraz monografię Abramo F.K. Organskiego, który przyjąwszy potęgę za podstawowy zasób generujący zachowania polityczne w stosunkach międzynarodowych, uznał, że zachowania państw w SM są wypadkową ich względnego (względem innych państw) potencjału¹⁸⁵.

Interesującą pracę w tym zakresie przedstawił Arnold Wolfers, uznając politykę zagraniczną państw za kluczowy czynnik zmian w stosunkach międzynarodowych. Wolfers postulował stworzenie modelu państwa-aktora, z którego to modelu można było dedukować poszczególne zachowania państw. Sformułował przy tym koncepcję państwa jako tzw. kuli bilardowej, tłumacząc, iż badacze stosunków międzynarodowych nie są w stanie rzetelnie zbadać partykularnych sposobów działania jednostek ludzkich, toteż za przedmiot sensownego uogólnienia, także z porównawczej perspektywy, uznawał on

¹⁸³ Kenneth N. Waltz, *Man, The State....* op. cit.

¹⁸⁴ Reinhold Niebuhr, *The Moral Man and Immoral Society*, Nowy Jork 1932, za Janusz Stefanowicz, *Anatomia...* op.cit., s. 18.

¹⁸⁵ Abramo F.K. Organski, *World Politics*, New York: Alfred Knopf, 1958.

politykę zagraniczną państw. Polityka zagraniczna w rozumieniu Wolfersa realizowana jest przez państwa-aktorów według określonych zasad strategii zagranicznej. Zasady te nie były więc jakościowo czymś samoistnym, niezależnym od polityki zagranicznej. Wolfers cenił koncepcję systemu międzynarodowego sformułowaną przez Kaplana, uważał jednak, że pozostawia ona zbyt mało miejsca dla innych podmiotów stosunków międzynarodowych. Uznał również, że tworzenie modeli zjawisk utrudnia formułowanie głębszych rozważań teoretycznych, takich jak np. teoria suwerenności państwa¹⁸⁶.

Teorie trzeciego poziomu – i te Kenneth Waltz nazwał systemowymi – upatrują przyczyny zachowań w stosunkach międzynarodowych w zewnętrznych zasadach (tzw. strukturach), tworzących ramy możliwych działań. Za jedną z kluczowych zasad determinujących występowanie wojen i postrzeganie zagrożeń uznał anarchię, czyli brak rządu międzynarodowego. Państwa dążą więc do zachowania równowagi potencjałów lub polegają na zwiększaniu relatywnego potencjału własnego, co generuje konflikty międzynarodowe¹⁸⁷. Zadaniem teorii systemowej nie jest jednak analizowanie polityki zagranicznej konkretnych państw, ale raczej interpretowanie zasad „popychających” państwa do określonych działań.

Podobną do Waltza optykę przyjął J. David Singer, który w poczytnym esej, opublikowanym we wspomnianym zbiorze Konorra i Verby, pochylił się nad porównaniem poszczególnych poziomów analizy stosunków międzynarodowych. Singer, rozwijając koncepcję Waltza, zdecydował się pominąć teorie pierwszego poziomu, dokonawszy zestawienia dwóch poziomów analizy: systemowego i subsystemowego. Poziom systemowy odpowiada ujęciu trzeciego poziomu Waltza, gdy poziom subsystemowy stanowi odpowiednik poziomu drugiego (w praktyce stanowi narzędzie teorii polityki zagranicznej).

¹⁸⁶ Arnold Wolfers, „The Actors in International Politics”, w: William T.R. Fox (red.), *Theoretical Aspects of International Relations*, Notre Dame 1959.

¹⁸⁷ Kenneth N. Waltz, *Man, The State...* op.cit., s. 159-186.

Tabela 15. Cechy poziomów analizy systemowej według J. Davida Singera

Poziom systemu międzynarodowego	Poziom sub-systemowy
<ul style="list-style-type: none"> - poziom systemowy pozwala na poznawanie wzorców interakcji i tworzenie generalizacji (np. koalicje, czas trwania sojuszy i układów sił) - zaletą analizy z poziomu systemu jest całościowość, wadą uproszczenia i brak detali - zadaniem badacza jest szacowanie wpływu elementów na system i odwrotnie - poziom systemowy umożliwia dostrzeganie uniformizacji zasad i kodów postępowania w polityce zagranicznej państw - efektem systemowego podejścia jest traktowanie państwa jako czarnej skrzynki lub kuli bilardowej 	<ul style="list-style-type: none"> - poziom sub-systemowy pozwala na badania nad specyfiką poszczególnych państw/aktorów - zaletą analizy sub-systemowej jest to, iż pozwala uniknąć przesady w ujednolicaniu modelu państwa-aktora, wadą jest fakt, że może też spowodować krok w drugą stronę, wyolbrzymianie różnic - zadaniem badacza jest dokonywanie generalizacji i porównań np. strategii polityki zagranicznej poszczególnych państw - poziom sub-systemowy umożliwia badanie interesów państw poprzez wskazywanie kto i jak go definiuje, bądź determinuje. Badacz obserwuje więc proces podejmowania decyzji, formowania się interesów oraz ich otoczenie instytucjonalne - efektem podejścia sub-systemowego jest problem z wyjaśnieniem przyczynowości – ustalenie czy o zachowaniach decydują obiektywne realia i siły zewnętrzne, czy też kluczowe są samodzielne decyzje jednostek, oparte o ich postrzeganie rzeczywistości politycznej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Joel David Singer, "The Level of Analysis Problem in International Relations", *World Politics*, t.14, nr.1 (1961) s.77-92.

Zdaniem Singera, z empirycznego punktu widzenia poziom analizy subsystemowej dostarcza paradoksalnie szerszej i bogatszej w potencjalne dane empiryczne analizy (opisu i wyjaśnień) niż poziom systemowy, skupiający się na identyfikacji ogólnych zasad rządzących zachowaniami aktorów (w pewnym sensie poziom systemowy wydaje się również uzależniony w swoich ustaleniach od danych pochodzących z poziomu subsystemowego). Singer zauważył jednak, iż system międzynarodowy posiada inną funkcję – pozwala bowiem na bardziej

kompleksowy i całościowy ogląd rzeczywistości międzynarodowej pomimo faktu, iż w analizie systemowej trudno o stwierdzenia przyczynowe, dużo pewniejsze za to stwierdzenia dotyczące korelacji, co stanowi podstawę wartościowych przewidywań i symulacji¹⁸⁸. Podsumowując swoje rozważania, pozostawił otwartą kwestię w przedmiocie jednostek analizy stosunków międzynarodowych, nie rozstrzygnąwszy kwestii, czy istnieje głębsza jakościowa różnica pomiędzy badaniem stosunków międzynarodowych a analizą porównawczą polityk zagranicznych poszczególnych państw. Zdaniem Singera, poziom systemu międzynarodowego i sub-systemowego stanowią również dwie strony jednej analizy i różnice w ich podejściach mają charakter subtelności.

3. Popularyzacja kategorii systemu międzynarodowego

Podstawowym wyzwaniem dla kształtującej się dyscypliny stosunków międzynarodowych było jej samookreślenie względem głównych trendów w badaniach naukowych połowy XX wieku. Należy do nich zaliczyć wspomniane: ekspansję założeń ontologicznych i epistemologicznych pozytywizmu; dynamiczny rozwój nauk społecznych i politycznych oraz zmiany w języku pojęciowym tych nauk. Badacze stosunków międzynarodowych, pomimo odmiennych założeń teoriopoznawczych i metodologicznych zgadzali się co do podstawowych trudności, jakie niesie za sobą rozwój badań naukowych w okresie zimnej wojny. Obrazem tej zgody są dwa podejścia, sformułowane przez Stanleya Hoffmana oraz Mortona Kaplana¹⁸⁹. Zasadniczym punktem odniesienia dla dyskusji o stanie dyscypliny stała się kategoria systemu międzynarodowego oraz relacje koncepcji teoretycznych nauki o stosunkach międzynarodowych z innymi dyscyplinami nauk społecznych.

Morton Kaplan zadał pytanie o potrzebę istnienia teorii stosunków międzynarodowych. Rozstrzygnięcia wymagała kwestia czy przedmiot badania SM jest czymś wyróżnialnym, czy też korzysta się z niego tylko według doraźnych potrzeb i interesów do zaspokojenia których nie potrzeba stałej,

¹⁸⁸ Joel David Singer, *The Level of Analysis Problem in International Relations* ... s. 77-92.

¹⁸⁹ Stanley Hoffman, *International Relations: Long Road to Theory...* op. cit, Morton Kaplan, "Is International Relations a Discipline?", *The Journal of Politics*, t. 23, nr. 3 (1961), s. 462-476.

wyodrębnionej teorii, metod czy uogólnień? Zdaniem Kaplana, powstałe na początku XX wieku nowoczesne nauki polityczne też były kwestionowane, ale w ciągu kilku dekad stworzyły dorobek pozwalający na autonomię w rodzinie nauk humanistycznych. Co ważne, nauki polityczne pozwoliły na pogłębione badania nad stosunkami międzynarodowymi abstrahując od studiów nad historią dyplomacji. Stosunki międzynarodowe „oderwały się” od badań historii dyplomacji właśnie wtedy, gdy pojawiły się dojrzewające i interdyscyplinarne nauki polityczne. Według Kaplana pozwoliło to badaczom stosunków międzynarodowych odziedziczyć zasób wiedzy, pojęć oraz teorii, podczas gdy samo zjawisko „badań nad polityką międzynarodową” nie posiadało de facto tradycji analitycznej, do której można by się odwołać¹⁹⁰. Tradycją analityczną uzasadniającą istnienie nowej dyscypliny mogły być koncepcje tzw. utopistów z lat 20. XX wieku, aczkolwiek celem tych projektów było sformułowanie strategii politycznych na rzecz pokoju światowego, aniżeli budowa dyscypliny badawczej. W rezultacie badania nad stosunkami międzynarodowymi do czasów pojawienia się teorii systemowych nie stworzyły wystarczającej materii do wyodrębnienia się samodzielnej dyscypliny. Główną przyczyną tego stanu rzeczy był braku rdzenia, jaki istniał (*companion subject matter*) w przypadku politologii. Na poparcie swojej tezy Kaplan przywołał przykłady innych dyscyplin nauk społecznych. Ekonomiczne instytucje mogą być bowiem badane zarówno przez ekonomistów, jak i psychologów (zachowania ekonomiczne), socjologów (instytucje społeczeństwa) i politologów (ekonomia a polityka), ale tylko praca ekonomisty jest ekonomią. Podobnie handel międzynarodowy może być badany przez ekonomistów, ruchy religijne przez socjologów, spory międzynarodowe przez psychologów a cechy sojuszków międzynarodowych – przez politologów¹⁹¹.

Warunkiem naukowości dyscypliny jest posiadanie: przedmiotu badań, teorii, planów, umiejętności i technik. Próbuąc rozstrzygnąć dylemat relacji nauki o stosunkach międzynarodowych do szerszych nauk politycznych Kaplan uznał, iż jako, że większość badaczy stosunków międzynarodowych to politolodzy,

¹⁹⁰ Por. Martin Wight, „Why is There no International Theory?”, *International Relations*, nr.2 (1960), s. 35-48.

¹⁹¹ Morton Kaplan, *Is International...* op. cit., s.464.

oznacza to iż dyscyplina NSM przyznała pierwszeństwo politycznym aspektom rzeczywistości międzynarodowej. Konstatacja autora *System and Process in International Politics* brzmiała, iż nowocześni badacze powinni chcieć, aby studenci znali podstawy ekonomii, psychologii i in. – ale używali tej wiedzy do analizowania głównie politycznych problemów. W związku z tym można potraktować NSM jako dyscyplinę nauk politycznych, tak jak astrofizyka jest dziedziną fizyki. Kaplan przypominał, iż w badaniu stosunków międzynarodowych wykorzystuje się metody i techniki nauk politycznych, co doprowadziło do stanu, iż nie da się „zredukować” NSM do żadnej innej nauki niż nauki polityczne.

Zmiany w stosunkach międzynarodowych mogą być spowodowane przez mnóstwo czynników, które badane są również przez badaczy historii najnowszej. Szansą dla stosunków międzynarodowych stało się więc wykorzystanie holistycznej analizy systemowej, odróżniającej się w sposób wyraźny, od idiograficznych studiów przypadku rodem z badań historiograficznych¹⁹². Dzięki temu nauki historyczne i społeczne mogą się uzupełniać. Zadaniem dyscypliny stosunków międzynarodowych jest sformułowanie analizy strategicznej oraz stworzenie katalogu tradycyjnych problemów, sformułowanych w oparciu o własne ujęcie i spoglądać na sprawy polityki z własnej perspektywy, tak jak to może czynić dziś ekonomia lub socjologia, badając wybrane problemy polityczne z własnej perspektywy.

Wychodzący z podobnych przesłanek, ale dochodzący do odmiennych wniosków okazał się manifest Stanleya Hoffmana. Zdaniem Hoffmana stosunki międzynarodowe mogą i powinny być „wyizolowane” z nauk politycznych w celu budowy własnej teorii. Zgodnie z koncepcją D. Eastona, wedle której celem politologii jest badanie systemu politycznego, przedmiotem teorii stosunków międzynarodowych winno być badanie tego, co jest na zewnątrz systemu politycznego. Celem nowej dyscypliny powinna być zatem „analiza systemu międzynarodowego”. Polityka w stosunkach międzynarodowych ma bowiem odmienny charakter niż ta, prowadzona w warunkach zamkniętego, suwerennego

¹⁹² Morton Kaplan, *Balance...* op. cit., s. 694-695.

systemu politycznego, jakim jest współczesne państwo¹⁹³. Cechą zasadniczą stosunków międzynarodowych jako przedmiotu badania jest otwartość na rozmaite wpływy zewnętrzne. W związku z tym Hoffman odradzał wręcz korzystanie z wzorców nauk politycznych i socjologii (dwóch ważnych obszarów inspiracji SM), które badają zamknięte systemy społeczne. SM nie są zintegrowaną społecznością na wzór systemu politycznego, są przestrzenią otwartą. Ponadto, uważał Hoffman, iż badanie polityki w stosunkach międzynarodowych umożliwiałoby wartościową interpretację zjawisk wewnętrznych, zachodzących w systemach politycznych w kontekście spraw globalnych. Stosunki międzynarodowe z młodej subdyscypliny nauk politycznych – wg zamysłu Hoffmana – miały stać się dyscypliną zawierającą w sobie całą politologię. Przewrotność tej sytuacji mogła wydawać się Hoffmanowi porównywalna ze zmianami instytucjonalnymi w naukach ekonomicznych po wykorzystaniu makroanalizy w miejsce tradycyjnej mikroekonomii. Polemicznie względem tez Kaplana uważał, iż zdefiniowanie obszaru badań (*field*) dla NSM nie jest zasadniczym problemem. Bardziej obawiał się o metodę badań i cele refleksji, gdyż tu niezgoda wydawała mu się groźniejsza.

Zdaniem Hoffmana w badaniu stosunków międzynarodowych można wyróżnić trzy rodzaje teorii: normatywna, empiryczna oraz polityczna (tzw. *policy action*). Zasadniczym problemem teorii stosunków międzynarodowej stawał się niedostatek badań empirycznych. Prawdopodobnie dlatego „abstrakcyjną” analizę systemową uznawał Hoffman za krok w złą stronę. Z drugiej strony przyznawał, iż celem dociekań naukowych winno być przede wszystkim pozyskiwanie wiedzy naukowej, a nie *policy scientism*. Jakkolwiek fachowe doradztwo polityczne jest dozwolone (badania empiryczne!) to nie powinno być samoistnym celem badaczy. Badacze stosunków międzynarodowych nie powinni parć się doradztwem specjalistycznym, dopóki teoretyczny rdzeń dyscypliny nie został jeszcze ustalony.

¹⁹³ Stanley Hoffman, *An American Social Science...* op. cit, tenże, *International Relations: Long Road...* op. cit.

Krytyczne zdanie wobec teorii systemowych stosunków międzynarodowych wyraził Hoffman w postaci zarzutów względem koncepcji Kaplana. Teorie systemowe przyjęły się w socjologii i w politologii, w NSM – jak oceniał Hofman u progu lat 60. XX wieku – są na to niewielkie szanse. Celem nauk społecznych jest bowiem „zrozumienie rzeczywistości”, także międzynarodowej. Propozycje teoretyków systemu międzynarodowego sugerują z kolei mierzalność zjawisk SM, co w praktyce oznacza dążenie do uniwersalności wyników. Zdaniem Hofmana, założenie o uniwersalności ludzkiej wiedzy jest niewiarygodne. W związku z tym badacze stosunków międzynarodowych powinni wyodrębnić koncept, wokół którego należy budować dyscyplinę¹⁹⁴. Z jakiegoś powodu Hoffman pominął w swoim podsumowaniu koncepcję Hansa Morgenthau. Za taki koncept nie uznawał Hoffman również kategorii systemu międzynarodowego, traktując ją raczej jako narzędzie analityczne, którego sam wkrótce zaczął używać, tworząc własne teorie systemowe¹⁹⁵.

Dwie inne koncepcje systemowe przedstawili George Liska oraz Richard Snyder¹⁹⁶. Postulatem Liski była koncepcja tzw. equilibrium – czyli optymalna równowaga polityczna. Celem polityki państw w tak rozumianej konstrukcji teoretycznej jest poszukiwanie optymalnej pozycji w equilibrium, którą to ideę Liska sformułował w miejsce tradycyjnego, związanego z realizmem politycznym założenia o konieczności maksymalizacji siły w stosunkach międzynarodowych. Projekt Liski wydawał się nowatorski jednak szybko stwierdzono, iż ilość możliwych do sformułowania ekwilibrów zmiennych jest nie do policzenia. Ponadto uznano, iż umieszczenie w centrum teorii systemu międzynarodowego mechanistycznej koncepcji equilibrium grozi jej usztywnieniem.

Inną ideę systemową zaproponował Richard Snyder przedstawiając propozycję szeroko pojętej analizy decyzyjnej, inspirowanej teoriami organizacji i komunikacji. Pomimo założeń o znaczącym uproszczeniu języka teorii sytuacja wydała się jednak odwrotna. Snyder stworzył koncepcję, opartą o wyodrębniony

¹⁹⁴ *Ibidem*.

¹⁹⁵ Por. Stanley Hoffman, „International Systems and International Law”, *World Politics*, t.14 (1961) s. 205-237.

¹⁹⁶ George Liska, op. cit.; S. Hoffman, *International...* s. 363-364.

zbiór elementów, zabrakło jednak właściwie sformułowanych relacji między nimi. Zdaniem wspomnianego Hoffmana teoria Snydera była kolejną koncepcją promującą przewagę procedur systemowych nad treścią zjawisk polityki i komunikacji¹⁹⁷. Teoria ta byłaby więc trudna do utrzymania przy założeniu, iż działanie w stosunkach międzynarodowych stanowi sieć świadomych decyzji podejmowanych przez podmioty. Statyczna teoria Snydera miała szansę zyskać uznanie w procesie opisu polityki zagranicznej, ale okazała się niewystarczająca dla interpretacji dynamicznych problemów i struktur stosunków międzynarodowych.

Jedną z ciekawszych propozycji, godnych odnotowania w niniejszej pracy jest studium Quincy Wrighta, który zaproponował teorię pola, podobną do powyższych teorii „systemowych”¹⁹⁸. Pole zostało zdefiniowane jako system określony przez czas i przestrzeń lub współrzędne analityczne, a także właściwości, stosunki i działania elementów. Pole geograficzne to aktualna i rzeczywista czasoprzestrzeń gdzie pojawiają się zdarzenia. Pole analityczne to analityczny system współrzędnych, zmienne zlokalizowane we wzajemnych stosunkach. Koncepcja wydaje się czymś pośrednim pomiędzy teoriami tradycyjnymi i modernistycznymi. Posługuje się bowiem językiem tradycyjnej analizy politologicznej, ale zawiera elementy myślenia systemowego. Syntetyczny obraz przedstawia tabela poniżej.

Tabela 16. Teoria pola według Quincy Wrighta

Sześć współrzędnych pola możliwości to:	Sześć współrzędnych pola wartości to:
<ul style="list-style-type: none"> • Oś społecznej energii – postęp ekonomiczny • Oś społecznej elastyczności – decentralizacji politycznej • Oś współpracy • Oś siły 	<ul style="list-style-type: none"> • Oś oceny rzeczywistości • Oś konkretności myślenia (od dedukcji do indukcji) • Oś celów działania (od kontemplacji do manipulacji) • Oś samoidentyfikacji

¹⁹⁷ Stanley Hoffman, *Ibidem*.

¹⁹⁸ Quincy Wright, *The Study of International Relations*, New York: Appleton-Century-Crofts 1957, za: Ziemowit J. Pietraś, *Podstawy teorii...*, s. 43-44.

<ul style="list-style-type: none"> • Oś zasobów • Oś postępu technologicznego 	<ul style="list-style-type: none"> • Oś interpretacji interesów (od egoizmu do altruizmu) • Oś stosunku do świata
---	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie Quincy Wright, *The Study of International Relations*, New York: Appleton-Century-Crofts 1957, za: Ziemowit J. Pietraś, *Podstawy teorii...*, s. 43-44.

Proces analizowania stosunków międzynarodowych poprzez „pole” opiera się na interpretacji danych, uszeregowanych według poszczególnych zmiennych (osi zawierających współrzędne). Interpretujemy zatem: zmiany pól, interakcje pól możliwości i wartości, interakcje pól geograficznym i analitycznym. Pomimo, iż koncepcja wydaje się ciekawa i stara się uchwycić problemy w ramach jednego schematu teoretycznego, brakuje jej twardego rdzenia, który odzwierciedlałby cele analizy i realne zachowania uczestników SM.

Omówione podejścia systemowe stanowiły wprowadzenie do problemów teorii stosunków międzynarodowych. Z powyżej przytoczonych analiz treści pism głównych teoretyków okresu połowy XX wieku okazuje się, iż naukę o stosunkach międzynarodowych cechuje od początku pewien relatywizm i pluralizm (dodajmy, zwiększający się i poszerzający z biegiem dekad). Co więcej, omówione koncepcje i zarysowane problemy wskazują na cały szereg kwestii podejmowanych do dnia dzisiejszego w analizie stosunków międzynarodowych. Czym jest system? Jakie jest znaczenie teorii systemowych w interpretacji stosunków międzynarodowych? Czy formułowanie się nauki o stosunkach międzynarodowych w oparciu o teorie systemowe wpływa jeszcze dzisiaj na program badawczy tej dyscypliny? Kto jest podmiotem stosunków międzynarodowych, w jakim obszarze i w jakim zakresie? Jaki rodzaj analizy wybrać – empiryczną czy normatywną? Czy w ogóle istnieje w analizie ścisły podział na kryteria naukowe i nienaukowe? Ziemowit J. Pietraś postarał się wskazać w swojej pracy zasadnicze słabości amerykańskich koncepcji systemowych, zaliczył do nich:

- globalizm – traktowanie SM tylko jako gry mocarstw opartej na układzie sił;
- redukcjonizm –wiele modeli to triumf teorii nad treścią;

- konserwatyzm – wiele modeli przyjmuje, że stabilność to cecha podstawowa systemów;
- formalizm – negowanie znaczenia struktur społecznych¹⁹⁹.

Krytyka Pietrasia i jego dystans względem pierwszych teorii systemowych są zasadne, ponieważ prace wykorzystujące kategorię systemu redukowały problematykę stosunków międzynarodowych do gry mocarstw, były mało skomplikowane, traktowały również świat społeczny z wadliwie dużym uproszczeniem. Wskazówki te pozostają aktualne do dzisiaj, pojawiają się w krytyce amerykańskiego patrzenia na świat, krytyce uproszczeń teorii czy postulatach o uwzględnienie dorobku innych nauk społecznych. Dość przypomnieć dyskusję wokół kontrowersyjnych publikacji Samuela Huntingtona i Francis Fukuyamy na początku lat 90. XX wieku czy pracy Roberta Kagana z początku XXI wieku²⁰⁰.

Podsumowanie

Aby odpowiedzieć na pytania, zawarte w rozdziale pierwszym, należy dokonać pewnego podsumowania. Pierwsze teorie, w których zastosowano kategorię systemu były stosunkowo proste – ich receptą było ustalenie jak najmniejszej ilości współzależnych zmiennych, a nowa podówczas kategoria systemu zdawała się oferować przejrzystą mapę dla stworzenia siatki pojęć. Niemniej, już na poziomie opisu zjawisk teorie systemowe znacząco się różniły (opisywały np. konflikty zbrojne, ład, zachowania aktorów, próby budowy modeli bloków polityczno-militarnych), co wynikało z niepewnego statusu ówczesnej teorii stosunków międzynarodowych.

Teorie systemowe w swej pierwotnej postaci miały szansę zapobiec rozdrobnieniu teoretycznemu w nowej dyscyplinie. Kategoria systemu zapewniała uporządkowanie obszaru badawczego, nie zapewniając jednak teorii

¹⁹⁹ Ziemowit J. Pietraś, *Podstawy teorii...*, op. cit., s. 47.

²⁰⁰ Mowa naturalnie o *Zderzeniu cywilizacji* oraz *Końcu historii*. W przypadku Kagana mamy na myśli pracę *Potęga i raj*, wydaną również w Polsce w 2003 roku.

działań międzynarodowych. Wynikający z tego brak ścisłych ograniczników systemowych TSM wprowadził chaos do samej kategorii systemu, którą począwszy od lat sześćdziesiątych zaczęto definiować na sprzeczne sposoby, w zależności od wzajemnych odniesień. Podstawowymi zaś pojęciami, do których odniesienie miała wczesna kategoria systemu były: pojęcie systemu państwa (w opozycji do systemu międzynarodowego), pojęcie polityki zagranicznej, pojęcia rozmaitych zasobów potęgi państwa, jak i potęgi jako takiej. Powstały również pojęcia zasad stosunków międzynarodowych, takie jak anarchia i równowaga sił, których logikę przystosowano do systemowej, uporządkowanej konstrukcji analitycznej NSM. Krytykę ujęć systemowych podnieśli badacze tzw. szkoły tradycyjnej, wykazując zwolennikom teorii systemowych uproszczenia, schematyczność, ahistoryczność i słabe rezultaty ustaleń. Niemniej, należy przyjąć, iż trendami teorii stosunków międzynarodowych od początku lat sześćdziesiątych stały się:

- stopniowe uzależnienie analizy NSM od kategorii systemu międzynarodowego;
- zauważalna potrzeba porzucenia etnocentryzmu naukowego, wynikającego z dominacji badaczy amerykańskich w badaniach stosunków międzynarodowych;
- zwiększenie nacisku na badania zmian w stosunkach międzynarodowych;
- próba określenia „otwartości” systemu międzynarodowego (sposób przechodzenia wewnętrzności w międzynarodowość);
- potrzeba stworzenia klasyfikacji kluczowych pojęć teorii stosunków międzynarodowych;
- potrzeba klarownego zidentyfikowania działań podmiotów i trendów międzynarodowych.

Powyższe kwestie mają do dziś kluczowe znaczenie dla NSM, zaś pojawienie się kategorii systemowych (choć jeszcze niekoniecznie klarownej koncepcji systemu międzynarodowego) umożliwiło ich identyfikację i uporządkowanie. Najważniejszym zagadnieniem tego okresu było stworzenie wspólnego pola badawczego stosunków międzynarodowych. Niemniej, brak wspomnianych

ograniczników, jak i znaczące rozdrobnienie badań nad stosunkami międzynarodowymi w połowie XX wieku (badania wojskowe, historyczne, politologiczne, ekonomiczne i inne) sprawiły jednak, iż kategoria systemu, choć popularna, to szybko przestała być czynnikiem jednoczącym badaczy w dążeniu do unaukowania refleksji NSM. W początkowym okresie nie powstała więc jeszcze teoria systemu międzynarodowego w znaczeniu metodologicznym ani ontologicznym (pewien wyjątek stanowią koncepcje Kaplana), doszło natomiast do absorpcji nowej kategorii teoretycznej, która w przyszłości stanowiła będzie rdzeń większości programów TSM.

Rozdział III

Neorealizm: system międzynarodowy w ujęciu metodologicznym

1. Wprowadzenie

Pierwsze dekady rozwoju NSM – aż do momentu rozpowszechnienia teorii systemowych – charakteryzował państwo-centryzm, skupiony na analizie polityki zagranicznych mocarstw, dążących do potęgi wedle wzorów propagowanych przez Hansa Morgenthau. W 1968 roku John Herz postawił tezę iż, broń atomowa ma ograniczoną stosowalność, w stosunkach międzynarodowych pojawiły się bowiem inne sposoby używania siły, podstępowała dekolonizacja, demokratyzacja i legitymacja państw²⁰¹. Po dwóch dekadach dominacji kategorii potęgi, okazało się, że stosunki międzynarodowe są bardziej skomplikowane, niż suma polityk zagranicznych państw. Kategoria potęgi przestała być wystarczająca dla ujmowania wielostronnych stosunków międzynarodowych a badacze SM zdali sobie sprawę, że *power politics* (badania nad rywalizacją potęg) została zastąpiona przez *issue politics* (badania nad wieloma wymiarami SM)²⁰². Potęga stawała się jednym z wielu problemów NSM a teorie oparte o tą kategorię, przestawały wystarczać. Potrzebowano kategorii „nie-politycznej”, a raczej obiektywistycznego narzędzia do analizy. Popularyzacja kategorii systemu stwarzała okazję dla opracowania nowych teorii.

2. System międzynarodowy w ujęciu neorealizmu

Jak już wspomniano, we wpływowej pracy z 1959 roku Kenneth Waltz zaproponował interpretację zachowań państw w ujęciu poziomów analizy. Najważniejszym poziomem był poziom systemowy – a więc ponadpaństwowy. Teorie odwołujące się do poziomów analizy innych niż systemowy – poziom

²⁰¹ John Herz, „The Territorial State Revisited – Reflections on the Future of the Nation-State”, *Polity*, 1(1) 1968, s. 11-34.

²⁰² Zob. Richard Mansbach, John Vasquez, *In Search of Theory: A New Paradigm for Global Politics*, Columbia University Press, New York: 1981.

natury ludzkiej i poziomu uczestników stosunków międzynarodowych (państw) uznał Waltz za redukcyjne, a więc niewystarczające dla formułowania naukowych generalizacji. Oczywiście teorie redukcyjne były w stanie – zdaniem Waltza – przewidzieć i wyjaśnić wybuch konkretnego konfliktu. Niemniej, celem TSM – i na tym polegała zasadnicza zmiana w ówczesnym myśleniu – winno być formułowanie naukowych twierdzeń ogólnych – np. dlaczego wojny wybuchają w ogóle²⁰³. Logika wyjaśniania, osiągnięta dzięki kategorii systemu międzynarodowego w roli abstrakcyjnej zasady rządzącej SM oraz poziomu analizy, była czymś nowym.

W późniejszych pracach postanowił Waltz uczynić z systemu kluczową kategorię wyjaśniającą zasady funkcjonowania „polityki międzynarodowej”. Postąpił więc podobnie jak Morgenthau i Kaplan, uznawszy, że dyscyplina naukowa winna posiadać swój podstawowy przedmiot badania. Budowę teorii rozumiał jednak Waltz inaczej niż jego poprzednicy, przyznając, iż nie może ona obejmować wszystkich zjawisk SM. Teoria wyodrębnia obiekty, procesy, które stanowią samodzielną domenę do analizy. Kategoria systemu międzynarodowego nadawała się idealnie na określenie domeny NSM. Mierzący się z tym problemem kilkanaście lat wcześniej Francuz Raymond Aron stwierdził, że stosunki międzynarodowe nie pozwalają na powstawanie naukowych generalizacji, ponieważ ich przedmiotem są unikalne, idiograficzne fakty historyczne. Aron uznał, iż budowa wiarygodnej TSM jest niemożliwa ponieważ:

- istnieje niezliczona ilość faktów do zbadania (brak granicy dyscypliny);
- państwa mają sprzeczne cele;
- trudno rozróżnić zmienne zależne i niezależne;
- trudno ocenić tożsamości państw;
- nie jest możliwe manipulowanie i przewidywanie skutków SM, celem uzyskania określonych celów politycznych²⁰⁴.

²⁰³ Kenneth Waltz, *Man, the State...* rozdz. I i VI, zob. też tenże, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, tłum. R. Włoch, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 43.

²⁰⁴ Por. Kenneth Waltz, „Realist Thought and Neorealist Theory”, *Journal of International Affairs*, 44 (1) s. 21-37; por. Hans J. Morgenthau, „Review: Peace and War: A Theory of

W przeciwieństwie do Arona Waltz rozumiał, że teoria polega na wyborze określonej domeny zjawisk oraz wykluczeniu jakiejś ilości elementów. Żadna z nauk nie posiada teorii wyjaśniającej wszystko. Teoria – tak rozumował Waltz – nie jest wiedzą na temat wszystkiego, co się wydarza w stosunkach międzynarodowych. Z tego wysnuł więc koncepcję kategorii systemu międzynarodowego jako poziomu analizy stosunków międzynarodowych (tu widać metodologiczny, a nie ontologiczny – jak u Wallersteina – charakter rozumienia systemu – Wallerstein uznał, że system nie jest abstrakcyjnym narzędziem, ale jest tym, co należy badać²⁰⁵).

Głównym problemem Arona był brak wyraźnego konceptu, porządkującego refleksję teoretyczną. Waltz zauważył, że Morgenthau miał podobny problem z konstruowaniem analiz przyczynowych. Potęgą była zawsze przyporządkowana partykularnym państwom. Morgenthau próbował z zachowań państw indukcyjnie wydobyć racjonalną esencję, zbudować schemat, uporządkować rozbieżne koncepcje polityk zagranicznych, ale nie stworzył jednolitej teorii²⁰⁶. Nie posiadając całościowej koncepcji funkcjonowania stosunków międzynarodowych, zasady, bądź platformy obejmującej zachowania wszystkich państw naraz, mógł Morgenthau studiować tylko zachowania poszczególnych elementów / aktorów stosunków międzynarodowych. Jakkolwiek Morgenthau zalecał w zasadach realizmu politycznego odróżnianie polityki od innych sfer, to nie udało mu się tego rozumowania przenieść w materię stosunków międzynarodowych. „Polityka międzynarodowa” pozostała w jego ujęciu sumą interakcji polityk zagranicznych mocarstw.

International Relations by Raymond Aron”, *American Political Science Review*, t.61, nr. 4/1967, s. 1110-1112.

²⁰⁵ Kenneth Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, tłum. R. Włoch, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 44-46; Immanuel Wallerstein, *Analiza systemów-światów. Wprowadzenie*, tłum. K. Gawlicz, M. Starnawski, Wydawnictwo Dialog, Warszawa 2007, s. 33: „Zastosowanie łącznika ma na celu podkreślenie, że nie mówimy o systemach, gospodarkach, imperiach (całego) świata, ale o systemach, gospodarkach, imperiach, które są światem (ale jednak, co bardzo prawdopodobne i na ogół prawdziwe, nie obejmują całej kuli ziemskiej). To podstawowa koncepcja którą należy zrozumieć.”

²⁰⁶ K. Waltz, *Realist Thought...*, s. 24-26.

Teoria to organizacja pola badawczego, wybiera i naświetla pewne wybrane fakty, choć w rzeczywistości jest ich mnóstwo i każdy z każdym powiązany w jakiś sposób²⁰⁷. Dlatego Aron i Morgenthau, nie wyodrębniając precyzyjnie zbioru zjawisk charakterystycznych dla dyscypliny SM (które należy odróżnić od dyplomacji czy zbioru polityk zagranicznych) nie zbudowali teorii ogólnej interakcji państw w stosunkach międzynarodowych, pozostając na poziomie analiz, także porównawczych i historycznych, polityk zagranicznych państw. Tymczasem celami książki *Theory of International Politics* uczynił Waltz:

- analizę istniejących w dyscyplinie SM „teorii polityki międzynarodowej” i podejść, które aspirują do teoretycznej istotności;
- zbudowanie teorii „polityki międzynarodowej” (anglosaskie określenie *theory of international politics*) wolnej od usterek istniejących teorii;
- badania niektórych zastosowań opracowanej przez siebie teorii²⁰⁸.

Teorię, której rozumienie przedstawił Waltz w pierwszym rozdziale, tworzy umysłowy obraz pewnej ograniczonej dziedziny lub obszaru aktywności: „Teoria objawia znaczenie obserwowanych zjawisk; układa je w taki sposób, iż postrzegamy je jako wzajemnie zależne; łączy fakty, których inaczej nie dałoby się skojarzyć; pokazuje, że zmiany w obrębie jednego zjawiska pociągają za sobą zmiany innych zjawisk”²⁰⁹.

Tabela 17. Proces powstawania teorii według Kennetha N. Waltza

Działanie	Opis
Wyizolowanie	obserwacja działań i interakcji niewielkiej liczby czynników i sił, jakby pozostałe rzeczy zostały niezmienione
Abstrahowanie	pominięcie niektórych rzeczy, aby skupić się na innych
Agregacja	zgrupowanie elementów zgodnie z kryterium opartym na celu teoretycznym
Idealizacja	wymaga działania zakładającego osiągnięcie doskonałości / granic / teorii

Źródło: opracowanie na podstawie K. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, tłum. R. Włoch, Warszawa 2010, s. 17-18.

²⁰⁷ Ibidem, s. 27. Por. wcześniejsze uwagi M. Karwat, *Syndromatyczny charakter...* op. cit.

²⁰⁸ Kenneth Waltz, *Struktura teorii...* s. 9. W tekście głównym posłużono się celowo oryginalnym tytułem książki Waltza, gdyż lepiej oddaje on charakter jej zawartości. W ogólnej interpretacji posłużono się również polskim tłumaczeniem i do niego odnoszą się poszczególne odwołania.

²⁰⁹ Kenneth N. Waltz, *Struktura teorii...* s. 17.

Waltz, kierując się wskazówkami Kuhna i Poppera przedstawił również tzw. cechy dobrej teorii, do których zaliczył wyjaśnianie, przewidywanie, inspirację do badań i wskazówki do ich prowadzenia. Będąc świadom, iż jedna teoria nie obejmuje całego obszaru dyscypliny NSM przyjął, iż teoria powinna również prowokować powstawanie teorii konkurencyjnych, co pozwoliło mu bronić się przed zarzutami o brak ogólnej teorii stosunków międzynarodowych²¹⁰. Waltzowska koncepcja „teorii polityki międzynarodowej” miała bowiem służyć wyjaśnieniu rezultatów stosunków politycznych między państwami w oparciu o abstrakcyjne ujęcie systemowe²¹¹. Jak wyjaśniał Waltz, pozwoliło to skupić się nie na metodzie, ale na logice jej wykorzystania do celów nauki, takich jak wyjaśnianie i opis. Dlatego sformułowano również, wzorując się na popperowskiej filozofii nauki, kryteria testowania teorii.

Tabela 18. Testowanie teorii w NSM według Kennetha N. Waltza

<ol style="list-style-type: none"> 1. Sformułować teorię poddawaną testowi 2. Wysnuć z niej hipotezy 3. Poddać hipotezy testom eksperymentalnym 4. Do wykonania 2. i 3. należy wykorzystać definicje terminów wzięte z testowanej teorii 5. Wykluczyć lub poddać kontroli zmienne zakłócające nieuwzględnione w testowanej teorii. 6. Zaprojektować pewną liczbę odrębnych i surowych testów 7. Jeśli teoria nie zda testu zastanowić się, czy została całkowicie obalona czy też należy ją naprawić i przeformułować, lub można uznać, że ma ona mniejszą moc wyjaśniania.
--

Źródło: opracowanie na podstawie K. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, tłum. R. Włoch, Warszawa 2010, s. 20-21.

Zarysowany w *Man, State and War* podział na teorie redukcjonistyczne i systemowe zyskał rozwinięcie w *Theory of International Politics*. Teorie redukcjonistyczne to, zdaniem Waltza, „teorie polityki międzynarodowej” szukające przyczyn zjawisk na poziomie jednostkowym lub państwowym (tj. całość „polityki międzynarodowej” wyjaśniana poprzez własności jej części lub

²¹⁰ Ibidem, s. 26.

²¹¹ Zgodnie z oryginalnym tytułem pracy Waltza będziemy mówić o „teorii polityki międzynarodowej”, pomimo trudności z metodologicznym ujęciem tego sformułowania. Teoria polityki międzynarodowej nie jest ogólną teorią stosunków międzynarodowych, ale podejściem interpretującym logikę międzynarodowych stosunków politycznych, w późniejszym okresie włączającym niektóre elementy ekonomiczne.

zachodzące między nimi interakcje)²¹². Niezdolność „domknięcia” pola badawczego na gruncie stosunków międzynarodowych powodowała wykorzystanie innych dyscyplin.

Trudność z wyodrębnieniem przedmiotu badań NSM, na co zwracali uwagę już Kaplan i Hoffman, zdaniem Waltza wynikała przede wszystkim z porażek badań nad międzynarodowymi stosunkami politycznymi (brak rzetelnych i kompletnych wyjaśnień oraz wskazówek do dalszych badań), a nie z sukcesu innych dyscyplin²¹³. Redukcjonistyczne wyjaśnienia polityki międzynarodowej są niewystarczające, zwłaszcza w sytuacjach, gdy ta sama przyczyna prowadzi do różnych rezultatów, a ten sam rezultat bywa powodowany przez różne przyczyny. Teorie redukcjonistyczne zajmują się bowiem jedynie wyjaśnianiem zachowań elementów składowych, nie są więc teoriami stosunków międzynarodowych, ale raczej (porównawczymi?) teoriami polityki zagranicznej. Metoda analityczna stosowana w takich teoriach, to redukcja całości do jej ukrytych części, a następnie analiza ich wzajemnych powiązań. Tymczasem, przekonywał Waltz, aby poprawnie przeprowadzić analizę „systemową”, należy uwzględniać siły operujące na poziomie systemowym tj. poziomie interakcji wzajemnych w ramach określonego zbioru elementów²¹⁴. Autor *Theory of International Politics* przyjął, iż istnieje odrębność poziomu systemowego (struktury) od poziomu oddziałujących na siebie części składowych. Pierwszy poziom stanowi więc przedmiot zainteresowania „teorii polityki międzynarodowej”, drugi odnosił się do teorii polityki zagranicznej. Wspomniane przez Waltza „siły” to dynamiczne struktury, zmieniające zachowania aktorów, wpływają na rezultaty interakcji²¹⁵.

²¹² Koncepcja poziomów analizy odpowiada zaproponowanemu przez Singera podziałowi na podział systemowy i sub-systemowy. Zob. J. D. Singer, „The Level of Analysis Problem in International Relations”, *World Politics*, t.14, nr. 1 (1961) s. 77-92. Por. Barry Buzan, „The Level of Analysis Problem in International Relations Reconsidered”, w: K. Booth, S. Smith, op. cit., s. 202-211.

²¹³ Kenneth N. Waltz, *Struktura teorii...* s. 25-26.

²¹⁴ Podobnie do Kaplana - Waltz przypisuje tu systemowi pewne „kompetencje sprawcze”, które w postaci „sił” wpływają na stosunki międzynarodowe oraz „struktur” które „nagradzają” określone zachowania polityczne. Koncepcja to zbliżona do socjologicznych faktów społecznych, ale spowodowała zarzuty o determinizm.

²¹⁵ W oryginalnych sformułowaniach neorealistycznych koncepcja struktury brzmi: *how units stand in relations to one another, the way they are arranged or positioned*, zob. Barry Buzan, Charles

Tabela 19. Trójelementowa definicja struktury systemu wg Kennetha N. Waltza.

Struktury są definiowane:		
zgodnie z zasadą uporządkowania systemu (<i>ordering principle</i>), systemy ulegają transformacji jeśli jedna zasada porządkująca ustępuje miejsca innej	poprzez specyfikację funkcji różnych elementów systemu (<i>units</i>), systemy ulegają zmianie, jeśli dochodzi do odmiennego zdefiniowania i rozdziału funkcji	poprzez rozkład potencjału pomiędzy elementami systemu (<i>distribution of capabilities</i>), zmiany w rozkładzie prowadzą do zmiany systemu

Źródło: K. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, tłum. R. Włoch, Warszawa 2010, s. 105, Andrew Linklater, *Neo-realism in Theory and Practice*, [w:] Ken Booth, Steve Smith (red.), *International Relations Theory Today*, Cambridge 1995, s. 242-245.

Struktura systemu międzynarodowego jest generowana przez interakcje między głównymi elementami systemu, tworzące pewne reguły postępowania (np. struktura anarchii w systemie europejskich mocarstw stwarzała mechanizmy równowagi sił, samopomocy)²¹⁶. Struktury same w sobie nie są aktorami – nie posiadają intencji ani przypisanych zachowań, są niewidoczne, stanowią konstrukcję analityczną i podstawowe założenie wyjaśniające określone działania aktorów. U Waltza to państwa są głównymi elementami systemu, aktorami podejmującymi działania i decydującymi o zaistnieniu danego rezultatu. Struktury, jako zasady regulujące i warunkujące działania, wpływają na ich zachowanie w sposób pośredni. Tym samym, pomimo zmiany poziomu analizy, Waltz pozostawił w mocy twierdzenie realizmu politycznego, iż o kształcie stosunków międzynarodowych przesądzają działania największych państw (mocarstw) i ich interakcje wzajemne²¹⁷. Poprzez uporządkowanie pola badawczego SM, Waltz wykazał największą zaletę kategorii systemu – zdolność do uogólnień. Teorie systemowe stanowią mapę elementów powiązanych różnymi zasadami działania, dzięki temu wyjaśniają podobne zachowanie

Jones, Richard Little, *The Logic of Anarchy. Neorealism to Structural Realism*, Columbia – Nowy Jork 1993, s. 51.

²¹⁶ Kenneth N. Waltz, op. cit., s. 77., Waltz przyznaje, że teoria polityki międzynarodowej pisana „z perspektywy” Kostaryki czy Malezji, byłaby śmieszna, co zdradza także i pewien normatywizm w rozumowaniu Waltza.

²¹⁷ Definicja funkcjonalna struktury: struktura musi abstrahować od jednostek i ich cech oraz wzajemnych oddziaływań. Pomijamy więc atrybuty i interakcje – pozostaje nam badać wzajemne ustawienie elementów, czyli relacje oraz sposób ich rozmieszczenia – co nie zależy od jednostek lecz właściwości systemu właśnie, zob. K. Waltz, op. cit. s. 84-87.

rozmaitych elementów (np. podobieństwa polityki zagranicznej USA i ZSRR okresu zimnej wojny²¹⁸) oraz fakt, że mimo występujących między nimi różnic, rozrzut rezultatów owych zachowań mieści się w określonych granicach. Z kolei teorie dotyczące poziomu elementów (teorie polityki zagranicznej) komplementarnie wyjaśniają, dlaczego różne elementy systemu wykazują odmienne zachowanie pomimo podobnego ułożenia w systemie.

Tak zastosowana kategoria systemu musiała pozostać narzędziem technicznym. Struktura systemu jest „faktem społecznym”, musi abstrahować od jednostek i ich cech oraz wzajemnych oddziaływań. W analizie systemowej Waltz pomija więc atrybuty i interakcje – bada zaś wzajemne ustawienie elementów, czyli relacje oraz sposób ich rozmieszczenia – co nie zależy od jednostek samych w sobie, lecz stanowi właściwość systemu. Struktura jako bezosobowy mechanizm trwa pomimo zmian zachowania i interakcji państw. Nie można więc definiować struktury poprzez wyliczanie materialnych własności systemu. Definicja struktury politycznej w systemie międzynarodowym według Waltza to przede wszystkim rozkład potęgi i władzy, zapewniający relacje koordynacji, odpowiadające wewnątrzpaństwowemu mechanizmowi centralizacji władzy. Jako, że we współczesnych stosunkach międzynarodowych nie ma władzy zwierzchniej, to podstawową zasadą zdecentralizowanego systemu międzynarodowego stała się zaczerpnięta z tradycji realizmu politycznego anarchia²¹⁹.

Teoria Waltza – oparta o strukturę anarchii – zdradza podobieństwo do ekonomicznej teorii rynku, czyli obszaru uregulowania zasad pomiędzy podmiotami różnego typu. Struktury zaś politycznego systemu międzynarodowego powstają w wyniku współdziałania podstawowych jednostek politycznych danej epoki (państwa-miasta, imperia, narody, dziś państwa). System Waltza jest anarchiczny, ale państwa nie buntują się przeciw systemowi ani strukturom, które tworzą, gdyż daje im ona władzę, której potrzebują do

²¹⁸ Por. Jacek Czaputowicz, *Teorie stosunków...* s. 177-189.

²¹⁹ Anarchia występuje już u Morgenthau, ale dopiero Waltz uznał ją za abstrakcyjną i podstawową zasadę stanowiącą o logice systemu międzynarodowego w NSM. Tak pojęta struktura jest oczywiście konstruktem analitycznym, ale może być rozmaicie postrzegana przez uczestników i badaczy SM.

zapewnienia sobie przetrwania (*self-help*)²²⁰. W ten sposób objawia się kolejna cecha, którą Waltz przyjął z tradycyjnego realizmu politycznego, a więc państwocentryzm. Wprawdzie przyznawał, iż państwa nie są jedynymi elementami systemu, ale struktury (reguły gry) od zawsze są definiowane nie przez wszystkich aktorów obecnych w polityce, ale poprzez decyzje najważniejszych z nich. Zachowana jest analogia do ekonomicznego kształtu (struktury) rynku, definiowanego przez pewną niewielką liczbę firm dominujących, pomimo istnienia na rynku wielu mniejszych firm²²¹. Znaczenie aktorów niepaństwowych rośnie, ale nie znosi to państwocentrycznej koncepcji SM. Waltz wybrał państwa jako jednostki analizy systemu ponieważ są trwałymi organizmami politycznymi, opartymi od kilkuset lat o zachodnią koncepcję suwerenności. Suwerenność oznacza według realizmu politycznego samodzielne decydowanie o sposobach radzenia sobie z problemami polityki zagranicznej i wewnętrznej²²². To suwerenność państw jako elementów struktury systemu międzynarodowego jest warunkiem anarchii, powodującej, iż zakres wolności działania państw jest proporcjonalny do ich stanu bezpieczeństwa.

Tabela 20. Trudności z analizą stosunków międzynarodowych według Josepha S. Nye

• historia jest niewdzięcznym materiałem do laboratorium • istnieje wiele państw, każde zachowuje się inaczej. różne niezależne wydarzenia wpływają na ich zachowanie na różnych poziomach analizy • zachowania polityczne wymykają się obserwatorom • wielu badaczy jest też zaangażowanych w tworzenie polityki

Źródło: Joseph S. Nye, "Neorealism and Neoliberalism", *World Politics*, t.40, nr.2 (1988), s. 235-251.

Obok rozumienia wspomnianego we wprowadzeniu syndromatycznego charakteru kategorii polityki, podstawowym problemem politycznej teorii stosunków międzynarodowych, jak i wszystkich nauk społecznych,

²²⁰ Kenneth Waltz, *Struktura teorii...*, s. 97.

²²¹ Waltz ukazuje państwa jako kluczowe elementy struktury systemu międzynarodowego mając świadomość, że istniały w historii różne inne struktury. Poprowadzi to do zarzutu o ahistoryzm neorealizmu, a także - zarzutu indukcyjnego ujmowania SM, który to zwyczaj paradoksalnie krytykował Waltz u innych teoretyków. Pojawienie się innych elementów i struktur byłoby więc dla teorii państwocentrycznej bardzo niekorzystne.

²²² Kenneth N. Waltz, *Struktura teorii...*, s. 101.

wywodzących się z idiograficznych i indukcyjnych nauk humanistycznych, było zawsze przewidywanie zmian społecznych. W stosunkach międzynarodowych, ogromnej przestrzeni wielostronnych interakcji rozmaitych uczestników, przewidywanie zmiany było jednym z największych wyzwań, wiele wręcz teorii okresu zimnej wojny (w tym sam Waltz w 1964 roku) przyjmowało, iż celem TSM winno być przewidywanie ciągłości, a nie zmian²²³. Niemniej, wykorzystanie kategorii systemu do opisu zjawisk międzynarodowych mogło zaradzić kwestii zmiany, postrzeganej dotąd wręcz jako anomalia, zdolna obalić teorię. System jako abstrakcyjna konstrukcja analityczna składająca się ze struktur, zmienia się poprzez zmiany zasad struktur. Waltz wykorzystał w tym celu realistyczne pojęcia rozkładu potencjału państw (*distribution of capabilities*): „struktura systemu zmienia się wraz ze zmianą rozkładu potencjału pomiędzy jego elementami. Zmiany w strukturze prowadzą zaś do zmian oczekiwania co do zachowań elementów systemu oraz rezultatów ich interakcji”²²⁴.

Waltz uważał, że należy traktować rozkład potencjału jako pojęcie odnoszące się do systemu, a nie poszczególnych jednostek – inaczej wyjaśnialibyśmy system poprzez atrybuty jednostek (redukcja). Chodzi więc o powiązania, sposób zorganizowania danej sfery relacji między państwami. Sama struktura pozostaje uboga w treść, musi pozostać wysoce abstrakcyjna. Walta nie interesują bowiem złożone stosunki między państwami ani ich szczegóły, lecz typ ładu jaki w nich dominuje oraz rozkład potencjału w jego ramach: „pomijamy wszystkie konkretne cechy państw oraz powiązania między nimi. Rezultatem jest obraz pozycyjny, ogólny opis uporządkowanego, całościowego układu społecznego, opisanego w kategoriach rozmieszczenia elementów składowych, a nie w kategoriach ich cech”. Dzięki takiemu oglądowi przyjął iż: „struktura jest koncepcją pozwalającą na wskazanie możliwych efektów organizacyjnych oraz sposobu, w jaki (...) elementy wchodzą w interakcje oraz wpływają na siebie”²²⁵.

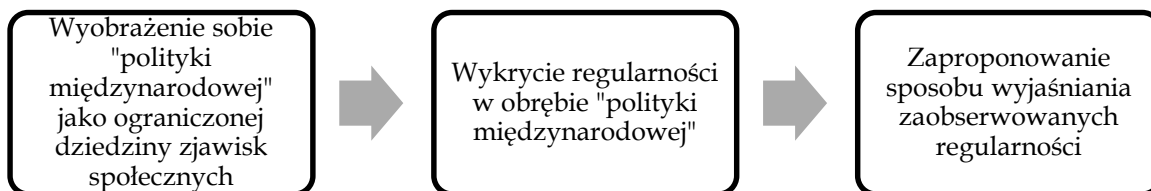
²²³ Kenneth N. Waltz, „The Stability of a Bipolar World”, *Daedalus*, t.93, nr.3 (1964), s. 881-909.

²²⁴ Kenneth N. Waltz, *Struktura teorii...*, s. 102-103.

²²⁵ Ibidem, s. 105.

Powyższe sformułowania pozwoliły Waltzowi na uzasadnioną krytykę wcześniejszych ujęć.

Rycina 6. Tworzenie teorii według Kennetha N. Waltza

Źródło: Opracowanie własne na podstawie - K. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, tłum. R. Włoch, Warszawa 2010, s. 120.

Podstawowym problemem wcześniejszych zastosowań kategorii systemu był jej niejasny status metodologiczny. W ujęciu neorealizmu system międzynarodowy staje się mapą struktur politycznych warunkujących działania państw i wpływających na rezultaty tych działań. Wcześniejsze wyjaśnienia przyjmowały, iż system to uporządkowany analitycznie przez badacza zbiór elementów międzynarodowych stosunków politycznych, sam w sobie nie posiadający odrębnych właściwości. Przypisywano mu więc rozmaite role, które Waltz ukazał na przykładach Hoffmana i Kaplana. Stanley Hoffman definiował system międzynarodowy jako wzór stosunków między podstawowymi elementami polityki światowej, ale konstrukcja takiego systemu (tj. struktura) jest tak nieprecyzyjnie zdefiniowana, że pojęcie jest niejasne²²⁶. Jako, że Hoffman stosuje rozumowanie indukcyjne, jego podejście ma trudności z generalizacjami na temat elementów stałych i zmiennych. Rozróżnienia zmiennych są więc arbitralne, a w sytuacji braku rozróżnienia pomiędzy elementami poziomu analitycznego i systemowego, indukcja nie pozwala przewidzieć zmian w systemie, ani ich opisać. W każdej sytuacji trzeba bowiem budować nowe schematy wyjaśniania, ponieważ Hoffman nazywa wszystko, także zmiany w obrębie systemu „zmianami systemowymi”. Niekorzystny wpływ strategii indukcyjnej Hoffman starał się zniwelować poprzez odróżnienie poszczególnych

²²⁶ Zob. Stanley Hoffman, „International Systems and International Law”, *World Politics*, t. 14 (1961) s. 205-237.

zmian systemowych za pomocą metody porównań historycznych. Niemniej, jeśli struktura zawiera wszystko – zachowania państw, sojuszy, a nawet jednostek – to badacz nie jest w stanie określić poziomów analizy, co prowadzi w rozumowaniu (i wyjaśnianiu) do pomieszania przyczyn i skutków różnych elementów oraz interakcji. Waltz wskazał, iż „Hoffman mógł swobodnie przebierać wśród elementów struktury, z których większość lokuje się na poziomie podsystemowym, w celu stwierdzenia, że w danym przypadku ten właśnie element jest przyczyną danego stanu. Liczyły się tylko wyobrażenia na temat systemów, ponieważ ich skutki były przypisywane subiektywnie i całkiem arbitralnie”²²⁷. Swoje uwagi potwierdził Waltz przykładem późniejszych badań teoretycznych Hoffmana, który w 1972 roku ogłosił, że w okresie *detente* system dwubiegunowy mija, gdy jeszcze kilka lat wcześniej, bo w 1968 roku, uważał, że świat dwubiegunowy będzie stabilny²²⁸. Próba uchwycenia teorii stosunków międzynarodowych na poziomie atrybutów państwa i porównań ich zachowań oznacza konieczność budowania koncepcji systemu stale na nowo przy każdej subiektywnie zaobserwowanej zmianie na świecie²²⁹. Dlatego Hoffmanowi, podobnie jak i jego mistrzowi, Aronowi, nie udało się zbudować całościowej teorii.

W przypadku Mortona Kaplana problem był odwrotnej natury – Kaplan zbudował zbyt „sztywną” konstrukcję systemu nie dostrzegając zróżnicowania państw. Innym zarzutem Waltza pod adresem Kaplana był zastosowany przez tego drugiego zabieg „ontologizacji” kategorii systemu międzynarodowego poprzez przypisanie systemowi własnej woli, stworzenie logiki zakładającej narzucanie ról aktorom przez system. Kaplan stwierdził, że jego teoria określa optymalne zachowanie państwa, przewiduje zachowanie racjonalnego męża stanu, posiadającego wystarczające informacje. Niestety – jak przyjął Waltz – praktyka Kaplana odbiega od deklaracji – Kaplan nie ustala ważności

²²⁷ Krytyka Hoffmana w K. Waltz, *Struktura...* s. 52-53.

²²⁸ S. Hoffman, *Gulliver's Troubles. Or the Setting the American Foreign Policy*, New York: McGraw-Hill 1968, za: K. Waltz, *Struktura...* op. cit.

²²⁹ Tu Waltz odwołuje się do problemów wynikających z zastosowania strategii indukcji w warunkach systemowych. W zasadzie należy przyznać, iż każda teoria społeczna zakłada indukcyjny sposób zbierania danych (dane są zawsze ograniczone), nawet biorąc pod uwagę jakościowy charakter generalizacji.

„zmiennych” opisujących system, ani nie określa ich wzajemnych oddziaływań. Sam schemat, nie posiadający wystarczającego komponentu analizy jakościowej pozwala na zastosowanie tzw. podejścia systemowego, ale – zdaniem Waltza – nie jest ono teorią. Próba wtłoczenia w reguły postępowania państw zasady, iż podmioty stosunków międzynarodowych powinny działać na rzecz zachowania stałej liczby jednostek kluczowych dla systemu (zasady 3 i 6) stanowi wprawdzie zauważalną próbę wytłumaczenia koncepcji równowagi sił, ale kłóci się z zasadą zwiększania przez państwa potencjału – tj. maksymalizacji potęgi (Zasady 1 i 2)²³⁰.

Ponadto Kaplan – podobnie jak Hoffman – próbuje odwołać się do kontekstu międzynarodowych stosunków politycznych i w konfrontacji z danymi empirycznymi myli zaprojektowane przez siebie systemy międzynarodowe z ich środowiskiem – zgodnie z jego definicją systemy zawierają wszystkie elementy niezbędne dla funkcjonowania, ale stwierdza, że parametry systemu mogą ulec zmianie w wyniku zakłóceń spoza systemu²³¹. Zmian systemu dokonać mogą też państwa – z wnętrza systemu lub działając niejako „poza systemem”. Jest to określenie nieostre. Dochodzimy do problemu tożsamości i granic systemu. Państwa są systemami, i podsystemami, i sprawcami zakłóceń systemu – w sytuacji braku wystarczającej definicji „otoczenia systemu” powiązanego z państwami i braku wyznaczonego zakresu badania systemów i podsystemów, analiza staje się niejasna.

Podsumowując, Kaplan nie jest w stanie powiedzieć, w jaki sposób system wpłynie na aktorów. Dowiemy się jedynie jak system zachowuje równowagę, stabilność i jakie jest prawdopodobieństwo jego transformacji. Na poziomie systemowym jednostkowe tożsamości i tradycje polityki zagranicznej państw nie mają dla Kaplana żadnego znaczenia – jest to więc redukcjonizm. Ponadto, system międzynarodowy zdominowany przez podsystem (np. silne państwo) – a istnieje w modelu Kaplana taka możliwość – nie jest żadnym systemem²³².

²³⁰ Kenneth Waltz, *Struktura...* s. 56-57.

²³¹ *Ibidem*, s. 58-60.

²³² Tu Waltz odwołuje się do logiki konstrukcji teoretycznej, która – w przypadku Kaplana – wykazuje braki w zakresie określenia poziomów analizy.

Waltz komentując spór pomiędzy teoretykami tzw. drugiej debaty w TSM uważa, że moderniści lekceważą różnice między polityką zewnętrzną i wewnętrzną. W tym sensie ich logika badań jest taka sama jak tradycjonalistów – czyli wycinkowe badanie różnych sfer polityki. „Aron i inni tradycjoniści chcą, by kategorie wprowadzane przez teoretyków były zbieżne z motywami i percepcjami aktorów, czym zdradzają behawioralną logikę leżącą u podłoża ich badań. Moderniści i tradycjoniści są ulepieni z tej samej gliny: wierzą, że rezultaty międzynarodowo polityczne można wyjaśnić, badając działania i interakcje pomiędzy państwami oraz między innymi aktorami.(...) ignorując przyczyny systemowe – interesują się wyłącznie oddziałującymi na siebie elementami”²³³. Zdaniem Waltza nie można wnioskować o uwarunkowaniach stosunków międzynarodowych tylko na podstawie wewnętrznego ustroju państw. Wielu teoretyków systemu analizuje cechy państw i ich interakcje, pomijając kluczowy problem usytuowania państw względem siebie. Ograniczają się do badania czynników, a to oznacza, że „wrócimy na poziom opisu; a z prostego opisu nie sposób logicznie wyprowadzić zasadnych generalizacji. Wolno nam powiedzieć, co widzimy, jednak nie jesteśmy w stanie stwierdzić znaczenia tego, co dostrzeżliśmy. Zatem za każdym razem, gdy wydaje nam się, że zobaczyliśmy coś odmiennego lub nowego, musimy oznaczyć kolejną „zmienną” na poziomie elementów jako przyczynę tego stanu rzeczy (...) doprowadzi do nieskończonego mnożenia zmiennych”²³⁴.

Na uzasadnienie swego poglądu Waltz przytoczył kolejny argument empiryczny - państwa rzadko osiągają zamierzone cele czy oczekiwane rezultaty, co zwykle wynika z przyczyn nie ujętych w ich przymiotach, motywach itp. Decyzje państw kształtują się bowiem zawsze w relacji do innych państw i interakcji, w jakie dany aktor wchodzi w systemie – dlatego nie sposób tego wyjaśnić jako oddziałujących na siebie części. Dobrym przykładem dla zobrazowania takiego rozumowania jest obserwowana od połowy XX wieku intensywna współpraca państw europejskich po II wojnie światowej (słowo

²³³ Kenneth N. Waltz, *Struktura...*, s. 66-68.

²³⁴ Ibidem., s. 69-70.

„integracja” przyjmuje Waltz za określenie polityki krajowej) – po raz pierwszy determinanty wojny i pokoju oraz kluczowe elementy struktury systemu międzynarodowego znalazły się poza Europą, zamiast więc wzajemnej gry o sumie zerowej Europejczycy wynieśli wspólne interesy na wyższy poziom i postanowili działać i tworzyć struktury oparte o logikę wspólnego dobra. To zdaniem Waltza dobry przykład do analizy systemowej – gdy jedyna w historii zmiana systemu (drugą będzie dla niego koniec zimnej wojny i upadek ZSRR w latach 90. XX wieku) spowodowała zmianę w zachowaniach państw europejskich²³⁵.

Polem do rozwoju teorii SM są w neorealizmie zmiany zachowań państw, ich statusów oraz otoczenia. Możliwość rozwoju widział Waltz dzięki podstawowej zasadzie metodologicznej neorealizmu – często dziś pomijanej lub wulgaryzowanej – odróżniania poziomu analiz systemu od jego części składowych. Waltz przyjął bowiem, że nie da się porównywać (ani zintegrować w jednym podejściu) jego ujęcia „polityki międzynarodowej” z problemami polityki wewnętrznej, ponieważ oba porządki rządzą się one odmiennymi zasadami. W związku z tym przedmiotem teorii SM winno być badanie systemowej „polityki międzynarodowej” – opartej o struktury anarchii i samopomocy. W tak pojmowanej anarchicznej polityce międzynarodowej państwa współdziałają (*coact*), podczas gdy w hierarchicznej polityce wewnętrznej funkcjonuje zasada interakcji (*interact*). W sferze wewnątrzpaństwowej Waltz przyjmuje termin „integracja”, w sferze międzypaństwowej „współzależność”. Między państwami nie dochodzi do integracji z dwóch powodów: w systemie *self-help* szuka się raczej środków ochrony przed innymi (i tak rozumiał proces integracji europejskiej), toteż nie będzie współpracy dopóki istnieje obawa wykorzystania zwiększonego potencjału jednego z państw przeciw drugiemu (np. obawa Francji przed remilitaryzacją RFN). Po drugie, państwa obawiają się uzależnienia od innych w wyniku wspólnych przedsięwzięć. Współzależność czyni podatnym na zagrożenie, niemniej w świecie anarchii możliwe są elementy

²³⁵ Kenneth N. Waltz, „The Emerging Structure of International Politics”, *International Security*, t. 18, Nr. 2 (1993), s. 44-79; tenże: „Structural Realism after the Cold War”, *International Security*, t. 25, nr.1 (2000), s. 5-41.

hierarchiczne, np. porozumienia w sprawie zbrojeń czy ustanawianie wspólnych instytucji. W ten sposób Waltz starał się wykazać, iż jego podejście nie kwestionuje procesów integracyjnych ani logiki współpracy międzynarodowej²³⁶.

Tak jak w ekonomii podstawowym celem jest zysk, tak w polityce jest nim bezpieczeństwo do którego osiągnięcia podstawowym narzędziem jest potęga – której koncepcję przejął Waltz od Morgenthau. Potęga rozumiana jest jako możliwość wpływania na system międzynarodowy: „W warunkach anarchii celem najwyższym jest bezpieczeństwo. Tylko bezpieczne państwa mogą dążyć do innych celów, takich jak spokój zyski i potęga. Potęga jest środkiem, a nie celem, dlatego państwa wolą dołączać do słabszej z dwóch istniejących koalicji. Nie mogą dopuścić, by potęga – potencjalnie użyteczny instrument – stał się celem samym w sobie. System zachęca je, by dążyły przede wszystkim do bezpieczeństwa, a większa potęga może służyć temu celowi lub też nie”²³⁷. Państwa raczej równoważą potęgę, niż ją maksymalizują, bo rzadko mogą pozwolić sobie na to, by maksymalizacja stała się celem.

Tabela 21. Zasady polityki zagranicznej w warunkach anarchii według Kennetha N. Waltza

1. bodźcem do działania są interesy państw oraz rządzących,2. potrzeby polityczne są wynikiem nieuregulowanej rywalizacji między państwami,3. kalkulacje oparte na potrzebach mogą wskazać politykę najlepiej służącą interesom państwa,4. sprawdzianem danej polityki jest jej powodzenie (zapewnienie przetrwania i wzmacnianie państwa)

Źródło: K. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, tłum. R. Włoch, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 120.

Praktyczną wartość „teorii polityki międzynarodowej” Waltza wskazuje sam jej przedmiot zainteresowania. Kiedyś koszty prowadzenia wojny były relatywnie niewielkie, jednak w czasach wojen światowych i broni nuklearnej potencjalne koszty konfliktów stały wysokie, stąd potrzeba efektywniejszego

²³⁶ K. Waltz, *Struktura teorii...*, s. 108-113.

²³⁷ Ibidem, s. 129-130.

i rozumnego zarządzania stosunkami międzynarodowymi²³⁸. Problem dostrzegany przez neorealistów polega na tym, że większość dóbr w SM to dobra zbiorowe, „dostarczane przez jednego, konsumowane przez wszystkich”. W związku z tym interes wszystkich nie interesuje nikogo. Po drugiej wojnie światowej interesy polityczne ZSRR i USA zaczęły obejmować cały świat – supermocarstwa wytwarzały w latach 70. XX wieku około 38% światowego PKB i konsumowały około 80% globalnych wydatków wojskowych. Będąc głównymi elementami systemu i gwarantami jego bezpieczeństwa (a więc najważniejszego celu polityki) – tym samym stały się jego zarządcami: rozwiązywały problemy i oddziaływały na zmiany. II wojna światowa zmieniła strukturę systemu, który – podobnie jak w rozumieniu Wallersteina – stał się światowy (tzn. nie da się wyjść poza jego ramy polityczne). Rozwój NSM zbiegł się z amerykańskim przekonaniem, że interes bezpieczeństwa zlał się z próbą utrzymania pewnego ładu, podobnie jak wcześniej – „zarządzające systemem” Anglia i Francja mówiły wcześniej o swoistej misji cywilizacyjnej. Tym samym kategoria systemu międzynarodowego oprócz bycia wydajnym mechanizmem wyjaśniania stosunków międzynarodowych, stanowiła ramy konceptualne dla zarządzania stworzoną przez neorealistów interpretacją NSM²³⁹.

3. Debata wokół neorealistycznej koncepcji systemu międzynarodowego

Książka Kennetha Waltza spotkała się z szerokim odzewem, stając się punktem odniesienia dla rozmaitych koncepcji teoretycznych. Objętość polemik i zakres tematyczny sporów, toczonych wokół neorealizmu z pewnością przekracza ramy tej pracy i domaga się osobnej analizy. W tej pracy poddane zostaną analizie przede wszystkim argumenty związane z ujmowaniem kategorii systemu międzynarodowego.

²³⁸ Zob. ostatni IX rozdział *Struktury teorii...* poświęcony zarządzaniu stosunkami międzynarodowymi w oparciu o koncepcję neorealistyczną.

²³⁹ Robert Cox mówi, że neorealizm to refleks amerykańskiego myślenia czasów zimnej wojny raczej niż ahistoryczny model myślenia. Zob. Robert Cox, „Social Forces, States and World Orders”, w: Robert O. Keohane (red.), *Neorealism and its Critics*, Columbia – Nowy Jork 1986, s. 211-214.

Pierwsze polemiki wokół książki Waltza zostały zebrane w tomie „Neorealism and its Critics”²⁴⁰. Późniejsza polemika Waltza doprowadziła do rozwoju koncepcji systemowej neorealizmu, zaprezentowanej przez Buzana i Little w 1993 roku²⁴¹. Kilka lat później, na przełomie tysiącleci, Waltz przygotował artykuł, w którym dowodził żywotności neorealizmu jako teorii wobec zarzutów, wysuwanych przez badaczy stosunków międzynarodowych skupionych wokół teorii instytucjonalnej, demokratycznego pokoju i konstruktywizmu. Równolegle powstawały inne koncepcje, wzorowane na neorealizmie Waltza, a zawarte m. in. w pracach Roberta Gilpina oraz Roberta Jervisa drugiej połowy lat 90. XX wieku²⁴².

Zasadnicza linia krytyki dotyczyła faktu, iż Waltz zbyt wąsko potraktował przedmiot badań NSM w ogóle. Powyżej omówiona koncepcja Waltza jest *de facto* teorią struktury międzynarodowych stosunków politycznych, zawężając i pomijając znaczące obszary zainteresowania ówczesnej TSM²⁴³. Waltz zdecydowanie bronił wąskiego charakteru swojej teorii, co u kresu zimnej wojny doprowadziło do ważkich pytań na temat przedmiotu badań dyscypliny. Podstawowe różnice pomiędzy neorealizmem Waltza a jego krytykami przedstawił Andrew Linklater²⁴⁴:

²⁴⁰ Robert O. Keohane (red.) *Neorealism and its Critics*, Columbia – Nowy Jork 1986, praca zawiera polemiczne wobec Waltza artykuły Roberta Keohane, Johna G. Ruggie, Roberta Coxa, Roberta Gilpina i Richarda Ashleya. Na końcu tomu Waltz zamieścił pierwszą od czasów publikacji *Theory of International Politics* polemikę w przedmiocie tej teorii.

²⁴¹ Barry Buzan, Charles Jones, Richard Little, *The Logic of Anarchy. Neorealism to Structural Realism*, New York: Columbia University Press 1993.

²⁴² Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press 1981, Robert Jervis, *System Effects. Complexity in Political and Social Life*, Princeton: Princeton University Press 1997.

²⁴³ Por. Joseph S. Nye, „Neorealism and Neoliberalism”, *World Politics*, t. 40, nr. 2 (1988), s. 165-166.

²⁴⁴ Andrew Linklater, „Neo-realism in Theory and Practice”, w: Ken Booth Steve Smith (red.), *International Relations Theory Today*, Cambridge: Polity Press 1995, s. 250-251.

Tabela 22. Różnice stanowisk pomiędzy neorealizmem a krytyką

Neorealizm	Krytyka
Kluczowe dla zmiany w SM są kwestie polityczno-militarne	Istnieją rozmaite źródła zmiany, również o charakterze pozapolitycznym
Struktury mają charakter polityczny	Istnieją inne struktury: przekonania, tradycje, kultura
Kluczowy dla analizy SM jest system międzynarodowy	Kluczowe są relacje wzajemne państw oraz procesy ekonomicznej i kulturowej zmiany SM
Bezpieczeństwo i potęga to podstawowe cele państw w systemie, inne podejścia to idealizm	Redukowanie SM do gry o bezpieczeństwo i potęgę jest idealizmem

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Linklater, *Neo-realism in Theory and Practice*, w: K. Booth S. Smith, *International Relations Theory Today*, Cambridge 1995, s.250-251.

Podstawowym zarzutem pod adresem systemowej koncepcji neorealizmu był brak zdefiniowanej relacji państw i systemu międzynarodowego. Waltz uważał, że w badaniach stosunków międzynarodowych można pominąć kwestie wewnętrznej polityki państw, ponieważ nie mają one wpływu na system międzynarodowy. Wzorując się na ekonomii, przyjął, że tak samo jak istnieje osobno teoria rynku, jak i teoria przedsiębiorstwa, sugerował powstanie odrębnych teorii politycznego systemu międzynarodowego, jak i teorii państwa²⁴⁵. Tym samym Waltz pominął obecną w naukach politycznych od zawsze teorię państwa, co spotkało się z krytyką m. in. Mansbacha i Fergusona, argumentujących, że logika działań państw jest ważniejsza i szersza, niż logika anarchii²⁴⁶. Niemniej, podstawowym celem teorii Waltza było zbudowanie generalizacji - wyjaśnienie dlaczego państwa zachowują się podobnie, pomimo rozmaitych uwarunkowań ideowych oraz społeczno-ekonomicznych. Waltzowi udało się ustalić, że państwa zachowują się podobnie, ponieważ w systemie istnieją siły (*forces*), które organizują struktury powstające pomiędzy państwami. Podstawową strukturą „polityki międzynarodowej” według neorealizmu jest od

²⁴⁵ J. S. Nye, op. cit., s. 163-164.

²⁴⁶ Yale Ferguson, Richard Mansbach, *The State, Conceptual Chaos, and the Future of International Relations Theory*, Lynne Rienner 1989, s. 3-4, 17-26.

stuleci anarchia, co kazało Waltzowi abstrahować od polityk zagranicznych poszczególnych państw.

Krytycy zauważyli, że anarchia nie tłumaczy wielu zjawisk stosunków międzynarodowych, uważając, że istnieje wiele innych zasad, porządkujących SM w obszarze polityki, gospodarki, finansów czy kultury. I tak John G. Ruggie zarzucił Waltzowi, iż jego koncepcja, pomijając znaczenie zmian wewnętrznych w państwach, nie tłumaczy przemian prowadzących do np. końca średniowiecza i wyłonienia świata nowożytnego²⁴⁷. Richard Ashley i Alexander Wendt przyjęli, że neorealizm pomija znaczenie takich zasad funkcjonowania państw jak suwerenność, Linklater stwierdził zaś, że anarchia w czasach współczesnych powoduje też współpracę państw w różnych obszarach²⁴⁸. Kiedyś rozwój i potęga wymagały podboju, a wojna była podstawową zasadą stosunków międzynarodowych – argumentował Linklater – obecnie państwa funkcjonują w znacznie bardziej skomplikowanym otoczeniu. Teorie systemowe winny zatem uwzględniać poziom ideowy – idee, konstrukcje, wizje przemieniające „politykę międzynarodową”²⁴⁹. Ashley oraz Cox uważali, że kategoria systemu oparta o logikę struktury anarchii nie potrafi przewidzieć zmian w stosunkach międzynarodowych opartych o inne struktury, promując jedynie zachowania takie jak: kontrola, walka czy manipulacja²⁵⁰. Niemniej, nie powstała jednak całościowa, alternatywna teoria przenosząca logikę anarchii Waltza na inne obszary SM.

Można przyjąć, iż uwagi krytyków Waltza były słuszne, jeśli odnosiły się do koncepcji rozwoju SM jako dyscypliny nauk społecznych. W aspekcie stosowania kategorii systemu międzynarodowego, propozycje alternatywne były jednak nader ograniczone. Badacze widzieli jednak, że system międzynarodowy w ujęciu neorealizmu to za mało, by stworzyć rdzeń SM. W latach 70. XX wieku toczyła się jeszcze wojna wietnamska, zainicjowano też detente, rozwinęły się

²⁴⁷ Por. John G. Ruggie, *Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis*, w: R. Keohane (red.), *Neorealism and its Critics*,..., s. 131 – 156.

²⁴⁸ Andrew Linklater, op.cit., s. 247-249.

²⁴⁹ Ibidem., s. 254-255.

²⁵⁰ Zob. Robert Cox, op. cit., Richard Ashley, „Poverty of Neorealism”, w: Robert O. Keohane (red.), *Neorealism and its Critics*,... s. 255-300.

korporacje transnarodowe, a teoretycy wróżyli powstanie 5 biegunowego świata. Pojawił się też kryzys naftowy, który nawet Morgenthau w 1974 roku ochrzcił rozwojem potęgi wojskowej i ekonomicznej. Stopniowo do agendy SM włączono kwestie międzynarodowej ekonomii politycznej oraz dialog Północ-Południe. Większa transparentność, rozwój informacji oraz platform współpracy sprawił, że postępowała dyfuzja kategorii potęgi i siły – liczy się siła gospodarcza. Odwołując się do nowej logiki stosunków międzynarodowych Richard Rosecrance napisał *The Rise of Trading State*, wykazując, że możliwe jest połączenie realistycznego myślenia o strukturach i neoliberalnego myślenia o procesach zachodzących w stosunkach międzynarodowych. W swojej pracy Rosecrance argumentował, że kiedyś podbijanie nowych terytoriów było dużo tańszą metodą zdobywania potęgi, aniżeli budowa szeroko pojętego *know how*, tworzenia jakości rządzenia czy instytucji. Obecnie ten trend zaczyna się zmieniać²⁵¹. Argumentację Rosecrance’a przywołuje w swej najnowszej pracy *Przyszłość siły* choćby Joseph Nye²⁵².

Teoria systemowa Waltza wydawała się zdaniem krytyków zbyt statyczna, by wyjaśniać liczne zmiany, następujące w świecie pod koniec zimnej wojny. Joseph Nye wykazał, iż w swej istocie neorealizm jest teorią niezdolną wyjaśniać konflikty takie jak np. I wojna światowa²⁵³. Kilka lat później okazało się, że teoria Waltza ma liczne trudności z wytłumaczeniem zakończenia zimnej wojny²⁵⁴. Spór wokół teoretycznego wytłumaczenia końca zimnej wojny jest jednym z najciekawszych obszarów debaty w historii badań nad stosunkami międzynarodowymi²⁵⁵.

²⁵¹ Richard Rosecrance, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in a Modern World*, New York: Basic Books 1986.

²⁵² Joseph Nye, *Przyszłość siły*, tłum. B. Działoszyński, PWN, Warszawa 2012, s. 107.

²⁵³ Joseph S. Nye, „Neorealism and...”, s. 165-166.

²⁵⁴ Zob. Np. John Mearsheimer, „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War”, *International Security*, t.15, nr.1 (1990), s. 5-56.

²⁵⁵ Zob. np. Richard Ned Lebow, „The Long Peace, the End of the Cold War, and the Failure of Realism”, *International Organization*, t. 48, nr. 2 (1994), s. 249-277; Robert Koslowski, Friedrich Kratochwil, „Understanding Change in International Politics: The Soviet Empire's Demise and the International System”, *International Organization*, t. 48, nr. 2 (1994), s. 215-247; J. Legro, Andrew Moravcsik, „Is Anybody Still a Realist?”, *International Security*, t. 24, nr. 2 (1999), s. 5-55.

W pracach opublikowanych po upadku ZSRR Waltz pozostał przy swojej argumentacji, starając się wytłumaczyć zmiany w „polityce międzynarodowej” za pomocą kategorii neorealizmu, uwzględniając wszakże liczne dane ekonomiczne²⁵⁶. Wiele z nich sprzyjało generalizacjom autora *Theory of International Politics*. W 1993 roku Waltz przekonywał, że wzorce interakcji i rywalizacji państw przetrwały koniec zimnej wojny, tym samym rozwiązanie bloku wschodniego oznaczało nie zmianę systemową, ale zmianę niektórych struktur systemu. Zdaniem Waltza Rosjanie zbyt późno zrozumieli, że na potęgę (czyli miejsce w systemie) składa się wiele zasobów, których znajomość jest powszechna od czasów Hansa Morgenthau – takich jak potencjał gospodarki, stabilność polityczna czy kompetencje. Waltz uznał, że dzisiejszy rozwój technologiczny jest na tyle wielowymiarowy, że sama przewaga militarna – pomimo iż zapewnia bezpieczeństwo, realizując podstawowy cel polityki – nie zapewnia stałego miejsca w systemie. Gorbaczow w 1986 roku przyznał, że ZSRR otoczony jest nie tyle przez armie wroga, ale przez dominujące gospodarki. Badania sondażu Gallupa wykazały w 1989 roku, iż Amerykanie bardziej obawiają się japońskiej potęgi ekonomicznej, niż radzieckiej siły militarnej²⁵⁷. Niemniej, co ciekawe, Waltz stwierdził, że system dwubiegunowy trwał w latach 90. nadal, ponieważ powstała na gruzach ZSRR Rosja nadal jest państwem, które równoważy strategiczny potencjał USA. Stopniowo jednak struktura świata stanie się wielo-centriczna – analizując potencjał rozwojowy państw europejskich i azjatyckich Waltz dodał, że konflikty będą bardziej ekonomiczne, a straty, łatwiejsze do oszacowania. Podobnie jak Mearsheimer uznawał on, że Japonia i Niemcy uzyskają z powrotem status pełnoprawnych mocarstw, zyskując broń atomową. Tym razem jednak idea równowagi sił nie pozwoliła wytłumaczyć logiki postępowania zarówno Tokio, jak i Bonn / Berlina.

Zdaniem teoretyków neorealizmu, należy liczyć się z powrotem starych ról międzynarodowych – z dwóch stabilizatorów powojennego systemu międzynarodowego – ładu dwubiegunowego oraz broni nuklearnej – pozostanie

²⁵⁶ Kenneth N. Waltz, *The Emerging Structure...*, s. 66.

²⁵⁷ Ibidem, s. 54-63.

wkrótce broń nuklearna. Większość badaczy nie przyjęła jednak tej argumentacji Waltza za wiarygodną. Jak komentował te słowa Andrew Linklater – przyszłość SM niekoniecznie musi przebiegać według recept z przeszłości²⁵⁸.

Nie przyjmując tej krytyki, Waltz argumentował, że neorealizm byłby teorią przestarzałą tylko w wypadku zmiany systemu. Jednak zmiany systemu nie nastąpiły – zmieniły się jedynie struktury go tworzące (ilość elementów oraz ich mapa potencjałów) systemu. Zmiana struktury systemu to tymczasem coś innego, niż zmiana na poziomie państw. Państwa funkcjonując w stosunkach międzynarodowych zapewniają sobie bezpieczeństwo na różne sposoby, ale nadal system jest ten sam. Gdyby zmienił się system, uległ transformacji w kierunku państwa światowego (tylko taką zmianę systemu jako takiego przewidywał Waltz), być może wówczas musielibyśmy zrezygnować – jak stwierdził twórca neorealizmu – z nazywania przedmiotu zainteresowań „polityką międzynarodową”, powstała by pewnie „polityka globalna” lub „światowa”²⁵⁹.

Wielu krytyków neorealizmu wskazywało na rosnącą współzależność państw, która może zmniejszać ryzyko wojny. Waltz stwierdził, że współzależność również nie likwiduje ryzyka wojny. Zauważył również, że współzależność wewnątrz państw jest daleko większa niż w anarchicznym systemie międzynarodowym, nawet w Unii Europejskiej. Polemicznie, Waltz dodał, iż niektóre badania pokazują wręcz, że wraz ze wzrostem współzależności rośnie ilość konfliktów. Ponadto, pomimo ścisłej integracji polityczno-gospodarczej rozpadł się też ZSRR i blok wschodni! Współzależność jest dla neorealizmu efektem, nie przyczyną. Państwa nie chcą być zależne. Sama polityka jako zjawisko społeczne opiera się na nierównościach oraz zależnościach! Państwa rywalizują i funkcjonują w środowisku anarchicznym, pomimo licznych obszarów współpracy. W podobny sposób Waltz tłumaczył rozwój organizacji międzynarodowych. Rozszerzenie NATO, wzrost wydatków zbrojeniowych państw zachodnich w XXI wieku jest znakiem, że struktury się przesuwają według tej samej logiki. Waltz przypominał, iż struktury kształtują, ale nie

²⁵⁸ Andrew Linklater, op. cit., s. 242.

²⁵⁹ Kenneth N. Waltz, *Structural Realism after the Cold War...*, s. 5-6.

determinują zachowań państw. Tym samym należy zwrócić uwagę na wzrost potęgi Azji, jako obszaru gromadzącego coraz większe zasoby bogactwo. Jako, że państwa od zawsze rywalizowały o bogactwo i bezpieczeństwo, struktura stosunków międzynarodowych będzie się kierować tą samą logiką, co w 1979 roku, gdy Waltz pisał swoją książkę.

Podstawowy temat badawczy TSM, skoncentrowanego w drugiej połowie XX wieku na problemach wojny i pokoju pod koniec zimnej wojny wymagał rozszerzenia. Najgłębszej próby rozszerzenia neorealizmu podjęli się Barry Buzan, Charles Jones i Richard Little. Celem tych autorów była identyfikacja pożytecznego rdzenia teorii Waltza i użycie go jako fundamentu dla szerszej i solidniejszej nowej teorii stosunków międzynarodowych. Buzan i Little przyjęli w swojej pracy, iż pozostawiwszy dla Waltza termin „neorealizm”, rozbudują jego koncepcję jako „realizm strukturalny”. Przymiotnik „strukturalny” podkreślać miał nacisk na metodę²⁶⁰.

Tabela 23. Osiągnięcia neorealizmu K. Waltza według Barry’ego Buzana i Richarda Little’a

• Dopasowanie realizmu do wzorców naukowości i wzbudzenie zainteresowania filozoficznymi założeniami TSM• Dostarczenie ram teoretycznych dla badań empirycznych• Zmiana orientacji teoretycznej całej dyscypliny

Źródło: opracowanie na podstawie B. Buzan, Ch. Jones, R. Little, *The Logic of Anarchy. Neorealism to Structural Realism* ... op. cit., s.1.

Neorealiści obserwowali stabilną i ustrukturyzowaną rzeczywistość, gdzie działania społeczne są zależne od analizy naukowej. Kluczem dla zrozumienia stosunków międzynarodowych zdaniem Buzana, Jonesa i Little było badanie praktyk tworzących struktury społeczne. Tym samym, realizm musi być rozszerzony. Buzan i Little zdecydowali się pozostać przy strukturalnym podejściu do stosunków międzynarodowych, ponieważ kategoria systemu międzynarodowego pozwalała na uporządkowanie rozmaitych wątków debaty w nauce. Autorzy *Logic of Anarchy* nie podzielali wszakże wiary strukturalistów

²⁶⁰B. Buzan, Ch. Jones, R. Little, *The Logic of Anarchy. Neorealism to Structural Realism...* op. cit.

jakoby ich metoda naukowa umożliwiła im dostęp do nieznanego dotąd poziomu analizy ludzkich zachowań. Jak wykazano wcześniej, teoria Waltza świetnie wpisywała się w kontekst polityki zagranicznej USA, co pozwoliło jej zaoferować teorię przyczynową ludzkich zachowań, użyteczną w inżynierii społecznej. Nauki społeczne zawsze miały problem z definicją naukowości jako taką i generalną konstatacją nauki, że istnieje ogólna natura zjawisk i ciąg przejawów, które można wyodrębnić za pomocą uogólnień. Strukturalizm neorealizmu przyjął, iż w naukach społecznych otrzymujemy uogólnienia w postaci sił strukturalnych, nad którymi jednostki polityczne nie mają kontroli i o których często nie wiedzą. Zadaniem nauki społecznej stosunków międzynarodowych ma być odkrycie tych struktur, w ramach których się poruszamy i które reprodukują nasze zachowania.

Tabela 24. Neorealizm Waltza a realizm strukturalny – podstawowe różnice

<ul style="list-style-type: none"> • Bardziej otwarta definicja struktury, możliwa do wykorzystania także poza polityką • Struktura to nie tylko czynnik - poziom systemowy / kluczowe elementy interakcji również składają się jakościowo na system co wpływa na rozwój i kształt struktury. • Realizm strukturalny nie odwołuje się do mikroekonomii tak jak neorealizm Waltza

Źródło: opracowanie na podstawie: Barry Buzan, Charles Jones, Richard Little, *The Logic of Anarchy. Neorealism to Structural Realism ...* op. cit., s. 10-12.

Zdaniem Buzana, Jonesa i Little, podstawowym materiałem empirycznym, na którym zbudowano nauki społeczne jest historia stosunków międzynarodowych. Jako, że stosunki międzynarodowe są czymś szerszym niż polityka międzynarodowa, neorealizm potrzebuje odpowiednio „szerszej” logiki interakcji politycznych, możliwej do przeniesienia na inne dziedziny, takie jak ekonomia, społeczeństwo i środowisko. Wielość kwestii poruszanych przez literaturę z zakresu NSM wskazuje, że istnieje wiele struktur społeczno-politycznych oraz społeczno-gospodarczych, których wzajemne zależności tworzą wielostronny system międzynarodowy. Struktury – jako, że są społeczne -

wynikają z historii społeczeństw, nie są „narzucone” na historię. W tym miejscu autorzy uczynili krok w stronę systemów międzynarodowych szkoły Immanuela Wallersteina, przyjmując, że system i struktury są niekoniecznie schematem analitycznym i narzędziem metodologicznym, ale też realnymi cechami zjawisk społecznych. Na tym tle więc pomiędzy systemem a strukturą staje się wąska. Logika strukturalna pozwala na naturalną dyskusję o procesach historycznych, mniej zaś o konkretnej polityce. Jest to bardziej abstrakcyjny poziom analizy niż ocena poszczególnych polityk i oddala się z teorii Waltza w stronę prób skonstruowania teorii ogólnej SM. Buzan przyjął bowiem, że teoria Waltza jest raczej wprowadzeniem, niż skończonym projektem²⁶¹.

Waltz precyzyjnie określił system w celu odróżnienia go od poziomu jednostek, dlatego nadał systemowi formę struktury, która posiada granice i określone czynniki stymulujące. Struktura musi być studiowana niezależnie, tak jak jej elementy. Z drugiej strony Waltz zaznaczył, że ujęcie systemu pozwala badać tylko regularności - dlatego niektóre elementy zachowują się w podobny sposób. Podobieństwa wynikają z założenia, iż struktury polityczne reprodukuja podobieństwa. Same struktury mówią więc o niewielkiej liczbie ale ważnych rzeczy.

Tabela 25. Zaslugi Waltza dla teorii systemów w SM według Barry Buzana

<ul style="list-style-type: none"> • Zdefiniował strukturę systemu w sposób pozwalający na wyjaśnianie części zachowań elementów międzynarodowych stosunków politycznych • Stworzył strukturalne podstawy dla rozumienia logiki potęgi politycznej, jego spojrzenie uczyniło jasnymi wiele ważnych ustaleń realizmu klasycznego, które zostały zobiektywizowane i odcięte od normatywnych założeń o źródłach polityki zakorzenionych w ludzkiej naturze czy wewnętrznej dynamice polityki państwa • Stworzył teoretyczną podstawę dla dalszych systemowych teorii SM oraz zidentyfikował podstawowe „twarde” elementy analizy naukowej w SM
--

Źródło: Barry Buzan, *Rethinking System and Structure*, w: tenże, Ch. Jones, R. Little, op. cit., s.23-24.

²⁶¹ Barry Buzan, „Rethinking System and Structure”, w: B. Buzan, Ch. Jones, R. Little, op. cit., s. 20.

Buzan wyszedł z założenia, że TSM potrzebuje teorii polityki wewnętrznej. W jego rozumieniu problem Waltza wynikał z konsekwencji ścisłego podziału teorii na system i elementy, co pozbawia jego teorię pola manewru podczas badania elementów. Waltz „wyrzucił” państwa poza definicję struktury. W dodatku postanowił dopasować zawartość poziomu systemowego do własnej ciasnej definicji struktury. Krytycy Waltza wskazali na dwie cechy pracy Waltza – teoria jego jest zbyt wąska i zbyt statyczna (struktury bardziej niż zmiany społeczne). Wąskość wynika z pozytywizmu Waltza (wcześniejsze zarzuty Coxa i Ashleya) oraz z dominacji problematyki międzynarodowych stosunków politycznych, co prowadzi do pominięcia wielu tematów oraz tym samym generuje wąską definicję struktur. Zarzut o statyczność dotyczył zaś faktu, że Waltz wykluczył ze swej teorii społeczne źródła zmiany systemowej. Ruggie wskazał, że takie podejście pozwala opisywać reprodukcję procesów społecznych, ale nie wskazuje metod badania transformacji społecznej²⁶². Zmiana u Waltza jest niemal nieobecna – gdyż struktura systemu SM jest dla niego stała (tj. anarchia) i niezmienna (dwu lub wielobiegunowość). Krytycy wskazują, że struktury muszą być bliższe specyfice zmienności społecznej. Jakkolwiek Waltz skupiał się na długofalowych trendach, co przyczyniło się do jego większego zainteresowania efektami strukturalnymi, niż zmiennością struktur. Mamy tu też kwestię języka – statyczna teoria używa ustalonych pojęć, cechuje ją niechęć do wymyślania nowych terminów dla opisywania rzeczywistości. Teoria Waltza jest po prostu wąska i niekompletna – jest jak przyznał Buzan „strukturalną teorią poziomu systemowego teorii SM”²⁶³.

Autorzy *Logic of Anarchy* przeformułowali definicję systemu, czyniąc jej rozumienie luźniejszym – system to grupa elementów, których interakcje są na tyle istotne, że uzasadnia to postrzeganie ich jako spójnej całości. Podczas gdy teoretycy szkoły angielskiej Hedley Bull i Adam Watson piszą w 1984 że system międzynarodowy pojawia się, gdy zachowanie państw jest koniecznym

²⁶² J. Ruggie, op. cit.

²⁶³ B. Buzan, „Rethinking...”, s. 25-28.

czynnikiem w kalkulacjach innych państw²⁶⁴, Waltz pisze o systemie w sposób funkcjonalistyczny – rozumiejąc go jako cechy i interakcje elementów.

Waltz mieści się w tradycji Morgenthau’a – przyznaje polityce rolę autonomicznej sfery. Bardziej pojemna definicja systemu sprawia, że Buzan proponuje rozszerzenie go na inne wymiary współpracy międzynarodowej – militarny, ekonomiczny, technologiczny, informacyjny. Nie są to podsystemy systemu politycznego, ale istniejące równolegle systemy międzynarodowe, posiadając własne elementy i punkty widzenia. Same zmienne pozwalają zakreślić zasięg badania, stwarzają pole badawcze – którym można zarządzać. Niestety podział na sektory nauki oznacza powstanie wielu zazdrośnie strzeżonych nisz, co prowadzi do specjalizacji i konfliktów, wynikających ze zinstytucjonalizowanych granic dyscyplin naukowych. Powstaje pytanie – jak odróżnić system „główny” od pozostałych systemów? Czy jest przykładowo sens odróżniać systemy polityczne i ekonomiczne? Zdaniem Buzana, „sektory systemu międzynarodowego” nie powinny być oddzielane jak np. poziomy analizy²⁶⁵. Waltz podążając za Morgenthau konsekwentnie trzyma się jednak w swoich analizach sektora politycznego, nie wiążąc go bezpośrednio z ekonomicznym, militarnym czy strategicznym.

Jak ustalono, Waltz definiuje system przede wszystkim w kategoriach struktury tworzonej przez państwa i ich relacje. Jest to ujęcie kontrowersyjne dla krytyków zwłaszcza z pozycji idealistycznej, np. Alexander Wendt w 1987 roku stwierdził, że neorealizm stosuje redukcjonizm ontologiczny, gdyż państwa zdecydowanie nie są jedynymi podmiotami polityki²⁶⁶. Sama definicja polityki – zwłaszcza pojmowana w izolacji od teorii państwa nie jest jasna – np. pojęcia przemocy, władzy, autorytetu, suwerenności, legitymacji, administracji czy organizacji są odrębne, ale wszystkie muszą być rozpatrywane we wzajemnych kontekstach. Tylko właściwe kombinacje pojęć pozwalają na racjonalne określenie czym jest domena polityki. Zdaniem Buzana, waltzowska definicja politycznej

²⁶⁴ Por. H. Bull, A. Watson, *The Expansion of International Society*, Oxford 1984.

²⁶⁵ B. Buzan, *Rethinking...*, s. 30-31.

²⁶⁶ Alexander Wendt, „The Agent-Structure Problem in International Relations Theory”, *International Organization*, t.41, nr.3 (1987), s. 335-370.

struktury jako zasady organizującej system międzynarodowy, funkcjonalna dyferencjacja elementów systemu – nie odpowiadają na pytanie o koncepcję autonomii polityki i jej specyfiki. Waltz nie informuje o władzy/potędze w aspekcie metod ich badania oraz definiowania, stąd niejasne jest, czy do definicji systemu międzynarodowego będą pasować struktury tworzone przez państwa, takie jak reżimy polityczne, zasady prawa międzynarodowego czy instytucje międzynarodowe (Keohane)²⁶⁷. Autorzy *Logic of Anarchy* przejęli uwagę Ruggie o potrzebie zdefiniowania tzw. głębokich struktur(*deep structure*)²⁶⁸. Chodziłoby o pogłębienie definicji systemu międzynarodowego poprzez, ustalenie co definiuje politykę w systemie międzynarodowym i odróżnia ją od innych sektorów/dziedzin ludzkiej działalności²⁶⁹.

Zdaniem Buzana, polityka to dziś tzw. *governing*²⁷⁰. Governing – jeśli zdefiniujemy je jako zarządzanie polityczne lub rządy wymaga przede wszystkim zespołu instytucji, dysponujących kombinacją autorytetu, środków materialnych, zakresu władzy, zdolności administracyjnych oraz agend, zdolnych wytwarzać i egzekwować prawo w konkretnym społeczeństwie oraz terytorium. Obecnie suwerennie zarządzające polityką ciała – takie jak UE czy ONZ również posiadają agencje, podejmują zadania podobne zadaniom rządowym – również biorąc udział w globalnym *government*. Zasady i normy wytwarzane przez społeczeństwo uniemożliwiają stosowanie arbitralnego podziału na sektor społeczny i polityczny – na co zwracał uwagę już Bull w 1977 roku²⁷¹. Co ważne, *government* odnosi się również do tworzenia struktur politycznych, które w wielu kulturach politycznych są odmienne. Ludzie rywalizują lub przystosowują się – ucząc się odpowiednich wzorców zachowań. Gdyby nie naśladownictwo / rywalizacja – tłumaczył Buzan – wszyscy żyliby w tych samych ustrojach, mieli te same auta a zupa pomidorowa wszędzie smakowałaby tak samo. Odmienności między ludźmi czy państwami generują dynamikę zmian. Tymczasem dla Waltza

²⁶⁷ Por. rozdział V i VI tej pracy.

²⁶⁸ John G. Ruggie, op. cit., s. 141-148.

²⁶⁹ Barry Buzan, *Rethinking...*, s. 35-37.

²⁷⁰ Ibidem, s. 37-38.

²⁷¹ Zob. Hedley Bull, *The Anarchical Society. The Study of Order in World Politics*, New York: Columbia 1977.

anarchia istnieje póki państwa zachowują się tak samo – co umacnia międzypaństwowy charakter postrzegania rzeczywistości międzynarodowej. Logika struktur politycznych jest u Waltza stała, toteż trudno za pomocą takiej teorii dostrzec zmianę zasad lub różnicowanie się elementów i ich zachowań w systemie czy wreszcie – zmianę systemu. Po 1945 roku elementy systemu istniały w miarę stałej funkcjonalnej strukturze stosunków międzynarodowych. Zakończenie zimnej wojny spowodowało liczne zmiany – w tym zmiany strukturalne wynikające z różnicowania się zachowań, ustrojów, polityk czy pozycji państw. Podstawowym wnioskiem jest fakt, że krajowy charakter państw (państwa istnieją na co dzień przede wszystkim jako instytucje społeczne zajmujące się sprawami wewnętrznymi, a nie jako międzynarodowe podmioty) musi być uwzględniony w koncepcjach wszelkich struktur międzynarodowych.

Nie ma wątpliwości, że atrybuty i procesy wymagają różnych wyjaśnień, zwłaszcza jeśli rozumiemy strukturę po prostu jako wzorzec postępowania (niekoniecznie politycznego). Aczkolwiek Waltz jest bardzo logiczny umieszczając strukturę we wzajemnych relacjach politycznych elementów. Integralną częścią struktury jest u Waltza rozkład potencjału (*distribution of capabilities*). Rozkład potencjału zależy od zasady organizującej system, czyli anarchii. Zdaniem Buzana struktura jako taka nie może być ostatecznym źródłem istnienia systemu; zwłaszcza gdy np. struktura jest tworzona na mocy porozumienia elementów systemu. Ponadto zachowanie elementów systemu łatwiej rozważać w terminach posiadania zdolności przez nie, a nie poprzez ocenę dystrybucji potencjału w obrębie systemu. Waltz stwarza problem agregując oryginalnie pluralistyczne *capabilities* w pojedynczy koncept, wzorowaną na Morgenthau ideę *power*. Waltz tłumaczy, że potęga jest ważniejszą determinantą zachowania państw niż inne cechy, co jest powrotem do klasycznych realistów. Tymczasem możemy traktować atrybuty państw jako pojęcia absolutne i jako relatywne. W systemie opartym o regułę *self-help* potęga z pewnością robi większą różnicę dla umiejscowienia państw w systemie niż ideologie, struktury państwowe, własność prywatna czy forma rządu. Zdaniem Buzana nie jest to ani najbardziej logiczna, ani najbardziej efektywna metoda nakładania struktur na kontekst systemu międzynarodowego.

Waltz odrzuca oddzielne traktowanie atrybutów potęgi państw. Tymczasem niektóre mogą być rozpatrywane kompleksowo w odosobnieniu – czego Buzan podaje przykłady: siła militarna, pojemność gospodarki, stabilność polityczna (*military strength, economic capability, political stability*)²⁷². Waltz, podobnie jak Morgenthau, musi mieć duży problem, by przełożyć koncepcję power na zdyscyplinowany język pojęć nauki. Często różne komponenty, traktowane przez Walta łącznie jako elementy potęgi, po prostu nie pasują do siebie lub nie mają na siebie założonego przez badacza wpływu – wówczas kategoria zagregowanej potęgi upada. Dezagregacja kategorii potęgi pozwala na szersze możliwości formułowania hipotez niż w neorealizmie²⁷³.

Podsumowując, słownik nowego realizmu strukturalnego Buzana, Jonesa i Little'a zachowuje dwie koncepcje: głęboką strukturę zjawisk (*deep structure*) oraz granicę pomiędzy poziomami systemowym i elementów systemu. Argumentacja przedstawiona w *Logic of Anarchy* wymaga jednak rozszerzenia pojmowania relacji pomiędzy poziomami analizy. Z jednej strony Waltz polega na systemowym podziale potencjału (który ma charakter strukturalny) a posiadaniem tego potencjału przez element systemu (który już nie są strukturalny). Taka interpretacja sprawia, że występują absolutne oraz relatywne interpretacje potencjału. Co ważne, pozostaje jeszcze przestrzeń pomiędzy nimi, trudno bowiem mówić o potędze w pojęciach bezwzględnych np. potęga absolutna, gdyż rozumienie *power* jest raczej atrybutywne, kontekstowe, zależne od działalności w zakresie rozwoju technologicznego, przemysłowego, efektywności administracji czy tożsamości. Waltz, porzuciwszy teorię państwa, nie zwrócił zdaniem Little uwagi na zmienną rolę poszczególnych atrybutów potęgi czy polityk. Podobnie trudno zbadać potęgę relatywną – choć można to zrobić poprzez porównanie poziomów poszczególnych atrybutów potęgi.

Istnieje wiele dziedzin, które należy uwzględniać na poziomie systemowym i poziomie elementów systemu – np. technologia, telekomunikacja, organizacje promujące konkretne wartości. Nie da się ich ująć na poziomie

²⁷² Barry Buzan, op. cit., s. 57-58.

²⁷³ Ibidem, s. 59.

elementów, a na poziomie systemu są one dosyć niejasne. Istnieje zatem jeszcze potrzeba uwzględnienia poziomu interakcji, który stymuluje rozwój kontaktów w SM na wszelkich poziomach (tzw. *interaction capacity*)²⁷⁴. Nie ma dwóch identycznych systemów międzynarodowych – nawet jeśli mają identyczne *deep* i *distributional structures* a i takie same *unit characteristics* to i tak *communication capability* znacząco je odróżnia.

Tabela 26. Koncepcja systemu międzynarodowego według Barry Buzana, Charlesa Jonesa i Richarda Little (1993)

System międzynarodowy	
Poziom strukturalny analizy	Głęboka struktura (<i>Deep structure</i>) zasada organizacyjna system i funkcjonalne zróżnicowanie jego elementów
	Struktura dystrybucji (<i>Distributional structure</i>) systemowe wzorce pozyskiwania atrybutów elementów
Poziom interakcji	Zdolność interakcji (<i>Interaction capacity</i>) jakość społecznych i technicznych zdolności w systemie (<i>cross the system</i>)
Poziom elementów systemu (państw)	Procesy (<i>Process formations</i>) relacje pomiędzy elementami systemu istniejące relacje elementu z innymi
	Analiza atrybutów (<i>Attribute analysis</i>) zachowanie elementów system w zakresie ich atrybutów

Źródło: B. Buzan, Ch. Jones, R. Little, *The Logic of Anarchy. Neorealism to Structural Realism*, New York: Columbia 1993, s. 65, 79.

Pomiędzy oboma poziomami analizy systemu międzynarodowego autorzy *Logic of Anarchy* umieścili poziom interakcji, jako pośredniczący. Tym samym system międzynarodowy w ujęciu Waltza został przystosowany do opisywania zmian historycznych. Państwa ewoluują w systemie, zyskując nowe zasoby i cele. Jest to zasadnicza zmiana w myśleniu neorealistycznym, któremu zarzucano ahistoryzm. Korekta pozwala tłumaczyć odmienne zachowania państw w podobnych sytuacjach historycznych.

Drugą zmianą jest propozycja rozszerzenia kategorii systemu do opisu wszystkich procesów społecznych, nie tylko politycznych. W tym właśnie zadaniu upatrują Buzan i Little misji nauki o stosunkach międzynarodowych. Rozwój tej

²⁷⁴ B. Buzan, op. cit., s. 71-75.

koncepcji doprowadził ich do stworzenia kolejnego tomu, w którym rozumienie systemu stało się bliższe koncepcjom socjologicznym oraz szkole systemów-światów²⁷⁵. Pomimo, iż koncepcja ta pozwala na szersze spektrum badań porównawczych i postawienie ciekawych pytań badawczych, brakuje jej spójności pojęciowej a schemat badań pozostaje niedookreślony.

Dużą zaletą ujęcia Buzana i Little'a pozostaje przyswojenie kategorii głębokich struktur, co pozwala na szersze pojmowanie zmian, wynikających z transformacji systemu. Waltz zauważa ruch struktur jedynie w kierunku anarchia-hierarchia, która to dychotomia generuje znaczne uproszczenia. Zdaniem neorealistów nawet duże zmiany w układzie sił na świecie nie oznaczają transformacji systemu, gdyż zawsze istnieje równowaga sił. Takie traktowanie państw - jako struktur- zmienia państwa w martwe przedmioty, których zachowania są stymulowane przez bezosobowe siły społeczne. Zdaniem reformatorów neorealizmu należy badać intencje, poglądy i potrzeby oraz cele agentów działających w ramach systemu, co prowadzi do otwarcia dyskusji w przedmiocie agent-struktura, której problemy będą omówione w rozdziale piątym. Sumując, problemy podejścia strukturalnego, w ujęciu neorealizmu to:

- redukcjonistyczne, instrumentalne podejście do podmiotów politycznych
- podmioty występują jako figury na szachownicy poruszane przez abstrakcyjne i nieobserwowalne siły
- bada się procesy historyczne z pominięciem ludzi i decyzji, które podjęli²⁷⁶.

Little zauważa, że problem agent-struktura na poziomie międzynarodowym przedstawia trudność, bo „agent” jest w istocie „strukturą”, instytucją (o określonej konfiguracji politycznej). Ponadto jeśli zestawimy państwo jako strukturę państwa i system międzynarodowy jako strukturę – pojawiają się niejasności podobne do tych, które Waltz zaobserwował we wcześniejszych pracach Hoffmana, takie jak chaos koncepcyjny, niejasne relacje wzajemne

²⁷⁵ Por. Barry Buzan, Richard Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, op. cit.

²⁷⁶ Richard Little, „Rethinking System Continuity and Transformation”, w: B. Buzan, Ch. Jones, R. Little, op. cit., s. 104-106.

struktur o różnej jakości itp. Neorealiści traktują zatem państwo jako racjonalnego aktora. Paradoksalnie Waltz zbudował swoją teorię aby przeciwstawić się ciągłym *unit-based theories* w TSM. Aktorzy są więc w neorealizmie zmuszeni działać według logiki struktur. Tymczasem, teoria musi umieć wyjaśnić pojawienie się i rozwój zarówno państwa jak i systemu. Waltz jest zatem niepełnym strukturalistą, co także zauważają Hollis i Smith²⁷⁷. Główna linia zarzutów przeciw Waltzowi biegnie wzdłuż jego koncepcji podmiotu / elementu (*unit*) SM. Założył on, że system wpływa na państwa niezależnie od ich cech wewnętrznych. Oznacza to, iż Waltz – przenosząc ciężar teorii całkowicie na system – uniemożliwił teorii przedstawienie przyczyn powstania i trwania państwa oraz systemu państw jako zjawiska historycznego. Państwo jest rozumiane w sposób – jak ocenia Little – dość prymitywny jako „dane” już na początku analizy. Trudno badać stosunki międzynarodowe bez rzetelnej teorii państwa – na co uwagę zwrócił zarówno Wendt, jak i późniejsi realiści²⁷⁸. Dalsze zarzuty Wendta dotyczą struktury systemu, która zdaniem Waltza jest zależna od dystrybucji potęgi pomiędzy państwami²⁷⁹. Taki system nie pozwala zbadać jak powstają państwa, ani co się dzieje przed powstaniem państwa.

Teoria Waltza zakłada, że państwa stale reprodukują siebie i system, brak założeń o transformacji tego systemu. Państwa i inne instytucje ewoluują niezależnie od systemu bo poprzedzają istnienie systemu (a później system nimi steruje?). Zdaniem Waltza struktura systemu międzynarodowego wynurza się z koegzystencji państw i jest konsolidowana przez ko-akcję tych podmiotów. Państwa tworzą się i utrzymują w systemie i poza systemem dzięki polityce *self-help*. W dodatku pojawiają się wpływy systemowe, np. anarchia generująca środowisko konkurencji (*competitive environment*). Państwa uczestniczą w systemie i go reprodukują. Taka jest waltzowska logika anarchii. Państwo które przegrywa rywalizację i nie dotrzymuje kroku rozwojowi innych państw staje się coraz słabsze (*vulnerable*). Państwa upodabniają się do siebie i imitują nawzajem. Stąd

²⁷⁷ M. Hollis, S. Smith, op. cit.

²⁷⁸ Zob. Steven Lobell, Norrin Ripsman, Jeffrey Taliaferro (red.), *Neoclassical Realism, The State, And Foreign Policy*, Cambridge University Press 2009.

²⁷⁹ Alexander Wendt, *The Agent-Structure Problem...*, op. cit.

prawdopodobnie Waltz nie rozróżnia struktur samych państw na imperia, państwa-miasta czy państwa narodowe. Stąd i dalsze założenie, że różnice potencjałów pomiędzy funkcjonalnie nieodróżnicowanymi podmiotami nie podważają ich zdolności do reprodukcji siebie nawzajem. Little uważa, że teoria Waltza powinna być uzupełniona o różne wzorce funkcjonalnego zróżnicowania państw, inne niż anarchia²⁸⁰. Z drugiej strony jednak Little przyznaje, że choć anarchia jest stałą logiką w systemie międzynarodowym, to niemniej istnieją różne jej rodzaje. Koncepcje anarchii w neorealizmie będą dyskutowane w rozdziale piątym.

4. Podsumowanie

Badacze, którzy zaczęli zajmować się w NSM powstawaniem instytucji, współpracy i reguł współistnienia odczuwali rosnącą irytację sztywnymi regułami systemu międzynarodowego, jakie przedstawił Waltz. Waltzowski system anarchiczny stawiał strukturalną przeszkodę dla badania współpracy międzynarodowej. Kooperacja i zasady są bardzo delikatnymi obszarami badań, ciągle reagującymi z otoczeniem, ale i tak samo realnymi jak wojna czy pokój. Drugą kwestią jest konieczność głębszego zrozumienia logiki działań państw. Państwa biorą pod uwagę preferencje innych podczas podejmowania decyzji. Waltz opisuje państwa jako aktorów szukających przetrwania w anarchicznym świecie, ale niekoniecznie muszą brać preferencje innych pod uwagę, gdy podejmują swe decyzje.

Logika wyjaśniania w neorealizmie przesunęła się więc z poziomu systemu międzynarodowego, na poziom elementów i ich interakcji ze sobą oraz strukturami systemu w warunkach anarchii. Tym samym poziom systemowy stracił wpływ na większość problemów współczesnej debaty SM, pozostawszy ostatnią, najogólniejszą instancją dla generalizacji teoretycznych. Możliwe stało się doprowadzenie do sytuacji ponownego wykorzystywania kategorii systemu dla opisywania zjawisk, nie mających ze sobą wiele wspólnego.

²⁸⁰ Richard Little, *Rethinking...*, s. 116-132.

Kategoria systemu międzynarodowego straciła więc częściowo swoją logikę narzędzia porządkującego analizę SM, stając się jednak podstawowym narzędziem dla konceptualizacji rozmaitych generalizacji historycznych. Krytyka Buzana i Little pozbawiła wąską teorię Waltza prostoty i elegancji, ale umożliwiła dalszy rozwój teorii systemowej w oparciu o komponent empiryczny – badania porównawcze i historyczne. W tym sensie teoria neorealizmu zbliżyła się do ontologicznego rozumienia systemu, jako egzemplifikacji konkretnych, istniejących w określonym czasie i przestrzeni struktur społecznych.

Rozdział IV.

System międzynarodowy w ujęciu ontologicznym

1. Wprowadzenie

Różnica pomiędzy metodologicznym, a ontologicznym zastosowaniem kategorii systemu międzynarodowego wynika z odmiennego pojmowania przedmiotu badań dyscypliny NSM przez różne grupy badaczy. W rozumieniu metodologicznym system międzynarodowy jest kategorią wyjaśniającą mechanizmy zachowania państw w stosunkach międzynarodowych (ściślej: w międzynarodowych stosunkach politycznych). Stanowi poziom analizy zjawisk, ułatwiający badaczowi rozumowanie dedukcyjne. W rozumieniu zaś ontologicznym, kategoria systemu istnieje jako narzędzie opisu wybranych procesów społecznych, zwykle w ujęciu indukcyjnym, historycznym. System jako taki nie problematyzuje, nie determinuje, ani nie klasyfikuje zjawisk, służy natomiast opisowi historycznych stanów stosunków społecznych. Zwolennicy metodologicznego rozumienia systemu zarzucali swoim adwersarzom utożsamienie teorii systemowej z rzeczywistością, podczas gdy badacze systemów międzynarodowych orientacji ontologicznej wytykali „metodologom” ahistoryzm i niezdolność do wyjaśniania anomalii. Wzajemnym zarzutem był również prezentyzm, wynikający ze stosowania metod modelowania zjawisk społecznych²⁸¹.

Odmiennosc obu ujęć wynikała również z praktyki badawczej. Ujęcie systemowe, pomimo swego innowacyjnego charakteru, nigdy nie stało się podejściem dominującym. Przyczyn takiego stanu można upatrywać w przedmiocie zainteresowań dyscypliny, którym były polityki zagraniczne państw raczej, aniżeli zmiany trendów globalnych (demokratyzacja czy globalizacja stały się „modnymi tematami” NSM dopiero w ostatniej dekadzie XX

²⁸¹ Por. B. Buzan, R. Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, tłum. E. Brzozowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 34-36.

wieku)²⁸². Analiza systemowa przyjęła się więc w badaniu np. wyścigu zbrojeń oraz w badaniach decyzyjnych, co pozwoliło na otwarcie dyskusji o niezależności stosunków międzynarodowych jako samodzielnego obszaru badań, ale zarazem spowodowało jego zawężenie. Przywiązanie do badań historycznych jako rezerwuaru danych empirycznych sprawiało, że system w ujęciu metodologicznym nie budził większego zainteresowania. Badania ilościowe przeprowadzone przez Singera w drugiej połowie lat 70. XX wieku wykazały, że na 158 monografiach tylko w 28 przypadkach zastosowano kategorię systemu jako poziom analizy²⁸³. Uzasadnienie, jakie na podstawie tych badań przedstawił Ronald Yalem wskazywało na problem przewidywania zmiany i zachowań konkretnych państw²⁸⁴. Holistyczna kategoria systemu wskazywała na pewien determinizm, pomimo względnie dobrej zdolności do wyjaśniania modelowych zachowań państw. Większość spośród prac analizowanych przez Singera preferowało ujęcie z perspektywy poziomu państw – uczestników systemu – jako dużo głębszą możliwość, pozwalającą na badanie większej ilości zachowań. Uważano, że skupienie na empirycznych danych umożliwi badanie realnych zachowań państw, nawet kosztem elegancji i uniwersalizmu samej teorii.

Badania przeprowadzone przez Modelskiego, Wallersteina czy Gilpina, a w późniejszym okresie również przez Buzana, Little’a i Fukuyamę wskazywały na wzrost zainteresowania NSM historią powszechną i trendami rozwoju międzynarodowych zjawisk społeczno-gospodarczych. W przeciwieństwie do badaczy „systemu państw” ze szkoły realizmu i realizmu strukturalnego (neorealizmu), Modelski, Wallerstein i ich uczniowie odwoływali się również do pozapolitycznych determinant zachowań państw i innych uczestników stosunków międzynarodowych. Podejście historyczne Buzana i Little’a, wypracowane pod

²⁸² Zob. prace Michaela Doyle’a, *Ways of War and Peace*, New York: W.W. Norton and Company 1997., Francis Fukuyama, *Koniec historii*, tłum. T. Bieroń, M. Wichrowski, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1996; S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, tłum. A. Dziurdzik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.

²⁸³ Por. J. D. Singer, „Theorists and Empiricists: The Two-Culture Problem in International Politics”, w: James Rosenau, V. Davis, M. East (red.), *The Analysis of International Politics*, New York: Free Press 1972, s. 84-85.

²⁸⁴ Ronald Yalem, „The Level-of-Analysis Problem Reconsidered”, *Yearbook of World Affairs*, t. 31 (1977), s. 313.

koniec XX wieku, stanowi zaś swoistą próbę syntezy neorealizmu z „ujęciem ontologicznym”²⁸⁵.

W niniejszym rozdziale przyjrzymy się procesowi teoretycznemu, prowadzącemu do ewolucji rozumienia kategorii systemu w kierunku badań nad historycznymi „zachowaniami” państw. W przeciwieństwie do metodologicznego rozumienia kategorii systemu, ujęcie ontologiczne pozbawia system roli sprawczej, skupiając się na danych, wynikających z badań polityki porównawczej. Dowartościowano więc poziom „subsystemowy” – a więc państw – uczestników i głównych kreatorów ładu systemowego. System międzynarodowy pozostał mapą opisującą globalne przemiany, ale wysiłek eksplanacyjny w wyniku poszerzenia badań o perspektywę historyczną, uległ stopniowemu przesunięciu w stronę oddolnych mechanizmów tworzenia polityki zagranicznej. Przyjęty przez Walta podział na teorię „polityki międzynarodowej” i teorię polityki zagranicznej, przestał być w tym aspekcie istotny²⁸⁶.

Drugą inspiracją badaczy systemów międzynarodowych był dorobek wspomnianego wcześniej socjologa Talcotta Parsonsa, zwolennika systemowej integracji dorobku nauk ekonomii, socjologii, politologii i antropologii w duchu funkcjonalizmu²⁸⁷. Omawiane tu badania I. Wallersteina napotkały na szeroki odzew w świecie socjologii, jednak na gruncie NSM ich popularyzacja (Wallerstein nie uważał się nigdy za badacza stosunków międzynarodowych, ale za socjologa²⁸⁸) jest efektem przemian ostatnich dwóch dekad i rezultatem dyskusji nad nową rolą NSM po zakończeniu zimnej wojny.

Podsumowując, w latach 70. XX wieku powstały dwie całościowe koncepcje tzw. systemu światowego. Pierwszą z nich opublikował George Modelski, drugą Immanuel Wallerstein. Obie charakteryzowały się wykorzystaniem kategorii

²⁸⁵ Barry Buzan, Richard Little, *Systemy...* op. cit.

²⁸⁶ Por. Kenneth N. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, tłum. R. Włoch, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 77.

²⁸⁷ Zob. Francis Fukuyama, *Historia ładu politycznego*, tłum. N. Radomski, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2012, s. 508-509.

²⁸⁸ Por. Komentarz B. Buzana i R. Little, *Systemy międzynarodowe...* op. cit., s. 51.

systemu międzynarodowego do badania historycznych przemian społeczno-ekonomicznych²⁸⁹.

2. Systemy historyczne George'a Modelskiego

Wykorzystanie kategorii systemu międzynarodowego do ujmowania materii nauki o stosunkach międzynarodowych sięga prac Hansa Morgenthau. Materią tą była przede wszystkim historia dyplomacji i meandry polityki państw Zachodu. Podczas gdy zwolennicy behawioryzmu postanowili zbudować „naukową” teorię stosunków międzynarodowych (a w zasadzie międzynarodowych stosunków politycznych) w oparciu o ujęcie systemowe, równolegle zaistniała druga grupa badaczy, która postanowiła wykorzystać system do zbudowania szerokiego pola badawczego integrującego badania politologiczne, ekonomiczne i historyczne. Efekty starań obu grup były skądinąd podobne. Morton Kaplan, Stanley Hoffman, Kenneth Waltz i inni zwolennicy metodologicznego ujmowania systemu stosunków międzynarodowych uczynili z NSM wiedzę o polityczno-militarnych interakcjach państw, umieszczonych w systemie, zawiadującym agendą stosunków międzynarodowych w rytm idei anarchii i samopomocy. Późniejsze modyfikacje stanowiska wzmacniały rolę państw i poszerzały logikę anarchii systemu na inne procesy społeczno-gospodarcze. Tymczasem George Modelski czy Immanuel Wallerstein uważali, że kategoria systemu nadaje się znakomicie do wykorzystania bogatego rezerwuaru danych historycznych i empirycznych w celu odkrycia prawidłowości rządzących światem społecznym. Początkowo przyjęli optykę państwo-centriczną, z czasem jednak w obliczu badań porównawczych i wykorzystania danych z różnych dyscyplin, odchodzili od niej na rzecz bardziej kompleksowego ujęcia.

Stworzona przez Immanuela Wallersteina szkoła systemów-światów stała się jednym z najciekawszych narzędzi analizy przemian społeczno-gospodarczych

²⁸⁹ George Modelski, *Principles of World Politics*, New York: Free Press 1972, tenże, *Long Cycles in Global Politics*, EOLSS Publishers Co Ltd, Oxford 1987. Immanuel Wallerstein, *Analiza systemów-światów. Wprowadzenie*, tłum. K. Gawlicz, M. Starnawski, Wydawnictwo Dialog, Warszawa 2007.

w naukach społecznych. Jako, że jej zasięg zainteresowań był dużo szerszy niż dominującego w NSM neorealizmu, teoria ta nie była uważana za wiodącą. Ambicja Wallersteina sięgała jednak dużo dalej niż teoria stosunków międzynarodowych, ponieważ uczony wyznaczył sobie cel zjednoczenia nauk społecznych wokół historii i socjologii²⁹⁰. W dobie wielodyscyplinarności wątki poruszane od kilkudziesięciu lat przez Wallersteina zyskują na aktualności.

Punktem wyjścia dla ontologicznego ujmowania kategorii systemu nie były międzynarodowe stosunki polityczne *sensu stricto*. Modelski i Wallerstein doceniali prace Hoffmana, Knorra i Verby na rzecz stworzenia podwalin nowej dyscypliny „stosunki międzynarodowe”, niemniej zwracali uwagę, że badacze nauk społecznych pod wpływem behawioryzmu odrzucają bogatą tradycję badań historycznych na rzecz tworzenia idealnych modeli i praw rządzących zachowaniami państw w SM²⁹¹.

Niewielka ilość danych empirycznych, wykorzystywanych w badaniach stosunków międzynarodowych mogła wynikać początkowo z tradycji idiograficznego charakteru historii powszechnej, a więc niewielkiej zdolności do syntetyzacji i nomotetyzacji nauki. Modelski uważał jednak, że wiedza na temat systemów społecznych przeszłości to nieodłączny składnik kształcenia. Przyjmował również, że znajomość historii poprawia rozumienie procesów i umożliwia wykorzystanie m. in. analiz porównawczych. Co więcej, w działaniach społecznych zawsze istnieją tzw. *initial conditions* – czyli warunki początkowe, określające możliwości funkcjonowania w określonej czasoprzestrzeni społecznej²⁹². Metoda porównawcza była i jest szanowana w naukach społecznych, pozwala na tzw. głębokie wyjaśnianie, choć niekoniecznie wspiera generalizację. Niemniej jednak, obserwacja i analiza analogii zawsze były wiarygodną podstawą dla uprawiania nauk społecznych. Historia międzynarodowa (powszechna) to historia systemu państw – tą konstatację powojennych badaczy uznawał Modelski za słusne ujęcie. Historia

²⁹⁰ Zob. np. Immanuel Wallerstein, *Europejski uniwersalizm. Retoryka władzy.*, tłum. A. Ostolski, Warszawa 2007, s. 83-102 oraz tenże, *Analiza systemów...*, s. 19-25.

²⁹¹ George Modelski, „Comparative International Systems, Reviewed work: Politics and Culture in International History - by A. Boozeman”, *World Politics*, t.14, nr 4 (1962), s. 662-663.

²⁹² Ibidem, s. 664.

stanowi rezerwuuar danych. Modelski przestrzegał, iż zjawiska historyczne takie jak dyplomacja, czy zwyczaje międzynarodowe stanowią zarówno „produkt”, jak i uwarunkowanie zachowań państw.

Opublikowana w 1961 roku praca George Modelskiego dotyczyła perspektyw długotrwałego rozwoju gospodarczego państw z różnych obszarów świata²⁹³. Tytułowe *Agraria* (międzynarodowy system rolniczy) i *Industria* (międzynarodowy system przemysłowy) odwoływały się do koncepcji dwóch modelowych systemów międzynarodowych. Pomimo tego uogólnienia, celem Modelskiego było ukazanie znaczenia konkretnego procesu - rewolucji przemysłowej dla rozwoju stosunków międzynarodowych. Już na początku zauważalna jest odmienna rola, która przydano kategorii systemu - uporządkowanego zbioru zasobów / elementów, powstającego i ewoluującego według zidentyfikowanych przez badacza trendów społeczno-ekonomicznych. Polityka schodziła na dalszy plan jako efekt pośredni szerszych, ponadpaństwowych trendów, takich jak uprzemysłowienie. Dla celów swojej analizy Modelski przyjął kilka interesujących założeń²⁹⁴.

Tabela 27. Założenia systemu międzynarodowego według Georga Modelskiego

1. Przedmiotem analizy stosunków międzynarodowych są badania nad systemami międzynarodowymi: przeszłymi, teraźniejszymi, przyszłymi i hipotetycznymi2. Systemy międzynarodowe są systemami społecznymi3. Systemy międzynarodowe mają struktury4. Te same wymogi funkcjonalne spełniają wszystkie systemy5. Konkretnie systemy międzynarodowe są systemami mieszanymi, zawierającymi mieszaninę cech różnych typów idealnych

Źródło: G. Modelski, *Agraria and Industria: Two Models of the International System*, „World Politics”, t.14, nr. 1 (1961), s. 120-124.

Ostatnie trzy założenia przejął Modelski z pracy Gabriela Almonda i Jamesa Colemana²⁹⁵. Globalna rewolucja przemysłowa była badana

²⁹³ G. Modelski, „Agraria and Industria: Two Models of the International System”, *World Politics*, t.14, nr. 1 (1961), s. 118-143. Koncepty Agrarii i Industarii pojawiły się początkowo w studiach nad administracją publiczną w: F.W. Riggs, „Agraria and Industria: Toward a Typology of Comparative Administration”, w: W. Sifin (red.), *Toward the Comparative Study of Public Administration*, Bloomington 1957, za: G. Modelski, *Ibidem*, s. 119.

²⁹⁴ G. Modelski, „Agraria and Industria: Two Models of the International System”, *World Politics*, t.14, nr. 1 (1961), s. 120-124.

²⁹⁵ Gabriel Almond, James Coleman (red.) *The Politics of the Developing Areas*, Princeton University Press 1960, za: G. Modelski, *Agraria and Industria...* s. 121.

z perspektywy wielu nauk, takich jak ekonomia, historia czy socjologia. Ujęcie z perspektywy globalnej, holistycznej – dawało szansę na budowę NSM jako dyscypliny integrującej podejścia wszystkich nauk społecznych. Modelski definiował system w klasyczny sposób – jako zespół obiektów oraz relacji między nimi i ich atrybutami. W przeciwieństwie jednak do neorealistów, którzy traktowali system jako abstrakcyjną zasadę na wzór ekonomicznego rynku, Modelski uznał, że systemy międzynarodowe opisują realne zbiorowości (*collectivities*), mające określone role. Państwa czy organizacje międzynarodowe są w tym ujęciu podmiotami mającymi pozycję (ujęcie statyczne) i rolę (ujęcie procesualne). Systemy jako zjawiska historyczno-geograficzne mają swoją tożsamość, granice polityczne oraz kulturę. System sam w sobie jest policentryczny, składa się bowiem z kilku współzależnych struktur: władzy, zasobów, solidarności i kultur. Celem systemu jako zjawiska społecznego jest według Modelskiego dążenie do alokacji zasobów i utrzymania powyższych struktur. Tym samym, system jako zjawisko historyczne zyskiwał określone cele, takie jak: zapewnienie niezależności członków oraz utrzymanie porządku międzynarodowego poprzez minimalizację konfliktów i przemocy. Cele te przypominały zasady systemowe, wyeksplikowane wcześniej przez Mortona Kaplana²⁹⁶. „Cele systemu” jawiły się jako odmienne od celów członków systemu i ich relacji. W przeciwieństwie do behawioralistów Modelski zrezygnował jednak z zabiegu idealizacji²⁹⁷. Przyjął zaś wprost, iż nie ma „czystego”, idealnego systemu międzynarodowego – egzemplifikacji wszystkich hipotetycznych zasad, każdy realnie istniejący system stanowi mieszaninę określonych typów zasad, których identyfikacja jest zadaniem badacza. Już w latach sześćdziesiątych XX wieku dostrzegano swoisty europocentryzm analizy stosunków międzynarodowych. Modelski uważał, że skupienie się dyscypliny stosunków międzynarodowych na po-średniowiecznym systemie europejskim stanowi nie tylko błąd, ale jest też niewiarygodne z punktu widzenia obiektywizmu dyscypliny i jej holistycznych założeń.

²⁹⁶ Por. rozdział II niniejszej pracy.

²⁹⁷ George Modelski, *Agraria...* op. cit., s.121 i 127.

Swoją interpretację kategorii systemu międzynarodowego podparł Modelski odwołaniami do klasyków socjologii. W eseju z 1822 roku Comte podzielił cywilizacje na dwa typy idealne: teologiczno-wojskowy i naukowo-przemysłowy. Podobnie podzielił systemy społeczne Spencer w 1886 roku. Już pierwsi badacze nauk społecznych zdawali sobie bowiem sprawę, że rozwój państw nie zależy tylko i wyłącznie od potencjału militarnego. W XX wieku, gdy uprzemysłowienie stało się realnym celem i priorytetem rozwoju społeczeństw, okazało się, że dla stosunków międzynarodowych ma ogromne znaczenie – jaki model ekonomiczno-społeczny działa w poszczególnych państwach²⁹⁸. Kwestia ta była w latach 60. XX wieku (gdy Modelski pisał swą książkę) o tyle ważna, iż trwała głęboka rywalizacja Stanów Zjednoczonych i ZSRR, jak też dekolonizacyjna debata nad problemem niedorozwoju (rozumianego niekiedy wprost jako brak uprzemysłowienia)²⁹⁹. Postulat systemowego badania ewolucji społecznej zajmował socjologów i ekonomistów, jednak w naukach politycznych i nauce o stosunkach międzynarodowych nie znalazł odpowiedniego rezonansu.

Przyjęcie przez Modelskiego kategorii systemu jako kompleksowego zjawiska historycznego stanowiło wyzwanie dla analiz porównawczych na gruncie NSM. Ówczesny wysiłek badaczy stosunków międzynarodowych skupiał się bowiem na analizie wyścigu zbrojeń i odstraszeniu nuklearnym. Nie można jednak odmówić danym przytoczonym przez Modelskiego charakteru równie strategicznego. W ciągu stu lat (ok. 1860-1960) liczebność populacji ludzkiej wzrosła z 800 mln do 3 mld, tworząc dzięki osiągnięciom ekonomii i techniki zupełnie inny porządek polityczny i ekonomiczny³⁰⁰. Systemy agrarne, oparte o władzę nielicznych grup społecznych, w ciągu kilkudziesięciu lat zyskiwały cechy kultur przemysłowych. Wraz ze zmianami historycznymi, zmienił się system międzynarodowy.

²⁹⁸ Ibidem, s. 118-119.

²⁹⁹ Ibidem.

³⁰⁰ Ibid., s.128-129.

Tabela 28. Systemy międzynarodowe Agraria i Industria według George Modelskiego

	Agraria	Industria
Potęga	Bazuje na ziemi i handlu, pozostaje ograniczona przez zasoby	Potęga bazuje na przemyśle
Polityka	Polityka to domena nielicznej grupy	Polityka demokratyzuje się
Władza	Władza tradycyjna, oparta o instytucje posiadaczy ziemskich	Władza demokratyzująca się, typu komisyjnego
Kultura	Kultura oparta o wielowiekową tradycję	Umieждународowanie i umasowienie kultury

Źródło: opracowanie na podstawie G. Modelski, „Agraria and Industria: Two Models of the International System”, *World Politics*, t.14, nr. 1 (1961), s.139.

Modelski był przekonany, że zmiana systemu międzynarodowego opartego na rolnictwie, na system industrialny, wykorzystujący skomplikowany podział pracy, zdynamizowany przez nowe możliwości komunikacyjne i transportowe powinna być w centrum zainteresowania badań nad światem nowoczesnym. Zaskakującym wnioskiem była teza Modelskiego, iż system stworzony przez mocarstwa atomowe w połowie XX wieku będzie stabilniejszy niż wcześniejsze systemy agrarne, ponieważ broń atomowa jest gwarantem stabilności i bezpieczeństwa, jaki nie istniał nigdy wcześniej, w czasach, gdy polityka była oparta na ograniczonych zasobach gospodarczych i wzrost potęgi mógł być uzyskany jedynie dzięki podbojowi ziem przeciwnika³⁰¹. Z tego też względu badacze systemów międzynarodowych w ujęciu ontologicznym nigdy nie interesował szerzej zimnowojenny wyścig zbrojeń. W sytuacji braku dostępności wystarczającej ilości danych wojskowych, brak informacji czynił debatę w NSM niepoważną³⁰². Dużo bardziej pasjonującym zajęciem, umożliwiającym przez kategorię systemu międzynarodowego, było badanie historycznych zmian i wielkich procesów społeczno-ekonomicznych³⁰³. Razem z Robertem Benedictem,

³⁰¹ Ibidem, s. 142-143.

³⁰² George Modelski, Robert Benedict, „Structural Trends in World Politics”, *Comparative Politics*, t.6, nr.2 (1974), s. 287.

³⁰³ Podobnie uważał I. Wallerstein, „...w systemach-światach mamy do czynienia z obszarem przestrzenny/czasowym, który obejmuje liczne jednostki polityczne i kulturowe i który

Modelski przeprowadził analizę kilku wskaźników gospodarczych, wykazując, że dostęp do danych gospodarczych z wielu lat, umożliwia wiarygodne mierzenie cech wielu populacji na wiele stuleci wstecz³⁰⁴. W ten sposób system międzynarodowy stał się narzędziem badań trendów i procesów historii powszechnej i współczesnej.

3. Systemy światowe i systemy-światy

W ujęciu Modelskiego świat stanowi globalny system polityczny, oparty o zasady autorytetu (pytanie: kto rządzi?) i władzy (pytanie: w jakim celu rządzi?). System jako zjawisko historyczne powstał ok. 1500 roku wraz z ekspansją państw europejskich na inne kontynenty. W przeciwieństwie do Wallersteina, rdzeniem systemu Modelski uczynił – na wzór realistów – państwa, zwłaszcza mocarstwa, okresowo dominujące w stosunkach międzynarodowych. W odróżnieniu od ówczesnych politologów, nazywających stosunki międzynarodowe prymitywnym systemem politycznym, Modelski używał terminu „system globalny”, celowo nie nazywając go państwem światowym³⁰⁵. Na podstawie materiału historycznego uznał, że system ten zarządzany jest przez światowe potęgi (*World Powers*), korzystające z unikalnych przewag, umożliwiających monopolizację dostępu do kluczowych zasobów systemu³⁰⁶. Dominujące potęgi czasów nowożytnych zarządzały systemem globalnym w okresie kilkudziesięcioletnich cykli, które to narzędzie do periodyzacji systemów globalnych Modelski zapożyczył z badań Quincy Wrighta i Nikołaja Kondratieffa³⁰⁷.

jest jednocześnie zintegrowanym obszarem działań i instytucji podporządkowanych pewnym systemowym zasadom.” I. Wallerstein, *Analiza...* s. 33.

³⁰⁴ G. Modelski, R. Benedict, op. cit., s. 287.

³⁰⁵ Koncepcję system globalnego przedstawił Modelski w pracy *Principles of World Politics*, op. cit, a rozwinął w George Modelski, *The Long Cycle of Global Politics and the Nation State*, “Comparative Studies in Society and History”, t.20, nr. 2 (1978), s. 214-235.

³⁰⁶ George Modelski, *The Long Cycle...* op. cit., s. 217-224.

³⁰⁷ George Modelski, *Ibidem*, s. 218.

Tabela 29. Zarządzanie systemem międzynarodowym - długie cykle George Modelskiego

Potęga światowa	Konflikt inicjujący	Legitymizacja	Innowacje instytucjonalne	Upadek
Portugalia	Wojny włoskie (1494-1517)	Traktat w Tordesillas	Organizacja wypraw dalekomorskich, sieć baz zaopatrzeniowych,	Dominacja Hiszpanii, konflikty religijne
Niderlandy	Wojny hiszpańskie (1579-1609)	Zakończenie wojny o niezależne Niderlandy	Zasada wolności mórz, bank amsterdamski, Kompania Wschodnio-Indyjska	Wojna z Anglią i Francją, Rewolucja angielska
Wielka Brytania (pierwszy cykl)	Wojna z Francją (1688-1713)	Traktat w Utrechcie	Organizacja floty, europejska równowaga sił, kontrola nad handlem morskim, dług publiczny, Bank Anglii	Niezależność USA, rozbiory Polski, Rewolucja Francuska
Wielka Brytania (drugi cykl)	Wojny napoleońskie (1792-1815)	Kongres wiedeński	Rozwój floty, rewolucja przemysłowa, niezależność Ameryki Łacińskiej, otwarcie Chin i Japonii	Wyścig zbrojeń morskich z Niemcami, Imperializm, Rewolucja w Rosji, Wielki Kryzys
Stany Zjednoczone	Wojny światowe z Niemcami (1914-1918, 1939-1945)	Traktat wersalski i umowa jałtańska	ONZ, odstraszanie nuklearne, korporacje wielonarodowe, podbój kosmosu, dekolonizacja	...

Źródło: G. Modelski, *The Long Cycle of Global Politics and the Nation State*, "Comparative Studies in Society and History", t.20, nr. 2 (1978), s. 225.

Zdaniem Modelskiego, cykle „polityki globalnej” wynikają z dwóch warunków: konieczności zapewnienia porządku globalnego oraz specjalnych cech systemu, które premiuja określone rozwiązania³⁰⁸. Dlatego brak stałych wzorców charakteryzujących systemy i ich zmiany. Takie ujęcie pozwalało Modelskiemu uniknąć determinizmu, ale czyniło koncepcję systemu nieczytelną. Zapożyczona z historii powszechnej możliwość ujęcia idiograficznego nie pozwala na dokładne

³⁰⁸ George Modelski, "The Long Cycle of Global Politics and the Nation State", *Comparative Studies in Society and History*, t. 20, nr. 2 (1978), s. 224-227.

przewidywanie konkretnych zmian stosunków międzynarodowych. Modelski nie był w stanie określić architektury ładu globalnego na lata poprzedzające jego analizę. Faktycznie jednak spróbował dokonać generalizacji dotyczącej systemu jako takiego - wskazując, iż każdy historyczny system globalny rodzi się w wyniku wojny, wskazującej dominującą potęgę polityczno-militarną świata, następnie trwa, opierając się na specyficznych cechach i przewagach tej potęgi, by zakończyć swe istnienie z powodów zmian terytorialnych. Historyczne przykłady wskazują, że esencją potęgi globalnej jest kontrola nad siecią funkcji systemu państw. Słabością potęgi jest zawsze niezdolność do kontrolowania terytorium, nad którym mocarstwo nie ma bezpośredniej władzy. Zasadniczo jednak każdy cykl dominacji jednej z potęg posiada fazy wzrostu i upadku, znaczone zwykle przez znaczne konflikty militarne.

Koncepcje systemu globalnego zarządzanego przez mocarstwa w ujęciu Modelskiego wykorzystał w sposób zauważalny swoich pracach Robert Gilpin, przyporządkowując je do kategorii analitycznych realizmu politycznego³⁰⁹.

Punktem ciężkości analiz Gilpina zamieszczonych np. w *War and Change in World Politics* jest ahistoryczna teoria państwa jako aktora stosunków międzynarodowych. Gilpin uzupełnił więc koncepcje realizmu strukturalnego o teorię państwa jako podstawowej jednostki systemu międzynarodowego, nie zdecydował się jednak na kontekstualizację teorii w oparciu o dane empiryczne. Autor *War and Change* zbudował raczej kolejną, metodologiczną konstrukcję systemu, opierając ją jednak na państwach okresowo dominujących, tworząc model idealny hegemonii państwa, współzależny z teorią równowagi sił³¹⁰.

Aktorzy, którzy najbardziej zyskują na zmianie w stosunkach międzynarodowych, starają się przekształcić system według swych interesów. Rezultatem jest nowa dystrybucja potęgi i interesów według potrzeb nowych dominatorów. System międzynarodowy bowiem zawsze funkcjonuje w czyimś interesie (bezpieczeństwa, ekonomicznym, ideologicznym) – zdolność do osiągania celów państwa pozostaje więc zależna od specyfiki danego systemu

³⁰⁹ Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press 1984.

³¹⁰ Ibidem, s. 10-35.

(zarządzanie systemem, zasady systemu, uznawanie praw). System międzynarodowy trwa w równowadze jeśli najsilniejsze państwa są usatysfakcjonowane istniejącymi terytorialnymi, politycznymi i ekonomicznymi ustaleniami. Zaburzenia równowagi wynikają okresowo z wojen hegemonicznych, w których mocarstwa dominujące przejmują kontrolę nad systemem³¹¹. System międzynarodowy opisywany modelowo przez Gilpina jest zjawiskiem nowożytnym, tu autor *War and Change...* zgodził się z Modelskim, choć Gilpin dodaje, iż przed 1500 rokiem istniało wiele niezależnych (jak rozumiemy: historycznych rodzajów) systemów międzynarodowych³¹². W innym rozdziale *War and Change...* Gilpin przyznaje, że natura „systemu międzynarodowego” jest zasadniczo stała od tysięcy lat i istnieje możliwość wyodrębnienia cech systemu międzynarodowego. Cechami systemu jako historycznego – lokalnego lub globalnego ładu międzynarodowego, podtrzymywanego przez mocarstwa hegemoniczne są:

- **rozproszona podmiotowość** (*diverse entities*) – procesy, struktury, aktorzy i ich atrybuty w różnych czasach;
- **regularne interakcje** (*regular interaction*) – różne rodzaje zależności w różnych dziedzinach, specyficznie ważne w czasach nowoczesnych, wraz z rozwojem transportu, komunikacji i szybką ewolucją międzynarodowego podziału pracy;
- **sposób kontrolowania** (*form of control*) – regulatory zachowań, od reguł zwyczajowych po formalne instytucje – pomimo, iż nie ma autorytetu ponad państwami. Kontrola w systemie międzynarodowym to zawsze kontrola względna, poszukiwanie kontroli;
- **granice** (*borders*) system musi posiadać granice, by różnić się od otoczenia. (Gilpin zwraca uwagę na granice geograficzne np. wodne)³¹³.

Gilpinowska próba połączenia ustaleń neorealistycznego, metodologicznego ujęcia systemu i ontologicznego rozumienia systemu

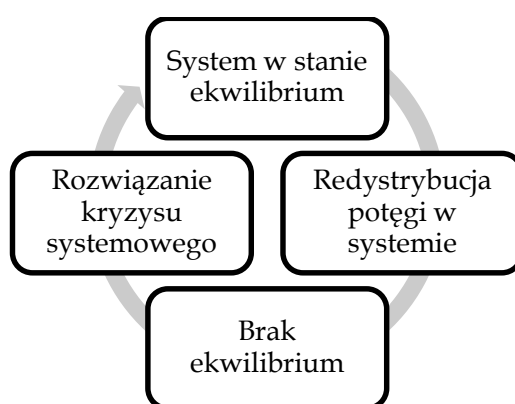
³¹¹ Zob. Ibidem, rozdz. 6.

³¹² Por. G. Modelski, *The Long Cycle...*, s. 214-216.

³¹³ Robert Gilpin, op. cit., s. 25-28.

Modelskiego w celu budowy spójnej, ahistorycznej koncepcji zarządzania systemem nie doczekała się wielu kontynuatorów. Możliwą przyczyną tej sytuacji był brak przykładu badań empirycznych, potwierdzających spostrzeżenia Gilpina. Trudno było zatem określić do czego w swoich badaniach odwołuje się autor *War and Change*... Skodyfikowania zasad zarządzania systemem przez mocarstwo-hegemonia nie udało się Gilpinowi powiązać z empirycznymi / historycznymi przykładami, ani też nie stanowiło teoretycznej innowacji na skalę teorii Waltza.

Rycina 7. Zmiana systemu międzynarodowego według Roberta Gilpina

Źródło: Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge 1984, s.11-13.

Podstawowym uchybieniem w systemowym ujęciu Modelskiego był brak zdefiniowanego mechanizmu wyłaniania się potęg globalnych. Zasluga Gilpina polegała na zrekonstruowaniu tego procesu. Drugim problemem Modelskiego był zbytni historyzm jego ujęcia. Zastosowanie perspektywy cykli rozwoju w zasadzie nie pozwala na zrekonstruowanie przyczynowych mechanizmów rozwoju polityki. System trwa, ale wszelkie zmiany występują w nim lub poza nim. Każde wyjaśnienie stanowi arbitralną decyzję badacza, opartą na analizie wybranych zmiennych. Oparcie analizy na historycznych przykładach było sensownym posunięciem dla analizy długookresowych przemian stosunków międzynarodowych, ale zabrakło teoretycznego uzasadnienia dla wyjaśniania mechanizmów polityki współczesnej. Jak wykazał Richard Rosecrance – teorie cykli skupiają się na powtarzalnych mechanizmach, ignorując identyfikacje

czynników zmian stosunków międzynarodowych³¹⁴. W tym aspekcie koncepcja Modelskiego, wykazywała podobną statyczność jak system Kaplana.

Główną zasługą Gilpina pozostaje próba sklasyfikowania rodzajów zmian systemu w stosunkach międzynarodowych, której to klasyfikacji nie podjęli się Waltz (zbyt wąskie ujęcie analizy), ani Modelski (zbytne zaufanie do indukcji i idiograficznych badań porównawczych)³¹⁵. Próbę Gilpina, pomimo braku empirycznego udokumentowania założonych generalizacji - przynajmniej na poziomie pojęciowym, należy jednak uznać za elegancką teoretycznie i godną uwagi.

Tabela 30. Zmiana systemowa według Roberta Gilpina

Typ zmiany	Czynniki zmiany
Zmiana systemu (<i>Systems change</i>)	Natura aktorów (różne rodzaje podmiotowości, chroniące bezpieczeństwo i interesy)
Zmiana systemowa (<i>Systemic change</i>)	Zarządzanie systemem (dystrybucja siły, prestiżu, technologii)
Zmiana interakcji (<i>Interaction change</i>)	Procesy wewnątrz-państwowe (polityka zagraniczna, tu koncentruje się większość literatury NSM)

Źródło: Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge 1984, s. 40-44.

W powyższej tabeli Gilpin wskazał na różne rodzaje zmian stosunków międzynarodowych, wzorując się na koncepcji Waltza oraz antycypując późniejsze o kilkanaście lat postulaty Buzana, Jonesa i Little'a w zakresie uwzględnienia znaczenia interakcji uczestników stosunków międzynarodowych. Uwzględnienie kilku perspektyw zmian czyniło kategorię systemu bardziej złożoną, jako że wszelkie funkcje sprawcze w stosunkach międzynarodowych zostały *de facto* przypisane jej uczestnikom – komponentom systemu³¹⁶. Tym samym o „kształcie systemu” decydowały państwa, a w praktyce arbitralnie sam

³¹⁴ Richard Rosecrance, „Review: Long Cycle Theory and International Relations”, *International Organization*, t. 41, nr 2 (1987), s. 287-293.

³¹⁵ Robert Gilpin, *War and Change in World Politics...*, s. 40-44.

³¹⁶ Lars Erik Cederman, „Complexity and Change in World Politics: Resurrecting Systems Theory”, w: Mathias Albert, Lars Erik Cederman, Alexander Wendt (red.) *New Systems Theories of World Politics*, Palgrave Macmillan: London-New York 2010, s. 127-128.

badacz, uwzględniający te zmiany zachowań państw, które go w danym momencie interesują.

Podsumowując, korekta uczyniona przez Gilpina nadała ideom cykli Modelskiego więcej uporządkowania analitycznego, ale nie zwiększyło to walorów poznawczych samej teorii. Modelski wykorzystał bowiem system do przekrojowego badania systemów przeszłości, Gilpin zaś wskazał na uniwersalne mechanizmy kształtowania się zmian systemów tego typu, ale nie odniósł ich do teraźniejszości, podstawowego przedmiotu badań NSM.

Po zakończeniu zimnej wojny zarówno Gilpin, jak i Modelski skupili się na analizie ekonomicznych uwarunkowań ewolucji stosunków międzynarodowych. Gilpin poświęcił się badaniom nad rozwojem subdyscypliny międzynarodowej ekonomii politycznej³¹⁷, a Modelski postanowił wykorzystać dorobek teoretyczny „szkoły historycznej” i zaproponować – porzuciwszy kategorię systemu międzynarodowego, ale zachowując koncepcje struktur – „ewolucyjny paradygmat polityki globalnej”³¹⁸.

4. Teoria systemu-świata Immanuela Wallersteina

Teoria systemu-świata Immanuela Wallersteina pozostaje prawdopodobnie najpopularniejszą teorią systemową spraw międzynarodowych na gruncie nauk społecznych. Świadczy o tym również jej obecność w Oxfordzkim Słowniku Nauk Politycznych³¹⁹. Zręby tej teorii przedstawił Wallerstein w artykule w 1974 roku³²⁰, a następnie w formie trzyczęściowej monografii pt. *The Modern World-System*, wydawanej w okresie 1974-1989³²¹. Część pierwsza, wydana w 1974 roku, poświęcona była rozwojowi kapitalizmu w XVI wieku w Europie. Część druga,

³¹⁷ Zob. Robert Gilpin, „Economic Evolution of Social Systems”, *International Studies Quarterly*, t.40, nr.3 (1996), s. 411-431.

³¹⁸ George Modelski, „Evolutionary Paradigm for Global Politics”, *International Studies Quarterly*, t. 40, nr.3 (1996), s. 321-342.

³¹⁹ Paul Ingram, „World system analysis”, w: Iain McLean, Alistair McMillan (red.), *The Concise Oxford Dictionary of Politics*, Oxford 2003, s. 576.

³²⁰ Immanuel Wallerstein, „The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis”, *Comparative Studies in Society and History*, t. 16, nr 4 (1974), s. 387-415.

³²¹ Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*, Nowy Jork 1974 (t.1), 1980 (t.2), 1989 (t.3).

wydana w 1980 roku, zawierała analizę polityki merkantylizmu i procesom konsolidacji europejskiej gospodarki-świata w okresie 1600–1750. W części trzeciej, wydanej w 1989 roku, analizował Wallerstein rozwój europejskiego, kapitalistycznego systemu-świata w latach 1740–1830. Trzytomowe dzieło uzupełniał Wallerstein pracami mniejszymi, w których analizował poszczególne aspekty współczesności³²². Zainteresowanie koncepcjami Wallersteina w Polsce w obszarze stosunków międzynarodowych zyskało pewien oddźwięk, czego dowodem były prace Lubomira Zyblikiewicza czy Janusza Hryniewicza³²³. Trzytomowe, znacznej objętości dzieło Wallersteina nie stało się jednak materiałem szeroko komentowanym w polskiej literaturze przedmiotu (nie licząc podręczników), ani dydaktyce stosunków międzynarodowych.

Wallerstein wykorzystał kategorię systemu w inny sposób, niż Kaplan czy Waltz. Podobnie jak Modelski uważał, iż analizowanie spraw międzynarodowych bez odwołania do kontekstu historycznego jest błędem. Ponadto przyjął pewne wątki myśli marksistowskiej, dotyczące fundamentalnego znaczenia ekonomii dla logiki działań politycznych. W artykule przedstawiającym koncepcję systemu-świata, Wallerstein tłumaczył, iż podstawowym problemem nauk społecznych jest ahistoryzm i idealizacja. Brak odwołania do realnych zjawisk historycznych sprawia, że w analizie porównuje się wyidealizowane typy – zwykle uważane za elementy systemów (teoretycznie pojmowanych, nie zaś empirycznie), ze sobą. Wallerstein uznał, że taka praktyka stanowi rodzaj determinizmu, czego przykładem było aplikowanie zachodnich teorii modernizacji w państwach nierozwiniętych. Problemem, wynikającym z nadmiernej idealizacji jest praktyka pomijania realnych zjawisk.

Krytyczne uwagi skonkludował Wallerstein twierdzeniem, iż jeśli już w analizie zjawisk społecznych mówimy o systemach, powinno się mówić

³²² Por. wydane w Polsce streszczenie koncepcji Wallersteina w I. Wallerstein, *Analiza systemów...* op. cit.

³²³ L. Zyblikiewicz, *World Systems Theory*, w: K. Segbers, K. Imbusch (red.), *The Globalization of Eastern Europe. Teaching International Relations Without Borders*, Hamburg 2000, za: Jacek Czaputowicz, *Teorie stosunków...* op. cit., s. 27. Janusz Hryniewicz, *Globalne stosunki ekonomiczne a teoria centrum-peryferie*, w: G. Chimiak, M. Fronia, *Globalizacja a rozwój*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012, s. 91-114.

o konkretnych systemach społecznych³²⁴. Tylko one istniały historycznie – początkowo jako mini-systemy, oparte na ograniczonym podziale pracy i wspólnej kulturze. Mini-systemy, funkcjonujące m. in. w epoce zbieracko-łowieckiej zostały stopniowo wchłonięte i zastąpione systemy-światy, czyli jednostki dysponujące skonsolidowanym podziałem pracy, obejmującym społeczności o różnych kulturach³²⁵. W związku z rozwojem kapitalizmu zachodnioeuropejskiego, który spowodował w XVI wieku globalną, agresywną ekspansję państw europejskich od XIX wieku (od momentu skolonizowania Afryki i „otwarcia” Chin i Japonii dla towarów europejskich) istnieje na świecie tylko jeden, globalny system-świat. System-świat to ukształtowany w okresie tzw. długiego XVI wieku (1450-1640) integralny zespół zasad kapitalizmu, znajdujący się pod kontrolą najsilniejszych gospodarczo obszarów świata, zwanych centrum systemu-świata. Pozostałe obszary globalnego podziału pracy stanowią peryferie lub pół-peryferie, uzależnione od potrzeb produkcyjnych i ideowych krajów centralnych³²⁶.

W przeciwieństwie do innych badaczy stosunków międzynarodowych Wallerstein uważał, że państwa są wtórnymi jednostkami analizy stosunków międzynarodowych, a prymarnym przedmiotem analizy powinny być globalne trendy rozwoju gospodarczego. W historii – przekonywał Wallerstein – nigdy nie było światowego systemu, w rozumieniu współczesnego neorealizmu. Nie istniał globalny system (mechanizm regulacyjny) stosunków międzynarodowych w rozumieniu Waltza, ani też globalna anarchia, w rozumieniu realistów. Dopiero pojawienie się kapitalizmu, jako systemu (sieci powiązań rynkowych) wiążącego wszystkie obszary globu w jeden mechanizm rynkowy i globalny podział pracy – stworzyło współczesną postać świata społecznego³²⁷. Oczywiście, Wallerstein uznawał za bezsporne, iż w historii istniały potęgi gospodarcze unifikujące różne części świata i zdobywające władzę nad rozległymi terytoriami za pomocą siły militarnej. Ale nawet Francja i Wielka Brytania u szczytu swej potęgi kolonialnej

³²⁴ Immanuel Wallerstein, *The Rise and Future...* op. cit., s. 387-389.

³²⁵ Ibidem, s. 390-391.

³²⁶ Ibidem, s. 404-405.

³²⁷ Ibidem, s. 390.

w XIX wieku były tylko państwami, które miały kolonialne posiadłości. Nie tworzyły reguł gry światowej gospodarki. Reguły stosunków międzynarodowych nie są bowiem w szerszej perspektywie jedynie regułami politycznych relacji między państwami (takimi jak anarchia czy zasady odstraszania nuklearnego), ale zasadami wynikającymi z interesów gospodarczych dużo większej ilości podmiotów międzynarodowego podziału pracy.

Drugą różnicą pomiędzy innymi teoretykami systemu międzynarodowego a Wallersteinem była kwestia dochodzenia do generalizacji naukowych. O ile wielu badaczy stosunków międzynarodowych, w tym Kaplan i Waltz, doszło do swych ustaleń teoretycznych w wyniku teoretycznej abstrakcji, umożliwiającej uniezależnienie od historycznego indukcyjizmu, o tyle Wallerstein uważał, że jedyną drogą do uzyskania wiarygodnych generalizacji nomotetycznych jest empiryczny, historyczny konkret. Ze świata feudalnego, opartego na gospodarce rolniczej, powstał w Europie Zachodniej XVI wieku, powstał świat kapitalistyczny – oparty o przemysł i innowacje³²⁸. Państwa zachodniej Europy podporządkowały sobie gospodarczo odkryte ziemie amerykańskie oraz bazujące na rolnictwie ziemie wschodnioeuropejskie, które stały się „peryferiami”, strukturami opartymi na władzy feudalnej właścicieli ziemskich, eksportujących nisko przetworzone produkty i zasoby naturalne na rynki Zachodu³²⁹. W wyniku umocnienia kontroli państw Europy zachodniej nad peryferiami, peryferyzacji uległ również bogaty w średniowieczu obszar śródziemnomorski, zachowując jednak pewne elementy centrum. Dalszy rozwój bogactwa, a zatem i siły polityczno-militarnej państw Europy zachodniej pogłębiał ekspansję kapitalizmu na rynki całego świata, wzmacniając pozycje władzy i grup kupieckich, uniezależniając je też od lokalnych sporów z możnowładztwem. W ten sposób zachodni – euroamerykański sposób myślenia, wsparty agresywną siłą militarną i ideową, wzmacniał swoje przywództwo w globalnej rywalizacji gospodarczej³³⁰. Wszelkie

³²⁸ Por. Marian Małowist, *Wschód a Zachód Europy w XIII – XVI wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

³²⁹ Immanuel Wallerstein, op. cit., s. 403.

³³⁰ Ibidem, s. 404-405.

inne zasoby systemu podporządkowane zostały mechanizmowi dominacji centrów nad peryferiami i pół-peryferiami.

Zastosowanie kategorii systemu w modelu Wallersteina ma więc charakter ontologiczny. System jako zbiór powiązanych rozmaitymi strukturami elementów nadawał się świetnie dla ukazania specyfiki dominacji niektórych obszarów nad innymi. Autor *The Modern World-System* nie potrzebował klasycznej teorii państwa, ponieważ ta odrywała historyczną ewolucję struktur społeczno-gospodarczych od teoretycznego konkrety³³¹.

System był więc ponownie mapą interakcji społecznych, ale nie były to polityczne interakcje państw, ale szersze, społeczno-ekonomiczne procesy, wymagające od badacza podejścia, które Wallerstein określił mianem historycznych nauk społecznych³³². Kategoria systemu posłużyła więc socjologowi do sformułowania postulatów, podnoszonych przez Bertalanffy'ego i Bouldinga w czasach wczesnego powojnia, w zakresie integracji nauk wokół wspólnego rdzenia metody naukowej. O ile więc Kaplan, Hoffman i Waltz starali się zbudować autorytet NSM w oparciu o upodobnienie procesu badawczego do nauk przyrodniczych, formułujących uniwersalne prawa i twierdzenia o tzw. wysokim stopniu konieczności, o tyle Wallerstein uważał, że nauki społeczne potrzebują ponownej integracji z badaniami humanistycznymi, zwłaszcza historycznymi³³³. W podsumowaniu swych koncepcji teoretycznych zawarł Wallerstein pytanie: dlaczego do badania przeszłości wystarczy jedna nauka - historia, a do badania teraźniejszości potrzeba ich trzech - socjologii, ekonomii i nauk politycznych? Zdaniem autora *The Modern World-System*, podział nauk społecznych wynikał ze specjalizacji narzuconej przez światopogląd zachodniego liberalizmu, postulującego odrębne metody dla badania rynku (ekonomia), nieingerującej w ów rynek władzy politycznej (nauki polityczne) oraz

³³¹ W późniejszych, po-zimnowojennych pracach Wallerstein rozbudował swoją koncepcję państwa.

³³² Zob. I. Wallerstein, *Analiza systemów...* op. cit., s. 13-40.

³³³ Zauważamy kolejną różnicę w rozumowaniu dwóch szkół systemowych, eskalowaną od końca lat 60. XX wieku. Jedna dążyła do zawężenia pola badawczego NSM celem jej usamodzielnienia, druga uważała ten krok za ślepą uliczkę.

społeczeństwa (socjologia)³³⁴. Wallerstein uważa ten podział za szkodliwy dla efektywności tych nauk, prowadzi również do fragmentacji nauk społecznych i powstawania „przypadkowych” dyscyplin naukowych. Kategoria systemu stała się kanwą na której Wallerstein zbudował swoje propozycje zjednoczenia wysiłków intelektualnych kilku tradycji nauk społecznych i jako taka, jest ona ważna również dla praktyki badawczej stosunków międzynarodowych.

Prace Wallersteina doczekały się ogromnej ilości opracowań, polemik i krytyki. Interesującymi uwagami z punktu widzenia kategorii systemu był zarzut ahistoryzmu teorii systemów-światów, czyli z tej strony, z której być może krytyki można było spodziewać się najmniej. Główny zarzut, przytoczony np. przez Petera Worsleya było pomijanie znaczenia państw, które wspierały rozwój kupiectwa, zapewniając wsparcie polityczne i militarne dla trwania systemu i jego ekspansji. W tym sensie redukcja znaczenia państw – regionów świata do jednowymiarowego zaplecza rozproszonych, syndromatycznych wręcz „działań” kapitalizmu, zakrawały na monizm teoretyczny. Innym zarzutem była kontrowersyjna interpretacja znaczenia roli państw nie-europejskich w procesie rozwoju systemu-świata³³⁵. Wiele państw, wbrew sugestiom Wallersteina, nie stało się bezpośrednimi koloniami Europejczyków np. Japonia, Etiopia, Afganistan, Tajlandia. Chiny, Turcja czy Persja były tylko pół-koloniami. Deterministyczne umiejscowienie państw na trzyczęściowej mapie centra – pół-peryferie - peryferie utrudniało wyjaśnianie tego, co starał się opisać Gilpin – zmienności relacji i pozycji państw w systemie.

Dalsza dyskusja dotyczyła innych międzynarodowych mechanizmów gospodarczych niż kapitalizm, wiele bowiem państw po dekolonizacji np. w Afryce, powróciło do systemów quasi-feudalnych, a uzależniona od globalnych przepływów handlowych koncepcja systemu-świata, nie wytrzymywała konfrontacji z danymi statystycznymi, informującymi, że dochody z handlu stanowią zdecydowanie mniejszościowy aspekt rozwoju państw np. bloku

³³⁴ Immanuel Wallerstein, *Europejski uniwersalizm...* op. cit., s. 76-81.

³³⁵ Peter Worsley, „One World or Three? A Critique of the World-System Theory of Immanuel Wallerstein”, *The Socialist Register* 1980, s. 298-335.

socjalistycznego³³⁶. Wallerstein musiał również odpowiedzieć na pytania o determinizm swojej teorii, akcentującej w swych uproszczeniach kwestie wyzysku i fatalizmu.

W późniejszych pracach Wallerstein rozszerzył znaczenie roli państw dla kształtowania się warunków funkcjonowania systemu-świata, choć nadal uznawał, że podstawowe zasady wytwarzania potencjału i przewagi w stosunkach międzynarodowych stanowią efekt kapitalistycznych dążeń do akumulacji zasobów.

5. Systemy międzynarodowe historii powszechnej B. Buzana i R. Little'a

Prowadzone w drugiej połowie lat 90. XX wieku badania Barry'ego Buzana i Richarda Little'a miały na celu stworzenie swoistej syntezy osiągnięć dorobku teoretycznego NSM oraz historii powszechnej. Uzasadnieniem dla tego projektu było stwierdzenie, iż metody systemowe stanowią najlepsze narzędzie wyjaśniania zjawisk złożonych, takich jak procesy historyczne. Książka *Systemy międzynarodowe w historii świata* stanowi kontynuację rozważań podjętych w omawianej w poprzednim rozdziale pracy *The Logic of Anarchy*³³⁷. Autorzy rozwijają jednak argumentację w inną stronę. O ile badania wcześniejsze poświęcone były przeformułowaniu neorealizmu w stronę badań interakcji między różnymi poziomami systemu międzynarodowego, o tyle praca *Systemy międzynarodowe...* odwołuje się do dużo szerszego spektrum badań teoretycznych i historycznych, nawiązując do teorii systemów-światów Wallersteina oraz historii powszechnej.

Praca Buzana i Little'a jest obecnie najszerszą i najpoważniejszą propozycją ontologicznego ujęcia kategorii systemu międzynarodowego, dlatego też zasługuje na odpowiednią uwagę. Podstawowym celem publikacji jest uczynienie z kategorii systemu międzynarodowego narzędzia teoretycznych ram badania

³³⁶ Po upadku bloku wschodniego Wallerstein uważał, że blok wschodni, mimo odrębności ideologicznych, de facto również był częścią kapitalistycznego systemu-świata, opartego na zachodnim podziale pracy.

³³⁷ Zob. Barry Buzan, Charles Jones, Richard Little, *The Logic...* op. cit. – rozdział III niniejszej pracy.

dziejów świata³³⁸. Jest to zadanie ambitne i wielowymiarowe. Buzan i Little deklarują, że ich propozycje mają charakter koncepcyjny i nie stanowią zwartej teorii, ponieważ brak wątku spajającego logikę poszczególnych systemów międzynarodowych. Oznacza to konieczność porzucenia metodologicznego rozumienia kategorii systemu międzynarodowego i przyjęcie optyki historii powszechnej, wskazującej na istnienie wielowymiarowych i współzależnych konstrukcji systemowych o charakterze nielinearnym (systemy społeczne, ekonomiczne, militarne i in.). Tym samym, historyczne ujęcie systemów stosunków międzynarodowych wpisuje się w model NSM jako nauki unidyscyplinarnej w myśl idei Wallersteina. Powodem dla przyjęcia tego typu koncepcji jest konstatacja, iż teoria stosunków międzynarodowych po zakończeniu zimnej wojny potrzebuje innego programu badawczego niż dotąd. Rosnący poziom skomplikowania problemów światowych, intensyfikacja interakcji uczestników stosunków międzynarodowych na wielu płaszczyznach sprawiają, że pomijanie przez teorie stosunków międzynarodowych tych problemów przyczyni się do marginalizacji całej tradycji intelektualnej, jaką wypracowano przez kilkadziesiąt lat istnienia NSM.

Buzan i Little przyjęli, że najpopularniejsza w nauce kategoria systemu-świata autorstwa Immanuela Wallersteina jest koncepcją redukcijną, ponieważ pomija interakcje pomiędzy uczestnikami procesów międzynarodowych. Według definicji obu autorów, system to układ aktorów i ich oddziaływań stanowiących przedmiot stosunków międzynarodowych³³⁹. Ujęcie to eksponuje rolę uczestników stosunków międzynarodowych i ich interakcji na kilku płaszczyznach tych stosunków. Dominującą przez kilka dekad w NSM perspektywę badania zachowań potęg polityczno-wojskowych we wzajemnych interakcjach stopniowo wypiera więc szersze ujęcie, oparte o tzw. wymiary: wojskowy, polityczny, gospodarczy, społeczny i środowiskowy. Dzisiejsze ministerstwa spraw zagranicznych biorą pod uwagę setki niepolitycznych, a umiędzynarodowionych czynników, wpływających na politykę państwa.

³³⁸ Barry Buzan, Richard Little, *Systemy międzynarodowe...* op. cit., s. 23.

³³⁹ B. Buzan, R. Little, op. cit., s. 20.

Systemowe spojrzenie na świat wydaje się jedynym adekwatnym, by w pełni oddać dylematy rozwoju i zarządzania współczesnymi stosunkami międzynarodowymi.

Tabela 31. Wymiary systemów międzynarodowych według Barry Buzana i Richarda Little'a

Wymiar	Charakterystyka
Wojskowy	relacje parte na sile
Polityczny	relacje oparte na władzy i statusie prawnym
Gospodarczy	relacje dotyczące zdobywania dostępu do dóbr, handlu, produkcji i in.
Spółeczny	relacje społeczno-kulturalne, warunki umożliwiające ewolucję kultury
Środowiskowy	relacja człowieka z biosferą

Źródło: opracowanie własne na podstawie B. Buzan, R. Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, tłum. E. Brzozowska, PWN, Warszawa 2011, s.103.

Mnogość zasad rządzących relacjami wzajemnymi i sterującymi realnymi procesami społeczno-ekonomicznymi sprawia, że uzależnienie od problemu anarchii w agendzie badań SM (tzw. anarchofilia) przestaje umożliwiać wyjaśnianie różnorodności rozmaitych układów międzypaństwowych i regionalnych³⁴⁰. Zglobalizowane stosunki międzynarodowe współczesności są raczej areną stratyfikacji i hierarchizacji. Ich klasyfikacją i funkcjonalnością powinno zająć się – zdaniem Buzana i Little'a nowe ujęcie systemowe, oparte na analizowanych osobno wymiarach stosunków międzynarodowych, prowadzących do syntezy, uzyskiwanej dzięki pluralistycznej postawy teoretycznej.

Kolejną uwagą autorów *Systemów międzynarodowych...* jest rozszerzenie pola badawczego nie tylko tematycznie, ale też historycznie. Wielu badaczy po zakończeniu zimnej wojny przyznało, iż monotematyczność problematyki podejmowanej w ramach stosunków międzynarodowych (a w zasadzie zredukowanych do waltzowskiej „polityki międzynarodowej”) stanowi refleks

³⁴⁰ Por. Przekrojowe ujęcie anarchii i innych wizji zasad system międzynarodowego Jack Donnelly, „The Elements of Structures of International Systems”, *International Organization*, t. 66, nr 4 (2012), s. 609-643.

zainteresowania badaczy państw zachodnich ich wpływem na losy świata³⁴¹. Powstałe na gruncie euroamerykańskim TSM zajmowały się bowiem głównie tzw. systemem westfalskim, czyli porządkiem międzynarodowym, kreowanym z perspektywy mocarstw Europy i Ameryki (np. Waltz przyznawał, iż teoria SM z punktu widzenia Kostaryki czy Malezji byłaby śmieszna)³⁴². Jeden z najpopularniejszych zachodnich podręczników do badania konfliktów zbrojnych omawia niemal wyłącznie wojny prowadzone w zachodnim kręgu kulturowym³⁴³. Badanie przednowożytnych ujęć, takich jak wojna peloponeska czy epoka walczących królestw w Chinach są przywoływane, ponieważ przypominają późniejszy, nowożytny ład europejski (np. badamy Grecję i Chiny starożytne, bo nam przypominają nowożytny ład europejski). Równoległe historycznie dla europejskiego systemu westfalskiego systemy np. dynastii Qing czy okresu Tokugawa, zbadane porównawczo przez Erika Ringmara stanowią na tle dominującej literatury NSM raczej przykład egzotyki, niż szerszego programu badawczego³⁴⁴.

Tabela 32. Elementy systemu międzynarodowego według Barry Buzana i Richarda Little'a

Element	Charakterystyka
Systemy międzynarodowe	konglomeraty jednostek, nad którymi nie ma już poziomu wyższego
Podsystemy międzynarodowe	grupy jednostek wyodrębnione dzięki specyfice wzajemnych zależności
Jednostki	podmioty składające się z grup, wystarczająco spójne by stać się aktorami i odróżniać się od innych
Podjednostki	zorganizowane w ramach jednostek grupy wpływające na zachowanie tych jednostek
Osoby	najniższy poziom analizy

Źródło: Barry Buzan, Richard Little, *Systemy...* s. 98.

Mając świadomość istnienia wielu konfiguracji międzynarodowych, Buzan i Little dokonali poszerzenia okresu historycznego podlegającego zainteresowaniu

³⁴¹ Barry Buzan, Richard Little, *Systemy międzynarodowe...* op. cit., s. 20-21.

³⁴² Por. K. Waltz, *Struktura teorii...* op. cit., s.77.

³⁴³ Joseph S. Nye, *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, tłum. M. Madej, Warszawa 2009.

³⁴⁴ Erik Ringmar, "Performing International Systems: Two East-Asian Alternatives to the Westphalian Order", *International Organization*, t.66, nr.1 (2012), s. 1-16.

NSM daleko poza rok 1500 n.e. Jeśli przyjąć, że badacze SM interesują wszelkie procesy historyczne w większej skali, Buzan i Little założyli nawet istnienie systemów przed-międzynarodowych, argumentując, że kolonizacja ludzkości na planecie również była globalna. Niemniej jednak, wcześniejsze deklarowane zastosowanie podejścia państwo-centricznego oraz uwzględnienie poziomu pre-systemowego nakazują zastanowienie nad realnym obszarem zainteresowań NSM.

Rycina 8. Matryca poziomów i wymiarów analizy stosunków międzynarodowych

Poziom/Wymi ar	Wojskow y	Polityczn y	Gospodarcz y	Społecz y	Środowiskow y
System					
Podsystem		Obszar porównań i konwergencji różnych kwestii teoretycznych z różnych poziomów analizy			
Jednostka					
Podjednostka					
Osoba					

Źródło: B. Buzan, R. Little, *Systemy międzynarodowe...* s.108.

Jaki realny obszar zainteresowań NSM? Czy system międzynarodowy powinien stanowić ramy teoretyczne dla badań nad historią powszechną, czy raczej nad współczesnością? W swojej pracy Buzan i Little odwołują się do początków ludzkiego gatunku oraz do rozmaitych struktur politycznych powstających przed kilkoma tysiącami lat. Z pewnością budzi to zainteresowanie antropologów i socjologów, pozostaje jednak pytanie czy nauka o stosunkach międzynarodowych, będąca wytworem analizy współczesnych stosunków społecznych o znaczeniu ponadregionalnym (by użyć kryterium terytorialnego), powinna zagłębiać się w badanie zjawisk sprzed np. 3500 lat? Autorzy konsekwentnie trzymają się tezy, iż skoro system międzynarodowy może stanowić ramy badania dziejów świata, to teoria winna wskazywać jak doszło do powstania tego systemu. Pytanie brzmi jednak – czy SM to analiza z obszaru nauk historycznych, czy społecznych? Wydaje się, że postulat Wallersteina o potrzebie skonstruowania historycznych nauk społecznych, jeśli miałby zostać

zrealizowany, musiał by czerpać z dorobku Buzana i Little³⁴⁵. Wszelkie instytucje polityczne mają swe pozapolityczne korzenie i otoczenie. Nie można tego zignorować, podobnie jednak nie powinno się tego przeceniać.

Narzędzia, jakie proponują Buzan i Little, odwołują się do pojęć znanych w naukach społecznych, takich jak struktura, proces i zdolność do interakcji. Przywołanie rozmaitych obszarów analizy – gospodarki, środowiska czy społeczeństwa – wykazuje podatność większości spraw na analizę systemową, integrującą różne obszary badań. Niestety Buzan i Little oferują jedynie polityczną interpretację powyższych kwestii. Do społeczności badaczy należeć będzie rozstrzygnięcie, czy stosunki międzynarodowe winny zmienić swe podejście w kierunku uni-dyscyplinarnej analizy procesów globalnych, czy też przyjąć perspektywę politologiczną, skoncentrowaną na ujęciu polityczno-strategicznym.

6. Podsumowanie

System w rozumieniu ontologicznym stanowi bardzo interesującą propozycję interpretacyjną strategii rozwoju NSM jako dyscypliny nauk społecznych. Należy przyjąć, iż ciągle rozszerzanie pola zainteresowań stosunków międzynarodowych jest procesem pozytywnym, zwłaszcza w obliczu komplikującego się świata społecznego.

O ile teorie Immanuela Wallersteina nazwać można próbą teorii sektorowej (podobnie jak teoria „polityki międzynarodowej” Waltza), o tyle idee Buzana i Little zadają pytanie o całokształt dyscypliny stosunków międzynarodowych. Co ważne, wskazują również na obszary nie będące tradycyjnym obszarem badania nauk politycznych. W tym przypadku jest to jednak stwierdzenie faktu, oczywistego w anglosaskiej nauce od kilku dekad, co potwierdził rozwój studiów nad ekonomicznymi aspektami współpracy państw czy bezpieczeństwem międzynarodowym. Problem jaki się pojawia na końcu tego rozumowania dotyczy kwestii zgoła podstawowej – skoro w badaniach stosunków międzynarodowych można badać niemal wszystko, to co jest przedmiotem TSM?

³⁴⁵ B. Buzan, R. Little, *Systemy...* część V.

Być może dlatego Buzan i Little nie zdecydowali się wskazać w swojej pracy własnego rdzenia teorii, pozostając przy systemie jako ogólnych ramach badania historii powszechnej. O tym jak przekrojowy może być wysiłek badań transdyscyplinarnych, wskazują dostępne na polskim rynku publikacje m. in. Tadeusza Klementewicza i Andrzeja Gałganka, wskazujących na historię jako podstawową formułę przejawiania się stosunków i systemów społecznych³⁴⁶. Autorzy wykorzystują badania antropologiczne, archeologiczne, socjobiologiczne, geograficzne oraz historyczne, co w znacznej mierze wskazuje jak bardzo syndromatyczną może być każda kwestia poddana analizie systemowej.

Konsekwencje szczegółowe, wynikające z powyższych kwestii będą przedmiotem rozważań w kolejnych rozdziałach tej pracy.

³⁴⁶ Tadeusz Klementewicz, *Geopolityka trwałego rozwoju...* op. cit., Andrzej Gałganek, *Historia stosunków...* op. cit., tomy 1-2.

Rozdział V

Współczesne wyzwania teorii systemowej

1. Wprowadzenie

Koniec zimnej wojny stanowi ważną cezurę w badaniach stosunków międzynarodowych. Literatura przedmiotu wskazuje, iż okres następujący po 1989 roku znacząco zmienił podejście do konstruowania teorii stosunków międzynarodowych³⁴⁷. Pojawiły i rozwinęły się nowe projekty teoretyczne (konstruktywizm, postmodernizm), a dominujące w latach 80. XX wieku teorie systemowe stanęły przed koniecznością redefinicji swoich założeń.

Koncentracja teorii stosunków międzynarodowych na systemowej analizie porządku międzynarodowego oraz szczególnie na relacjach polityczno-militarnych straciły na znaczeniu wraz z upadkiem Związku Radzieckiego. Szerokie zmiany polityczne i gospodarcze spowodowały ewolucję kontekstu uprawiania nauki o stosunkach międzynarodowych. Potwierdza to tezę o nierozdzielnym wpływie czynników internalizacyjnych (wyzwania teoretyczne) i eksternalizacyjnych (wyzwania praktyczne) na rozwój teorii naukowych. Próbę definicji podstawowych trendów i wyzwań nauki o stosunkach międzynarodowych podjęli Mathias Albert i Lars Erik Cederman³⁴⁸.

Tabela 33. Konsekwencje zakończenia zimnej wojny dla nauki o stosunkach międzynarodowych

Wyzwanie teoretyczne	Wpływ na teorie systemowe
Racjonalizm	Opozycyjne ujmowanie mikro i makro struktur społecznych w stosunkach międzynarodowych
Badania demokratycznego pokoju	Cechy wewnętrzne państw są podstawową zmienną generującą zmiany stosunków międzynarodowych
Konstruktywizm	Ukazanie relatywizmu i kontekstów założeń

³⁴⁷ Martin Hollis, Steve Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press, Oxford 1991, s. 16-17.

³⁴⁸ Mathias Albert, Lars Erik Cederman, „Systems Theorizing in IR”, w: Mathias Albert, Lars Erik Cederman, Alexander Wendt, *New Systems Theories of World Politics*, New York: Palgrave Macmillan 2010, s. 3-5.

	teorii systemowych, krytyka dążenia do obiektywizmu
Postmodernizm	Powstanie klimatu sceptycyzmu wobec teorii ogólnych / meta-narracji teoretycznych
Wyzwanie praktyczne	Wpływ na teorie systemowe
Koniec zimnej wojny jako przykład zmienności stosunków międzynarodowych	Krytyka teorii systemowych za niezdolność do przewidzenia zmian stosunków międzynarodowych
Wzrost znaczenia aktorów nie-państwowych	Krytyka państwo-centrycznych teorii systemowych
Rozwój badań porównawczych w naukach politycznych (comparative politics)	Próba podporządkowania dyscypliny SM dyscyplinie „comparative politics”

Źródło: opracowanie własne na podstawie Mathias Albert, Lars Erik Cederman, „Systems Theorizing in IR”, w: Mathias Albert, Lars Erik Cederman, Alexander Wendt, *New Systems Theories of World Politics*, New York: Palgrave Macmillan 2010, s. 3-5.

Zmiana warunków uprawiania nauki oraz zmiana kontekstu międzynarodowych stosunków politycznych spowodowała szereg wyzwań dla teoretyków stosunków międzynarodowych. Podważany był sens zastosowania kategorii systemu w konstruowaniu holistycznych wizji porządku międzynarodowego, który uznano za zbyt niepewną materię dla teoretycznych generalizacji. Konkurencyjne ujęcia racjonalistyczne, uformowane na kanwie dorobku teorii racjonalnego wyboru - opowiadały się za oddzielnym oraz często antagonistycznym ujmowaniem mikro i makro struktur społecznych. Prowadziło to do krytyki teorii systemowych, zbiorczo ujmujących czynniki materialne i niematerialne niezbędne do analizy złożonych zjawisk społecznych. Naczelną uwagą krytyczną pod adresem np. neorealizmu był zarzut o reifikację kategorii systemu, czyli sprowadzenie metod wyjaśniania stosunków międzynarodowych do analizy tej jednej - rzekomo wszystko-wyjaśniającej - kategorii teoretycznej³⁴⁹.

Ponadto, rozpad zimnowojennego systemu dwublokowego spowodował powrót do zainteresowania problematyką polityki porównawczej oraz polityki wewnętrznej państw, co także należy umiejscowić w opozycji do założeń

³⁴⁹ Por. Alexander Wendt, „The Agent-Structure Problem in International Relations Theory”, *International Organization*, vol.41, no. 3. (Summer, 1987), s. 347.

ówczesnych teorii systemowych³⁵⁰. Dla Waltza i Wallersteina państwo (*unit*) jest rozpatrywane jako element szerszej konstelacji elementów funkcjonujących według zasad systemowych: anarchii i prymatu mocarstw u Waltza lub interakcji centrów i peryferiów w globalnym procesie rozwoju kapitalizmu u Wallersteina. Krytykę spotkały teorie systemowe za swoje (bezzasadne, zdaniem krytyków) dążenia obiektywistyczne i inklinacje do tworzenia całościowych wizji stosunków międzynarodowych³⁵¹.

Innym wyzwaniem diskutowanym na początku lat 90. XX wieku była zdolność teorii do przewidywania zmian w stosunkach międzynarodowych³⁵². Wielu realistów i neomarksistów podkreślało, że zmiana „ładu dwubiegunowego” na „wielobiegunowy” stanowi dalszy ciąg zaobserwowanych wcześniej procesów³⁵³. Z drugiej strony specjaliści z innych obszarów badań wskazywali na znaczące zmiany jakościowe (wzrost ilości państw demokratycznych, zmiana charakteru konfliktów zbrojnych, procesy integracyjne, rozwój organizacji międzynarodowych), wynikające z innych przesłanek, niż proponowane dotąd przez teorie systemowe³⁵⁴. Powróciły badania nad nacjonalizmem, ekonomią, handlem międzynarodowym czy integracją polityczno-ekonomiczną. Równocześnie pojawił się szeroki nurt badań historii dyscypliny, rozwijany w nadziei zrekonstruowania tożsamości dyscypliny³⁵⁵.

³⁵⁰ Alexander Wendt, *Spółeczna teoria stosunków międzynarodowych*, tłum. W. Derczyński, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 26.

³⁵¹ Zob. Ethan Kapstein, „Is realism dead? The Domestic Sources of International Politics”, *International Organization*, Vol. 49, No. 4 (Autumn, 1995), s. 751-774.

³⁵² Robert Kosłowski, Friedrich Kratochwil, „Understanding Change in International Politics: The Soviet Empire's Demise and the International System”, *International Organization*, t. 48, nr. 2 (1994), s. 215-247

³⁵³ Na przykład: John Mearsheimer, „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War”, *International Security*, t.15, nr.1 (1990), s. 5-56.

³⁵⁴ Przodowali w tym konstruktywiści zob. Nicholas G. Onuf, *Making Sense, Making Worlds. Constructivism in social theory and international relations*, London and New York: Routledge 2013.

³⁵⁵ Przykładami tego typu prac są publikacje wspomnianego w rozprawie wielokrotnie Steve Smitha, prace zbiorowe, takie jak Tim Dunne, Michael Cox, Ken Booth, *Eighty Years' Crisis. International Relations 1919-1999*, Cambridge: Cambridge University Press 1998; oraz nieocenione opracowania globalnych badań ankietowych badaczy stosunków międzynarodowych: Daniel Maliniak, Susan Peterson, Michael Tierney, *TRIP Around the World, Teaching, Research and Policy Views of International Relations in 20 Countries*, The Institute of Theory and Practice of International Relations, College of William and Mary, Williamsburg 2012. Adres http://www.wm.edu/offices/itpir/_documents/trip/trip_around_the_world_2011.pdf Dostęp 15.06.2013.

W kilkanaście lat po zakończeniu zimnej wojny Chris Brown stwierdził jednak, że nadal nie istnieje zgoda co do tożsamości nauki o stosunkach międzynarodowych. O ile wcześniej zwracano w tym aspekcie uwagę na porządkującą rolę teorii systemowych, o tyle rozwój dziedziny w okresie pozimnowojennym sprawił, iż stosunki międzynarodowe rozpatrywano w kilku konkurencyjnych ujęciach³⁵⁶. Ich usytuowanie i założenia przedstawia poniższa tabela.

Tabela 34. Trzy współczesne ujęcia nauki o stosunkach międzynarodowych

Definicja stosunków międzynarodowych	Przedmiot badań stosunków międzynarodowych
Dyplomatyczne relacje państw o znaczeniu strategicznym (<i>diplomatic-strategic relations of states</i>)	Kwestie wojny i pokoju, konflikt a współpraca
Procesy transgraniczne (<i>cross-border transactions</i>)	Polityczne, społeczne i ekonomiczne procesy – np. negocjacje, organizacje międzynarodowe
Badania nad procesami globalizacji (<i>globalization studies</i>)	Systemy społeczne, komunikacyjne, finansowe i transportowe, biznes międzynarodowy etc.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Chris Brown, Kirsten Ainley, *Understanding International Relations*, New York: Palgrave Macmillan 2009, s. 1-3.

Tradycyjnie badania prowadzone na gruncie tej dyscypliny oscylują wokół problematyki formalnych relacji wzajemnych państw i innych uczestników stosunków międzynarodowych. Obok tego ujęcia pojawiło się kilka nowych perspektyw poznawczych, związanych z rozwojem gospodarki światowej i procesami globalizacji. Dyskusje w tym przedmiocie doprowadziły do ukazania się wielu studiów poświęconych globalizacji i tzw. procesom transnarodowym³⁵⁷. Wielość podejść doprowadziła do wykształcenia się kilku dziedzin studiów (subdyscyplin), zbiorczo określanych jako badania nad stosunkami międzynarodowymi. Mamy na myśli wspomniane tu kilkakrotnie międzynarodową ekonomię polityczną, studia nad bezpieczeństwem czy studia

³⁵⁶ Chris Brown, Kirsten Ainley, *Understanding International Relations*, New York: Palgrave Macmillan 2009, s. 1-3.

³⁵⁷ Zob. choćby obszerną dyskusję w polskich naukach społecznych: Barbara Krauz-Mozer, Piotr Borowiec, *Globalizacja – nieznośne podobieństwo? Świat i jego instytucje w procesie uniformizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008; Mirosława Czerny, Robert Łuczak, Jerzy Makowski, *Globalistyka: procesy globalne i ich lokalne konsekwencje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, Edmund Wnuk-Lipiński, *Świat międzyepoki: globalizacja, demokracja, państwo narodowe*, Znak, Instytut Studiów Politycznych PAN, Kraków 2005.

regionalne³⁵⁸. Pojawienie się wielu nowych ujęć i problemów polityczno-ekonomicznych wpłynęło na zmianę zapotrzebowania na kształt teorii stosunków międzynarodowych. Jak zauważył Mathias Albert, w latach 90. XX wieku praktycznie nie istniała kategoria, której wartość nie byłaby kwestionowana w nauce o stosunkach międzynarodowych³⁵⁹. Nastąpił powrót do analizy pojęć ogólnych, konstytuujących tożsamość dyscypliny, takich jak państwo, bezpieczeństwo czy potęga³⁶⁰.

Zakończenie zimnej wojny sprzyjało również redefinicji celów badań nad stosunkami międzynarodowymi. W ten sposób kategoria systemu, wiązana przez kilka dekad z neorealizmem i teorią systemów-światów, mogła zyskać nowe konotacje i zastosowania w praktyce badawczej stosunków międzynarodowych. Niezależnie od schematów pojęciowych Waltza czy Wallersteina zaletą ogólną teorii systemowych pozostaje bowiem przede wszystkim pojemność samej kategorii systemu – która w rozumieniu ontologicznym może zawierać w sobie interakcje społeczne, struktury organizacyjne, jak też rozmaite konstrukty pojęciowe w różnych konfiguracjach. Myślenie systemowe w rozumieniu metodologicznym, przekrojowe i z założenia wielodyscyplinarne, pozwala badaczowi na analizę wykorzystującą wnioskowanie zarówno od szczegółu do ogółu (*bottom-up*), jak i od ogółu do szczegółu (*top-down*). Wreszcie, wyjaśnienia systemowe odwołują się do szerszych uwarunkowań społecznych, podczas gdy teorie o mniejszym zasięgu identyfikują i porównują mechanizmy społeczne o mniejszym stopniu ogólności.

³⁵⁸ Wspomniane subdyscypliny są odnotowane jako oddzielne obszary badań przez współczesne podręczniki NSM, zob. John Baylis, Steve Smith (red.), *Globalizacja polityki światowej...*, op. cit., Chris Brown, Kirsten Ainley, *Understanding International Relations...*, op. cit., John Ravenhill (red.), *Globalna ekonomia polityczna*, tłum. M. Dera, A. Gąsior-Niemiec, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.

³⁵⁹ Mathias Albert, Lars Erik Cederman, „Systems Theorizing in IR”, op. cit., s. 4-5.

³⁶⁰ Klaus Von Beyme w klasycznym studium z zakresu rozwoju metodologii nauk politycznych zwrócił uwagę na powojenny odwrót od pojęć ogólnych w nauce zachodniej. Klaus v. Beyme, *Współczesne teorie polityczne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar Warszawa 2005; Dzisiaj spotykamy tendencje odwrotne, zob. Yale Ferguson, Richard Mansbach, *The State, Conceptual Chaos, and the Future of International Relations Theory*, Lynne Rienner 1989 lub Alexander Wendt, *Spółeczna teoria stosunków międzynarodowych...*, jako próba przywrócenia refleksji nad państwem, prace poświęcone kategorii postępu jak Colin Elman, Miriam Elman (red.) *Progress in International Relations Theory*, MIT Press: Cambridge and London 2003, czy prace Stefano Guzziniego nad pojęciem potęgi w Stefano Guzzini, *Power, Realism and Constructivism*, Routledge: New York and London 2013.

Procesy globalizacji oraz reakcja państw na nowe wyzwania, niesione przez wydarzenia przełomu stuleci, z pewnością zasługują na teoretyczne opracowanie na gruncie teorii stosunków międzynarodowych. Kategoria systemu wydaje się bardzo przydatnym narzędziem dla całej dyscypliny. Do czynników sprzyjających teoriom systemowym począwszy od lat 90. XX wieku można zaliczyć obecnie:

- pogłębienie globalizacji ekonomicznej,
- globalne skutki zmian klimatu,
- terroryzm i proliferacja broni ABC stały się problemami globalnymi,
- globalizacja mediów i kultury.

Wszystkie te zjawiska mogą być szansą dla rozwoju teorii systemowych. Zanim jednak kategoria systemu zostanie szerzej zaakceptowana przez badaczy innych nurtów niż neorealizm i teoria systemów-światów, rozstrzygnięcia domagają się zasadnicze problemy metodologiczne, podniesione pod koniec zimnej wojny pod adresem neorealizmu. Problemami tymi są przede wszystkim spór o anarchię oraz spór agencja-struktura. Pierwszy spór jest pytaniem o ilość i jakość zasad tworzących systemy międzynarodowe, drugi spór kieruje uwagę na ontologię dyscypliny, zadając pytanie o jej przedmiot badań: czy są nim agencje/uczestnicy, czy też zasady (struktury) konstytuujące ich relacje. Toczony na gruncie nauk społecznych od czasów Webera i Durkheima spór pomiędzy metodologicznymi indywidualistami a metodologicznymi strukturalistami wkroczył do teorii stosunków międzynarodowych. Trzecim, ale już epistemologicznym wyzwaniem, wiążącym się z trwającą obecnie debatą teoretyczną, jest popularyzacja idei pragmatyzmu w zakresie rozwijania teorii nauk społecznych. Nurt ten pojawił się wyraźnie na początku XXI wieku, osobliwie wśród badaczy europejskich. Wiąże się z metodologicznym pluralizmem i zdradza zainteresowanie eklektyzmem. Podejście takie spotkało się z zarzutami wpływowych amerykańskich teoretyków stosunków międzynarodowych o zastępowanie teorii metodologią badań.

2. Anarchia i stratyfikacja w systemie międzynarodowym

Anarchia pozostaje od kilkudziesięciu lat jednym z najważniejszych pojęć opisujących neorealistyczny sposób myślenia o stosunkach międzynarodowych. Pojęcie to było tak istotne dla debat teoretycznych, że doczekało się w anglojęzycznej literaturze przedmiotu osobnej monografii, której autorem jest Brian Schmidt³⁶¹. W tym miejscu zajmiemy się współczesnymi związkami anarchii z kategorią systemu międzynarodowego. Oba pojęcia posiadały wiele kontekstów, a stwierdzenie iż anarchia jest jedną z zasad konstruujących system międzynarodowy było już omawiane kilkakrotnie na łamach tej rozprawy.

Termin *anarchia* (ze starogreckiego *arkhe*, *arkhos*) opisuje sytuację braku zasady organizującej porządek. W naukach politycznych zwraca się przede wszystkim uwagę na porządek polityczny. W stosunkach międzynarodowych anarchia stała się kategorią opisującą stan braku władzy zwierzchniej nad rywalizującymi państwami. W ujęciu tym widoczne są echa wpływowego porównania polityki państwa w dwóch obszarach: sfery międzynarodowej i sfery wewnątrzpaństwowej³⁶². Jak argumentowali neorealiści, w stosunkach międzynarodowych nie istnieje władza na podobieństwo istnienia władzy wewnątrz państwa. Koncepcja ta odwołuje się zwykle do idei stanu natury opisanej przez nowożytnego filozofa Thomasa Hobbesa³⁶³.

We współczesnym dyskursie analiza anarchii natrafia na kilka złożonych problemów. Jednym z nich jest wieloznaczne rozumienie kategorii anarchii w dyscyplinie nauki o stosunkach międzynarodowych. Drugim jest stosunek anarchii do innych zasad konstruujących współczesne teorie stosunków międzynarodowych. Oprócz zastrzeżeń metodologicznych, należy zwrócić uwagę na zastrzeżenia ontologiczne – a więc ocenę przydatności anarchii w sytuacji

³⁶¹ Brian Schmidt, *The Political Discourse of Anarchy: A Disciplinary History of International Relations*, New York: State University of New York Press 1997.

³⁶² Andrzej Gałanek, „Społeczna teoria stosunków międzynarodowych. Poza dychotomię „międzynarodowości” i „wewnętrzności”, w: A. Antoszewski (red. et al.) *Teoretyczne i metodologiczne wyzwania badań...* s. 331-348.

³⁶³ Idea została wyrażona w fundamentalnej dla nauk politycznych pracy Thomasa Hobbesa, *Lewiatan czyli Materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. Cz. Znamierowski, Wyd. Fundacja Aletheia, Warszawa 2009.

rozległych zmian przedmiotu badania stosunków międzynarodowych. Argumenty krytyków wywodzą się z kilku źródeł. Konstruktywiści wskazują, że anarchia jest ideą, jednym z rodzajów konstrukcji społecznych przyjmowanych *a priori* przez uczestników stosunków międzynarodowych³⁶⁴. Badacze teorii postkolonializmu powołując się na dorobek tzw. szkoły angielskiej dowodzą, iż idea anarchii jest przykładem europocentrycznego i konfliktowego patrzenia na rzeczywistość międzynarodową³⁶⁵. Również realiści dostrzegają obecnie inne niż anarchia zasady systemu stosunków międzynarodowych, wywnioskowane na podstawie głębszych badań historycznych, jak też obserwacji porządku międzynarodowego ewoluującego po zimnej wojnie³⁶⁶. Spór wokół pojęcia anarchii jako kluczowego składnika teorii systemowych wpływa na przeformułowanie znaczenia kategorii systemu.

Kenneth Waltz stwierdziwszy, iż istnieją dwa typy relacji – anarchia i hierarchia – znacząco uprościł katalog relacji istniejących między państwami. Kategoryczny podział w pewnym stopniu oddaje klimat intelektualny zimnej wojny, nakreślając możliwe ówczesne sposoby postrzegania rzeczywistości³⁶⁷. W ujęciu neorealistycznym, opisującym system międzynarodowy jako zasadę dystrybucji potencjału anarchia stała się kategorią podstawową – regułą porządkującą interakcje pomiędzy państwami (*units*) tworzącymi strukturę stosunków międzynarodowych. W rezultacie – jak tłumaczy Jack Donnelly, historyk realizmu politycznego – teorie strukturalne zajęły się opisywaniem rezultatów przyjętej *a priori* anarchii i wyjaśnianiem systemu międzynarodowego w oparciu o analogie „wojny wszystkich ze wszystkimi”, zapożyczonej od Hobbesa³⁶⁸. Powyższe rozumowanie kryje w sobie wszakże dwie słabości. Hobbes

³⁶⁴ Alexander Wendt, „Anarchy is What States Makes of It”, *International Organization*, vol. 46, no.2 (1992), s. 391-425; tenże: „Constructing International Politics”, *International Security*, vol. 20, no.1 (Summer, 1995), s. 71-81.

³⁶⁵ Zob. np. Barry Buzan, „From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School”, *International Organization*, vol. 47, no. 3 (Summer, 1993), s. 327-352.

³⁶⁶ Por. ewolucja poglądów Jacka Donnelly, poczynając od pracy Jack Donnelly, *Realism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press 2000, rdz.3 i 4.

³⁶⁷ Barry Buzan, Richard Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata...* op. cit., s. 34-39.

³⁶⁸ Jack Donnelly, „The Elements of Structures of International Systems”, *International Organization*, t. 66, nr 4 (2012), s. 616-618.

pisząc o anarchii nie miał na myśli stosunków międzynarodowych – międzypaństwowych, ani tym bardziej XX wiecznego rozumienia „systemu” stosunków międzynarodowych, ale stosunki ogólnospołeczne i wewnątrzpaństwowe³⁶⁹. Ponadto, analizując ład społeczny, wywodził istnienie anarchii z natury ludzkiej, co w myśl założeń Waltza jest rozumowaniem redukcyjnym. Nie przeszkodziło to samemu Waltzowi, jak też i innym, rozwijającym jego koncepcje, przypisywać państwom status antropomorficzny³⁷⁰.

W przeciwieństwie do potocznego rozumienia anarchii, jej ujmowanie z perspektywy systemu międzynarodowego było specyficzne dla neorealistów. Zgodnie z badaniami nad historią dyscypliny, klasycy realizmu politycznego przed 1979 rokiem bardzo rzadko posługiwali się pojęciem anarchii. Dla przykładu Hans Morgenthau w całym swym dorobku użył tego terminu jedynie czternastokrotnie, książki Carra, Kennana i Kissingera używają terminu anarchia jedynie dwukrotnie. Kaplan w swej kluczowej dla naszej analizy książce – trzykrotnie. We wczesnej europejskiej nauce o stosunkach międzynarodowych – Raymond Aron użył tego terminu ośmiokrotnie. Jeśli już pojęcie anarchii pojawiało się w pracach teoretycznych, realiści wyjaśniali je zwykle jako stan bezprawia, braku właściwych zasad prawa międzynarodowego, bądź strategię polityki siły w rodzaju *divide et impera*. W żadnym z tych sformułowań Donnelly nie odnotował rozumienia anarchii jako zasady organizującej (*ordering principle*) stosunki międzynarodowe w rozumieniu właściwym dla późniejszego neorealizmu³⁷¹.

Drugim problemem, ważnym z punktu widzenia kategorii systemu międzynarodowego i opartych na niej teorii systemowych stosunków międzynarodowych, jest wspominany waltzowski podział na anarchię i hierarchię. Zakończenie zimnej wojny zwróciło uwagę teoretyków na rozmaite porządki polityczne istniejące w historii stosunków międzynarodowych, takie jak porządki przed-państwowe, feudalne, bądź wywodzące się z innych kręgów

³⁶⁹ Martin Hollis, Steve Smith, op. cit., s. 93-95.

³⁷⁰ Colin Wight, *Agents, Structures and International Relations. Politics as Ontology*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 182.

³⁷¹ Jack Donnelly, „The Elements...”, op. cit., s. 620-621.

kulturowych. Tezy neorealistów o trwałości systemu międzynarodowego opartego o dystrybucję sił zostały poddane w wątpliwość. Przedmiotem sporu stało się twierdzenie, iż anarchia nie jest bezpośrednim zaprzeczeniem hierarchii. Jak wspomniano, anarchia oznacza brak istnienia zasady lub wyznaczającego zasady. Koncepcja struktury Waltza prezentuje zatem anarchię jako brak hierarchii, rozumianej jako brak rządu światowego (*government*). Tymczasem hierarchia występująca w polityce – podobnie jak równie wieloznaczna kategoria potęgi – posiada wiele źródeł, nie tylko rząd. Nieobecność rządu wcale nie musi oznaczać braku autorytetów, praw, zasad, zwyczajów czy powinności. Twierdzenie to popierają badania antropologiczne³⁷². Co więcej, stwierdzenie braku istnienia rządu światowego nie mówi nam niemal niczego na temat zachowań państw w systemie. Klasyczne wyjaśnienie neorealistów, iż państwa w warunkach anarchii funkcjonują w oparciu o zasadę samopomocy, jest zdaniem krytyków zbyt ogólne, by mogło sprostać analizie złożonych struktur współczesnego systemu międzynarodowego³⁷³. Odwołanie do myśli Hobbesa pozostaje wprowadzić czytelne, ale obecnie definicje muszą być precyzyjniejsze. Dlatego coraz częstszym określeniem we współczesnej analizie stosunków międzynarodowych (także historycznej) staje się bardziej uniwersalna stratyfikacja.

Rosnące znaczenie pojęcia stratyfikacji przenosi ciężar z abstrakcyjnej zasady systemu na interakcje uczestników stosunków międzynarodowych. Wynika to z faktu, że analiza strukturalna musi uwzględniać współzależność elementów struktur społecznych i politycznych (por. podrozdział dotyczący agencji i struktur). Państwa kierują się w swoim postępowaniu wieloma zasadami np. suwerennością. Uwaga ta prowadzi do stwierdzenia, iż opisywane w języku neorealistów tzw. efekty anarchii (zob. omawiana w tej rozprawie monografia Buzana, Little i Jonesa) nie wynikają bezpośrednio z samej anarchii, ale z wielu

³⁷² Antropolodzy znaleźli około 200 społeczności żyjących bez konfliktów. Żyją w idealnej anarchii i równości, stanowiąc modelowy przykład Waltzowskich *units*. Brakuje też organizacji nadrzędnej. Aby przetrwać plemiona zapewniają międzyplemienną cyrkulację dóbr zamiast ich akumulacji (wiązaną się poprzez współdzielenie dóbr - *binding through sharing*). Por. J. Donnelly, „The Elements...”, op. cit., s. 610-616.

³⁷³ Por. Barry Buzan, „From International System...” s.329-331.

norm i tożsamości uczestników stosunków międzynarodowych. Stratyfikacja w stosunkach międzynarodowych opiera się zwykle na korelacjach – słabość a siła, bogactwo a bieda, przywileje a dyskryminacja – tworzących wzorce i kanony praktyk zachowań państw w stosunkach międzynarodowych.

Co ważne, realne byty społeczne opisywane przez systemy, rzadko są konstytuowane przez zasady ogólne, tak jak przypisują im to neorealiści. Państwa posiadają bowiem liczne role międzynarodowe oraz agendy aktywne w różnych kontekstach stosunków międzynarodowych (gospodarczych, finansowych, kulturalnych etc.)³⁷⁴. Wyjątkiem jest tu oczywiście kapitalistyczny, dążący do akumulacji kapitału w obrębie centrum, system-świat Wallersteina, choć i ta analiza pomija problematykę międzynarodowych stosunków politycznych i skłania się ku refleksji historycznej, osobiwie historii gospodarki światowej. Wielu badaczy uważa, że efekty systemowe wynikają raczej z nie-ciągłych interakcji współzależnych zmiennych³⁷⁵. Oznacza to, iż wyjaśnianie poprzez skupienie się na obserwacji zmiennych niezależnych (wspomniana reifikacja kategorii systemu) nie jest w stanie tłumaczyć rozmaitych odcieni współzależności, występujących w stosunkach międzynarodowych. Prawdopodobnie dlatego teorie systemowe mają problem z wyjaśnianiem strukturalnych nieregularności czy zmian zachowania państw.

W praktyce neorealiści aksjomatycznie założyli „naturalne” trwanie systemu dwublokowego, pomijawszy uwarunkowania społeczno-ekonomiczne przenikające politykę dwóch supermocarstw. Dla krytyków neorealizmu stało się jasne, iż to, co miało uchronić neorealizm przed problemami redukcyjności – a więc przeniesienie zasad analizy stosunków międzynarodowych na abstrakcyjny poziom systemowy – paradoksalnie stało się źródłem redukcjonizmu i uczyniło teorię neorealizmu jednostronną.

Paradoks pracy Waltza polegał na tym, iż opracował model systemu międzynarodowego strukturalnie (głównie poprzez wspomniany rozkład

³⁷⁴ Por. W polskiej literaturze przedmiotu studia przypadków Justyna Zając, *Role Unii Europejskiej w regionie Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010; Stanisław Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006.

³⁷⁵ Jack Donnelly, „The Elements...”, op. cit., s. 629.

potencjału, *distribution of capabilities*) kreującego zachowania państw, a jednocześnie tworzonego przez aktywnie działające państwa – głównie mocarstwa. Słabością tego równania jest brak dokładnie zdefiniowanych relacji pomiędzy systemem a jego uczestnikami, na co zwracali uwagę Buzan, Jones i Little tworząc pomiędzy poziomami analizy systemu i państwa dodatkowy poziom interakcji. Jeśli bowiem struktura staje się wypadkową potencjałów państw, to oparty na niej system staje się statyczny lub – jak uważa Alexander Wendt – wręcz deterministyczny³⁷⁶. Struktura nie „stwarza” państw, skoro sama jest wykoncypowana z uprzednio istniejących już właściwości tych państw. Używając przenieśni można powiedzieć, że istnienie pionków do gry w szachy nie zakłada istnienia gotowej dla nich szachownicy. Waltz założył istnienie tej szachownicy. Pojęcie anarchii jako reguły gry w świecie zarządzanym przez *de facto* hierarchicznie mocarstwa stało się nieczytelne.

Próby zastąpienia anarchii pojęciem możliwie lepiej wyjaśniającym złożone relacje polityczne pomiędzy uczestnikami stosunków międzynarodowych trwały kilkanaście lat. Głównym obciążeniem dla kategorii anarchii stało się jej praktykowanie przez neorealistów. Wiodącym bowiem zarzutem pod ich adresem stały się uwagi konstruktywistów, iż realizm stał się „doktryną”, czyli sposobem politycznego myślenia i opisywania *Realpolitik*, zamiast kompetentnym sposobem wyjaśniania stosunków międzynarodowych³⁷⁷.

Droga do rekonstrukcji zasad systemu międzynarodowego musiała wieść przez redefinicję znaczenia samej kategorii systemu. Nowa perspektywa analityczna musiała odpowiadać wielości problemów badawczych, ukazanych przez krytyków realizmu strukturalnego. Opisywane przez Chrisa Browna pozimnowojenne ujęcia dyscypliny nauki o stosunkach międzynarodowych zyskały wpływ na jej przedmiot badań. Aby określić zasady rządzące stosunkami międzynarodowymi postanowiono zdefiniować na nowo cechy systemu międzynarodowego. Jack Donnelly postanowił wziąć pod uwagę krytykę

³⁷⁶ Alexander Wendt, „Anarchy is...”, op. cit., s. 341-348.

³⁷⁷ Alexander Wendt, „Constructing International Politics...”, op. cit., s. 75-76. por. też Ryszard Skarżyński, *Anarchia i policentryzm. Elementy teorii stosunków międzynarodowych*, Wyższa Szkoła Handlowa w Białymstoku, Białystok 2006, s. 8-13.

konstruktywistów, status oraz tożsamość międzynarodowa uczestników stosunków międzynarodowych stały się nowymi wyznacznikami pozycji państw w systemie międzynarodowym. Nie zrezygnowano przy tym z analizy potencjału państw, rozwój badań nad bezpieczeństwem (*security studies*) wskazał nowe perspektywy tego tradycyjnego dla nauki o stosunkach międzynarodowych programu badawczego (niekiedy uważanych za osobną subdyscyplinę)³⁷⁸.

Nowe podejście wskazuje priorytetowo raczej na analizę praktyk państw, tworzących dynamikę sieci instytucji, aniżeli na statyczną analizę ich potencjału. Kategoria systemu odwołuje się więc do sieciowania i współzależności zjawisk międzynarodowych, nie redukując rzeczywistości międzynarodowej do rozmieszczonych na niej elementów. Klasyczne podejścia systemowe były mapą interakcji kluczowych uczestników stosunków międzynarodowych. Po zakwestionowaniu uniwersalizmu pojęcia anarchii kategoria systemu międzynarodowego pozostała mapą, ale zgodnie z duchem rozwoju technologicznego, stała się mapą „interaktywną”. Celem analizy systemowej stało się wyjaśnianie raczej, niż opis.

Tabela 35. Cechy systemu międzynarodowego w ujęciu Jacka Donnelly’ego

Cecha systemu	Definicja
Stratyfikacja	Skategoryzowane i uporządkowane rozmieszczenie pozycji w systemie międzynarodowym
Zróżnicowanie funkcjonalne	Definicja i alokacja funkcji w systemie międzynarodowym
Zróżnicowanie uczestników SM (<i>units</i>)	Tworzenie się aktorów społecznych i proces rozmieszczania ich w systemie międzynarodowym
Normy i instytucje	Zasady, role, praktyki regulujące relacje i rekonstruujące uczestników stosunków międzynarodowych
Położenie (<i>geotechnics</i>)	Materialny wymiar pozycji i relacji społecznych, wyrażony w języku geografii i technologii
Spolaryzowanie (<i>polarity</i>)	Ilość mocarstw w systemie

Źródło: opracowanie własne na podstawie Jack Donnelly, „The Elements of Structures of International Systems”, *International Organization*, t.66, nr 4 (2012), s.619.

³⁷⁸ W 2011 roku w Polsce wyodrębniono nową dyscyplinę naukową – nauki o bezpieczeństwie, Zob. Ryszard Zięba, „O tożsamości nauk o bezpieczeństwie”, *Zeszyty Naukowe AON*, 2012, nr. 1, s. 7-22.

Stratyfikacja jako zbiór zasad różnicujących pozycje i interakcje uczestników stosunków międzynarodowych jest kategorią szerszą niż anarchia. Ujęcie stratyfikacyjne pozwala różnicować wymiary analizy stosunków międzynarodowych. Działania uczestników stosunków międzynarodowych przedstawiane są w kategoriach nie tylko zachowań, ale też konstytuujących je praktyk, ról i czynników regionalnych. Jest to potencjalna szansa na pogłębienie badań oraz otwiera perspektywę zaniedbywanej w czasie zimnej wojny analizy porównawczej historycznych systemów międzynarodowych.

Stratyfikacja pozwala na rozbudowane badania relacji wielu podmiotów pod kątem rozmaitych zasad, co czyni kategorię systemu dużo bardziej funkcjonalną. Dużo szerszy wkład w rozwój nauki o stosunkach międzynarodowych mogą obecnie wnieść teorie opracowane na gruncie badań procesów integracji europejskiej³⁷⁹. Tworzenie przez państwa i/lub innych uczestników stosunków międzynarodowych struktur (instytucji, organizacji, reżimów, reguł) polityczno-ekonomicznych o charakterze międzynarodowym i ponadnarodowym stanowi bowiem jeden z fundamentalnych trendów współczesnego świata. Jest to również jedno z wyzwań dla europejskich szkół nauki o stosunkach międzynarodowych, o trendach rozwoju których przekonująco pisał Jorg Friedrichs³⁸⁰.

³⁷⁹ Zob. Antje Wiener, Thomas Diez, *European Integration Theory*, Oxford: Oxford University Press 2009, David Boucher, w Polsce m. in. Jacek Czaputowicz, *Teorie stosunków...* op. cit., rozdz. 9; Paweł J. Borkowski, *Polityczne teorie integracji międzynarodowej*, Wyd. Difin, Warszawa 2007.

³⁸⁰ Jorg Friedrichs, *European Approaches to International Relations Theory*, Routledge: London and New York 2004, Knud Erik Jørgensen and Tonny Brems Knudsen, *International Relations in Europe: Traditions, Perspectives and Destinations*, Routledge: London and New York 2008.

Tabela 36. Ewolucja historycznych systemów międzynarodowych - ujęcie stratyfikacyjne

Wymiar / Epoka	Średniowiecze (ok.1250 roku)	Nowożytność (ok.1650)	Przed I wojną światową (ok.1900)	Po II wojnie światowej (ok.1975)
Stratyfikacja	Heterarchia	Hierarchia (mocarstwa, nierówna suwerenność)	Hierarchia (mocarstwa, nierówna suwerenność)	Hierarchia (istnieją mocarstwa), brak rang (poszanowanie suwerenności)
Zróżnicowania funkcjonalne	Trzy porządki: duchowy, rycerski, pracujący	Konsolidacja państwa, długodystansowy handel	Mocarstwa, rynki, imperia	Supermocarstwa, rynki, reżimy międzynarodowe
Dominujący typ uczestnika systemu	Brak	Państwa dynastyczne	Imperia narodowe i dynastyczne	Państwa narodowe
Struktura systemu				
Kryteria uczestnictwa w systemie	Tradycja, religia, potencjał	Proto-suwerenność, tradycja, potencjał	Suwerenność, potencjał, poziom cywilizacyjny	Determinacja, integralność terytorialna
Wartości kulturowe	Chrześcijaństwo, hierarchia	Hierarchia	Rozum, przemysł	Równość, demokracja, rozwój
Regulacja przemocy	Monopol warstwy szlacheckiej, wojna sprawiedliwa	Wojska najemne, prawo naturalne, Realpolitik	Monopol państwa na przemoc, prawo do wojny	Monopol państwa na przemoc, zakaz agresji, tylko samoobrona
Zasady i powinności	Zwyczaje, religia, prawo naturalne	Prawo naturalne, traktaty pokojowe	Zwyczajowe prawo międzynarodowe, traktaty pokojowe	Kontraktualne i wielostronne prawo międzynarodowe
Położenie				
Główne technologie	Rolnictwo, wojsko konne	Rolnictwo, handel dalekobieżny, proch strzelniczy	Przemysł, silnik parowy	Okres postindustrialny, broń atomowa
Skala	Lokalna	Lokalna, państwowa	Państwowa, międzynarodowa	Państwowa, międzynarodowa, transnarodowa
Zdolność interakcji	Bardzo niska	Niska	Średnia	Wysoka

Źródło: opracowanie na podstawie Jack Donnelly, "The Elements of Structures of International Systems", *International Organization*, t.66, nr 4 (2012), s. 634.

Badania nad historycznymi systemami stosunków międzynarodowych omawiano w tej rozprawie (zob. rozdział 4) jako próbę wskazania prawidłowości rozwoju instytucji politycznych o skali ponadpaństwowej. Należy stwierdzić, iż ujęcie stratyfikacyjne pozwala zarówno na analizę metodologiczną rozmaitych relacji międzynarodowych, jak i na analityczne rekonstruowanie obiektów badań – a więc ujęcie ontologiczne. Punktem wyjścia dla możliwości dwojakiego rozumienia kategorii systemu jest epistemologia zastosowana przez badacza. Badane społeczeństwa, państwa i instytucje polityczno-ekonomiczne tworzą więc zespoły relacji opisywane i wyjaśniane w ramach analitycznego projektu (rozumienie metodologiczne) lub stanowią realne konstrukty istniejące w czasoprzestrzeni (rozumienie ontologiczne). Możliwość wystąpienia tej wieloznaczności pojawiła się w wyniku inspirowanego konstruktywizmem rozwoju idealizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych i uznania faktu, iż idee, percepcje definiowane jako czynnik ideacyjny – są faktami społecznymi tak samo, jak zjawiska materialne.

Zwrócenie uwagi na stratyfikację w stosunkach międzynarodowych pozwala na porównania różnych wizji ładu międzynarodowego, czyli postrzegania stanu systemu stosunków międzynarodowych przez jego uczestników. Przeprowadzone przez Wendta badania tzw. kultur anarchii otworzyły perspektywy rekonceptualizacji tych wizji. Interesujące studia w tym zakresie przedstawił Erik Ringmar, dokonawszy porównania regionalnych systemów stosunków międzynarodowych powstałych w XVII wieku w Europie, Azji Wschodniej i Japonii³⁸¹.

³⁸¹ Erik Ringmar, "Performing International Systems: Two East-Asian Alternatives to the Westphalian Order", *International Organization*, Vol.66, No.1, (2012), s. 1-16.

Tabela 37. Trzy systemy stosunków międzynarodowych powstałe w XVII wieku.

- **Dynastia Qing** – era *prosperity* nowożytnych Chin, wykształcił się tu przez stulecia układ relacji pomiędzy 123 podmiotami różnego typu, opierający się na scentralizowanym systemie trybutarnym, jednolitej wizji świata oraz hierarchii scalającej dążenia jednostek politycznych do środka/centrum systemu (który stanowił dwór cesarski w Chinach)
- **Tokugawa** – okres zjednoczenia Japonii po wojnach domowych, wytworzył instytucję pokoju w oparciu o ok. 250 względnie samodzielnych jednostek politycznych, tworzących system, powiązany luźno zwyczajami wojskowymi i małżeńskimi; władający Japonią szogun rządził bezpośrednio tylko swoim terytorium, ale w celu sprawowania kontroli nad pozostałymi regionami posiadał zakładników od każdego z pozostałych władców; zakładnicy stanowili niekiedy nawet 30% ludności stołecznego miasta Edo
- **Westfalia** – europejski, stabilizujący układ międzypaństwowy oparty na anarchii, suwerenności i interesach międzynarodowych poszczególnych państw, nie posiadał władzy zwierzchniej ani potęgi dominującej, toteż rozwinął instytucje dyplomacji i mechanizm równowagi sił w stosunkach między państwami

Źródło: Erik Ringmar, "Performing International Systems: Two East-Asian Alternatives to the Westphalian Order", *International Organization*, Vol.66, No.1, (2012), s. 1-16.

Praca Ringmara wskazuje na fakt, że historyczna analiza stosunków międzynarodowych pozwala na ukazanie anarchii jako specyficznie europejskiej, ale przede wszystkim jednej z wielu zasad stratyfikacji występujących w systemie międzynarodowym. Wszystkie trzy powyższe systemy istniały przez stulecia, były reprodukowane przez kolejne pokolenia w trzech odseparowanych częściach globu. Każdy system wytwarzał inne zasoby, symbole i fakty społeczne. Istnienie systemu westfalskiego opierało się na instytucji suwerenności, sojuszy równoważących i dyplomacji, podczas gdy w Chinach zadomowiła się instytucja hołdu, właściwa tamtejszym instytucjom politycznym. Ekspansja militarna i dominacja polityczno-gospodarcza państw Zachodu doprowadziła do popularyzacji wizji systemu międzynarodowego rozumianego w sposób ładu westfalskiego. Chiny i Japonia na przełomie XIX i XX wieku zmuszone zostały do przyjęcia zachodnich „reguł gry”.

Obecnie słabnący świat zachodni staje przed perspektywą relatywnej utraty potencjału. Również i zasady stosunków międzynarodowych wytworzone na

gruncie euro-amerykańskim stały się przedmiotem krytyki³⁸². Tworzone są nowe instytucje polityczne, będące syntezą regionalnych tradycji myślenia o stosunkach międzynarodowych i nowych wyzwań³⁸³. Można ostrożnie założyć, że w przyszłości perspektywa badania zróżnicowanych zasad reprodukujących wzorce stratyfikacji stosunków międzynarodowych stanie się jednym z kluczowych przedsięwzięć intelektualnych tej dyscypliny.

3. Spór agencji-struktury w stosunkach międzynarodowych

Problem relacji wzajemnych agencji (lub: agentów) i struktur, podobnie jak kwestia anarchii, również doczekał się osobnej monografii w literaturze przedmiotu. Kompleksowym ujęciem tego zagadnienia jest praca Colina Wighta³⁸⁴. W niniejszym podrozdziale zostanie zwrócona uwaga na implikacje sporu agencja-struktura dla ewolucji kategorii systemu międzynarodowego.

W naukach społecznych zawsze istniały kontrowersje odnośnie problemu sprawczości. Spór o znaczenie relacji uczestników zjawisk społecznych i zewnętrznych uwarunkowań został postawiony jeszcze w XIX wieku, gdy Karol Marks oznajmił, że ludzie są zmuszeni żyć i działać w warunkach, których nie wybierają³⁸⁵. Było to również wezwanie do określenia celu badań społecznych. Czy powinno się badać uwarunkowania istnienia społeczeństw czy zachowania ludzi? Innymi słowy, czy społeczeństwo jest tworzone przez ludzi, czy przez okoliczności, w jakich ludzie są socjalizowani? Colin Wight przyjął, iż takie postawienie problemu stało się zaczynem dwóch ogólnych orientacji metodologicznych: metodologicznego indywidualizmu oraz metodologicznego strukturalizmu. Reprezentantami tych orientacji są największe autorytety nauk

³⁸² Marcin Florian Gawrycki, Andrzej Szeptycki, *Podporządkowanie – niedorozwój – wyobcowanie. Postkolonializm a stosunki międzynarodowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 62-84. Por. Amitav Acharya, Barry Buzan, *Non-Western International Relations Theory: Perspectives On and Beyond Asia*, Routledge: London and New York 2009.

³⁸³ Studia regionalne są obecnie subdyscypliną bardzo szeroką, każdy kontynent posiada pokaźną bibliografię pozycji z zakresu stosunków międzynarodowych.

³⁸⁴ Colin Wight, *Agents, Structures and International Relations. Politics as Ontology*, Cambridge: Cambridge University Press 2006.

³⁸⁵ Ibidem, s. 62.

społecznych – Max Weber dla metodologicznego indywidualizmu oraz Emile Durkheim dla metodologicznego strukturalizmu³⁸⁶. Spór dotyczył przedmiotu badania nauk społecznych. Weber uważał, iż nauki społeczne są w stanie wyjaśnić więcej kierując się celem wyjaśniania zachowań ludzi – także jednostek. Społeczeństwo jest bowiem wytworem kultury i świadomości, toteż nie powinno być badane na sposób nauk przyrodniczych. Durkheim na tej samej podstawie dochodził do innego stanowiska. Badanie zachowań ludzi polecał pozostawić psychologom i biologom, podczas gdy za przedmiot badań socjologów upatrywał analizę faktów społecznych, a więc zasad strukturyzujących zachowania jednostek i grup społecznych³⁸⁷. Należy zaznaczyć, iż w obu przypadkach myśliciele ci nie rozpatrywali tej kwestii jako problemu ontologicznego. Weber uznawał istnienie zasad zachowań społecznych, Durkheim nie uważał indywidualizmu za determinizm. Obaj uznawali argumenty drugiej strony.

Próbie powiązania obu stanowisk podjął w latach 80. XX wieku brytyjski socjolog Anthony Giddens, wskazując na gruncie własnej teorii strukturacji, iż zarówno struktury społeczne, jak i ich uczestnicy (agenci, agencje) konstytuują siebie nawzajem³⁸⁸. Stopniowo ustalenia Giddensa ulegały popularyzacji. Na gruncie nauki o stosunkach międzynarodowych kwestia została podjęta przez konstruktywistę Alexandra Wendta na przełomie lat 80 i 90. XX wieku i od razu stała się jedną z kluczowych inicjatyw teoretycznych końca wieku³⁸⁹. Badacze stosunków międzynarodowych – zwykle o orientacji państwo-centricznej (badania nad globalizacją nie znajdowały się wówczas w głównym nurcie SM) musieli odpowiedzieć na pytanie o rolę państw w relacji do innych struktur oraz zasad systemowych, wpływających na ich istnienie i działania. Pojawienie się tej kwestii zastało teoretyków stosunków międzynarodowych w sytuacji zakończenia zimnej wojny i w okresie dyskusji nad metodami wyjaśniania zmian systemu międzynarodowego. W ten sposób zagadnienie istnienia agencji i struktur

³⁸⁶ Ibid. s. 164.

³⁸⁷ Colin Wight, op. cit., s. 66.

³⁸⁸ Zarys teorii strukturacji na gruncie socjologii przedstawił Giddens w latach 80. XX wieku, Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Berkeley: University of California Press 1984.

³⁸⁹ Alexander Wendt, The Agent-Structure Problem in International Relations Theory, *International Organization*, Vol. 41, No. 3 (Summer, 1987), s. 335-370.

w stosunkach międzynarodowych zostało powiązane z kategorią systemu międzynarodowego. Zwolennicy państwo-centryzmu uważali, że to państwa stanowią o ewolucji stosunków międzynarodowych, podczas gdy krytycy tego ujęcia wykazywali, że wyjaśnianie zachowań państw jest nadal bardziej efektywne dzięki spojrzeniu systemowemu.

Stopniowo, wraz z popularyzacją konstruktywizmu społecznego na gruncie nauki o stosunkach międzynarodowych podjęto próbę uporządkowania zaistniałych dylematów³⁹⁰. Jako, że problem istnienia struktur niematerialnych (a do takich należą fakty społeczne) nie interesował badaczy o orientacji pozytywistycznej, rozwiązania proponowano na gruncie bardziej tolerancyjnego względem zjawisk nieobserwowalnych bezpośrednio realizmu naukowego.

Znaczenie realizmu naukowego i krytycznego i jego wpływ na rozwój teorii stosunków międzynarodowych zasługuje na odrębne opracowanie w literaturze przedmiotu. Należy jednak zwrócić uwagę na podstawowe zasady patrzenia na społeczeństwo obowiązujące w realizmie naukowym. Zdaniem najbardziej wpływowego przedstawiciela tego nurtu, filozofa Roya Bhaskara, społeczeństwo jest konstytuowane przez kilka stale współzależnych zespołów zjawisk: czynnika materialnego, intersubiektywnych zachowań, relacji społecznych oraz jednostkowej subiektywności poszczególnych agentów/podmiotów³⁹¹.

Do tez Bhaskara należy się pewien komentarz. Różnica pomiędzy socjologicznym badaniem społeczeństwa a materią badaną w ramach stosunków międzynarodowych polega na tym, iż nauka o stosunkach międzynarodowych analizuje nie tyle agentów (*agent*), co agencje (*agency*) – byty zbiorowe (organizacje, instytucje, narody, społeczeństwa, państwa), wyrażające złożone idee oraz oparte o nieostre konteksty strukturalne³⁹². Za przykłady mogą posłużyć

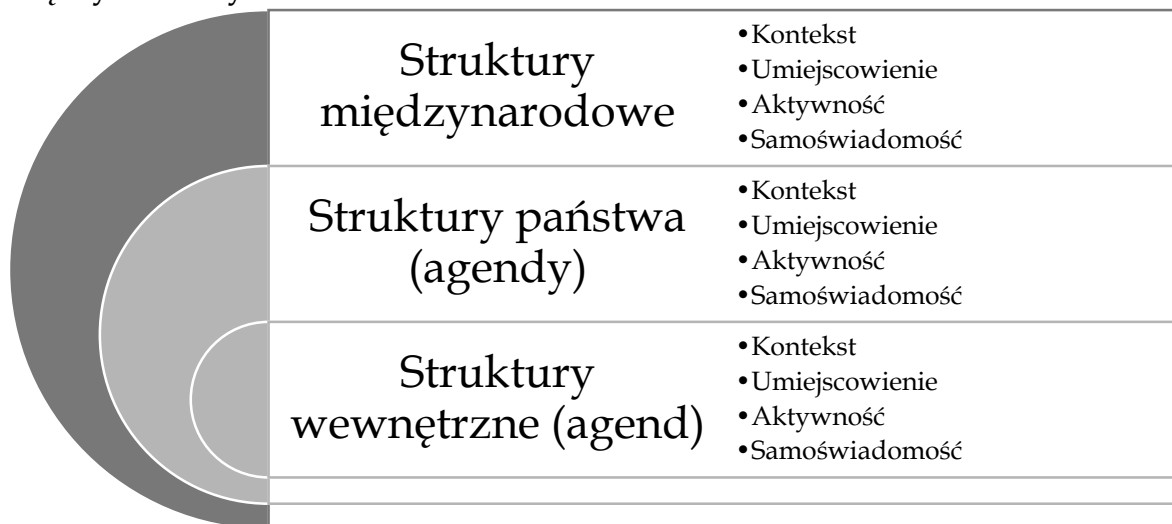
³⁹⁰ Por. Emmanuel Adler, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics." *European Journal of International Relations*, vol. 3, no. 3 (1997), s.319-363; Jeffrey Checkel, "The Constructivist Turn in International Relations Theory." *World Politics* vol. 50, no. 2 (1998), s. 324-48.

³⁹¹ Colin Wight, *Agents, Structures and International Relations. Politics as Ontology*, Cambridge: Cambridge University Press 2006, s. 174.

³⁹² Por. Martin Hollis, Steve Smith, *Explaining and Understanding...* op. cit., s.196-200.

wachlarze rozmaitych postaw politycznych, niepowtarzalne tradycje polityczne, warunki geograficzne czy historie relacji państw z ich sąsiadami.

Rycina 9. Strukturyzacja zewnętrzna i wewnętrzna agencji w stosunkach międzynarodowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Colin Wight, *Agents, Structures and International Relations. Politics as Ontology*, Cambridge: Cambridge University Press 2006, s. 107-112.

Nie ulega wątpliwości, że pojęcie agencji wydaje się zatem szerszym od tradycyjnie przyjętego w dyscyplinie pojęcia aktora (w tym także neorealistycznego *unit*)³⁹³. Dzieje się tak ponieważ w ramach fundamentalnego dla dyscypliny nauki o stosunkach międzynarodowych podziału na poziomy analizy, wskazuje na ich komplementarność i wzajemne ustrukturyzowanie. Stwierdzenie takie jest możliwe, gdyż ontologiczne rozróżnienie agencji i struktur jest pierwotne względem innej dychotomii, czyli analizy mikro i analizy makro, będącej z kolei inspiracją dla epistemologicznego rozróżnienia poziomów analizy. Tym samym zależność metod poznania od przedmiotu poznania zostaje zachowana. Jak wskazuje Wight, konstruktywiści do horyzontalnego rozumienia kwestii agencji i struktur (z powodu równego ich statusu ontologicznego) dodali rozumienie wertykalne – zakładając w miejsce poziomów analizy istnienie szerszej rozumianych i bardziej otwartych na rekonstrukcję - poziomów wyjaśniania³⁹⁴.

³⁹³ Colin Wight, *Agents, structures...* s. 189.

³⁹⁴ Ibidem, s. 105-106.

Na powyższej podstawie Alexander Wendt wskazał uchybienia dotychczasowych teorii systemowych stosunków międzynarodowych. Zarówno bowiem wcześniejsze teorie neorealizmu, jak i teoria systemów-światów dopuściły się reifikacji jednego z elementów duetu agent-struktura, czyli struktury. Efektem tego podejścia było zredukowanie agencji (uczestników stosunków międzynarodowych) do roli „produktów” socjalizacji systemowej w neorealizmie i roli efektu oddziaływania zasad systemowych kapitalizmu w teorii systemów-światów. Nierównowaga struktur i agencji na niekorzyść tych drugich doprowadziła u epigonów Waltza i Wallersteina do niezależnego i prymarnego względem państw statusu ontologicznego systemu międzynarodowego³⁹⁵. Konstrukcja analityczna stała się bytem niezależnym, system ewoluował w przedmiot badań analizy niezależny od państw. Było to twierdzenie paradoksalne, ponieważ w neorealizmie to właśnie państwa tworzą system. System neorealistyczny stał się determinantą zachowań, sztywną i niepodatną na zmiany.

Ofiarą tego rozumowania stała się „ontologiczna prymitywizacja państwa” (określenie Wendta), którego status przypomina raczej kulę bilardową, aniżeli aktywnego uczestnika stosunków międzynarodowych³⁹⁶. Tymczasem pojęcie struktur tworzących system nie musi być deterministyczne. Jak wykazał Douglas Porpora, w naukach społecznych mamy do czynienia ze strukturami interpretowanymi jako: stabilne wzorce zachowań; regularności występowania faktów społecznych; zasady i zasoby strukturyzujące zachowania czy zespoły relacji międzyludzkich w ramach określonych hierarchii społecznych³⁹⁷.

W efekcie niedookreślonego prymatu struktury nad agencją oraz w wyniku pomijania zjawisk o źródłach innych niż systemowe, konstruktywiści mogli łatwo wytknąć neorealistom, że ewolucja systemu międzynarodowego może i wygląda zbieżnie do założeń neorealistów, ale proces ten przebiega z innych powodów, niż

³⁹⁵ Por. William Wohlforth, „Realism and The End of Cold War”, *International Security*, vol. 19, no.3 (1994/1995), s. 91-129; Stefano Guzzini, „The Enduring Dilemmas of Realism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, vol. 10, no.4 (2004), s. 533-568.

³⁹⁶ Alexander Wendt, „The Agent Structure Problem...” s. 340.

³⁹⁷ Douglas Porpora, *The Concept of Social Structure*. London: Greenwood Press 1987; za: Colin Wight, op. cit., s.127.

tłumaczą neorealiści. W znanym przykładzie Kosłowski i Kratochwil wskazali, że upadek systemu dwublokowego wynikał w dużej mierze nie z powodu działań struktur systemu międzynarodowego czy nawet innych państw, ale z powodu przemian struktur wewnętrznych w bloku zdominowanym przez ZSRR, takich jak zapaść gospodarcza, korupcja, nowe ruchy społeczne, zmiany ideowe czy nowe procesy decyzyjne na Kremlu³⁹⁸.

Zdaniem Wendta, propozycją która może rozwiązać powyżej podniesione problemy agencji i struktur, jest przyznanie zarówno agencjom, jak i strukturom równego statusu ontologicznego. Konstruktywiści byli w stanie dokonać modyfikacji w założeniach neorealizmu także dzięki przejściu ich perspektywy systemowej i przeformułowaniu jej w duchu własnych założeń epistemologicznych. Większość konstruktywistów zaakceptowała strukturalne rozumienie stosunków międzynarodowych, występujące w neorealizmie³⁹⁹. W przeciwieństwie jednak do neorealistów postanowili uwzględnić struktury niematerialne (tzw. ideacyjne). Ich ujęcie systemu składa się nie tylko z rozkładu potencjału państw, ale też z relacji społecznych, tworzonych w wyniku praktyk zachowań (*practices*). Relacje społeczne dokonują się dzięki wspólnej wiedzy (*shared knowledge*) o zmiennych regułach rządzących światem społecznym. Na jej podstawie aktorzy dokonują reprodukcji określonych zasad, porządków i zachowań w stosunkach międzynarodowych. Przykładem struktury wiedzy, wpływającej na zachowania agencji, było zdaniem Wendta zjawisko zimnej wojny⁴⁰⁰. Istnienie zimnej wojny trudno sprowadzić do neorealistycznych struktur potencjałów materialnych (np. militarnych), jednak zimna wojna była uznawanym przez wszystkich faktem społecznym, konfigurującym praktyki działań na skalę globalną. Do neorealistycznej konstatacji, iż państwa są socjalizowane przez system, Wendt dodał drugi element – system jest równocześnie rekonstruowany przez państwa. Z punktu widzenia metodologii dobra ilustracją tej wzajemnej zależności jest matryca Martina Hollisa i Steve Smitha, opublikowana w jednym

³⁹⁸ Zob. Robert Kosłowski, Friedrich Kratochwil, "Understanding..." op. cit.

³⁹⁹ Chodzi o tzw. konstruktywistów konwencjonalnych, zob. Ted Hopf, „The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, *International Security*, vol. 23, no.1 (1998), s. 181-185.

⁴⁰⁰ Alexander Wendt, „Constructing...”, s. 73-74.

z najważniejszych pozimnowojennych tomów z zakresu metodologii badań stosunków międzynarodowych⁴⁰¹.

Tabela 38. Matryca relacji agent-struktura według Martina Hollisa i Steve Smitha

	Wyjaśnianie	Rozumienie
Holizm	Struktury zewnętrzne	Zbiorowe zasady / Fakty społ.
Indywidualizm	Racjonalne wybory	Uzasadnienie wyborów

Źródło: Martin Hollis, Steve Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford: Clarendon Press 1991, s. 84-88.

Pomimo, że autorzy nie opowiadają się wyraźnie za jednym z podejść to matryca Hollisa i Smitha wskazuje na fakt współzależności podejść strukturalistycznych (holistycznych) i indywidualistycznych. Zauważalna jest zatem możliwość współistnienia obu podejść oraz wzajemnego uzupełniania wyjaśnień. Autorzy uwzględniają również ewolucję myślenia o metodologii badań, proponując skupienie uwagi na integracji poziomów wyjaśniania.

Ujęcie konstruktywistyczne niosło za sobą kilka nowości w teorii stosunków międzynarodowych. Zauważalnym zwrotem w analizie teoretycznej stało się przejście z materializmu do idealizmu. Materialiści, zakorzenieni w rewolucji modernistycznej z połowy XX wieku, wskazywali, że idee są jedynie dodatkiem, nadbudową, tudzież wyjaśnieniem *ex post* do istniejącego potencjału materialnego. Idealiści przeciwnie, uważali, że idee konstytuują uczestników stosunków międzynarodowych tak samo, jak zasoby materialne⁴⁰². Dla uzasadnienia swoich twierdzeń konstruktywiści często wskazują kilka przykładów np. potęgą USA znaczy co innego dla Kuby, a co innego dla Kanady. Podobnie jak kilka rakiet nuklearnych znajdujących się w posiadaniu Korei Północnej jest postrzegane jako większe zagrożenie dla Zachodu, niż kilkaset

⁴⁰¹ Martin Hollis, Steve Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford: Clarendon Press 1991, s. 84-88.

⁴⁰² Alexander Wendt, *Spółeczna teoria stosunków międzynarodowych...* s. 36-45.

rakiet znajdujących się w posiadaniu np. Wielkiej Brytanii. Analiza faktów zostaje uzupełniona przez analizę myślenia o faktach⁴⁰³.

Uwzględnienie czynnika ideacyjnego pozwoliło na zmianę podejścia do kategorii systemu międzynarodowego. System przestał „obiektywnie” determinować zachowania agentów swoimi strukturami, stał się raczej źródłem ich dynamicznej rekonstrukcji. Agenci są bowiem otoczeni nie tyle przez determinanty, ale przez fakty społeczne. System nie jest zdominowany ani przez myślenie strukturalistyczne, cechujące się tendencją do statyczności i zamknięcia w tyglu swoich ustaleń, ani nie jest wyłącznie zdeterminowany przez działania agencji, mających tendencję do otwarcia na wszelkie – także ryzykowne – prądy intelektualne. System międzynarodowy został – jako kategoria rozumiana w sposób metodologiczny – ponownie mapą zasad stosunków międzynarodowych. Mapą dużo bardziej szczegółową niż dotąd.

4. Alternatywa pragmatyzmu w badaniach stosunków międzynarodowych

Jednym z najważniejszych wyzwań dla nauki o stosunkach międzynarodowych początku XXI wieku jest spór o model uprawiania tej nauki oraz metod wytwarzania jej wiedzy. Po zakwestionowaniu tradycyjnych, neorealistycznych pojęć anarchii i struktury oraz ich ról w opisywaniu systemu międzynarodowego, pojawiły się idee przeformułowania modelu uprawiania nauki o stosunkach międzynarodowych w duchu postpozytywizmu. Warto wspomnieć, że pierwsze prace tzw. postpozytywistów pojawiły się pod koniec lat 80. XX wieku⁴⁰⁴. Brak zwartego programu i metod badań sprawiały, że pozostawały w cieniu badaczy pozytywizmu⁴⁰⁵. Dopiero pod koniec pierwszej

⁴⁰³ Barbara Krauz-Mozer, Piotr Borowiec, Paweł Ścigaj, *Kim jesteś, politologu? Historia i stan dyscypliny w Polsce, tom 2.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 252-269. Autorzy wskazują na konieczność zaprojektowania zintegrowanej ekspertyzy politycznej jako nowej propozycji rozwoju badań nauk politycznych.

⁴⁰⁴ James Der Derian, Michael J. Shapiro (red.), *International - Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*. Lexington: Lexington Books 1989.

⁴⁰⁵ John A. Vasquez, „The Post-Positivist Debate: Reconstructing Scientific Enquiry and International Relations Theory After Enlightenment’s Fall”, w: Ken Booth, Steve Smith, *International Relations Theory Today*, Cambridge: Polity Press 1995; Por. rozdział 4 „Openings” w publikacji pod

dekady XXI wieku zostały sformułowane konkurencyjne dla pozytywizmu ujęcia pragmatyzmu.

Pragmatyzm w filozofii nauk społecznych zakorzenił się na początku XX wieku dzięki aktywności popularnego amerykańskiego filozofa Johna Deweya oraz starszych o pokolenie Williama Jamesa i Charlesa Peirce'a. Idee pragmatyzmu rozpowszechniły się przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych, gdzie cieszyły się dużą popularnością do połowy XX wieku – do czasu popularyzacji filozofii analitycznej⁴⁰⁶. W drugiej połowie XX wieku pragmatyzm odżył dzięki pracom filozofa Richarda Rorty'ego⁴⁰⁷.

Pragmatyzm w języku potocznym kojarzony jest przede wszystkim z postawą „pragmatyczną”, czyli działaniem pozbawionym głębokich zasad *a priori*, za to wykorzystującym korzystne otoczenie i konteksty. W ocenie polityki zagranicznej „pragmatykiem” jest polityk, który prezentuje się jako rzeczowy i kompetentny zarządca, osoba aideologiczna, wykorzystująca okazje dla polepszenia sytuacji.

W ujęciu nauk społecznych pragmatyzm charakteryzuje się swoistym „metodologicznym oportunizmem”. Pragmatyzm oznacza więc próbę zajęcia postawy użyteczności. Pragmatysta jako badacz stara się dokonać adekwatnego w stosunku do badanego problemu wyboru teorii i narzędzi badań społecznych, nie zwracając głębszej uwagi na dysputy w zakresie ontologii. Podstawową różnicą pomiędzy pragmatystą a innymi badaczami jest odrzucenie platońskiego dualizmu teorii i praktyki oraz zainteresowanie procesem tworzenia wiedzy w praktyce badawczej⁴⁰⁸. Efektem postawy pragmatyków jest odrzucenie korespondencyjnej teorii prawdy⁴⁰⁹. W przeciwieństwie do pozytywistów

red. Steve Smith, Ken Booth, Marysia Zalewski, *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press 1996.

⁴⁰⁶ Harry Bauer, Elisabetta Brighi, „Introducing Pragmatism to International Relations”, w: H. Bauer, E. Brighi (red.), *Pragmatism in International Relations*, New York: Routledge 2011, s. 1-6.

⁴⁰⁷ Zob. Richard Rorty, *Przygodność, ironia, solidarność*, tłum. W.J. Popowski, Wydawnictwo W.A.B, Warszawa 2009.

⁴⁰⁸ Zob. Patrick Baert, „A neopragmatist agenda for social research”, w: H. Bauer, E. Brighi (red.), *Pragmatism...* s. 47-51.

⁴⁰⁹ Jorg Friedrichs, Friedrich Kratochwil, „On Acting and Knowing: How Pragmatism Can Advance International Relations Research and Methodology”, *International Organization*, nr.63, fall 2009, s. 703-710.

pragmatyści odrzucają fundacjonalizm – pogląd, iż możliwa jest uniwersalna wiedza oraz obiektywne podstawy do formułowania uniwersalnych kryteriów etycznych, estetycznych czy epistemologicznych. Jest to postawa epistemologicznego instrumentalizmu, korespondującego z konstruktywizmem i postmodernizmem.

Pragmatyści postrzegają świat przez pryzmat ludzkich praktyk, gdzie np. postawa niezaangażowania czy neutralności również jest aktywnością wynikającą z reakcji na konteksty społeczne. Drugim poglądem krytycznym wobec pozytywizmu logicznego wyrażanym przez pragmatystów jest sceptycyzm wobec prymatu wiedzy naukowej nad innymi źródłami wiedzy. Wszelka wiedza naukowa jest bowiem wytworem człowieka, jego reakcją na świat społeczny i jako taka jest efektem specyficznych interesów i punktów widzenia badaczy.

Pomimo sceptycyzmu względem poglądów obiektywistycznych, pragmatyści zwykle akceptowali empiryzm w wydaniu realizmu naukowego. Neopragmatyści – tacy jak Rorty – mniej już zainteresowani badaniami i odkryciami naukowymi jako takimi, skupiali się na praktyce tworzenia języka nauki (tzw. słownik nauki), informacji oraz praktyce opisu rzeczywistości, doprowadzając pragmatyzm do stanowiska antyrealizmu⁴¹⁰.

W analizie stosunków międzynarodowych pragmatyzm zaznaczył się kilkadziesiąt lat temu. Jedną ze szkół badań stosunków międzynarodowych inspirowanych pragmatyzmem była dziś bardzo rzadko wspominana tzw. szkoła chicagowska, kierowana przez Charlesa Merriama w duchu pluralistycznego pragmatyzmu⁴¹¹. Merriam uważał, że badania stosunków międzynarodowych powinny mieć charakter interdyscyplinarny, zaliczał do nich studia nad migracjami, transportem, edukacją czy technologiami – ważnymi zjawiskami opanowującymi i zmieniającymi świat interakcji społecznych na skalę międzynarodową. Swoje tezy wyłożył w 1945 roku w pracy *Systematic Politics*. Zwolennicy pragmatyzmu uważali, że naukowcy powinni być aktywnie zainteresowani aktualnymi problemami społecznymi. Byli również sceptyczni co

⁴¹⁰ Patrick Baert, op. cit., s. 50-51.

⁴¹¹ Zob. William T. Fox, „Pluralism, The Science of Politics, and the World System”, *World Politics*, nr. 4, t. 27 / 1975, s. 597-611.

do możliwości zdobycia obiektywnej wiedzy, wskazując na jej społeczny i często reaktywny charakter. W początkowym okresie zimnej wojny pragmatyzm zszedł na dalszy plan, a swoją dominację zaznaczył realizm polityczny, na którego gruncie zaczęto formułować obiektywizujące koncepcje systemowe.

Na gruncie współczesnej nauki o stosunkach międzynarodowych pragmatyzm pojawił się na przełomie stuleci w pracach konstruktywistów Friedricha Kratochwila, Rudry Sila czy Petera Katzensteina⁴¹². Ich prace krytycznie podsumowują dorobek głównego nurtu nauki o stosunkach międzynarodowych inspirowanej założeniami behawioryzmu i pozytywizmu, proponując zmianę paradygmatu uprawiania nauk społecznych. Ich zdaniem pragmatyzm jest reakcją na niepowodzenie projektów epistemologicznych współczesnego pozytywizmu. Według Friedricha Kratochwila pragmatyzm może rozwinąć badania stosunków międzynarodowych dzięki przekierowaniu zainteresowania uczonych na problemy o większym znaczeniu dla praktyki społecznej. Ponadto, pragmatyzm wskazuje na fundamentalne znaczenie wiedzy powstającej w praktyce badawczej, w przeciwieństwie do wiedzy spekulatywnej. Wskazuje też na społeczny charakter wiedzy wytwarzanej przez wspólnotę uczonych. Oferuje pozytywną heurystykę opartą na strategii abdukcji, konsensualnej teorii wiedzy i epistemologicznego instrumentalizmu, wywodzonego z myśli Immanuela Kanta⁴¹³. Z tego samego powodu pragmatyści odrzucili problem tzw. gilotyny Davida Hume'a (radykalne rozdzielenie wartościowania co *powinno* być, na podstawie wiedzy o tym, co *jest*)⁴¹⁴.

Założenia powyższe wynikają z poglądu o społecznym i zmiennym charakterze ludzkiej praktyki, także w sferze naukowej. Wiedza z obszaru nauk społecznych nie powstaje dla samej siebie, nie jest też zorientowana na biznes, władzę czy inne zasoby. Jej podstawowym celem – pisze Kratochwil – jest

⁴¹² Friedrich Kratochwil, *Puzzles of Politics. Inquiries into the Genesis and Transformation of International Relations*, New York: Routledge 2011; Rudra Sil, Peter Katzenstein, *Beyond Paradigms. Analytic Eclecticism in the Study of World Politics*, New York: Palgrave Macmillan 2010.

⁴¹³ Friedrich Kratochwil, „Ten points to ponder about pragmatism: some critical reflections on knowledge generation in the social sciences”, w: H. Bauer, E. Brighi (red.), *Pragmatism...* op. cit., s. 11-25.

⁴¹⁴ Harry D. Gould, Nicholas Onuf, „Pragmatism, legal realism and constructivism”, w: H. Bauer, E. Brighi, *Pragmatism...*, op. cit., s. 27-28.

zapewnić orientację w świecie społecznym poprzez zrozumienie zjawisk oraz regularności występujących w stosunkach społecznych. W tym rozumieniu, wiedza o stosunkach międzynarodowych jest wiedzą o znaczeniu strategicznym dla kondycji współczesnego człowieka i całego świata. Co ważne, jest to wiedza zmienna i problemowa, będąca stale *in statu nascendi*. W naukach społecznych rzadko bowiem można udzielić odpowiedzi „prawda” lub fałsz” z matematyczną pewnością. Fakty społeczne nie są zjawiskami przyrodniczymi, są reprodukowane w ramach ludzkich działań (np. w ramach agencji). W pracy zbiorowej *Pragmatism in International Relations* Kratochwil postanowił sformułować katalog podstawowych tez pragmatystów⁴¹⁵.

Tabela 39. Tezy Friedricha Kratochwila o pragmatyzmie

1. Pragmatyści nie rozpoczynają badań z gotową ontologią i metodą, ponieważ są świadomi zmiennych warunków i braku wystarczających informacji
2. Pragmatyzm uznaje brak możliwości posiadania kompletnej informacji, toteż często wiedza i teorie mają charakter diagnostyczny raczej, niż generalizacyjny
3. Pragmatyzm odrzuca kartezjańskie zwątpienie we wszystko, ponieważ wartość wątpienia jest niepraktyczna, nie da się bowiem wątpić we wszystko. Zamiast tego krytyczna refleksja na temat punktu wyjścia do badań.
4. Pragmatysta zakłada, że nawet wiedza logiczna nie jest wiedzą pewną
5. Pragmatyzm uważa naukę za praktykę społeczną, determinowaną przez określone zachowania uczonych w świetle zaistniałych warunków. Nauka nie zawsze orzeka w sposób definitywny.
6. Pragmatyzm zakłada, że pojęcie prawdy i fałszu są znacznym uproszczeniem w badaniach ludzkich zachowań
7. Założenia pragmatyzmu są ważne w kontekście reprodukcji świata społecznego, opierającego się na oczekiwaniach i nauce
8. Pragmatyzm nie może być sprowadzany do socjologii wiedzy czy utylitaryzmu
9. Pragmatyzm zakłada, że trudno określić granice produkcji wiedzy. Niekiedy rezygnacja z najbardziej sprzyjającego tezie rozwiązania może prowadzić do innowacji.
10. Przydatność nie jest jedynym kryterium wytwarzania wiedzy, pragmatyzm nie jest instrumentalizmem.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Friedrich Kratochwil, „Ten points to ponder about pragmatism: some critical reflections on knowledge generation in the social sciences”, w: H. Bauer, E. Brighi (red.), *Pragmatism in International Relations*, New York: Routledge 2011.

⁴¹⁵ Friedrich Kratochwil, „Ten points...” s. 20-24.

Kratochwil przedstawia pragmatyzm jako podejście zwracające szczególną uwagę na intersubiektywną i krytyczną naturę pozyskiwanej w nauce wiedzy. Wiedza ta nie może być zredukowana do zasad ani poglądów grupy uczonych, posiada bowiem wielowymiarowy charakter. Tym samym koncepcja prawdy w pragmatyzmie odwołuje się do relacji wielu conceptów, tworzących określone pola semantyczne. Zmienność definicji polityki oraz stosunków międzynarodowych jest tego wyrazem. Wiedza ludzka ma charakter historyczny, co jednak nie oznacza powodu do określania jej mianem skrzynki z narzędziami. Jej znaczenie ma charakter kontekstualny. Stwierdzenie to ma kluczowy charakter dla recepcji wiedzy historycznej w nauce o stosunkach międzynarodowych. Teorie systemowe stosunków międzynarodowych, poczynając od prac Kaplana, aż po niedawną próbę budowy systemowych ram badania historii powszechnej w pracy Buzana i Little'a, zawsze opierały się na historycznych generalizacjach, próbując sprostać pozytywistycznemu modelowi nauki, dążącym do tworzenia praw i generalizacji⁴¹⁶.

Drugą pracą formułującą zarzuty pod adresem tradycyjnego, pozytywistycznego modelu uprawiania nauki o stosunkach międzynarodowych jest zbiór Rudry Sila i Petera Katzensteina, pod wymownym tytułem *Beyond Paradigms*⁴¹⁷. Firmowana od połowy pierwszej dekady XXI wieku koncepcja analitycznego eklektyzmu jest próbą stworzenia praktyki stosowania metodologii badań. Autorzy zauważają – podobnie jak Kratochwil i Friedrichs – że świat debaty akademickiej i debaty publicznej rozchodzą się. Zgadzają się z tezą Josepha Nye'a, iż kolejne debaty o paradygmatach nauki o stosunkach międzynarodowych stają się coraz mniej owocne dla rozwoju praktycznych badań⁴¹⁸. Z drugiej strony,

⁴¹⁶ W polskiej nauce o stosunkach międzynarodowych przykładem takich prób jest praca Józefa Kukułki, poświęcona prawom rozwoju i zmienności stosunków międzynarodowych, zob. Józef Kukułka, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000, s. 179-247.

⁴¹⁷ Sformułowanie to można tłumaczyć jako „Poza paradygmaty” lub bardziej dosłownie: „zostawiając paradygmaty w tyle”.

⁴¹⁸ Joseph Nye, „Scholars on the Sidelines”, *Washington Post*, 13 kwietnia 2009, za: Rudra Sil, Peter Katzenstein, *Beyond Paradigms...* op. cit., s. 1.; artykuł w sieci Internet, http://articles.washingtonpost.com/2009-04-13/opinions/36930775_1_scholars-theory-academic-community (dostęp: 20.07.2013).

zagrożeniem jest całkowity utylitaryzm prac naukowych, kreujący rolę badaczy jako dostawców produktów dla ich społecznych użytkowników. Swoistą *via media* pomiędzy tymi zagrożeniami miałby być eklektyzm, oparty nie na wybranych teoriach czy paradygmatach, ale na metodach badawczych.

Jak argumentują Sil i Katzenstein, celem analitycznego eklektyzmu jest badanie teorii i wskazywanie na ich podobieństwa oraz więzi łączące rozmaite teorie, niezależnie od ich przynależności do różnych szkół teoretycznych⁴¹⁹. Zdaniem autorów takie tworzenie „klastrow idei” doprowadziłoby do zmiany w organizacji badań stosunków międzynarodowych w kierunku bardziej praktycznych ujęć i pozwoliłoby stworzyć wiarygodną mapę teoretyzowania o świecie współczesnym. Jednakowoż, Sil i Katzenstein nie mają zamiaru zastępować dotychczasowych paradygmatów swoim modelem. Wskazują jednak na praktyczny wymiar odnalezienia powiązań teoretycznych w analizie coraz bardziej złożonych procesów społecznych. W definicji swojego podejścia proponują wykorzystanie integracji analitycznych (warsztatowych) elementów teorii naukowych: konceptów, logik, mechanizmów, stylów interpretacji – rozwijanych dotąd oddzielnie w różnych szkołach badawczych. Postulat ten spełnia pragmatyczną wizję badań elastycznych, dostosowanych do okoliczności i możliwości poznawczych badaczy. Dodatkowo, zakłada równie poważany przez pragmatystów sceptycyzm. Niemniej, sam eklektyzm nie jest teorią syntezy rozmaitych podejść badawczych *par excellence*. Nie jest teorią teorii. Jest raczej postulatem integrowania rozmaitych dobrych praktyk badawczych w celu budowania możliwie skutecznych i adekwatnych sposobów poznawania rzeczywistości.

Tabela 40. Cechy analitycznego eklektyzmu

-
- Otwarte formułowanie problemów badawczych bez ambicji do uzupełniania istniejących już podejść paradygmatycznych
 - Podejście średniego zasięgu, integrujące interakcje pomiędzy różnymi mechanizmami wywodzącymi się z różnych paradygmatów

⁴¹⁹ Rudra Sil, Peter Katzenstein, *Beyond Paradigms...* op. cit., s. 1-10.

- Poszukiwanie kwestii angażujących zarówno akademików, jak i rozpatrujących praktyczne dylematy praktyków i decydentów

Źródło: Rudra Sil, Peter Katzenstein, *Beyond Paradigms. Analytic Eclecticism in the Study of World Politics*, New York: Palgrave Macmillan 2010, s. 19.

Model badań eklektycznych współgra z podejściem agencji/struktur. Sil i Katzenstein zwracają zwłaszcza uwagę na możliwość analizy procesów przecinających kilka poziomów wyjaśnień i analizy. W zmiennych, wielopoziomowych i skomplikowanych współczesnych stosunkach międzynarodowych propozycja taka wydaje się krokiem w dobrą stronę. Tym bardziej, że autorzy twórczo odwołują się do wizji programów badawczych Imre Lakatosa⁴²⁰.

Wizja autorów *Beyond Paradigms* jest próbą integracji środowiska badaczy stosunków międzynarodowych nie wokół wspólnych teorii (co byłoby skazane na porażkę), ale wokół metodologii badań. Z pewnością jest to podejście nowatorskie, niemniej nie wskazuje rozwiązań właściwych dla programu badawczego (w rozumieniu Lakatosa)⁴²¹. Teorie, koncepty, pojęcia, aparat badawczy wymagają porównań i rekonstrukcji. Sil i Katzenstein analizują kilkanaście studiów przypadku - publikacji z różnych obszarów stosunków międzynarodowych, których założenia odpowiadają zdefiniowanemu przez nich eklektyzmowi, ale sami nie wskazują modelu integracji kategorii teoretycznych i metodologicznych. Autorzy poprzestają na nazwaniu eklektyzmu przede wszystkim stylem badań (*style of research*), wydaje się jednak, iż eklektyzm posiada dużo szersze możliwości niż analiza dobrych praktyk⁴²².

⁴²⁰ Renesans zainteresowania Imre Lakatosem jest zauważalny od początku XXI wieku, por. Colin Elman and Miriam Elman, „How Not to Be Lakatos Intolerant: Appraising Progress in IR Research”, *International Studies Quarterly*, Vol. 46, No. 2 (Jun., 2002), s. 231-262.

⁴²¹ Sami autorzy uważają, że lepszym określeniem ich wysiłku jest koncept tradycji badawczej (*research tradition*), spopularyzowanej przez Larry'ego Laudana, zob. Rudra Sil, Peter Katzenstein, *Beyond...* s. 6-8.

⁴²² Sil i Katzenstein dzielą obszary badań eklektycznych na tematykę bezpieczeństwa, międzynarodowej ekonomii politycznej oraz zarządzania globalnego. Podział ten odpowiada tendencjom do kształtowania się wewnętrznych tradycji analitycznych w NSM.

5. Podsumowanie

Prace nawołujące do skupienia się na projektowaniu badań spotkały się z krytyką amerykańskich teoretyków stosunków międzynarodowych – Johna Mearsheimera i Stephena Walta. W opublikowanej pracy pod znaczącym tytułem *Leaving Theory Behind* obaj autorzy zarzucili metodologom marketingową naukę i odchodzenie od klasycznego, teoretycznego dorobku dyscypliny⁴²³. Drugim zarzutem jest krytyka pochwalanej przez pragmatystów koncepcji instrumentalizmu epistemologicznego. Autorzy *Leaving Theory Behind* wychodzą z pozycji realizmu naukowego. Przewaga instrumentalizmu w procesie badań spowodowałaby – zdaniem Mearsheimera i Walta – zanik refleksji oddającej naturę świata. Tymczasem stosunki międzynarodowe to dyscyplina badająca światowe trendy polityczne, społeczne i gospodarcze oraz interakcje uczestników globalnych i regionalnych gier politycznych, społecznych i gospodarczych. Podsumowując, autorzy uważają zwrot pragmatyczny za koncepcję nietrafioną, sprzyjającą „drodze na skróty”, grożącą obniżeniem standardów badań naukowych.

Spór pozostaje rozpoczęty i otwarty, wydaje się jednak że uwagi Mearsheimera i Walta nie wpłyną na osłabienie zainteresowań pragmatyzmem czy kwestię rozwoju programów badawczych opartych na jego relatywistycznych założeniach, zwłaszcza w owocujszącej w rozliczne nowe nurty teoretyczne Europie (Amerykanie pozostają generalnie wierni różnym odmianom realizmu). Z perspektywy niniejszej rozprawy należy zwrócić uwagę na potrzebę zarówno klarownych wizji teoretycznych, jak i metod ich naukowej implementacji. Te zaś rodzą się w rzetelnym dyskursie.

Dyskusja nad pragmatyzmem i modelowaniem teorii naukowych zasługuje na osobną monografię, jakkolwiek znaczenie powyższych kwestii dla ewolucji kategorii systemu jest duże.

⁴²³John Mearsheimer, Stephen Walt, *Leaving Theory Behind: Why Hypothesis Testing Has Become Bad for IR*, Harvard Kennedy School Working Papers, January 2013.

Rozdział VI.

Nowe zastosowania kategorii systemu międzynarodowego

1. Wprowadzenie

Upadek Związku Radzieckiego przyczynił się do zmian w postrzeganiu teorii w nauce o stosunkach międzynarodowych. Większą funkcję przydano procesom wyjaśnianiu, w miejsce funkcji opisu rzeczywistości. Zaczęto również uwzględniać liczne kategorie pośrednie – takie jak struktury i agencje. Postęp technologiczny oraz obserwacja procesów globalizacji przyczyniła się do wzrostu znaczenia badań interdyscyplinarnych, jak też sprzyjała pogłębieniu refleksji nad dotychczasowymi przedmiotami badań stosunków międzynarodowych.

Jak już wspomniano, teorie systemowe mogą nadal z powodzeniem służyć badaniom nad stosunkami międzynarodowymi. Wzrost kompleksowości oraz ilości instytucji uczestniczących w procesach międzynarodowych okazał się skokowy. Wielu badaczy powróciło również do analizy historycznego rozwoju stosunków międzynarodowych, badania genezy ich podstawowych zasad (takich jak anarchia, suwerenność czy hierarchia) oraz instytucji. Okazało się, że zastosowanie teorii systemowych może być bardzo perspektywiczne dla przedstawiania i wyjaśniania złożoności zjawisk społecznych. Doszło do konwergencji metodologicznego rozumienia kategorii systemu (mechanizm analityczny, poziom analizy) z ontologicznym rozumieniem tej kategorii (porządek, zespół realnych zjawisk, będący przedmiotem badania).

W tym miejscu zwrócona zostanie uwaga na konsekwencje tych procesów teoretycznych. Na początku analizowane będą próby ujęcia teorii społeczności międzynarodowej w schematy systemowe. Następnie autor przyjrzy się współczesnej dyskusji na temat przedmiotu badań nauki o stosunkach międzynarodowych i próbom odpowiedzi na pytanie „co powinno być badane w ujęciu systemowym stosunków międzynarodowych?”. Badacze z kręgu pragmatystów oraz konstruktywistów zaoferowali kilka interesujących propozycji odnośnie badania praktyk międzynarodowych oraz procesów i relacji

międzynarodowych. Powracają w nich również echa sporu Maxa Webera i Emile Durkheima o przedmiot badań nauk społecznych.

2. Teoria społeczności międzynarodowej

Szkoła angielska (tzw. *English School*) stanowi popularną tradycję teoretyzowania na temat stosunków międzynarodowych, uformowaną w opozycji do amerykańskich teorii głównego nurtu⁴²⁴. Jej historia jest niemal równoległa do historii rozwoju teorii systemowych. Odrębność od teorii systemowych została wyraźnie zaznaczona podczas sporów Hedleya Bulla i Mortona Kaplana o model naukowości stosunków międzynarodowych⁴²⁵. Szkoła angielska, niechętna behawiorystycznym nowinkom, postulowała bowiem rozwój głębokich badań historii stosunków międzynarodowych i dyplomacji.

Współcześnie szkoła angielska dochodzi do porozumienia z ujęciem systemowym, a kategoria systemu jest włączona w proces budowania teorii na jej gruncie. Przykładem umiejętnego łączenia kategorii systemu oraz właściwych szkole angielskiej badań teoretycznych jest omawiana w rozdziale 4 praca Barry'ego Buzana i Richarda Little, w której autorzy postanowili uczynić z kategorii systemu teoretyczne ramy do badania historii powszechnej.

Współcześnie tożsamość szkoły angielskiej nadal jest definiowana przez opracowane w duchu nowożytnej myśli politycznej koncepty systemu międzynarodowego, społeczności międzynarodowej oraz społeczności światowej. Idea systemu międzynarodowego według szkoły angielskiej inspirowana jest myślą polityczną Hobbesa, akcentującą klasyczny problem walki o potęgę. Idea społeczności międzynarodowej odpowiada poglądom Grocjusza, zaznaczającego o istotności współpracy i regulacji stosunków międzynarodowych. Trzecia idea – społeczności światowej, transnarodowości, światowej opinii publicznej –

⁴²⁴ Zainteresowania szkołą angielską w Polsce sięgają lat 80. XX wieku, zob. Stanisław Bieliń, *Brytyjska nauka o stosunkach międzynarodowych*, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, Warszawa 1986.

⁴²⁵ Hedley Bull, "International Theory – The Case for a Classical Approach", *World Politics*, nr.3, t.18 / 1966, s. 361-377; Morton Kaplan, "The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations", *World Politics*, nr.4, t.19 / 1966, s. 1-20.

wywodzona jest z myśli Immanuela Kanta. Idee te odpowiadają trzem równoległym podejściom do teoretyzowania stosunków międzynarodowych: realizmowi, racjonalizmowi i rewolucjonizmowi⁴²⁶. Przedmiotem analizy zostaną uczynione relacje między kategorią systemu a kategorią społeczności międzynarodowej.

Klasycy szkoły angielskiej, Hedley Bull i Adam Watson definiowali społeczność międzynarodową jako stowarzyszenie państw, wzajemnie biorących w procesach decyzyjnych pod uwagę swoje interesy i zachowania⁴²⁷. Jacek Czaputowicz wskazuje na istotną cechę tej definicji, iż społeczność międzynarodowa powstaje w grupie państw świadomych wspólnych interesów i wartości⁴²⁸. W znaczeniu metodologicznym społeczność międzynarodowa wydaje się więc kategorią węższą niż system międzynarodowy. Może bowiem istnieć system międzynarodowy opisujący inne zachowania państw niż te w ramach społeczności międzynarodowej w rozumieniu Bulla i Watsona. W znaczeniu zaś ontologicznym, a takie rozumienie systemu przeważało u teoretyków szkoły angielskiej – system międzynarodowy jest kategorią określającą odrębny rodzaj zgrupowania państw, charakteryzujący się innymi cechami niż społeczność.

Kategoria społeczności czyni tworzenie zasad i instytucji międzynarodowych podstawowym przedmiotem zainteresowania SM. Podobnie jak koncepcja systemowa opiera się wprawdzie na państwach, ale związana jest raczej z konstruktywistyczną (a więc interpretatywistyczną) metodologią oraz metodami historyczną i filozoficzną, popularnymi w kręgu tradycjonalistycznym, z którego ewoluowała szkoła angielska. W uproszczeniu zatem ujmując, system i społeczność opisują inne wzory relacji między państwami.

Podstawowa trudność w badaniu kategorii społeczności międzynarodowej stanowi fakt, że pomimo, iż autorzy szkoły angielskiej definiują zarówno system

⁴²⁶ Barry Buzan, „From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School”, *International Organization*, vol. 47, no. 3 (Summer, 1993), s. 327-352.

⁴²⁷ Hedley Bull, Adam Watson, *Expansion of International Society*, Oxford: Oxford University Press 1985, s. 1.

⁴²⁸ Jacek Czaputowicz, „Społeczność międzynarodowa”, w B. Szlachta (red.) *Słownik społeczny*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004, s. 1313-1341.

międzynarodowy, jak i społeczność międzynarodową, trudno wskazać gdzie leżą granice epistemologiczne pomiędzy ich koncepcją systemu a społeczności. System jest w rozumieniu amerykańskim pojęciem abstrakcyjnym, rozumianym mechanistycznie jako interakcje elementów. W definicji „społeczności” myślimy raczej o czymś samoświadomym i samo-regulującym się. Społeczność międzynarodowa, jak przyznaje Barry Buzan, wciąż jest raczej konceptem historycznym niż teoretycznym⁴²⁹. Pierwotnym celem szkoły angielskiej była bowiem analiza rozwoju i ekspansji europejskiego modelu społeczności międzynarodowej. Wight i Watson rozszerzyli tą ideę dodatkowo o badanie historii systemu międzynarodowego. Niemniej społeczność międzynarodowa pozostawała mało powiązana z dorobkiem amerykańskiej systemowej TSM, skupionej na abstrakcyjnych teoriach systemowych.

W powiązaniu obie kategorie zostały ujęte według metody historycznej. Otóż system międzynarodowy istnieje zanim dojrzeje świadoma swoich wspólnych celów społeczność międzynarodowa⁴³⁰. Bull zauważył, że system europejski istniał, zanim po wielu stuleciach powstało coś, co można nazwać społecznością międzynarodową (tu: europejską). System jest natomiast pojęciem pierwotnym względem społeczeństwa / społeczności. System międzynarodowy – globalny – natomiast zaistniał wcześniej niż idea społeczności światowej, ponieważ europejska ekspansja powiązała oddzielone od siebie państwa i ludy, tworząc świadomość europejskiej odrębności.

Społeczność międzynarodowa jest narzędziem do analizy historycznej, oferuje też sposób ich interpretacji danych. Ponadto, społeczność międzynarodowa pozostaje zdaniem wielu badaczy zwyczajnie godnym promowania sposobem myślenia o SM, co miałoby korzystny wpływ na praktykę rozumienia relacji między państwami⁴³¹. Rozumienie SM w kategoriach

⁴²⁹ Barry Buzan, „The English School as a New Systems Theory of World Politics”, w: M. Albert, L.E. Cederman, A. Wendt, *New Systems Theories of World Politics*, New York: Palgrave Macmillan 2010, s. 195-198.

⁴³⁰ Zob. Barry Buzan, „From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School”, *International Organization*, vol. 47, no. 3 (Summer, 1993), s. 328-330.

⁴³¹ Ibidem, s. 330.

społeczności może być pożądaną z punktu widzenia praktyki tworzenia przewidywalnych norm międzynarodowych.

Społeczność międzynarodowa jest w świetle powyższej definicji ideą problematyczną. Czy inne państwa nieeuropejskie mogą do niej należeć? Co jest kryterium uczestnictwa? Kto jest w społeczności, a kto poza nią? No i najważniejsze pytanie, zdaniem Buzana, jak społeczność funkcjonuje w ramach szerszego systemu państw na świecie? Czy części systemu lub cały system są lub mogą być społecznością? Bull nie wyjaśnił wiele w tej kwestii, napisał jedynie, że społeczność międzynarodowa opiera się na idei porządku międzynarodowego, gdzie porządek należy zdefiniować jako zorganizowanie życia społecznego według ustalonych celów lub wartości. Definicja Wighta jest podobna – zespół relacji międzynarodowych, rozwijanych dla wspólnych celów⁴³². Jeśli badacz podąży za definicjami Bulla i Wighta, może szybko ustalić, że społeczność międzynarodowa to po prostu rodzaj porządku normatywnego / ładu (*order*), wtedy jednak idea ta staje się rozmyta i poprzez swą ogólność wchłania rozmaite inne idee od rozwoju międzynarodowego po kompleksową współzależność. Dlatego rozróżnienie systemu i relacji system-społeczność jest kluczowe⁴³³. Jak zauważono wyżej, pozwoliłoby to zbadać poziomy rozwój społeczeństwa międzynarodowego. Niestety Bull nie stworzył wystarczających ram analitycznych dla tego typu przedsięwzięcia.

Podsumowując te rozważania, należy zachować właściwe dla szkoły angielskiej rozróżnienie systemu międzynarodowego i społeczności międzynarodowej. Bez tego przedsięwzięcia koncepcja społeczności międzynarodowej jest zbyt rozmyta, by analizować porównawczo różne systemy międzynarodowe lub by analizować rozwój historyczny jakichkolwiek społeczności międzynarodowych, w tym europejskiej. Próbą powiązania obu idei – systemu i społeczności – była wspomniana tu już praca Buzana.

⁴³² Martin Wight, *International Theory: The Three Traditions*, Leicester University Press 1991, za: Robert Jackson, „The Political Theory of International Society”, [w:] Ken Booth, Steve Smith, op. cit., s. 114-118.

⁴³³ Por. Jacek Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych...* op. cit., s. 259-260.

Po rozróżnieniu systemu i społeczności międzynarodowej należy postawić pytanie o to, jak powstaje w systemie społeczność międzynarodowa? Tu można zastosować popularne w kręgu szkoły angielskiej rozróżnienie socjologa Ferdynanda Tonniesa na *gemeinschaft* i *gesellschaft*⁴³⁴. Wight uważa, że społeczność powstaje na sposób *gemeinschaft*, jako wspólnota wartości, doświadczeń i tożsamości. Podaje przykłady klasycznej Grecji oraz wczesno-nowożytnej Europy. Rozumienie to stało się wyznacznikiem jego definicji. To z pewnością idea oparta na przykładach historycznych – społeczeństwa raczej powstają, aniżeli są stwarzane. Model *gesellschaft* jest z kolei kontraktualny. Przykładów u Wighta jest jedenaście, ale nie mamy – poza europejskim przykładem ekspansji – żadnego modelowego przykładu jak powstaje społeczność „od nowa”⁴³⁵. Co więcej, przykłady takie jak liczne imperia na Bliskim Wschodzie, gdzie wspólna kultura i idee są rzadkie – natychmiast stawiają takie interpretacje pod znakiem zapytania. Okazuje się bowiem, że brak wspólnej kultury i wartości nie przeszkadza w rozwoju interakcji międzynarodowych.

Wartość rozumowania *gesellschaft* ujawnia się, gdy badacz próbuje wskazać na zachowania dyplomatyczne w stosunkach międzynarodowych. Jeśli elity rozpoznają polityczne i strategiczne znaczenie innego kraju (logika anarchii), swoistą współzależność – wówczas tworzą mechanizmy współpracy typu *gesellschaft*. Wight miał jednak problem ocenić czy Kartagina i Persja stanowią część społeczności międzynarodowej dla Greków. Podobnie Bull zdradzał trudność w ocenie czy europejska społeczność międzynarodowa nie stała się *de facto* społecznością globalną⁴³⁶. W sytuacji tej pojawiło się bowiem znane choćby z prac Morgenthauu pojęcie imperializmu⁴³⁷. Kraje pozaeuropejskie musiały pod presją polityczno-militarną Europejczyków wdrażać europejską ideę „standardu cywilizacji”. Ma to niewiele wspólnego z ideą wspólnych wartości i tożsamości.

Bull próbował analizować społeczność międzynarodową z perspektywy tworzenia porządku stosunków międzynarodowych. Każde bowiem

⁴³⁴ Por. Barry’ego Buzana podział na *society* i *community* w: B. Buzan, „The English School as a New Systems Theory of World Politics...” op. cit., s. 212-213.

⁴³⁵ Barry Buzan, „From International Society...” op. cit., s.334-335.

⁴³⁶ Ibidem, s. 334-335, *passim*.

⁴³⁷ Por. Hans Morgenthau, *Polityka między narodami...*, op. cit., s. 73-98.

społeczeństwo potrzebuje porządku i realizacji kilku postulatów, rozumianych w duchu grocjańskiego: regulacji użycia siły, wypełniania umów oraz praw własności. Dalej zakładał, że społeczność zasadza się na idei równoległego dbania o własny interes (*mutual self interest*) co prowadzi przywódców tych państw do stworzenia podstaw relacji wzajemnych⁴³⁸. System staje się społecznością gdy państwa odchodzą od modelu kuli bilardowej i zaczynają regulację wzajemnych spraw. Tym razem jednak problematyczna wydaje się definicyjna idea „wspólnej tożsamości”. Państwa rywalizujące ze sobą rzadko odwołują się do tej samej tożsamości.

Próbując rozwiązać ten dylemat, Buzan proponuje „logikę anarchii” w duchu Waltza, stwierdzającą że państwa w systemie (*units*) upodabniają się do siebie i z czasem tworzą społeczność połączoną interakcjami. Drugą możliwością jest inne ujęcie systemu międzynarodowego – np. Ruggie pisze o koncepcji nowego średniowiecza (*neo-medievalism*), zawierającej różne reguły współpracy i relacji⁴³⁹. Międzynarodowy system średniowieczny zawierał idee tożsamości, ale nie w sensie podobieństwa państw (istniały wówczas różne inne podmioty obok państw), ale akceptacji zasad legitymizujących zróżnicowanie funkcjonalne podmiotów (prawa, obowiązki itd.). Tym samym, społeczność międzynarodowa ewoluowała w średniowiecznej Europie i wcale nie potrzebowała do tego istnienia państw, ich traktatów, ani tożsamości narodowych. Paradoksalnie dzisiaj, w świecie postkolonialnym, społeczność międzynarodowa może zyskiwać na znaczeniu właśnie dzięki odwołaniu do idei „nowego średniowiecza”⁴⁴⁰. Obecny świat pozwala obserwować zarówno interkulturowy dialog, jak i rozmaite, hybrydalne tożsamości. W tym sensie posiada silne elementy *gesellschaft*, ale pozbawione cech definicyjnych wspólnej tożsamości i wartości.

Podsumowując, społeczność międzynarodowa historycznie powstaje na drodze ewolucji dwojakiego typu – „cywilizacyjnego” (*gemeinschaft*) lub

⁴³⁸ Barry Buzan, „From international...” op. cit., s. 334-335.

⁴³⁹ John G. Ruggie, „Continuity and Transformation of the World Polity: Towards a Neo-realist Synthesis, *World Politics*, vol. 35 (1983), s. 261-285.

⁴⁴⁰ Hans Martin Jaeger, „Modern Systems Theory and/as Historical Discourse Analysis”, w: M. Albert, L.E. Cederman, A. Wendt, op. cit., s. 82-85.

„funkcjonalnego” (*gesellschaft*), przy czym model cywilizacyjny jest historycznie bardziej wpływowy (na podstawie danych historycznych jakie posiadamy).

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, należy zwrócić uwagę na zbieżność ewolucji kategorii społeczności międzynarodowej w kierunku idei światowej społeczności. Relacja obu kategorii – grocjańskiej i kantowskiej – staje się kontrowersyjna. Społeczność międzynarodową tworzą suwerenne państwa, które zajmują cały obszar globu. Niemniej, jak wykazał Robert Jackson, obywatele państw są członkami społeczności międzynarodowej tylko pośrednio przez rządy. Tymczasem w epoce Internetu na znaczeniu zyskuje społeczność światowa, wskazując na procesy globalizacji, kosmopolityzmu, cyrkulacji globalnych idei, wreszcie występowania innych uczestników stosunków międzynarodowych niż państwa (a więc jednostek, organizacji pozarządowych czy reżimów międzynarodowych). Idee kosmopolityczne nie pasują do państwo-centricznych idei rozwoju tożsamości czy roli państw⁴⁴¹. W tym ujęciu powstawanie systemu globalnego prowadzi do rozmywania się idei społeczności międzynarodowej. Przedstawicielami państw na arenie międzynarodowej są przecież jednostki (*agents of states*).

Bull nie wskazał przekonującego wyjaśnienia współzależności społeczności międzynarodowej i globalnej. Obawiał się np. że rozwój praw jednostek podważy suwerenność państw i ład międzynarodowy. Choć, jak ocenia Buzan, dziś nie byłoby to problemem – państwa uznają prawa jednostek, gwarantują je w demokratycznej konstytucji, co wymusza ich respektowanie. Zwłaszcza w epoce ekonomicznej i kulturowej globalizacji.

Jak zbudować model rozwoju społeczności międzynarodowej we współczesnym świecie? Barry Buzan pokazuje jak społeczność międzynarodowa może istnieć w neorealistycznej logice anarchii systemu międzynarodowego, co pozwoliłoby sformułować alternatywę dla powyżej zarysowanych badań historycznych prowadzonych w szkole angielskiej. Uzupełnił to uwagami na temat zrozumienia ekspansji europejskiej społeczności międzynarodowej,

⁴⁴¹ Andrew Linklater, „Men and Citizens in International Relations”, *Review of International Studies*, vol.7 (January 1981), s. 23-37.

analizował również możliwość rozpatrywania rozwoju społeczności międzynarodowej w formie kręgów koncentrycznych. Buzan sugeruje początkowe istnienie systemu bez relacji lub gdy relacje międzypaństwowe są marginalne (niskie *interaction capacity*), np. niewielki handel pomiędzy oddalonymi krajami. Potem wraz z ilością kontaktów rośnie ryzyko konfliktu. Pojawiają się relacje równowagi sił i dylematu bezpieczeństwa. Póki nie ma relacji dyplomatycznych, państwa nie posiadają wspólnych norm i są egoistyczne. SM stają się nieprzewidywalne, słabo sterowane przez komunikację. To tzw. „niedojrzała anarchia”. Niedojrzała anarchia to w tym ujęciu stan w którym nawet wspólna kultura nie tworzy społeczności międzynarodowej. Rozwój komunikacji między państwami przyczynia się następnie do stopniowego uporządkowania relacji i tworzenia zrębów wspólnych zasad społeczności międzynarodowej⁴⁴².

Jak wykazano w innych częściach tej rozprawy, w historii świata zdarzają się jednak systemy międzynarodowe, które w miejsce anarchii wytwarzają inne zasady: hierarchiczne imperia, regionalne łady hegemoniczne, heterarchiczne średniowiecze. W XIX wieku Europejczycy użyli wobec państw azjatyckich idei „standardu cywilizacji” na podstawie którego decydowali o równym lub nierównym ich traktowaniu⁴⁴³. Niemniej, zdaniem przedstawicieli szkoły angielskiej elementy społeczności istnieją nawet w prymitywnej anarchii ponieważ zawsze istnieją jakieś reguły i instytucje w systemie jako całości społecznej (rozumienie ontologiczne systemu). Tym samym, uzależnili kategorię społeczności międzynarodowej od występowania kategorii systemu międzynarodowego.

Nawet jeśli jakiś wymiar społeczności międzynarodowej zostanie rozciągnięty na cały system międzynarodowy (kazuś np. standardu cywilizacyjnego) będą istnieć różne stopnie powiązań międzynarodowych. Różne kręgi i hierarchie relacji międzynarodowych. W Europie ideą, która ukształtowała społeczność, była suwerenność i terytorialność państw. Jak wspomniano we

⁴⁴² Barry Buzan, „From International...”, op. cit., s. 341-343.

⁴⁴³ Ibidem, s. 341-343.

wcześniejszym rozdziale – w Azji czy Japonii dominowały systemy regionalne, ukształtowane w oparciu o inne idee.

Współcześnie społeczność międzynarodowa zyskuje więc charakter hybrydowy. Co więcej, w ujęciu globalnym zyskuje też charakter postkolonialny. Zniknięcie ZSRR i zamknięcie rywalizacji imperiów kolonialnych w wielu domenach otworzyło inny, zdywersyfikowany etap rozwoju stosunków międzynarodowych, Buzan nazwał go właśnie etapem kręgów koncentrycznych⁴⁴⁴. Współczesny system międzynarodowy tworzony jest bowiem przez wielowarstwowe sieci zaangażowania wielu podmiotów (centra – w których dostrzegamy wpływy ujęcia Wallersteina). W tym kontekście koncepcja społeczności międzynarodowej wydaje się zbyt ogólna teoretycznie, a zarazem zbyt wąska, by przedstawiać złożoność zjawisk międzynarodowych.

Propozycją teoretyczną, która mogłaby wskazać na potencjał kategorii społeczności międzynarodowej w epoce globalizacji jest uzupełnienie jej o kategorię reżimu międzynarodowego. Kategorię reżimu spopularyzowano na gruncie neoliberalnych teorii stosunków międzynarodowych na początku lat 80. XX wieku⁴⁴⁵. Celem tej kategorii jest wskazywanie na tworzenie przez państwa normatywnych układów międzynarodowych wokół wspólnie wybranych kwestii. Zdaniem Buzana to właśnie połączenie kategorii społeczności i reżimów międzynarodowych stanowi interesujący obszar badawczy analizy kierunków rozwoju społeczności międzynarodowej⁴⁴⁶. Oprócz statycznie pojmowanej społeczności, teoria szkoły angielskiej zyskała by wymiar dynamiczny, tłumaczący instytucjonalizację zmian stosunków międzynarodowych. Badanie zaś instytucji, zmian struktur społecznych oraz ewolucji stosunków międzynarodowych konstytuowałoby interesujące, pluralistyczne spojrzenie na tworzenie więzi w stosunkach międzynarodowych.

⁴⁴⁴ Ibid., s. 348-350.

⁴⁴⁵ Por. literatura w zakresie reżimów międzynarodowych została zapoczątkowana u progu lat 80. XX wieku; zob. m. in. O.R. Young, "International Regimes: Problems of Concept Formation", *World Politics* (1980), vol. 32, s. 331-356; S. Krasner, "Structural Causes and Regime Consequences", *International Organization*, vol.36, no. 2, Spring 1982, s. 185-205; E. Haas, "Why Collaborate? Issue-Linkage and International Regimes", *World Politics*, vol.32, no.3, 1980, s. 357-405.

⁴⁴⁶ Barry Buzan, „The English School as a New Systems Theory of World Politics...” op. cit., s.

Najważniejszym wkładem szkoły angielskiej w rozwój kategorii systemu międzynarodowego w znaczeniu ontologicznym byłoby dowartościowanie problemu porządku międzynarodowego (analiza historycznych systemów międzynarodowych) i analizy instytucji go stanowiących (tu też analiza systemu współczesnego). Wyłaniająca się z tych uwag synteza wskazuje na fakt, iż system międzynarodowy składa się z wielu procesów współtworzonych przez społeczności międzynarodowe, będące swoistymi subsystemami stosunków międzynarodowych o różnej dynamice. Warto tu podkreślić znaczenie teorii nowego średniowiecza, które mogą stać się pomostem w analizie współczesnych stosunków międzynarodowych zarówno z perspektywy systemu, jak i współtworzących go społeczności.

Na koniec pozostaje kilka zastrzeżeń. Badania historyczne nad systemem międzynarodowym w duchu analizy powstających na przestrzeni dziejów społeczności międzynarodowych niosą za sobą ryzyko prezentyzmu. Obecnie ilość danych jest praktycznie nieograniczona, a liczba zmiennych, które konstytuują każdą społeczność historyczną, jest inna. Należy w tej kwestii przyznać rację Robertowi Jacksonowi, iż porównania empiryczne dziesiątków cech państw i kultur prowadziłyby raczej do „antropologii międzynarodowej”, aniżeli nawiązywały dialog z innymi podejściami nauki o stosunkach międzynarodowych⁴⁴⁷. Ponadto, można ostrożnie przyjąć, że idea ta posiadałaby jedynie ograniczony walor eksplanacyjny w zakresie wyjaśniania współczesnych zmian w systemie międzynarodowym.

Na konflikty o wymiarze cywilizacyjnym – a więc konflikty *de facto* historycznie ukształtowanych społeczności międzynarodowych – wskazał na początku lat 90. XX wieku Samuel Huntington w znanej pracy *Zderzenie cywilizacji*⁴⁴⁸. Doniosłość tej pracy leżała wszak w postawieniu pod znakiem zapytania założeń o dobroczynnym wpływie społeczności międzynarodowych na ład globalny.

⁴⁴⁷ Robert Jackson, „The Political Theory of International Society”, w: Ken Booth, Steve Smith, *International Relations Theory Today...* op. cit., s. 110-128.

⁴⁴⁸ Samuel Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, tłum. H. Jankowska, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 1997.

3. Teorie praktyk międzynarodowych

Starania o bardziej adekwatne ujmowanie materii stosunków międzynarodowych spowodowało wiele zmian w teoriach systemowych. Sama kategoria systemu stała się pojęciem bardzo pojemnym, inkorporując liczne efekty sporów teoretycznych na gruncie nauki o stosunkach międzynarodowych. Część badaczy zaczęła podkreślać znaczenie „odgórnych” zmian makrospołecznych i tworzenia się społeczności międzynarodowej lub innych rodzajów porządku międzynarodowego. Inni zaś zwracali uwagę na zmienność „oddolnych” stosunków międzynarodowych, zasad ewolucji ich uczestników oraz zarządzających ich relacjami, co z kolei przyczyniło się do zaangażowania wielu badaczy w analizę ról i zachowań międzynarodowych. Omawiany wcześniej zwrot w stronę pragmatyzmu i eklektyzmu wskazał na konieczność budowania interdyscyplinarnych konstrukcji teoretycznych. W niniejszym podrozdziale ocenione zostaną próby przedstawienia zmian przedmiotu badań teorii systemowych.

Zwrot w stronę pragmatyzmu, zwany też „zwrotem praktycznym” (*practice turn*) to inicjatywa badaczy związanych z konstruktywizmem społecznym, krytycznie przyjmujących dziedzictwo teorii systemowych. W XXI wieku środowisko to położyło naciska na budowę między-paradygmatycznego programu badawczego, opartego o praktyki społeczne stosunków międzynarodowych. Rozumienie praktyki jest tu nietypowe, nie chodzi bowiem o „praktykę stosunków międzynarodowych” ani analizę „zachowań praktyków”, ale przyjęte w analizie stosunków międzynarodowych wzorce zachowań i przypisywanych im znaczeń. Ujęcie to pozostaje pod wpływem zwrotu metodologicznego, próbującego poszerzyć więzi nauki o stosunkach międzynarodowych z innymi naukami społecznymi, takimi jak socjologia czy antropologia.

Autorzy tacy jak Emmanuel Adler wskazują na doniosłą i praktyczną rolę procesów wyjaśniania zjawisk międzynarodowych. O ile jednak teorie systemowe skupiały się zwykle na badaniu całości struktur społecznych, wyjaśnianiu

rzządzających nimi zasad czy prawidłowościach ogólnych rozwoju stosunków międzynarodowych, o tyle teorie praktyk międzynarodowych odwołują się do interpretacji zachowań agencji i struktur międzynarodowych. Podejście to unika używania pojęć ogólnych, takich jak system czy państwo, wskazując raczej na konieczność idiograficznej analizy konkretnych przypadków (*case study*). Twórcy opracowanego dla Cambridge University Press tomu *International Practices* podkreślają, że nie zamierzają tworzyć nowej teorii systemowej, nie chcą również tworzyć teorii ogólnej (*grand theory*) stosunków międzynarodowych, ani formułować twierdzeń w możliwie największej ilości obszarów stosunków międzynarodowych (przypadek teoretyków szkoły historii systemów międzynarodowych)⁴⁴⁹.

Według Adlera praktyki należy zdefiniować jako sensowne działania (*competent performances*), przez co należy rozumieć społecznie znaczące wzorce działań. Ich immanentną cechą jest społeczne konstruowanie rzeczywistości. Praktyki, wykonywane właściwie, uzewnętrzniają i utrwalają wiedzę i dyskurs w oraz o świecie materialnym. To procesy ideacyjne, pozwalające strukturom społecznym ewoluować a agencjom reprodukować / transformować te struktury⁴⁵⁰.

Istnieje różnica pomiędzy zachowaniem, praktyką a działaniem. Adler wskazuje, że zachowanie uczestnika stosunków międzynarodowych to empirycznie obserwowalny materialny aspekt działania, działanie zaś to „powłoka ideacyjna”, nadaje sens działaniu na różnych poziomach analizy. Praktyka zaś łączy i czyni obie struktury spójnymi, jest procesem. Adler mówi *performance* (wykonywaniu) – czyli robieniu czegoś „w procesie”⁴⁵¹. W przeciwieństwie do rozmaitych kategorii bytów i substancji praktyka nie ma odrębnej egzystencji w znaczeniu ontologicznym. Jako „forma akcji” – praktyka różni się również od preferencji, wierzeń oraz dyskursów i instytucji. Ponadto, praktyki cechują się regularnością oraz kompetencją, która to właściwość

⁴⁴⁹ Emmanuel Adler, Vincent Pouliot (red.), *International Practices*, Cambridge: Cambridge University Press 2011.

⁴⁵⁰ Emmanuel Adler, Vincent Pouliot, „International Practices: Introduction and Framework”, w: E. Adler, V. Pouliot (red.), op. cit., s. 3-35.

⁴⁵¹ Ibidem, s. 6-10.

odpowiada za posiadanie społecznie znaczącego i rozpoznawalnego znaczenia. Kolejną cechą praktyki jest jej umocowanie w wiedzy społecznej (*background knowledge*), gdzie badacze stosunków międzynarodowych zbliżają się do koncepcji *habitusu*, prezentowanej w pracach francuskiego socjologa Pierre Bourdieu⁴⁵². Istniejąca „w tle” wiedza nie tylko poprzedza praktykę (jak np. intencje uczestników stosunków międzynarodowych), ale też stanowi źródło intersubiektywności tej praktyki. Podsumowując, praktyka społeczna wiąże dyskursywny i materialny świat, obiecując uczynienie zintegrowanej analizy faktów społecznych i myślenia o faktach potencjalnie spójną. Stanowi też przełamanie kartezjańskiego podziału na teorię i praktykę, postulowane przez pragmatystów.

Odwołanie do socjologii wiedzy staje się znakiem rozpoznawczym badaczy nie-pozytywistycznych. Oni sami jednak wskazują, że badania nad praktykami obecnymi w stosunkach międzynarodowych mają długą tradycję teoretyczną w nauce o stosunkach międzynarodowych. Pouliot i Adler wskazują, że klasyczne w dyscyplinie NSM książki Kissingera czy Bulla są *de facto* badaniem praktyk międzynarodowych, takich jak dyplomacja. Według tej samej interpretacji R. Keohane i J. Nye badali warunki i mechanizmy kooperatywnego zachowania państw. Praktyka zmienia wiedzę społeczną (istniejącą potencjalnie w strukturach stosunków międzynarodowych) w intencjonalne akty, wykonywane przez uczestników stosunków międzynarodowych i rozpoznawane przez otoczenie.

Stosunki międzynarodowe można rozumieć jako praktyki, nadające znaczenia działaniom międzynarodowym, czyniące strategiczne wybory możliwymi. Zdaniem autorów *International Practices* praktyki powinny stać się nowym zagadnieniem centralnym dyscypliny (tzw. *focal point*), co pozwoliłoby badaczom uniknąć wielu tradycyjnych dychotomii.

Analizowanie praktyk w SM to przede wszystkim skupienie na wytwarzaniu sensów (*sense-making*) i sytuacyjności zjawisk społecznych (*situated-*

⁴⁵² Ibidem, s. 16-17.

ness)⁴⁵³. Stosunki międzynarodowe w tej interpretacji składają się z praktyk zbiorowych (*corporate practices*). W zglobalizowanym świecie państwa i pozostali uczestnicy SM nieustannie zajmują stanowisko i działają w obliczu rozmaitych wyzwań i zagrożeń. Rozumienie „stosunków międzynarodowych” jako sieci praktyk unieważniłoby wysiłki autorów teorii systemowych, wskazując na dynamikę zachowań uczestników SM, aniżeli znaczenie ich konfiguracji wzajemnej. Jako przykład analizy praktyk autorzy podają przykład wojny w Kuwejcie na początku lat 90. XX wieku. W interwencji ONZ brało udział kilkadziesiąt państw i organizacji, jednak można wyróżnić co najmniej kilka rodzajów ról, zaangażowania i zbiorów praktyk podejmowanych przez tych uczestników na różnych etapach konfliktu⁴⁵⁴.

W takiej sytuacji nauka o stosunkach międzynarodowych rezygnuje z holistycznego ujmowania badanych wydarzeń, skupiając się na zachowaniach i praktykach uczestników SM. Według kanonów neorealizmu perspektywa ta została by uznana za redukcyjną, ponieważ dla Waltza stosunki międzynarodowe powinny zajmować się globalnym, systemowym poziomem analizy relacji międzynarodowych⁴⁵⁵. Zdaniem Adlera i innych stosunki międzynarodowe nie powinny tworzyć mapy świata polityczno-gospodarczego (co można pozostawić geografii politycznej i ekonomicznej), ale skupiać się na badaniu realnych działań międzynarodowych - „stosunków w praktyce”.

⁴⁵³ Friedrich Kratochwil mówi o pojęciach jako klastrach znaczeń w: Friedrich Kratochwil, „Making sense of international practices”, w: E. Adler, V. Pouliot, *International Practices...*, op. cit., s. 37.

⁴⁵⁴ Barry Buzan, „From international... s. 348-350.

⁴⁵⁵ Zob. rozdział trzeci niniejszej rozprawy.

Tabela 41. Systematyzacja praktyk międzynarodowych

Obszary praktyk stosunków międzynarodowych
<i>Równoległa egzystencja</i> – praktyki są powiązane w czasie i przestrzeni, ale nie tworzą relacji przyczynowych, mają więc charakter syndromatyczny.
<i>Symbioza</i> – praktyki są oddzielne ale koherentne i tworzące zespoły relacji
<i>Hybrydyzacja</i> – interakcja praktyk kreuje nowe typy działań w stosunkach międzynarodowych
<i>Subordynacja</i> – praktyki są pozycjonowane w hierarchicznych strukturach stosunków międzynarodowych

Źródło: Emmanuel Adler, Vincent Pouliot, „International Practices: Introduction and Framework”, w: E. Adler, V. Pouliot (red.), *International Practices*. Cambridge: Cambridge University Press 2011, s. 20-21.

Powyższa perspektywa, jak już wspomniano, odrzuca holistyczne wizje systemowe. Pewien wyjątek można by dostrzec w przypadku kategorii społeczności międzynarodowej – jeśli pojmować ją jako sieć praktyk tworzenia relacji między państwami. Podejście Adlera odwołuje się również do pragmatyzmu – akcentującego praktyczny i procesualny wymiar zjawisk społecznych oraz semantycznego znaczenia słów „stosunki międzynarodowe”. Konstrukcje analityczne systemu międzynarodowego (w rozumieniu metodologicznym) zostają tu zastąpione przez szereg konstrukcji praktyk międzynarodowych, obrazujących wybrane typy zachowań uczestników międzynarodowych. Tak pojęte praktyki mogą stanowić materię do konstruowania teorii, nazywanych niekiedy w praktyce naukowej teoriami średniego zasięgu. Należy jednak wskazać, że podejście to nie neguje użyteczności systemu międzynarodowego w żadnym z obu jego ujęć. Tym bardziej, że próba całościowa ujęcia „teorii praktyk międzynarodowych” podjęta przez Adlera przypomina zjawiska badane przez teoretyków systemu stosunków międzynarodowych.

Tabela 42. Agenda badań praktyk międzynarodowych według Emanuela Adlera i Vincenta Pouliota

Obszar badań	Program badań
Praktyki i praktycy stosunków międzynarodowych	Studia nad dyplomacją, terroryzmem, odstraszeniem, prawem międzynarodowym wskazują na rolę praktyk, preferencji i subiektywności. Mikro-praktyki codziennych zjawisk SM grają istotną rolę w kreowaniu porządku globalnego
Fundamentalne praktyki	Badanie instytucjonalnych rozwiązań wybranych

	problemów międzynarodowych
Ewolucja praktyk	Badanie historycznego charakteru ewolucji praktyk międzynarodowych
Wiedza społeczna	Badanie kontekstualności praktyk
Wspólnoty praktyk	Badanie znaczenia sieci społecznych, tworzących praktyki np. wspólnot epistemicznych (think tanki), ekspertów, polityków i in.
Potęga i praktyki	Tworzenie praktyk manifestowania siły w stosunkach międzynarodowych
Informowanie o praktykach	Komunikowanie i rozumienie praktyk międzynarodowych
Równowaga praktyk	Równowaga zinstytucjonalizowanych wzorców działań i zachowań i ich przemian

Źródło: opracowanie własne na podstawie Emmanuel Adler, Vincent Pouliot, „International Practices: Introduction and Framework”, w: E. Adler, V. Pouliot (red.), International Practices. Cambridge: Cambridge University Press 2011, s. 23-25.

Zajmowanie się praktykami wymaga znajomości i orientacji w zakresie współczesnych sporów toczonych w dyscyplinie nauki o stosunkach międzynarodowych. Kwestii problemu struktur/agencji, znaczenia idei i materii w kształtowaniu wiedzy, dylematu racjonalności i praktyczności, jak też problemu analizy czynników stabilności i zmiany stosunków międzynarodowych. Zagadnienia te tworzą obecną mapę ontologiczną dyscypliny, wypracowaną w ramach debaty, tudzież w opozycji do teorii systemowych.

W przeciwieństwie do ujęć systemowych, praktyki międzynarodowe nie wskazują na potrzebę hierarchizowania wiedzy i sztywnego podziału na poziomy analizy. Zwracają jednak uwagę na potrzebę syntetyzowania dorobku badań subdyscyplin, spychanych przez dekady na dalszy plan studiów międzynarodowych, takich jak międzynarodowa ekonomia polityczna, czy zarządzanie globalne (*global governance*).

4. Relacjonizm w badaniu stosunków międzynarodowych

Innym podejściem do badania stosunków międzynarodowych, stawiającym stosowalność kategorii systemu międzynarodowego pod znakiem zapytania, jest tzw. relacjonizm (*relationalism*). Reprezentowany jest przez

młodych badaczy, takich jak Patrick Jackson, Daniel Nexon czy Stacie Goddard⁴⁵⁶. Teoretycy ci zauważyli, że podejście systemowe traci na znaczeniu wraz z zakończeniem zimnej wojny. Jego słabością jest – jak tłumaczy Lars Erik Cederman – statyczność i niechęć do ujęcia procesualnego⁴⁵⁷. Relacjoniści wskazują również, że współcześnie popularne, cząstkowe podejścia do SM wyjaśniają wiele jeśli chodzi o zachowania i tożsamości uczestników stosunków międzynarodowych. Zaniedbanie teorii systemowych sprawiło, że mało jest podejść ukazujących procesy trwania i zmiany stosunków międzynarodowych. Nexon, podobnie do propagatorów praktyk międzynarodowych, również wskazuje na potrzebę innego ujęcia przedmiotu badania stosunków międzynarodowych⁴⁵⁸. W przeciwieństwie jednak do Adlera i Pouliota, relacjoniści gotowi są wykorzystać kategorię systemu w swoim projekcie badawczym.

Podejście relacjonistyczne zajmuje inną płaszczyznę sporu niż dotychczas omawiane koncepcje. W miejsce zarówno strukturalnego holizmu, jak i państwocentrycznych podejść, zwraca uwagę na procesy, transakcje i praktyki SM. Podejście to ma szerokie korzenie filozoficzne, ale jego głównym założeniem teoretycznym jest, że analiza stosunków / relacji powinna być głównym przedmiotem zainteresowania... stosunków (!) międzynarodowych jako dyscypliny. Problematyka relacji powinna być zatem umieszczona priorytetowo przed spornymi agencjami i strukturami, zarówno w rozumieniu ontologicznym, jak i metodologicznym. Priorytetem badań są tu bowiem więzi społeczne, komunikacja, wymiana i praktyka społeczna⁴⁵⁹. Wszystkie bowiem procesy społeczne dzieją się „pomiędzy” aktorami i stronami, w ich „relacjach”.

⁴⁵⁶ Zob. Daniel Nexon, „Relationalism and New Systems Theory”, w: Mathias Albert, Lars Erik Cederman, Alexander Wendt, *New Systems Theories of World Politics*, s. 99-126; Stacie Goddard, Daniel Nexon, „Paradigm Lost? Reassessing Theory of International Politics”, *European Journal of International Relations*, vol. 11 (2005), no. 1, s. 9-61. Patrick Jackson, Daniel Nexon, „Relations Before States: Substance, Process and the Study of World Politics”, *European Journal of International Relations*, vol.5 (1999), no.3., s. 291-332.

⁴⁵⁷ Lars Erik Cederman, „Complexity and Change in World Politics: Resurrecting Systems Theory”, w: M. Albert, tenże, A. Wendt, op. cit., s. 127-130.

⁴⁵⁸ Daniel Nexon, „Relationalism and New Systems Theory...” op. cit., s. 99-100.

⁴⁵⁹ Daniel Nexon, op. cit., s. 102-105.

Relacjonizm przedstawia czytelne nawiązanie do teorii faktów społecznych Durkheima, wykazując, że wszelkie całości społeczne stają się produktami, a nawet manifestacjami kształtujących je procesów. Wymaga to innego spojrzenia na problem agent-struktura. Agencje (agenci) – ich role, preferencje, wartości – wynurzają się jako wynik interakcji społecznych- przeszłych i teraźniejszych. Struktury zaś to stabilne wzorce transakcji społecznych⁴⁶⁰. Podkreśla to wewnętrzną dynamikę struktur społecznych. Relacjoniści pozostają natomiast sceptyczni co do możliwości kreowania praw rozwoju stosunków międzynarodowych bądź zachowań państw, w rozumieniu analizowania świata społeczno-politycznego przez pryzmat sztywnych zmiennych. Co więcej, jako zwolennicy ujęcia procesualnego uważają, że teorie skupione na analizie uczestników stosunków międzynarodowych wręcz odwracają uwagę od najważniejszych źródeł i przyczyn zjawisk społecznych i politycznych⁴⁶¹. Ponadto, teorie zajmujące się *stricte* uczestnikami SM zdradzają liczne nieścisłości w zakresie poziomów analizy, relacji agencji ze strukturami, ignorowania szerszych niż państwowe i regionalne kontekstów stosunków międzynarodowych, czy też zmian trendów polityczno-ekonomicznych itd.

Przykładem braku równowagi pomiędzy poziomami analizy jest dylemat przekładalności wartości agentów/agencji na intersubiektywne struktury społeczne? Relacjoniści wskazują na fakt, że intersubiektywne manifestacje wartości są inne niż wartości postrzegane subiektywne. A istnienie umownych standardów, norm, tożsamości, symboli – jest faktem społecznym, co wskazuje na intersubiektywność. Ponadto, za ryzykowne uznają relacjoniści podejście państwo-centriczne wskazujące na uczestników SM jako na podmiotów i kreatorów wszelkiej zmiany. Nexon wskazuje, że w stosunkach międzynarodowych to najczęściej cechy podmiotu się zmieniają, nie zaś podmiot *par excellence*⁴⁶².

Teorie substancjalne (opierające się na bytach / podmiotach), dzielą cechy podmiotów na zmienne, wyróżniając zwykle tzw. zmienne pierwszego rzędu –

⁴⁶⁰ Ibidem, s. 100-101.

⁴⁶¹ Ibidem, s. 102.

⁴⁶² Daniel Nexon, op. cit., s. 104-105.

tłumaczące podstawowe zmiany; oraz zmienne drugiego rzędu, brane pod uwagę, ale zwykle pomijane. W badaniach stosunków międzynarodowych często okazuje się, że to nagle zmienne drugiego rzędu decydują o zmianie. Pojawia się wówczas niespójność wyjaśnień, wynikająca z odmienności założeń i przewidywań oraz obserwacji⁴⁶³. Kolejną słabością teorii substancjalnych jest dzielenie badanych obiektów (bytów / podmiotów) na pomniejsze, co prowadzi statyczności oraz przypuszczalnie również do zaprzeczenia istnienia rzeczywistości poza analizowanymi obiektami (przykładem tego typu praktyki jest choćby stosowanie przez ekonomistów klauzuli *ceteris paribus*⁴⁶⁴). Tymczasem rzeczywistość kształtowana jest przez dynamiczne interakcje i procesy, kreujące zarówno podmioty, jak i otoczenie, w których one działają.

Relacjoniści krytykują zatem teorie skoncentrowane na aktorach/*units*/uczestnikach SM za redukcjonizm, podobnie jak Waltz i jego uczniowie. Same teorie systemowe również znajdują się w ogniu krytyki. Kategoria systemu międzynarodowego używana w pozytywistycznych TSM prymitywizuje uczestników SM, propagując funkcjonalne wobec systemu oraz unitarne rozumienie państwa (mówiąc językiem Nexona, każde państwo posiada tą samą *standard story*, co przypomina tezę Wendta o prymitywizacji państwa).

Wprawdzie systemowa analiza sporo miejsca przydaje relacjom wytwarzającym system międzynarodowy, ale pojawiają się dyskutowane już w poprzednich podrozdziałach problemy relacji mikro-makro i poziomów analizy. Teorie systemu w znaczeniu ontologicznym dzielą sfery aktywności podmiotów i systemu na różne obszary, nadając im różne, niekoniecznie współmierne statusy ontologiczne. Kolejną uwagę pod adresem teorii systemowych, tym razem w znaczeniu metodologicznym, jest jej statyczność. Konstrukcje analityczne – systemy opisują niekiedy zjawiska izolowane od siebie, tymczasem holizm ujęć systemowych może na siłę tworzyć i zakładać istnienie relacji, których nie ma. Jeśli systemy międzynarodowe nie miały styczności ze

⁴⁶³ Przykładem jest tu oczywiście spór wokół rozwoju neorealizmu. Odpowiada to również idei rozwoju programu badawczego według Lakatosa.

⁴⁶⁴ Klauzula *ceteris paribus* pozwala badaczowi na określenie stałych warunków przeprowadzenia i weryfikacji badania.

sobą jak np. imperia Azteków i Mongołów, to można je co najwyżej porównywać. Z drugiej strony społeczeństwa ludzkie istnieją w czasoprzestrzeni, nie są totalnymi, zmechanizowanymi systemami. Dlatego Nexon pozostaje krytyczny wobec neorealistycznego ujmowania systemu, tworzącego kolejne podsystemy, wymiary, de facto „zamykające” zjawiska celem ich finalnego opisanie i wyjaśnienia⁴⁶⁵. Prowadzi to do wielu uproszczeń. Z tego powodu konieczne jest zdaniem relacjonistów przeformułowanie definicji systemu pod kątem badania przede wszystkim relacji („stosunków” międzynarodowych) i interakcji, zachodzących w ich ramach.

Nexon podziela zdanie konstruktywistów i historyków ze szkoły angielskiej, że system nie opiera się na anarchii, ale wielu empirycznie obserwowalnych formach asymetrycznych relacji. Realiści mówią, że system jest anarchiczny dopóki nie ma państwa światowego. Zdaniem relacjonistów jest to abstrakcja, która niczego nie tłumaczy. Podstawowym problemem jest tu fakt, iż teoretycy systemu – zarówno w ujęciu ontologicznym, jak i metodologicznym – potraktowali świat społeczny mechanicznie. Teoretycy stosunków międzynarodowych, pomimo iż sytuują się kręgu badaczy nauk społecznych, niezmiennie rzadko operują pojęciem społeczeństwa, prawdopodobnie uznając kwestie społeczne za wewnętrzny problem uczestników stosunków międzynarodowych. Efekt tego sposobu myślenia jest taki, że analiza skupia się na próbie ujmowania – za Martinem Wightem – społeczności państw⁴⁶⁶. Tym samym stosunki międzynarodowe stają się domeną bardzo wąskich zainteresowań, nie uwzględniających realnych relacji społecznych i procesów, wytwarzanych na szczeblach innym niż holistycznie pojmowany system.

Relacjoniści są też sceptyczni odnośnie tworzenia katalogu norm systemowych (takich jak np. anarchia). Jeśli uznajemy za pragmatystami istnienie praktyk międzynarodowych, wtedy definiowanie norm systemowych niesie komplikacje teoretyczne⁴⁶⁷. Przykładem niech będzie ujmowanie idei

⁴⁶⁵ Daniel Nexon, op. cit., s. 106-107.

⁴⁶⁶ Martin Wight, „Why is there no International Theory?”, *International Relations*, vol.2, (April 1960), s. 35-48.

⁴⁶⁷ Daniel Nexon, op. cit., s. 107.

suwerenności jako normy systemowej. Wielu teoretyków przyzna, że państwa dysponują suwerennością, ale w świetle praktyk międzynarodowych definicja suwerenności szybko okazuje się nieostra. Państwa łamią zasady, zmieniają je, modyfikują, bądź stosują w wybranych przypadkach. W rezultacie nawet klasyczni realiści wywodzący się ze szkoły Hansa Morgenthau uznają, że normy są mniej ważne od działań. Z jednego powodu: są zbyt abstrakcyjne. Z ich klasyfikacji niewiele wynika⁴⁶⁸. Stąd częste wrażenie, że występowanie norm systemowych w pracach realistów i neorealistów, przedstawianych w różnych rolach (jako wartości, zasady postępowania państw lub nawet osobne kategorie teoretyczne), to kwestia drugorzędna względem opisu zaobserwowanych zjawisk materialnych. Podobne stanowisko przyjmuje zwykle również polska literatura przedmiotu.

W ten sposób analiza stosunków międzynarodowych przestaje badać ogólne zasady postępowania oraz reguły interakcji, skupiając się na obserwacji i opisie samych tylko „działań”. Tymczasem omawiana w podrozdziale wyżej praca Emanuela Adlera wskazała, iż oprócz działań mamy do czynienia z ich praktyką społeczną oraz kontekstualnym sensem. Analiza samego tylko „materialnego” przebiegu zachowań ludzi (lub i szerzej, procesów społecznych) w myśl przyjętych *a priori* przez badacza zasad teoretycznych prowadzi do zubożenia wartości badań stosunków międzynarodowych. Wielu badaczy na początku badań rezygnuje z procesów wyjaśniania, skupiając się na opisie zjawisk. Zarzut ten wywodzi się z metodologii konstruktywizmu, iż teorie pozytywistyczne opisują *Realpolitik*, zamiast ją wyjaśniać⁴⁶⁹. Nie o takie zaangażowanie teoretyków w praktykę społeczną chodzi relacjonistom.

Podsumowując powyższe rozważania, relacjoniści odrzucają system międzynarodowy w tradycyjnym, pozytywistycznym rozumieniu tego terminu. Uznają fakt, że niektórzy teoretycy nadal mówią o systemach norm, odgórnie

⁴⁶⁸ Konstatację tą potwierdza lektura prac TSM z okresu zimnej wojny poczynając od Morgenthau – teoretycy skupiali się raczej na opisie rozmaitych zasobów państw i wynikających z tego faktu konfiguracji. Wiedzę na temat niematerialnych aspektów SM z powodu trudności w jej przyswojeniu w ramach modelu pozytywistycznego, pomijano.

⁴⁶⁹ Zob. Alexander Wendt, „Constructing International Politics...” op. cit., s. 71-81. Zob. Ido Oren, „The Unrealism of Contemporary Realism: the Tension Between Realist Theory and Realists’ Practice”, *Perspectives on Politics*, Vol.7, No.2 (June 2009), s. 283-301.

konstytuujących i regulujących zachowania aktorów. Relacjoniści sami schodzą jednak do głębszej analizy, wskazując jako cel badań SM namacalne materiały źródłowe: skrypty, dyskursy czy ramy transakcji kształtujące relacje między państwami, rządzącymi, obywatelami, podmiotami, korporacjami i innymi aktorami nie-państwowymi⁴⁷⁰. Zakładają też, że te wszystkie zjawiska istnieją w transakcjach oraz relacjach, nie zaś w ukrytych, zewnętrznych wobec uczestników SM, normach. Badacze relacji międzynarodowych wskazali tym samym, że klasyczne podejście TSM okresu zimnej wojny polegało na redukcji analizy procesów społecznych na rzecz identyfikowania norm systemowych, pełniących rolę swoistych idei regulatywnych. Wobec tego podejścia Nexon wystosował dwa zarzuty: metodologiczny i ontologiczny⁴⁷¹.

Zarzut metodologiczny informuje nas zgodnie z logiką faktów społecznych, że to procesy „działają”, nie system. Zgodnie z tym ujęciem, w wyrażeniu np. „wiatr wieje” popełniamy nieścisłość, ponieważ istnienie wiatru jest nierozdzielne od procesu wiania. Podobnie w stosunkach międzynarodowych mamy do czynienia z nieustannym udziałem/działaniem uczestników SM w rozmaitych procesach. Drugim zarzutem – ontologicznym już – pod adresem tradycyjnych teorii systemowych jest konstatacja, iż te często zakładają istnienie fikcyjnych obszarów międzynarodowych stosunków politycznych lub gospodarczych, które tworzą system. To swoisty proces mapowania *a priori*, ponieważ pomijając konteksty historyczne różnego typu, badacze nie zajmują się realnymi interakcjami. Tymczasem procesy takie jak globalizacja, popularność nacjonalizmu, czy migracje międzynarodowe nie są zjawiskami, które da się mapować i zamknąć w obrębie państwa czy systemu. Proces operacjonalizacji tych zjawisk nazywa Nexon makro-redukcjonizmem. Podejście systemowe „łapie” przedmiot, „zamyka” w „mapie teoretycznej” przypisując mu rozmaite normy, sterujące jego zachowaniem, a następnie napotyka problem w analizie nieprzewidzianych zmian, interakcji oraz trendów rozwoju zjawisk. Makro-

⁴⁷⁰ Można określić te propozycje jako rodzaj fascynacji postmodernizmem, por. Audie Klotz, Deepa Prakash, *Qualitative Methods in International Relations. A Pluralist Guide*, New York: Palgrave Macmillan 2009.

⁴⁷¹ Daniel Nexon, op. cit., s. 108-109.

redukcjonizm oznaczawieć założenie, że wydarzenia społeczne (a więc przede wszystkim interakcje) można wyjaśnić systemową metodą prostego porządkowania elementów (klasyfikacje, typologie, czy wspomniane już mapowanie). W miejsce tego podejścia proponowany jest nacisk na badanie relacji / stosunków *par excellence*, rozumianych jako interakcje i procesy społeczne, nie zaś „efekty anarchii” bądź rezultaty innych (odgórnie przyjętych przez badacza) norm systemu.

5. Podsumowanie

Współczesne spory w obszarze teorii stosunków międzynarodowych tworzą odmienny klimat debaty niż prace dyskutowane w okresie zimnej wojny. Zauważalny jest znaczny przyrost zainteresowania publikacjami z innych dziedzin, takich jak filozofia nauki, ekonomia czy socjologia wiedzy. Nową i jak się zdaje, równoprawną pod względem ważności dziedziną debaty stała się metodologia badań stosunków międzynarodowych. Mamy tu na myśli nie tylko dyskusję o pojęciach czy ogólnie pojętym modelu naukowości, ale spory na temat konkretnych metod, ich praktycznych zastosowań oraz ich relacji z teoriami i kontekstami społecznymi. Badania stają się projektami, wymagającymi spełnienia swoistych kanonów jakości (*research design*). Nadaje to polotu dyskusji nad modelem uprawiania NSM, choć poza prognozą popularyzacji eklektyzmu teoretycznego i metodologicznego trudno dziś określić kierunek, którym podążać będą główne arterie dyskusji w dyscyplinie.

Omawiane powyżej nowe konteksty debaty nad TSM, siłą rzeczy ujmowane skrótowo i zrelatywizowane do kwestii badań nad kategorią systemu międzynarodowego, stanowią przyczynek do refleksji na różne tematy. Z pewnością ważnymi problemami stały się określenie przedmiotu badania oraz umiejętność sformułowania samodzielnych narzędzi teoretycznych i metodologicznych do jego studiowania. Tym samym na znaczeniu zyskuje warsztat analizy stosunków międzynarodowych (postulowany przez pragmatystów *style of research*). Większość bowiem problemów podnoszonych

przez współczesnych teoretyków SM ma charakter metodologiczny. Krytyka kategorii systemu jest tego przykładem. Na jej kanwie nawet ontologiczne rozumienie „systemu” zostaje postawione przed pytaniem nie tyle „co zbadać?”, ale „jak to zbadać?” oraz „dlaczego?”. Pytania te świadczą o większej świadomości metodologicznej i realnie rosnącym zainteresowaniu badaczy SM problemami „kanonicznymi” nauk społecznych, takimi jak znaczenie epistemologii w postrzeganiu (konstruowaniu?) przedmiotu badania, spór agencje-struktury, relacje analiz w wymiarach mikro i makro, czy ujmowanie dynamiki zmian społecznych. Warto zauważyć, że dyskusje te toczą się w NSM niezależnie od zakresu tematycznego badanych zjawisk.

Rozdział VII

Kierunki ewolucji kategorii systemu międzynarodowego w nauce o stosunkach międzynarodowych

1. Wprowadzenie

Rozprawa przedstawia rozwój koncepcji ujmowania kategorii systemu międzynarodowego w nauce o stosunkach międzynarodowych. Formułuje również tezy na temat wpływu kategorii systemu na rozwój teorii stosunków międzynarodowych. Przez kilkadziesiąt lat „system międzynarodowy” był podstawowym punktem odniesienia dla teoretyków w tym obszarze badań. Obecnie jest nadal popularną, ale już wyraźnie jedną z wielu propozycji teoretycznych w NSM, coraz głębiej korzystającej z dorobku innych nauk społecznych.

Próbując podsumować zawarte w rozprawie rozważania należy zwrócić uwagę na całościowy kontekst rozwoju dyscypliny NSM (dyskurs teoretyczny, monografie, periodyki, wpływ wydarzeń historycznych) w której rozwijano kategorię systemu międzynarodowego. Ponadto, po dokonaniu stosownych badań teoretycznych, można pokusić się o określenie znaczenia kategorii systemu z perspektywy podstawowych sporów metodologicznych NSM. Finalnie należy poddać analizie i krytyce przyjęte pytania badawcze oraz zaproponowane przez badacza hipotezy, będące próbą udzielenia odpowiedzi na te pytania. Materiał na podstawie której sformułowano poniższe rozważania były przede wszystkim studia teoretyczne, rozpatrywane w ramach analizy treści, z niewielkim udziałem odniesień do biegu wydarzeń zewnętrznych wobec dyskursu prowadzonego w NSM. Rozdział ten pełni więc rolę swoistego raportu z badań teoretycznych.

Poniższa tabela zawiera próbę zespolonego ujęcia kategorii systemu w kontekście rozwoju dyscypliny. Przyjęto założenie, iż rozwój języka pojęciowego danej dyscypliny współgra z powstawaniem koncepcji teoretycznych opisujących i wyjaśniających wybrane problemy badawcze. Naszym zdaniem przykład kategorii systemu międzynarodowego jest jedną z wartościowych ilustracji tego założenia. Ilekroć bowiem dochodziło do popularyzacji teorii

wykorzystującej kategorię systemu, wpływało to na kształt zarówno pojęcia, jak i samej dyscypliny. Język nauki współtworzy naukę tak samo jak instytucje czysto materialne (budynki, zakłady badawcze itp.), z tym że to właśnie język nadaje nauce stosowną treść.

Tabela 43. Ewolucja kategorii systemu w nauce o stosunkach międzynarodowych

Etap	Rozwój dyscypliny NSM	Kategoria systemu międzynarodowego
Lata 50-70. XX w.	Formułowanie podstawowych pojęć i tematów badawczych. Próba zdefiniowania przedmiotu badań NSM. Spór pomiędzy tradycjonalistami a modernistami	System jako projekt „unaukowania” stosunków międzynarodowych. Popularyzacja pojęcia.
Lata 80. XX w.	Rozwój języka teoretycznego i popularyzacja teorii systemowych różnego typu. Debata pomiędzy ukształtowanymi paradygmatami stosunków międzynarodowych – neorealizmem, neoliberalizmem, szkołą angielską, neomarksizmem.	System międzynarodowy jako podstawowa kategoria teoretyczna w NSM obok innych kategorii takich jak państwo, interes czy potęga. Rozpatrywany w ujęciu metodologicznym oraz ontologicznym.
Lata 90. XX w.	Nowy kontekst międzynarodowy. Spór o epistemologię dyscypliny. Popularyzacja nowych podejść teoretycznych: konstruktywizmu, neoliberalizmu, teorii integracji, teorii demokratycznego pokoju. Krytyka i odchodzenie od makro-teorii, niezdolnych do przewidzenia zmian stosunków międzynarodowych. Problematyka przywództwa USA, polityki zagranicznej i politycznych studiów porównawczych.	Krytyka kategorii systemu jako pokłosie krytyki wobec neorealizmu. Odwrót od ujęć systemowych na rzecz nowych tematów „średniego zasięgu”.
Pierwsze dekady XXI w.	Debata nad tożsamością NSM w warunkach XXI wieku (globalizacja, integracja państw, rozwój subdyscyplin NSM i in.). Spór o ontologię dyscypliny. Niechęć do formułowania nowych teorii, zainteresowanie ujęciami problemowymi i kwestiami metodologicznymi. Popularyzacja pragmatyzmu, ujęć cząstkowych, antropologii. Nowy kontekst studiów nad bezpieczeństwem międzynarodowym i międzynarodową ekonomią	Ponowne odkrycie zalet kategorii systemu międzynarodowego na gruncie metodologii badań. Popularyzacja systemowego ujęcia historii powszechnej (Buzan, Wallerstein, Fukuyama).

	polityczną.	
--	-------------	--

Źródło: opracowanie własne

W połowie XX wieku kategorię systemu międzynarodowego uważano za szansę na umieszczenie badań nad stosunkami międzynarodowymi w rodzinie nauk społecznych. W nieco późniejszych pracach Kennetha Waltza (system międzynarodowy jako mechanizm wyjaśniania zachowań na wzór rynku w ekonomii) i Immanuela Wallersteina (system-świat jako organizm zarządzający gospodarką światową według zasad kapitalizmu) można zauważyć inspirację naukami ekonomicznymi.

Pod koniec XX wieku nastąpiła dywersyfikacja zainteresowań NSM i odejście od prymatu badań nad stosunkami politycznymi na rzecz pluralizmu zainteresowań. Kwestie polityczne zachowały jednak podstawowe znaczenie dla tożsamości dyscypliny. Teorie systemu międzynarodowego, mimo licznych propozycji poszerzenia ich zakresu, zaczęły stopniowo tracić na popularności w wyniku specjalizacji badań i rozwoju subdyscyplin NSM.

Obecnie teorie systemowe podlegają procesowi przeformułowania jako projekt umożliwiający badaniom nad stosunkami międzynarodowymi dokładniejsze ujmowanie zjawisk międzynarodowych bez potrzeby tworzenia nowej teorii ogólnej SM (*grand theory*). Nawet krytyczne wobec ujęcia systemowego propozycje teoretyczne omawiane w niniejszej rozprawie są skłonne uwzględniać kategorię systemu międzynarodowego, ponieważ w warunkach procesów globalizacji i postępującego rozwoju technologicznego umożliwiają pogłębioną analizę problemów i współzależności stosunków międzynarodowych (system w znaczeniu metodologicznym). Ponadto, można mówić o trendzie rozwoju badań nad historią stosunków międzynarodowych, wykorzystujących kategorię systemu międzynarodowego do analiz porównawczych (system w znaczeniu ontologicznym).

Dzięki pogłębionemu zainteresowaniu metodologią nauk społecznych kategoria systemu międzynarodowego w epoce globalizacji może być bardziej przydatna niż kiedykolwiek przedtem, ponieważ dynamika przemian świata możliwa jest do uchwycenia przede wszystkim dzięki kompleksowemu podejściu

- a podejście systemowe może stanowić najszerszą platformę dla tego typu generalizacji. W ten sposób akcentują znaczenie systemu międzynarodowego badacze historii stosunków międzynarodowych oraz zwolennicy ujęć porównawczych. Mamy tu na myśli zarówno prace Buzana i Little, jak i historyzujące ujęcia szkoły angielskiej czy neorealizmu. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż wiele prac naukowych i dydaktycznych w obszarze NSM chętnie wykorzystuje zarówno idiograficzne studia przypadków, jak też posiadające ambicje tworzenia generalizacji porównania różnych sytuacji historycznych. Jako, że nauki społeczne w dużej mierze badają przede wszystkim przeszłość (poza prognozowaniem), obecność ujęć historycznych wydaje się nieodzowna, stanowi bowiem swoistą bazę empiryczno-źródłową, rejestr wzorców zachowań, katalog praktyk czy przykładów relacji⁴⁷². Celowo wskazujemy tu na różne skojarzenia z teoriami omawianymi w poszczególnych rozdziałach rozprawy. Niezależnie od ujęcia teoretycznego, dane historyczne stanowią przedmiot ustawicznych interpretacji, rozpatrywanych przy użyciu różnych metod. Nieprzypadkowo teoria systemowa wydaje się w historii badań nad SM jednym z naturalnych środowisk dla badaczy. Rozwój dyscypliny wskazuje, że o ile krytykowano ustalenia teoretyków systemowych, to zazwyczaj nie krytykowano kategorii systemu jako nieużytecznego narzędzia. Wręcz przeciwnie, jako ugruntowany wzorzec do analizy było ono punktem wyjścia do dyskusji, propozycji własnych tez wśród badaczy młodszych pokoleń. Na to, iż pojęcia wielokrotnie zmieniają swe definicje, w naukach społecznych przykładów znajdziemy aż nadto. Wynika to ze zmienności ujęć teoretycznych oraz zmienności i syndromatyczności przedmiotu badania.

2. Ewolucja kategorii systemu międzynarodowego wobec problemów teorii i metodologii stosunków międzynarodowych

We wprowadzeniu do niniejszej rozprawy podjęliśmy temat sporów teoretycznych w dyscyplinie NSM, który po stosownych badaniach teoretycznych

⁴⁷² Dla realistów i neorealistów przeszłość pozostaje bazą empiryczną, dla konstruktywistów i pragmatystów stanowi raczej katalog praktyk.

nad kategorią systemu należy przywołać ponownie. Dyscypliny nauk politycznych i społecznych uwikłane są w rozliczne spory pojęciowe. Wiele podręczników zawiera dodatkowe słowniki pojęciowe, aby uściślić tok wykładu⁴⁷³. Na rynku istnieją również słowniki specjalistyczne, zawierające typowe wyrażenia dla danej dziedziny wiedzy. Z kilku opracowań słownikowych korzystano również podczas tworzenia niniejszej rozprawy⁴⁷⁴. Praktyka badawcza – zarówno w przypadku badań empirycznych, jak i teoretycznych – odpowiada na konieczność jasnego formułowania pojęć, prace naukowe zawierają specjalne rozdziały wprowadzające, w ramach których autorzy klaryfikują stosowane w badaniach terminy, bądź podają informacje na temat rozmaitych zastosowań danego terminu. Do największej ścisłości w tej materii pretendują prace prawnicze, odwołujące się do potrzeby jak największej precyzji aktów prawnych (często akty prawne posiadają rozdziały wstępne, wyjaśniające pojęcia stosowane np. w ustawie). W naukach społecznych nie istnieje doktryna w rozumieniu praktyki komentarzy i orzecznictwa z obszaru nauk prawnych. Jak można zauważyć choćby na łamach niniejszej pracy, nauki społeczne są podzielone na rozmaite szkoły i tradycje analityczne, rozprawiające różnymi językami teoretycznymi. Niemniej można przyjąć, iż znajomość tradycji stosowania pojęć jest zwyczajowym warunkiem rzetelności badań naukowych, obowiązującym nawet w sytuacji nie prowadzenia przez badacza głębszych studiów teoretycznych.

Spór o wzajemne relacje pojęć, który wspomniano na początku rozprawy stanowi odzwierciedlenie istnienia wielu tradycji teoretycznych oraz ich debaty na przestrzeni dekad. Podczas gdy początkowe ujęcia systemowe odwoływały się do potrzeby tworzenia zupełnie nowego języka nauk politycznych, część badań tkwiła w tradycji pojęciowej filozofii politycznej. Spór nazywany tzw. drugą debatą teoretyczną stanowił tego klarowny przykład. Podczas gdy Morton Kaplan

⁴⁷³ Por. np. John Baylis, Steve Smith, *Globalizacja polityki światowej...*, op. cit., John Ravenhill, *Globalna ekonomia polityczna...*, op. cit.

⁴⁷⁴ Bogdan Szlachta, *Słownik społeczny*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004, Iain McLean, Alistair McMillan, *Oxford Concise Dictionary of Politics*, Oxford University Press Inc. Nowy Jork 2003; Mirosław Karwat, Jacek Ziółkowski, *Leksykon pojęć politycznych*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2013.

argumentował za usamodzielnieniem nowej dyscypliny za pomocą stworzenia odrębnego języka pojęciowego, tradycjoniści wskazywali na nieodłączność badań nad stosunkami międzynarodowymi od studiów nad historią dyplomacji, w której to języku pojęcie „systemu międzynarodowego” było w zasadzie nieobecne.

W późniejszych sporach system międzynarodowy wiązany był z językiem pojęciowym / „słownikiem” jednego z nurtów badań, mianowicie neorealizmu. Kenneth Waltz postulował uczynić NSM obszarem badań nad interakcjami w systemie międzynarodowym, rozumianym jako podstawowy poziom analizy, niezależny od kwestii *Innenpolitik* (polityki wewnętrznej, u Waltza także zagranicznej)⁴⁷⁵. Związało to system z pojęciami anarchii, rozkładu potęgi, układu sił czy struktur. Późniejsze teorie – np. te rozwijane po zakończeniu zimnej wojny – proponując odrzucenie „konfrontacyjnego” języka *Realpolitik*, sugerowały przede wszystkim odejście od konkretnych pojęć neorealizmu – takich jak system. Z drugiej strony, część teorii zaakceptowała neorealistyczne rozumienie systemu i struktur, wtłaczając te kategorie w inne schematy teoretyczne. Przykładem na to są choćby prace Alexandra Wendta⁴⁷⁶. Potwierdza to tezę o kluczowym znaczeniu pojęć dla prowadzenia programów badawczych w rozumieniu Imre Lakatosa. Kategoria systemu trwa, pomimo dezaktualizacji wielu teorii, w ramach kolejnych programów badań.

Spory o przedmiot poznania teorii stosunków międzynarodowych toczony od początku jej istnienia stanowią kolejny kluczowy wątek dyskusji w NSM. Pytania o to, co poznawać (ontologia) i jak poznawać (epistemologia) powracają i dzisiaj w debacie o tożsamości NSM jako dyscypliny nauk politycznych i społecznych. Odpowiedzi na te pytania są podstawowym wyróżnikiem wszystkich nurtów teoretycznych. Wydaje się jednak, że rzadko są podejmowane w ujęciu porównawczym⁴⁷⁷. Prawdopodobnym rozwiązaniem, zauważalnym również na kartach niniejszej rozprawy, byłoby twierdzenie o wpływie

⁴⁷⁵ Por. także Steven Lobell, Norrin Ripsman, Jeffrey Taliaferro, *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy*, Cambridge University Press 2009.

⁴⁷⁶ Alexander Wendt, *Spółeczna teoria stosunków międzynarodowych...*, op. cit.

⁴⁷⁷ Wzorem dla tego typu analizy byłaby omawiana w rozprawie praca Davida Marsha i Gerry’ego Stokera, *Teorie i metody w naukach politycznych...* op. cit.

postępującej specjalizacji badań nad stosunkami międzynarodowymi, rodzącej niewspółmierne teorie, wyjaśniające różne zjawiska. Teorie integracji europejskiej wykształciły w odniesieniu do swego przedmiotu badań szeroki wachlarz pojęć i propozycji interpretacyjnych. Teorie międzynarodowej ekonomii politycznej przesiąknięte są językiem ekonomicznym, co wynika z uwarunkowań zjawisk, które podlegają obserwacji badaczy. Podobny proces dotyczy słownictwa z zakresu analizy prawa międzynarodowego publicznego. Studia nad bezpieczeństwem międzynarodowym tworzą odrębny dyskurs teoretyczny, inspirowany zagadnieniami zagrożeń społeczno-ekonomicznych (przykładem niech będzie teoria sekurytyzacji). Co ważne, rozpoznawane przez większość akademików popularne nurty neorealizmu, konstruktywizmu czy neoliberalizmu również charakteryzują się własnymi kategoriami pojęciowymi i programami badawczymi (np. równowaga sił dla neorealizmu czy kwestia demokratycznego pokoju dla neoliberalizmu).

Należy zwrócić więc uwagę, że wielonurtowa NSM stanowi prawdziwy agregat pojęć, będących w ciągłym procesie negocjacji znaczeń. Można wziąć pod uwagę również wiedzę zastaną, z której korzystają specjaliści, wykształceni w studiowaniu stosunków międzynarodowych. Nauki są rodzinami wielu dyscyplin – tak samo więc i stosunki międzynarodowe korzystają z tradycji badań historycznych, prawnych, politologicznych, ekonomicznych czy kulturoznawczych, wprowadzając nowe rozumienia pojęć, stosowanych na różnych gruntach.

Nie inaczej kwestia powyższa wypada w badaniach nad systemem międzynarodowym. Jak zauważono wcześniej – system międzynarodowy wiązany jest z wieloma nurtami TSM o rozmaitej proveniencji. Badania teoretyczne zamieszczone w rozprawie potwierdzają ten wniosek, wskazując jednakowoż, że największe znaczenie zyskała kategoria systemu występując jako poziom analityczny (*vide* neorealizm) i jako określenie złożonych całości społecznych (*vide* teorie systemów-światów i teorie systemów historycznych). Są to teorie zasadniczo uważane za materialistyczne i pozytywistyczne. O uniwersalnej wartości kategorii systemu świadczy skądinąd jej zastosowanie

również w teoriach idealistycznych i uważanych za nie-pozytywistyczne. System służy jako narzędzie do porządkowania zarówno faktów, jak też sposobu myślenia teoretycznego o tych faktach⁴⁷⁸.

W wyniku sporu wokół neorealizmu odnotowano spór o rolę badaczy. Robert Cox zarzucił Kennethowi Waltzowi tworzenie uniwersalnego schematu pojęciowego, podczas gdy wysiłki tego typu są – jak uważał Cox – daremne⁴⁷⁹. Zdaniem badaczy orientacji marksistowskiej i post-marksistowskiej wiedza stanowi element władzy, powstaje bowiem po coś i dla kogoś, dając przewagę poinformowanym, osłabiając pozycję niedoinformowanych⁴⁸⁰. Wraz z rozwojem gospodarki opartej na wiedzy twierdzenie Coxa nabrało aktualności, informacja stała się towarem i podstawowym zasobem kapitału społecznego całych narodów.

Podobną krytykę pod adresem uniwersalizmu teoretyków systemu wystosowali badacze z obszaru studiów postkolonialnych oraz krytycy amerykańskiego unilateralizmu. Pierwsi zwracali uwagę na swoisty etnocentryzm euroamerykańskiego myślenia o stosunkach międzynarodowych – a więc stosowanie metafor, pojęć, przykładów znanych w zachodnim kręgu kulturowym, niekoniecznie stosownych w analizach poświęconych relacjom międzynarodowym w innych częściach globu. Przykłady omawiane w niniejszej rozprawie to m. in. próba reformy neorealizmu według Jacka Donnelly'ego oraz badania Erika Ringmara dotyczące różnorodności regionalnych systemów międzynarodowych w historii Europy i Azji. Badania nad SM stają się więc bardziej relatywistyczne co do swych założeń na temat rzeczywistości. Kategoria systemu będąc początkowo znamieniem ambicji obiektywizmu, obecnie współtworzy i porządkuje porównania różnych obszarów relacji między państwami. Tutaj za przykład mogą posłużyć badania Barry'ego Buzana i Richarda Little'a poświęcone historii stosunków międzynarodowych.

⁴⁷⁸ Zob. rycina nr 2.

⁴⁷⁹ Robert Cox, "Social Forces, States and World Orders", w: Robert O. Keohane (red.), *Neorealism and its Critics*, Columbia – Nowy Jork 1986.

⁴⁸⁰ Por. Simon Tormey, Jules Townshend, *Od teorii krytycznej do postmarksizmu*, Wyd. PWN, Warszawa 2010, Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Hegemonia i socjalistyczna strategia. Przyczynek do projektu radykalnej polityki demokratycznej*. Tłum. S. Królak, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej EDUKACJI TWP we Wrocławiu, Wrocław 2007.

Druga grupa krytyków zwraca uwagę na amerykański kontekst powstawania wielu teorii stosunków międzynarodowych, stanowiących niejako odzwierciedlenie amerykańskiego (imperialnego?) myślenia o świecie. Ma to świadczyć o braku obiektywizmu i amerykocentryzmie badaczy⁴⁸¹. Faktem jest, iż badania nad stosunkami międzynarodowymi rozwinęły się szczególnie w świecie anglosaskim, w momencie powojennej ekspansji języka angielskiego jako nowego światowego *lingua franca*. Zauważalny jest również w sporach TSM kontekst bieżącej polityki Stanów Zjednoczonych – zważywszy np. na badania nad hegemonią, równowagą sił, logiką rywalizacji bloków państw, czy rozwój badań nad konfliktami zbrojnymi, czy – choćby niedawno – nad interwencjami humanitarnymi, które wpisywały się w doraźne wątki amerykańskiej polityki zagranicznej. Kenneth Waltz uważał wszakże, że system międzynarodowy kreowany jest przede wszystkim przez mocarstwa i teza ta była dla wielu trudna do podważenia. Prymat państw w badaniach stosunków międzynarodowych oznaczał również prymat znaczenia mocarstw jako przedmiotu zainteresowania teorii SM⁴⁸². Państwa o globalnych interesach, prowadzące globalną politykę potrzebowały wiedzy, aby podejmować strategiczne decyzje polityczne i ekonomiczne. Z drugiej strony wielostronny wzrost współzależności w skali światowej również domagał się zainteresowania nauk społecznych. Tymczasem teorie systemów-światów czy choćby teoria Modelskiego wskazują, iż państwa w historii pełniły rolę kluczowych potęg gospodarczych, stanowiąc obszary akumulacji kapitału i przemysłu. W chwili obecnej państwa dysponują nieco innymi zasobami władzy w stosunkach międzynarodowych, ale nadal pozostają centralnym przedmiotem zainteresowania TSM. Podsumowując, w chwili obecnej teza o amerykocentryzmie badań stosunków międzynarodowych byłaby trudna do obrony, zwłaszcza w Europie. Zwłaszcza, jeśli pominiemy rynek *think tanks*, komercyjnych instytucji eksperckich, tworzących w dużej mierze analizy i raporty

⁴⁸¹ Por. Ryszard Skarżyński, „Od statusu uczonego do funkcji ideokopiarki. Jak uniwersyteccy profesorowie dają się przekształcać w środek polityczny i rujną własną dyscyplinę, powielając zachodnie wizje rzeczywistości międzynarodowej”, [w:] Włodzimierz Mich, Jakub Nowak (red.) *Wokół teorii stosunków międzynarodowych*, Wyd. UMCS, Lublin 2012.

⁴⁸² Por. K. Waltz, *Struktura teorii...* op. cit., s. 77.

na zamówienie⁴⁸³. Badacze związani z komercyjnymi firmami naukowymi mają znaczący wpływ na dyskurs polityczny poświęcony stosunkom międzynarodowym, ale ich wpływ na kształt dyscypliny NSM pozostaje niewielki, zwłaszcza w obszarze teorii⁴⁸⁴. Należy jednak zwrócić uwagę, iż słownik pojęciowy współczesnego TSM wciąż opiera się w dużej mierze na ustaleniach dorobku teoretycznego z czasów zimnej wojny.

Spór o poziom analizy jako kolejny z obszarów kontrowersji współczesnej NSM powstał właśnie dzięki zastosowaniu analizy systemowej. Poziomy analizy, będące wtórną wobec ujęć mikro i makro konstrukcją analityczną, pozwalającą na wyodrębnianie klas zjawisk o różnych poziomach ogólności, stały się jednym z wyróżników teorii SM. System stanowił najszerszą i najbardziej ogólną ze wszystkich klas zjawisk. W TSM pełnił dla przykładu rolę zarówno domkniętego zbioru zjawisk społecznych, jak też posiadał funkcję sprawczą jako mechanizm interakcji. Na podstawie badań możemy założyć, iż to właśnie ujęcie systemowe umożliwiło rozwój kolejnych obszarów badań w NSM. Próba zainicjowania kilku wymiarów badań systemowych SM, sformułowana przez Buzana i Little'a, na przełomie stulecia jest tego wymownym przykładem.

Kontrowersje wokół kwestii agent-struktura wskazano w TSM pod koniec lat 80. XX wieku w kontekście problemu sprawczości. Współcześnie zauważamy, że zarówno agencje, jak i struktury stanowią obszary komplementarne. Co więcej, wydaje się, iż rozwój badań systemowych w kierunku problematyzacji współzależności agencji i struktur byłby bardzo przyszłościowym przedmiotem zainteresowań. Wskazują na to również współczesne teorie praktyk międzynarodowych, omawiane w rozdziale szóstym.

Podobnym wątkiem jest znana w naukach politycznych debata wokół znaczenia instytucji i idei. W sferze stosunków międzynarodowych znaczenie mają bowiem i konkretne instytucje (czynnik materialny), jak i idee (czynnik

⁴⁸³ Thomas Medvetz T., *Think tanks in America*, Chicago: University of Chicago Press 2012; Donald Abelson *Do Think Tanks Matter? Assessing the Impact of Public Policy Institutes*, McGill-Queen's University Press, Montreal 2009; Michał Mierzwa, *Think tanki*, Infos – Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa, nr. 12 (104) 2011.

⁴⁸⁴ Por. badania własne Tomasz Pawłuszko, „Bezpieczeństwo międzynarodowe w badaniach polskich think tanks”, *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, Wrocław, nr 2013/2014 (w druku).

ideacyjny). Ich wzajemne relacje pozostają przedmiotem sporu teoretycznego nawet pomiędzy konstruktywistami. Badania nad ideami pozostają utrudnione, ponieważ trudno poddać je weryfikacji i logice związków przyczynowo-skutkowych. Niemniej, analiza dokumentów, wystąpień, poglądów politycznych, programów politycznych, demonstracji czy wręcz konfliktów wskazuje na podstawowe znaczenie idei w stosunkach międzynarodowych. Idee interpretowane są przez rozmaite szkoły TSM jako poglądy, preferencje, interesy, bądź zasady postępowania. Sporny jest zakres „interwencji” idei w bieg wydarzeń i ich znaczenie w tworzeniu faktów społecznych. Należy odnotować fundamentalne znaczenie idei w tworzenie instytucji politycznych i możliwe, że jest to płaszczyzna, na której obi perspektywy dojdą do porozumienia. Tak też postanowiliśmy postąpić w niniejszej rozprawie, gdyż we wprowadzeniu zaproponowaliśmy wykorzystanie idei (w rozumieniu: myślenia o faktach) jako równoprawnego zasobu przydatnego w analizie systemowej⁴⁸⁵. System międzynarodowy stanowi zatem konstrukcję analityczną, wskazującą na relacje różnych struktur o charakterze materialno-ideacyjnym. Jej kształt zależy od wybranego przez badacza ujęcia teoretycznego.

Kontekstualność uprawiania nauki nie budzi współcześnie wątpliwości teoretyków stosunków międzynarodowych. Zasadniczy problem to jednak granice danego kontekstu, wpływającego przecież na kształt analizy. Co mieści się w kontekście badania stosunków międzynarodowych, a co pozostaje poza naszymi zainteresowaniami? Odpowiedzi udzielane przez rozpatrywane w tej pracy tradycje badań SM są różne. Dla zwolenników podejść tradycjonalistycznych, szkoły angielskiej czy realizmu (również w ujęciu neoklasycznym) kontekst pozostaje stabilny, ponieważ stabilny jest przedmiot zainteresowań tych teorii SM. Oscyluje on wokół trwałych zwyczajów i instytucji międzynarodowych stosunków politycznych w ich nowożytnej historii. Z kolei dla badaczy zaangażowanych w podejścia konstruktywistyczne, postmodernistyczne, pragmatyczne czy relacjonistyczne kontekst zależy przede wszystkim od dyskursu i jego modelowania zdefiniowanego przez badacza.

⁴⁸⁵ Por. rycina 2 i jej opis w rozdziale 1.

Wielość wątków podejmowanych przez badaczy zbiorczo uważanych za postpozytywistów bardzo poszerzyło spektrum zainteresowań SM po zakończeniu zimnej wojny, przyczyniło się też do absorpcji nowych pojęć z obszaru socjologii wiedzy czy filozofii nauki. Z powodu silnych sprzeczności pomiędzy obiema grupami nasze ujęcie systemu jako narzędzia badań związane jest silnie z możliwością dostosowania doń kontekstu wybranego przez daną szkołę TSM.

Ostatni z wątków kontrowersji dotyczy adekwatności wiedzy, pozyskiwanej dzięki takim kategoriom jak system międzynarodowy. Teorie są konstrukcjami analitycznymi, prowadzącymi do uproszczenia rzeczywistości, w celu wyjaśnienia wybranego jej fragmentu. Warunek intersubiektywności nauki – jej komunikowalności i sprawdzalności – wskazuje na potrzebę uproszczeń pozwalających na choćby ograniczone generalizacje⁴⁸⁶. W historii badań nad stosunkami międzynarodowymi kategoria systemu stanowiła ważne narzędzie generalizacji. Z tego też powodu budziła kontrowersje, ponieważ modele zjawisk identyfikowanych w ramach systemu międzynarodowego były często albo zbyt uproszczone (model „systemów równowagi” Kaplana), albo zbyt wąskie tematycznie (model „polityki międzynarodowej” Waltza), albo wręcz niekiedy podlegały reifikacji (przykład „systemu-świata” u Wallersteina). Wiedza ta miała ograniczone znaczenie, ale przyczyniała się do rozwoju założeń na temat świata społecznego stosunków międzynarodowych. W dużej mierze opierała się również na tradycyjnych pojęciach nauk politycznych, takich jak potęga czy państwo, co umożliwiało tłumaczenie podstawowych trendów zachowań uczestników stosunków międzynarodowych w sposób adekwatny do ówczesnego myślenia (np. zimnowojenna logika rywalizacji bardzo potrzebowała narzędzi tłumaczących zachowania przeciwnika itp.). Dzisiaj liczba kontekstów tych zachowań wzrosła, ale stanowi to kolejne interesujące wyzwanie do zbadania.

⁴⁸⁶ Zob. Barbara Krauz-Mozer, *Teoria polityki. Założenia metodologiczne*, PWN, Warszawa 2006.

3. Ewolucja kategorii systemu międzynarodowego wobec pytań i hipotez badawczych

We wstępie do niniejszej rozprawy wskazano na kilka pytań badawczych, w stosunku do których sformułowano próbę wstępnej odpowiedzi w postaci hipotez badawczych. Obecnie postaramy się ocenić znaczenie pytań oraz wartość hipotez badawczych. Podsumowując rozważania nad poszczególnymi kwestiami postaramy się sformułować wnioski dotyczące głównej hipotezy rozprawy oraz metod jej uzasadnienia.

Tematem pierwszego pytania badawczego była próba określenia uwarunkowań rozwoju stosunków międzynarodowych jako dyscypliny badawczej w połowie XX wieku. Jako próbę odpowiedzi sformułowano twierdzenie, iż kluczowymi uwarunkowaniami rozwoju SM był wzrost potęgi polityczno-gospodarczej USA oraz pojawienie się pozytywizmu naukowego na gruncie zachodnich nauk społecznych. Kwestię rozpatrywano zwłaszcza w rozdziale pierwszym. W świetle badań teoretycznych nad literaturą z tamtego okresu można pokusić się o potwierdzenie tej hipotezy. Pierwsze prace teoretyczne z obszaru NSM pochodziły ze Stanów Zjednoczonych, tam pojawiła się największa ilość szkół i kursów akademickich. Globalny charakter potęgi USA pozwalał na pierwsze usystematyzowane, nie-historyczne badania nad stanem stosunków międzynarodowych na świecie⁴⁸⁷. Sprzyjał temu również rozwój behawioryzmu / modernizmu, który zaadaptowano w badaniach nad SM w latach 50. XX wieku. Możliwość modelowania relacji międzynarodowych, próby identyfikacji międzynarodowych zależności politycznych, militarnych i gospodarczych wiązano z możliwością pozyskania pewnej i obiektywnej wiedzy o prawidłowościach życia społecznego. Dzisiaj wiara ta jest mocno ograniczona, ale wówczas przekonanie to było kołem zamachowym rozwoju studiów w dziedzinie stosunków międzynarodowych zarówno wśród modernistów, jak i tradycyjistów.

⁴⁸⁷ Por. Thomas Medvetz, *Think tanks...* op. cit., s. 119.

Drugie pytanie badawcze dotyczyło znaczenia kategorii systemu międzynarodowego w NSM. Próba odpowiedzi odwoływała się do poglądu, iż kategoria ta była i jest kluczowa dla rozumienia specyfiki NSM, gdyż jej zastosowanie wpłynęło stymulująco na rozwój, rozbudowę programu badań tej dyscypliny. Badania teoretyczne zasadniczo potwierdzają pogląd zawarty w hipotezie. Można prowokacyjnie zadać pytanie – jak wyglądały by dzisiaj badania stosunków międzynarodowych gdyby kategoria systemu międzynarodowego nie została wyodrębniona? Z pewnością istniały by wcześniej sformułowane kategorie porządku międzynarodowego i ładu międzynarodowego, ale w tradycji międzywojennej wiązano je z różnymi wizjami normatywnymi, co później w wyniku konstatacji Martina Wighta, iż nie istnieje rzetelna tradycja teoretyzowania o „społeczności” państw – uznawano za wiodącą słabość TSM⁴⁸⁸. Całkiem możliwe, że teorie SM stały by się doktrynami politycznymi, uzasadniającymi rozmaite wizje świata, uzupełniając konteksty badania historii stosunków międzynarodowych (np. w ramach historii powszechnej XX wieku). Badania zawarte w niniejszej rozprawie wskazują tymczasem na fakt, iż kluczowe prace teoretyczne NSM odwołują się do kategorii systemu międzynarodowego bądź poruszają się w ramach wyznaczonych przez teorie systemowe. Dlatego uznajemy, że rola systemu jest w dużej mierze porządkująca, ale też i stymulująca nowe obszary refleksji.

Trzecie pytanie badawcze odwoływało się do sposobu formułowania teorii systemowych w NSM. Próba odpowiedzi wskazywała na oparcie się teoretyków SM o modele cybernetyczne GST oraz koncepcje systemu politycznego, opracowane na gruncie politologii anglosaskiej. Wskazano też, że późniejszy rozwój dyscypliny zdywersyfikował inspiracje dla tworzenia teorii tego typu. Kwestię rozważano w rozdziale drugim rozprawy.

Z perspektywy badań teoretycznych możemy wskazać, że odpowiedź zawarta w hipotezie nie jest wystarczająca, choć jej trop pozostaje zasadny. Prace teoretyczne opracowane w ramach teorii systemowych SM odwołują się do

⁴⁸⁸ Martin Wight, "Why is there no International Theory?", [w:] Herbert Butterfield, Martin Wight (red.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, London: Allen & Unwin, 1966, s. 17-34.

kategorii systemu rozwijanej w innych naukach, ale nie znajdziemy dokładnych odwołań. Badacze, tacy jak np. Morton Kaplan, zwracali uwagę na dynamiczny rozwój analizy systemowej w naukach przyrodniczych i wynikający z nich postęp w rozumieniu świata przyrody, ale nie wnikali głębiej w rozważania choćby Ludwiga von Bertalanffy'ego czy cybernetyki. Tradycja badań nauk politycznych stosunkowo szybko wykształciła własną „ortodoksję” teoretyczną i późniejsze prace systemowe korzystały już z dorobku dyscyplinarnego. Warto zwrócić uwagę, że stosunkowo rzadkie są odwołania w NSM nawet do innych nauk społecznych, takich jak socjologia, które wytworzyły bogatą tradycję badań funkcjonalistycznych i systemowych. Możliwe, że był to efekt „grodzenia” się poszczególnych dyscyplin wokół wybranych obszarów badawczych, wynikających z przeświadczenia o potrzebie autonomii poszczególnych dyscyplin. Na gruncie nauk politycznych przykładem jest choćby teza Hansa Morgenthau'a o autonomii polityki jako sfery ludzkiego doświadczenia oraz udziału związanych z tym tematem badań nad dążeniem do potęgi w „polityce międzynarodowej”⁴⁸⁹.

Czwarte pytanie badawcze dotyczyło charakterystyki metod systemowych stosowanych w NSM. Hipoteza z tym związana wskazywała, że poza założeniami o hierarchizacji i kompleksowości elementów systemu nie istnieje jednolita charakterystyka metod systemowych w badaniu stosunków międzynarodowych. Kwestia ta odwołuje się do rozważań zawartych we wprowadzeniu i w rozdziale pierwszym, gdzie m. in. rozpatrywano ujęcie kategorii systemu w rozumieniu Ziemowita Jacka Pietrasia.

Pojęcie „metody systemowej” jest jednym z popularniejszych ujęć w naukach politycznych, ale w tradycji teoretycznej NSM „system międzynarodowy” jest przede wszystkim funkcjonalnym terminem opisowym. Można uznać, że np. u Kennetha Waltza lub Mortona Kaplana mamy do czynienia z metodą systemową (*systems' analysis*), rozumianą jako np. porządkowanie elementów analizy bądź zbiorcze wyjaśnianie wielu procesów na raz, jakkolwiek badacze ci nie stosowali tej kategorii w ten sposób. System może stanowić

⁴⁸⁹ Hans J. Morgenthau, *Polityka między narodami...* op. cit., rozdz. 1 i 2.

pojemne ramy dla podejść ilościowych, bądź jakościowych, ale w pracach TSM nie stanowił punktu odniesienia dla oddzielnej metody. Próbę uporządkowania systemu jako metody podjął wspomniany Jay Goodman, ale jego zdaniem warunkiem zastosowania systemu jako metody byłoby uczynienie zeń zmiennej, której zmiany powodują jakościowe przeobrażenia SM. Późniejsi badacze nie wykorzystali tej wskazówki, system jako zmienna wyjaśniająca zachowania państw „pozował” na osobny przedmiot badań, ale wykorzystano go jako poziom analizy, czego dokonali Kenneth Waltz i Joel David Singer. W późniejszych pracach Waltz wskazywał na system międzynarodowy jako silną zmienną interweniującą, ale uwaga krytyków skupiła się raczej na jego innowacji - bezosobowym mechanizmie sterującym zachowaniem państw z poziomu *de facto* poza-państwowego.

Można w ramach „metody systemowej” analizować wybrane systemy ról, interakcji czy procesów międzynarodowych, ale zdefiniowanie takiej metody winno wynikać z szerszego od niej podejścia teoretycznego. Treść systemu jako takiego zwykle nie zakłada niczego więcej niż dążenia do hierarchizacji i uporządkowania złożonego problemu badawczego. Można ją więc wiązać z próbami klasyfikacji, bądź analizą uwarunkowań zjawisk międzynarodowych. W obu przypadkach metoda domaga się wskazania teorii jako kanwy przeprowadzania badań.

Piąte pytanie badawcze odwoływało się do podobieństw i różnic w systemowych teoriach stosunków międzynarodowych. Hipoteza wskazywała na różnice zależne od przyjętej ontologii i epistemologii badań oraz koncepcji systemu. Za podstawowe cechy wspólne większości koncepcji systemowych uznano złożoność, uwarunkowanie działań społecznych oraz bezpośrednią niesprowadzalność systemu do podstawowych elementów jego struktur.

W świetle badań przeprowadzonych na potrzeby niniejszej rozprawy należy stwierdzić, iż hipoteza z konieczności pozostanie bardzo ogólna, ponieważ przyjęte tu podejście do definicji systemu zezwala na integrację zarówno ujęć materialistycznych, jak i idealistycznych. Złożoność, uwarunkowanie działań społecznych czy niesprowadzalność bezpośrednia systemu do podstawowych

elementów jego struktur pozwalają na analizę czynników materialnych oraz ideacyjnych. Podział pomiędzy teoriami systemowymi wyznaczono zgodnie z założeniem Ziemowita Jacka Pietrasia o rozróżnieniu na systemy w rozumieniu metodologicznym oraz ontologicznym, niemniej jednak spektrum różnic pozostaje nadal bardzo szerokie. Różnice omówiono w rozdziale trzecim i czwartym rozprawy. Współcześnie ulega ono ciągłemu poszerzeniu w wyniku popularyzacji rozmaitych ujęć cząstkowych, o czym traktują rozdziały piąty i szósty.

Szóste pytanie badawcze dotyczy kierunków rozwoju współczesnych teorii systemowych stosunków międzynarodowych. W ramach hipotezy przyjęto twierdzenie, że po pierwsze rozwój współczesnych teorii SM opiera się na twórczym łączeniu pojęć i koncepcji kilku dyscyplin (interdyscyplinarność i wielodyscyplinarność)⁴⁹⁰. Po wtóre, wskazano, iż obecna debata teoretyczna dotyczy tożsamości SM i praktycznego zastosowania ustaleń tej nauki. Analiza przeprowadzona w rozdziale piątym i szóstym rozprawy wskazuje na popularność ujęć eklektycznych i konstruktywistycznych. Ponadto, wskazano na popularyzację pragmatyzmu, ukierunkowanego na poznawanie praktyk uczestników SM. Nowe podejścia cechuje otwartość na nowe role badań, takie jak doradztwo, negocjacje, kreowanie rozwiązań problemów międzynarodowych, ewaluacja działań politycznych itp.

Powyższa hipoteza odsłania również kilka problemów współczesnej analizy stosunków międzynarodowych. Jednym z nich są niejasności pojęciowe (tworzenie niejasnych terminów, dowolność interpretacyjna itp.), do pozostałych należą kwestie tożsamości dyscypliny, metodologii badań stosunków międzynarodowych oraz związane z nimi kontrowersje. Uznać należy, iż sprawa jest nie do rozstrzygnięcia na gruncie rozprawy poświęconej kategorii systemu międzynarodowego, stanowiącej jedynie element odnośnej debaty. Przyznajemy jednak, że tematyka tożsamości i interdyscyplinarności NSM pozostaje sporem wiążącym wszystkie pozostałe, obserwowane zarówno w nauce anglosaskiej, jak też polskiej.

⁴⁹⁰ Zob. w Polsce badania na ten temat, Andrzej Gałganek, Edward Haliżak, Marek Pietraś (red.), *Wielo- i interdyscyplinarność nauki o stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Rambler, Warszawa 2012.

Pytanie siódme jest związane z kwestią przydatności kategorii systemu międzynarodowego we współczesnej analizie stosunków międzynarodowych. Hipoteza wskazywała, że teorie systemowe są nadal potrzebne ponieważ procesy globalizacji i rozwoju technologicznego umożliwiają pogłębioną analizę problemów i współzależności stosunków międzynarodowych. Oznacza to, że kategoria systemu międzynarodowego w epoce globalizacji może być bardziej jednolita niż kiedykolwiek przedtem, a dynamika przemian świata możliwa jest do uchwycenia dzięki kompleksowemu podejściu systemowemu. Kwestię dyskutowano przy okazji rozdziału piątego i szóstego rozprawy, podejmując znaczenie zakończenia zimnej wojny dla nauki o stosunkach międzynarodowych.

Ewolucja kategorii systemu międzynarodowego wskazuje na elastyczność tej kategorii oraz zdolność do absorpcji nowych trendów teoretycznych i tematów badawczych. Rozpiętość tematyczna współczesnych badań wskazuje, że badacze są przede wszystkim specjalistami w wąskich dziedzinach. Podejście systemowe może więc przynosić korzyści dwojakiej natury – po pierwsze może pozwalać na szeroką formację intelektualną badacza (znajomość współzależnych procesów politycznych i ekonomicznych w skali globalnej i regionalnej), po drugie zaś może być zastosowane w obszarze szczegółowych pól badawczych (*subfields*) z wykorzystaniem „lokalnych” narzędzi analizy. Ponadto, kategoria systemu międzynarodowego otwiera badaczy na głębsze badania historyczne oraz dorobek innych dyscyplin nauk społecznych.

4. Podsumowanie

W dążeniu do podsumowania, należy odnieść się również do hipotezy głównej. Hipotezą główną niniejszej pracy jest sformułowanie, iż kategoria systemu międzynarodowego – pomimo rozwoju rozmaitych kategorii konkurencyjnych – pozostaje rdzeniem i najbardziej całościowym punktem oparcia dla nauki o stosunkach międzynarodowych, niezbędnym zarówno w wyjaśnianiu historycznych koncepcji rozumienia stosunków międzynarodowych (historia dyscypliny stosunków międzynarodowych), jak też

w większości obszarów badań współczesnych (metodologia badań stosunków międzynarodowych). Hipotezę tę staraliśmy się uzasadnić poprzez interpretację kategorii systemu jako podstawowego narzędzia metodologicznego, swoistej mapy odniesień pojęciowych nauki o stosunkach międzynarodowych oraz kategorii obecnej w wielu szkołach badawczych, odwołujących się do rozmaitych wizji ontologii i epistemologii nauk społecznych. Badania przeprowadzone w ramach niniejszej rozprawy pozwalają na komentarz w tej sprawie.

Studia nad ujęciami kategorii systemu międzynarodowego w ramach różnych teorii SM wskazują na kluczowe znaczenie holistycznych wizji stosunków międzynarodowych dla rozwoju tej dziedziny wiedzy. Najnowsze koncepcje teoretyczne odrzucają programy badawcze formułowane w oparciu o kategorię systemu, niemniej nie powstała jeszcze żadna całościowa teoria, która w sposób udany zastępowała by system jako konstrukcję analityczną odwzorowującą całość oglądu stosunków międzynarodowych⁴⁹¹. Atutem systemu jest jego pojemność i neutralność wobec pojęć opisujących wybrane procesy polityczne czy ekonomiczne. O ile procesy mają ograniczony czas trwania i zmienną intensywność, o tyle system międzynarodowy rozumiany jako względny układ odniesień między uczestnikami SM może być wypełniony niemalże dowolną treścią. Pojemność tej kategorii bliska jest kategorii państwa, instytucji występującej przez stulecia w rozmaitych odmianach i funkcjach politycznych i gospodarczych. Procesy międzynarodowe również trwają w rozmaitych odmianach, mamy też pełne prawo oczekiwać, że w przyszłości pojawią się nowe. Dlatego wymaga to od badaczy stosunków międzynarodowych posiadania kategorii teoretycznej odzwierciedlającej ważność całościowego oglądu problemów współczesnego świata.

Uzasadnienie postawionej hipotezy na podstawie porównawczej interpretacji zastosowań kategorii systemu międzynarodowego w ujęciu ewolucyjnym miało swoje zalety i ograniczenia. Do zalet z pewnością należy zaliczyć wygodę w pozyskiwaniu i oceny źródeł, co pozwalało podzielić pracę

⁴⁹¹ W polskim dyskursie naukowy popularne są również sformułowania „porządek międzynarodowy”, „międzynarodowy układ sił” czy „ład międzynarodowy”, por. Wstęp.

badawczą na etapy. Inną zaletą była możliwość skonfrontowania możliwie wielu źródeł wiedzy w celu wytworzenia nowego spojrzenia. Dodatkową korzyścią była możliwość rozwoju własnych narzędzi poznawczych i teoretycznych, dzięki obcowaniu z kanonem prac teoretycznych dyscypliny. Do ograniczeń analizy porównawczej należała w tym przypadku jej objętość. Porównując wybrane ujęcia danej kategorii można było jedynie częściowo – bez naruszania toku wyводу – poruszyć wiele interesujących kwestii, związanych z rozwojem tradycji badawczych SM. Innym ograniczeniem analizy porównawczej okazała się niewspółmierność różnych interpretacji kategorii systemu oraz jej kontekstualizacja we współczesnym dyskursie TSM. Pewną trudność sprawiała również ograniczona dostępność niektórych źródeł w polskich zbiorach bibliotecznych.

Zakończenie

Niniejsza rozprawa przygotowywana była w latach 2010-2013 w okresie studiów doktoranckich autora na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. W trakcie prac wykorzystano również materiały pozyskane w okresie studiów autora na Uniwersytecie Jagiellońskim. Kwerendę na potrzeby pracy przeprowadzono w bibliotekach Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Jana Kochanowskiego. Materiały źródłowe pozyskano również podczas pobytów stypendialnych na Uniwersytecie w Budapeszcie (ELTE) oraz w Niemieckim Towarzystwie Polityki Zagranicznej (DGAP) w Berlinie. Istotne materiały znalazły się również w bibliotece Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych w Warszawie. Rozprawa powstawała równolegle w Zakładzie Historii i Teorii Stosunków Międzynarodowych Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego (studia doktoranckie) oraz w Katedrze Krajów Europy Północnej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego (praca zawodowa) – w której zatrudnienie umożliwiło poświęcenie się w całości pracy badawczej.

Rozważanie dotyczące wartości postawionych pytań i jakości postawionych odpowiedzi rodzi refleksję na temat pytań, których nie udało się zadać oraz odpowiedzi, których nie sformułowano. Poszczególne hipotezy okazują się dobrym punktem wyjścia do kolejnych analiz, opartych już na przykładach studiów szczegółowych i empirycznych. Autor liczy na podjęcie ich w przyszłości.

Określenie roli systemu międzynarodowego w badaniach stosunków międzynarodowych pozwoli z pewnością na bardziej świadome jej używanie, a konstruowany na potrzeby rozprawy model pojęcia systemu międzynarodowego (zob. rozdział pierwszy) może stanowić skromny wkład w refleksję na gruncie polskiej nauki. Wiedza z zakresu teorii stosunków międzynarodowych od wielu dekad stanowi podstawę zachodniej refleksji dotyczącej problemów politycznych i gospodarczych współczesnego świata.

Znajomość wiedzy o trendach współczesności oraz metodach jej badania i tworzenia może mieć znaczenie strategiczne dla społeczeństw i gospodarek. Znaczenie tego faktu dostrzegano w Polsce już kilkadziesiąt lat temu.

Dynamiczny rozwój polskiego środowiska badawczego pozwala na zakreslenie szerokich perspektyw związanych z badaniami teoretycznymi stosunków międzynarodowych oraz polityki zagranicznej. Współczesna polska literatura przedmiotu liczy w temacie teorii stosunków międzynarodowych kilkadziesiąt pozycji monograficznych i zbiorowych, a dyskurs rozwijany w periodykach zdradza w ostatnich latach wyraźne zainteresowanie kwestiami teoretycznymi i metodycznymi.

Osobliwym wyzwaniem pozostaje na gruncie TSM metodologia badań międzynarodowych stosunków politycznych i gospodarczych. Podręczniki z zakresu teorii stosunków międzynarodowych szeroko opisują wybrane teorie SM, często jednak nie uzupełniając tych treści wskazaniem dotyczącymi metod ich stosowania. Jest to ciekawe zagadnienie, ponieważ możliwości aplikacji teorii oraz projektowania studiów przypadku (*case study*) są w obszarze stosunków międzynarodowych ogromne. Badaniom metodologicznym sprzyja rosnąca kompleksowość zagadnień globalnych i europejskich, kreujących unikalny kontekst międzynarodowy. Dobrą perspektywą zdaje się również rosnąca współzależność wielu dziedzin badań nauk społecznych, co pozwala na tworzenie wiedzy bardziej interaktywnej i otwartej na perspektywę szerszej debaty publicznej.

Spis tabel

Tabela 1. Kluczowe interpretacje kategorii systemu międzynarodowego w NSM. (s. 9)
Tabela 2. Zestawienie pytań i hipotez badawczych pracy doktorskiej. (s. 10-11)
Tabela 3. Rodzaje definicji systemów w NSM według Ziemowita Jacka Pietrasia. (s. 17-18)
Tabela 4. Empirystyczny pogląd na naukę. (s. 22)
Tabela 5. Definicje polityki. (s. 31)
Tabela 6. Czynniki rozwoju badań nad stosunkami międzynarodowymi według J. Kukułki (s. 33)
Tabela 7. Rekonstrukcja analityczna najważniejszych debat w NSM. (s. 38)
Tabela 8. Podstawowe ograniczenia analiz stosunków międzynarodowych. (s. 48-49)
Tabela 9. Spory w metodologii stosunków międzynarodowych. (s. 49-50)
Tabela. 10 Pytania istotne podczas analizy przypadków zastosowania kategorii systemu (s. 52)
Tabela 11. Systematyka nauk według Kennetha Bouldinga. (s. 64)
Tabela 12. Podstawowe funkcje systemu społecznego według Talcotta Parsonsa (s. 68)
Tabela 13. Znaczenie Hansa Morgenthau'a dla teorii systemowych (s. 79)
Tabela 14. Koncepcja systemu międzynarodowego według Mortona Kaplana (s. 80)
Tabela 15. Cechy poziomów analizy systemowej według J. Davida Singera. (s. 84)
Tabela 16. Teoria pola według Quincy Wrighta. (s. 90-91)
Tabela 17. Proces powstawania teorii według Kennetha N. Waltza. (s. 98)
Tabela 18. Testowanie teorii w NSM według Kennetha N. Waltza. (s. 99)
Tabela 19. Trójelementowa definicja struktury systemu wg Kennetha N. Waltza. (s.101)
Tabela 20. Trudności z analizą stosunków międzynarodowych według Josepha S. Nye. (s. 103)
Tabela 21. Zasady polityki zagranicznej w warunkach anarchii według K. N. Waltza. (s. 110)
Tabela 22. Różnice stanowisk pomiędzy neorealizmem a krytyką. (s. 113)
Tabela 23. Osiągnięcia neorealizmu K. Waltza według Barry'ego Buzana i Richarda Little. (s. 118)
Tabela 24. Neorealizm Waltza a realizm strukturalny – podstawowe różnice. (s. 119)
Tabela 25. Zasługi Waltza dla teorii systemów w SM według Barry Buzana. (s. 120)
Tabela 26. Koncepcja systemu międzynarodowego według B. Buzana, Ch. Jonesa i R. Little. (s. 126)
Tabela 27. Założenia systemu międzynarodowego według Georga Modelskiego. (s. 136)
Tabela 28. Systemy międzynarodowe Agraria i Industria według George Modelskiego. (s. 139)
Tabela 29. Zarządzanie systemem międzynarodowym – długie cykle George Modelskiego. (s. 141)
Tabela 30. Zmiana systemowa według Roberta Gilpina. (s. 145)
Tabela 31. Wymiary systemów międzynarodowych według Barry Buzana i Richarda Little. (s. 154)
Tabela 32. Elementy systemu międzynarodowego według Barry Buzana i Richarda Little. (s. 155)
Tabela 33. Konsekwencje zakończenia zimnej wojny dla NSM (s. 159-160)
Tabela 34. Trzy współczesne ujęcia nauki o stosunkach międzynarodowych. (s. 162)
Tabela 35. Cechy systemu międzynarodowego w ujęciu Jacka Donnelly'ego. (s. 171)
Tabela 36. Ewolucja historycznych systemów międzynarodowych – ujęcie stratyfikacyjne. (s. 173)
Tabela 37. Trzy systemy stosunków międzynarodowych powstałe w XVII wieku. (s. 175)
Tabela 38. Matryca relacji agent-struktura według Martina Hollisa i Steve Smitha (s. 182)
Tabela 39. Tezy Friedricha Kratochwila o pragmatyzmie. (s. 187)
Tabela 40. Cechy analitycznego eklektyzmu (s. 189-190)
Tabela 41. Systematyzacja praktyk międzynarodowych (s. 206)
Tabela 42. Agenda badań praktyk międzynarodowych według E. Adlera i V. Pouliot (s. 207-208)
Tabela 43. Ewolucja kategorii systemu w nauce o stosunkach międzynarodowych. (s. 218-219)

Spis rycin

- Rycina 1. Zalety analizy jakościowej. (s. 47)
- Rycina 2. Syntetyczna konceptualizacja kategorii systemu w NSM (s.54)
- Rycina 3. Założenia popularyzacji ogólnej teorii systemów według L. von Bertalanffy'ego. (s. 58)
- Rycina 4. Zmiany w systemie społecznym według Talcotta Parsons'a. (s. 69)
- Rycina 5. System polityczny według Davida Eastona. (s. 71)
- Rycina 6. Tworzenie teorii według Kennetha N. Waltza. (s. 105)
- Rycina 7. Zmiana systemu międzynarodowego według Roberta Gilpina. (s. 144)
- Rycina 8. Matryca poziomów i wymiarów analizy stosunków międzynarodowych (s. 156)
- Rycina 9. Strukturyzacja zewnętrzna i wewnętrzna agencji w SM (s.179)

Bibliografia

I. Książki i druki zwarte

- Adler Emmanuel, Pouliot Vincent, *International Practices*, Cambridge University Press 2011.
- Albert Mathias, Cederman Lars-Erik, Wendt Alexander, *New Systems Theories of World Politics*, Palgrave Macmillan: New York 2010.
- Batowski Henryk, *Między dwiema wojnami*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2005.
- Baylis John, Smith Steve, Owens Patricia (red.) *Globalizacja polityki światowej. Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*, red. tłum. Ł. Kamieński, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- Benton Ted, Craib Ian, *Filozofia nauk społecznych. Od pozytywizmu do postmodernizmu*, tłum. L. Rasiński, Wydawnictwo Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP, Wrocław 2003.
- Bertalanffy Ludwig von, *General System Theory: Essays on its Foundation and Development*, New York: George Braziller 1968.
- Beyme Klaus von, *Współczesne teorie polityczne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
- Bieleń Stanisław, *Brytyjska nauka o stosunkach międzynarodowych*, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, Warszawa 1986.
- Bieleń Stanisław, *Polityka w stosunkach międzynarodowych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2010.
- Bieleń Stanisław, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006.
- Booth Ken, Smith Steve (red.), *International Relations Theory Today*, Oxford University Press, Oxford 1995.
- Bull Hedley, *The Anarchical Society. The Study of Order in World Politics*, New York: Columbia University Press 1977.
- Bull Hedley, Watson Adam (red.), *The Expansion of International Society*, New York: Oxford University Press 1984.
- Buttolph Johnson Janet, Reynolds Henry, Mycoff Jason, *Metody badawcze w naukach politycznych*, tłum. A. Kloskowska-Dudzińska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Buzan Barry, Little Richard, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, tłum. E. Brzozowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Buzan Barry, Jones Charles, Little Richard, *The Logic of Anarchy. Neorealism to Structural Realism*, New York: Columbia University Press 1993.
- Chodubski Andrzej, *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu

- Gdańskiego, Gdańsk 2008.
- Chmaj Marek, Żmigrodzki Marek, *Wprowadzenie do teorii polityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996.
- Claude Inis, *Power and International Relations*, New York: Random House 1962.
- Czaputowicz Jacek, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Donnelly Jack, *Realism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press 2000.
- Doyle Michael, *Ways of War and Peace*, New York: W. W. Norton 1997.
- Easton David, *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. New York: Knopf 1953.
- Elman Colin, Elman Miriam (red.) *Progress in International Relations Theory*, MIT Press: Cambridge and London 2003.
- Ferguson Yale H., Mansbach Richard, *The State, Conceptual Chaos, and the Future of International Relations Theory*, Boulder; London: Lynne Rienner Publishers 1989.
- Feyerabend Paul K., *Przeciw metodzie*, przeł. S. Wiertlewski, Wydawnictwo Siedmioróg, Wrocław 1996.
- Feyerabend Paul K., *Jak być dobrym empirystą?* tłum. K. Zamiara, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979.
- Findeisen Władysław (red.), *Analiza systemowa – postawy i metodologia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- Fiut Ignacy, Grobler Adam (red.), *Metodologia nauk. Wybór tekstów*, Wydawnictwo AGH, Kraków 1989.
- Fukuyama Francis, *Historia ładu politycznego. Od czasów przedludzkich do rewolucji francuskiej*, tłum. N. Radomski, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2012.
- Fukuyama Francis, *Koniec historii*, tłum. T. Bieroń, M. Wichrowski, Wydawnictwo Zysk i Spółka, Poznań 2000.
- Gałganek, Andrzej *Historia stosunków międzynarodowych. Nierówny i połączony rozwój*, Dom Wyd. Elipsa, Warszawa 2013.
- Gawrycki Marcin Florian, Szeptycki Andrzej, *Podporządkowanie – niedorozwój – wyobcowanie. Postkolonializm a stosunki międzynarodowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.
- Gilpin Robert, *War and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press 1981.
- Griffiths Martin, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, New York: Routledge 1999.
- Grobler Adam, *Metodologia nauk*, Wydawnictwo Aureus, Kraków 2006.
- Halizak Edward Marian (red.) *Geoekonomia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012.
- Hoffman Stanley (red.) *Contemporary Theory in International Relations*, Englewood

- Cliffs, New Jersey: Prentice Hall 1960.
- Huntington Samuel, *Trzecia fala demokratyzacji*, tłum. A. Dziurdzik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Jackson Robert, *Suwerenność. Ewolucja idei*, tłum. J. Majmurek, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2011.
- Jackson Robert, Sorensen Georg, *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, tłum. A. Czwojdrak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- Jackson Patrick Thaddeus, *The Conduct of Inquiry in International Relations. Philosophy of Science and its Implications for the Study of World Politics*, New York and London: Routledge 2011.
- Jervis Robert, *System Effects. Complexity in Political and Social Life*, Princeton: Princeton University Press 1999.
- Kaplan Morton, *System and Process in International Politics*, New York: John Wiley 1957.
- Keohane Robert O. (red.), *Neorealism and its Critics*, New York: Columbia University Press 1986.
- Klementewicz Tadeusz, *Rozumienie polityki. Zarys metodologii nauki o polityce*, Wyd. Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2010.
- Klotz Audie, Prakash Deepa (red.), *Qualitative Methods in International Relations. A Pluralist Guide*, New York: Palgrave Macmillan 2009.
- Kołakowski Leszek, *Filozofia pozytywistyczna. Od Hume do Koła Wiedeńskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Kondrakiewicz Dariusz, *Systemy równowagi sił w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999.
- Kostecki Wojciech, *Strach i potęga. Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku*, Wydawnictwo naukowe Poltext, Warszawa 2012.
- Kowalik Janina, Szostak Władysław, *Metodologiczne problemy nauk o polityce*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2007.
- Krauz-Mozer Barbara, *Teoria polityki. Założenia metodologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Krauz-Mozer Barbara, Szostak Władysław, *Teoria polityki. Podstawy metodologiczne politologii empirycznej*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1993.
- Kuhn Thomas Samuel, *Dwa bieguny. Tradycja i nowatorstwo w badaniach naukowych*, tłum. S. Amsterdamski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1985.
- Kukułka Józef, *Problemy teorii stosunków międzynarodowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978.
- Kukułka Józef, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000.
- Kukułka Józef, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Oficyna Wydawnicza

- ASPRA-JR, Warszawa 2003.
- Kuźniar Roman, *System zachodni w stosunkach międzynarodowych: czynniki sprawcze ewolucji*, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Politycznych, Warszawa 1990.
- Kuźniar Roman, *Polityka i siła. Zarys studiów strategicznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
- Kuźniar Roman (red.), *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- Lakatos Imre, *Pisma z filozofii nauk empirycznych*, tłum. W. Sady, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Liska George, *International Equilibrium*, Cambridge Mass. 1957.
- Łoś-Nowak Teresa, *Stosunki międzynarodowe: teorie – systemy – uczestnicy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000 (wyd. 2, 2006).
- Maj Czesław, *Socjologia stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013.
- Małowist Marian, *Wschód a Zachód Europy w XIII-XVI wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Mansbach Richard, Vasquez John, *In Search of Theory: A New Paradigm for Global Politics*, New York: Columbia University Press 1981.
- Marsh David, Stoker Gerry (red.), *Teorie i metody w naukach politycznych*, tłum. J. Tegnerowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- McLean Iain, McMillan Alistair (red.), *Oxford Concise Dictionary of Politics*, Oxford University Press Inc. New York 2003.
- Modelski George, *Long Cycles in Global Politics*, Seattle: University of Washington Press 1987.
- Modelski George, *Principles of World Politics*, New York: Free Press 1972.
- Moisi Dominique, *Geopolityka emocji. Jak kultury strachu, upokorzenia, nadziei przeobrażają świat*, tłum. R. Włoch, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Morgenthau Hans J., *Polityka między narodami. Walka o potęgę i pokój*, tłum. R. Włoch, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2010.
- Nowak Stefan, *Metodologia badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Nye Joseph jr., *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, tłum. M. Madej, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.
- Onuf Nicholas Greenwood, *Making Sense, Making Worlds. Constructivism in Social Theory and International Relations*, New York and London: Routledge 2013.
- Organski Abramo Fimo Kenneth, *World Politics*, New York: Alfred Knopf 1958.
- Parsons Talcott, *The Social System*, London: Routledge & Kegan Paul 1951.

- Pietraś Ziemowit Jacek, *Podstawy teorii stosunków międzynarodowych*, Wyd. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Międzyuczelniany Instytut Nauk Politycznych, Lublin 1986.
- Rosecrance Richard, *The Rise of the Trading State. Commerce and Conquer in the Modern World*, New York: Basic Books 1986.
- Sil Rudra, Katzenstein Peter, *Beyond Paradigms. Analytic Eclecticism in the Study of World Politics*, New York: Palgrave Macmillan 2010.
- Schmitt Carl, *Teologia polityczna i inne pisma*, tłum. M. Cichocki, Wydawnictwo Znak, Kraków 2000.
- Skarżyński Ryszard, *Anarchia i policentryzm. Elementy teorii stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2006.
- Skarżyński Ryszard, *Podstawowy dylemat politologii. Dyscyplina nauki czy potoczna wiedza o społeczeństwie?* Wyd. Temida2, Białystok 2012.
- Stefanowicz Janusz, *Anatomia polityki międzynarodowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.
- Stefanowicz Janusz, *Ład międzynarodowy. Doświadczenie i przyszłość*, wyd. Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1996.
- Sulek Mirosław, Symonides Janusz (red.), *Państwo w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009.
- Sulek Mirosław, *Potęga państw. Modele i zastosowania*, Wydawnictwo Rambler, Warszawa 2013.
- Szacki Jerzy, *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Wallerstein Immanuel, *Analiza systemów-światów. Wprowadzenie*, tłum. K. Gawlik, M. Starnawski, Wydawnictwo Dialog, Warszawa 2007.
- Wallerstein Immanuel, *Europejski uniwersalizm. Retoryka władzy*, tłum. A. Ostolski, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Wallerstein Immanuel, *The Modern World-System*, New York: Academic Press Inc. 1974 (t.1), 1980 (t.2), 1989 (t.3).
- Waltz Kenneth Neal, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, tłum. R. Włoch, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.
- Waltz Kenneth Neal, *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, New York: Columbia University Press 1959.
- Wendt Alexander, *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, tłum. W. Derczyński, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008.
- Wojciuk Anna, *Dylemat potęgi. Praktyczna teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
- Zajac Justyna, *Role Unii Europejskiej w regionie Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.

Zięba Ryszard, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Koncepcje, struktury, funkcjonowanie*, Fundacja Studiów Międzynarodowych, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.

Zięba Ryszard (red.), *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2004.

II. Rozdziały w pracach zbiorowych i artykuły

Adler Emanuel, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations*, Vol.3, No.3 (1997), s. 319-363.

Algozaibi Ghazi, "The Theory of International Relations: Hans J. Morgenthau and his Critics", *Background*, Vol.8, No.4 (Feb., 1965), s. 221-256.

Alker Haywood, Biersteker Thomas, "The Dialectics of World Order: Notes for a Future Archeologist of International Savoir Faire", *International Studies Quarterly*, Vol.28, No.4, (Jun. 1984), s. 121-142.

Ashley Richard, "Poverty of Neorealism", [w:] R. O. Keohane (red.), *Neorealism and its Critics*, New York: Columbia University Press 1986, s. 255-300.

Banks Michael, "The Inter-Paradigm Debate", [w:] M. Light, A.J.R. Groom (red.) *International Relations*, London: Pinter 1985, s. 7-26.

Bosquet Antione, Curtis Simon, "Beyond Models and Metaphors: Complexity Theory, Systems Thinking and International Relations", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol.24, No.1 (March, 2011), s. 43-62.

Boulding Kenneth, "General System Theories - The Skeleton of Science", *Management Science*, Vol.2, No.3, (April, 1956) s. 197-208.

Brodie Bernard, "Development of Nuclear Strategy", *International Security*, Vol. 2, No.4 (Spring, 1978), s. 65-83.

Bull Hedley, "International Theory - The Case for a Classical Approach", *World Politics*, Vol.18, No.3 (Apr., 1966), s. 361-377.

Buzan Barry, "The Level of Analysis Problem in International Relations Reconsidered", [w:] K. Booth, S. Smith, *International Relations Theory Today*, Oxford University Press, Oxford 1995, s. 198-216.

Carr Edward Hallett, "Realism and Idealism", [w:] R. Betts (red.), *Conflict After Cold War. Arguments on Causes of War and Peace*, New York: Longman 2002, s. 51-67.

Cederman Lars-Erik, "Complexity and Change in World Politics: Resurrecting Systems Theory", w: M. Albert, L.E. Cederman, A. Wendt (red.) *New Systems Theories of World Politics*, Palgrave Macmillan: New York 2010.

Checkel Jeffrey T., "Process Tracing", [w:] A. Klotz, D. Prakash (red.), *Qualitative Methods in International Relations. A Pluralist Guide*, Palgrave Macmillan: New York 2009, s. 114-127.

- Checkel Jeffrey T., "The Constructivist Turn in International Relations", *World Politics*, vol.50, No.2 (Jan., 1998), s. 324-348.
- Checkel Jeffrey T., "Theoretical Synthesis in IR: Possibilities and Limits", *Simons Papers In Security and Development*, No.6/2010 (Sep., 2010).
- Chodubski Andrzej, „Założenia metodologiczne prognostyki międzynarodowej”, [w:] S. Wojciechowski, M. Tomczak (red.) *Mocarstwowość na przełomie XX i XXI wieku. Teorie – analizy – prognozy*, Poznań 2010, s. 9-26.
- Chodubski Andrzej, „Prognostyka jako wyzwanie metodologiczne w badaniu stosunków międzynarodowych”, *Annales UMCS, Sectio K.*, vol.16, no.2 (2009), s. 41-57;
- Chodubski Andrzej, „Wyzwania metodologiczne w rozpoznawaniu stosunków międzynarodowych”, *Gdańskie Studia Międzynarodowe*, nr 2 (2003), s. 7-24.
- Crawford Neta C., "The Passion of World Politics. Propositions on Emotions and Emotional Relationships", *International Security*, Vol.24, No.4 (Spring, 2000), s. 116-156.
- Czechowska Lucyna, „Powrót średniowiecza?”, *Sprawy Międzynarodowe*, nr 1/2011, s. 47-66.
- Donnelly Jack, "The Elements of Structures of International Systems", *International Organization*, Vol.66, No. 4 (Fall, 2012), s. 609-643.
- Fijałkowski Łukasz, A. Polus, „Krytyczna analiza wybranych aspektów teorii polityki międzynarodowej Kennetha Waltza”, *Wrocławskie Studia Politologiczne*, nr 13/2012, s. 60-72.
- Findeisen Władysław, Quade Edward S, „Metodologia analizy systemowej”, [w:] W. Findeisen (red.), *Analiza systemowa – postawy i metodologia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985, s. 93-126.
- Fox William T.R., "Pluralism, The Science of Politics, and the World System", *World Politics*, Vol.27, No.4 (Jul., 1975), s. 597-611.
- Friedrichs Jorg, Kratochwil Friedrich, "On Acting and Knowing: How Pragmatism Can Advance International Relations Research and Methodology", *International Organization*, Vol.63, fall 2009, s. 701-731.
- Gałganek Andrzej, „Genealogia międzynarodowości. Społeczna teoria stosunków międzynarodowych”, *Przegląd Politologiczny*, nr 3/2010, s. 7-22.
- Gałganek Andrzej, „Walka o ptaka: teoria i historia stosunków międzynarodowych”, *Przegląd Politologiczny*, nr 4/2008.
- Gilpin Robert, "Economic Evolution of Social Systems", *International Studies Quarterly*, Vol.40, No.3 (Sep., 1996), s. 411-431.
- Goddard Stacie, Nexon Daniel, „Paradigm Lost? Reassessing Theory of International Politics”, *European Journal of International Relations*, vol. 11 (2005), no.1, s. 9-61.
- Goodman Jay S., "The Concept of „System” in International Relations Theory”, *Background*, vol.8, no. 4 (Feb., 1965), s. 257-268.
- Guzzini Stefano, "The Enduring Dilemmas of Realism in International Relations",

- European Journal of International Relations*, Vol. 10, No.4 (2004), s. 533-568.
- Halizak Edward Marian, „Ujęcie roli państwa w ekonomii politycznej stosunków międzynarodowych”, [w:] Mirosław Sułek, Janusz Symonides (red.) *Państwo w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 23-43.
- Herz John, “The Territorial State Revisited – Reflections on the Future of the Nation-State”, *Polity*, Vol.1., No.1 (1968), s. 11-34.
- Hoffman Stanley, “An American Social Science: International Relations”, *Daedalus*, Vol. 106, No.3 (Summer, 1977), s. 41-60.
- Hoffman Stanley, “International Systems and International Law”, *World Politics*, Vol.14 (Special Issue1: The International System 1961) s. 205-237.
- Hoffman Stanley, “International Relations: Long Road to Theory”, *World Politics*, Vol.11, No. 3 (Apr., 1959), s. 346-377.
- Holsti Kalevi, “Retreat from Utopia: International Relations Theory: 1945-1970”, *Canadian Journal of Political Science*, Vol.4, No.2 (Jun., 1971), s. 165-177.
- Hryniewicz Janusz, „Globalne stosunki ekonomiczne a teoria centrum-peryferie”, w: G. Chimiak, M. Fronia, *Globalizacja a rozwój. Szanse i wyzwania dla Polski*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012, s. 91-114.
- Hryniewicz Janusz, „Centrum-Peryferie: stara teoria w nowych czasach”, *Studia Polityczne*, PAN, nr 31/2013, s. 291-314.
- Jackson Patrick Thaddeus, Nexon Daniel, “Paradigmatic Faults in International Relations Theory”, *International Studies Quarterly*, Vol. 53, s. 907-930.
- Jackson Patrick Thaddeus, “Rethinking Weber: Towards a Non-individualist Sociology of World Politics”, *International Review of Sociology – Revue de Internationale Sociologie*, Vol.12, No.3 (2002), s. 439-468.
- Jackson Patrick Thaddeus, Nexon Daniel, „Relations Before States: Substance, Process and the Study of World Politics”, *European Journal of International Relations*, vol.5 (1999), no.3., s. 291-332.
- Kaplan Morton, “Balance of Power, Bipolarity and other Models of International Systems”, *American Political Science Review*, Vol. 51, No.3, (Sep., 1957), s. 684-695.
- Kaplan Morton, “Is International Relations a Discipline?” *The Journal of Politics*, Vol. 23, No. 3 (Aug. 1961), s. 462-476.
- Kaplan Morton, “The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations”, *World Politics*, Vol.19, No.1 (Oct., 1966), s. 1-20.
- Karwat Mirosław, „Syndromatyczny charakter przedmiotu nauki o polityce”, w: K.A. Wojtaszczyk, A. Mirska (red.) *Demokratyczna Polska w globalizującym się świecie*, Warszawa 2009, s. 175-188.
- Kavalski Emilian, “The Fifth Debate and the Emergence of Complex International

- Relations Theory: Notes on the Application of Complexity Theory to the Study of International Life", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 20, No.3 (Sep., 2007), s. 435-454.
- Knorr Klaus, Verba Sidney, "The International System: Theoretical Essays: Introduction", *World Politics*, Vol.14, No.1 *The International System: Theoretical Essays* (Oct., 1961), s. 1-5.
- Koslowski Rey, Kratochwil Friedrich, "Understanding Change in International Politics: The Soviet Empire's Demise and the International System", *International Organization*, Vol. 48, No. 2 (Spring 1994), s. 215-247.
- Kostecki Wojciech, „Kryzys 2008 a teorie stosunków międzynarodowych”, [w:] R. Kuźniar (red.) *Kryzys 2008 a pozycja międzynarodowa Zachodu*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2011.
- Krauz-Mozer Barbara, *Politologia z punktu widzenia metodologii sensu largo*, [w:] A. Antoszewski, A. Dumala, B. Krauz-Mozer, K. Radzik, *Teoretyczne i metodologiczne wyzwania badań politologicznych w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2009, s. 11-26.
- Kuźniar Roman, „Przewartościowania w nauce o stosunkach międzynarodowych”, *Sprawy Międzynarodowe*, nr 1/1991.
- Lake David, "Why "isms" are evil: Theory, Epistemology and Academic Sects as Impediments of Understanding and Progress", *International Studies Quarterly*, Vol. 55 (2011), s. 465-480.
- Laszlo Alexander, Krippner Stanley, "System Theories: Their Origins, Foundations and Development" [w:] J.S. Jordan (red.), *System Theories and A Priori Aspects of Perception*, Amsterdam: Elsevier Science 1998, s. 47-74.
- Leander Anna, "Thinking Tools", [w:] A. Klotz, D. Prakash (red.), *Qualitative Methods in International Relations. A Pluralist Guide*, Palgrave Macmillan: New York 2009, s. 11-27.
- Lebow Richard Ned, "The Long Peace, the End of the Cold War, and the Failure of Realism", *International Organization*, Vol. 48, No. 2 (Spring, 1994), s. 249-277.
- Legro Jeffrey, Moravcsik Andrew, "Is Anybody Still a Realist?", *International Security*, Vol. 24, No. 2 (Fall 1999), s. 5-55.
- Leiserson Avery, "Scientists and Policy Progress", *The American Political Science Review*, Vol.59, No.2 (Jun., 1965), s. 408-416.
- Lijphart Arend, "The Structure of Theoretical Revolution in International Relations", *International Studies Quarterly*, Vol. 18, No. 1 (Mar., 1974), s. 41-74.
- Linklater Andrew, "Neo-realism in Theory and Practice", w: K. Booth S. Smith (red.), *International Relations Theory Today*, Cambridge 1995, s. 241-262.
- Luhmann Niklas, *The Autopoiesis of Social Systems*, [w:] Idem, *Essays on Self-Reference*, New York: Columbia University Press 1990, s. 1-20.

- Łoś-Nowak Teresa, „Funkcja predyktywna nauki o stosunkach międzynarodowych. Wyzwania i zagrożenia”, *Studia Polityczne*, nr.1-4 (5) 1993, s. 147-155.
- Łoś-Nowak Teresa, „Od chaosu do ładu: w poszukiwaniu nowych form organizacji stosunków międzynarodowych”, *Wrocławskie Studia Politologiczne*, nr 2/2002, s. 85-93.
- Łoś-Nowak Teresa, „Wyjaśniać czy interpretować: Dylematy i wyzwania czwartej debaty interparadygmatycznej”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, nr 1-2 (t.39) 2009, s. 29-46.
- Łoś-Nowak Teresa, „Zmiana jako przedmiot badań w nauce o stosunkach międzynarodowych”, *Wrocławskie Studia Politologiczne*, nr 10/2009, s. 184-205.
- Łoś-Nowak Teresa, „O potrzebie rekonstrukcji przestrzeni badawczej w nauce o stosunkach międzynarodowych. Refleksje natury polityczno-normatywnej, systemowej i metaforycznej”, *Przegląd Politologiczny*, nr 1/2011, s. 25-38;
- Łoś-Nowak Teresa, „Zmiana jako przedmiot badań w nauce o stosunkach międzynarodowych”, [w:] A. Antoszewski, A. Dumala, B. Krauz-Mozer, K. Radzik, *Teoretyczne i metodologiczne wyzwania badań politologicznych w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2009, s. 263-288.
- Mearsheimer John, “Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War”, *International Security*, Vol.15, No.2 (Fall 1990), s. 5-56.
- Mingers John, “System Topologies in the Light of Autopoiesis: a Reconceptualization of Boulding’s Hierarchy, and a Typology of Self-referential Systems”, *Systems Research and Behavioral Science*, Vol.14 (1997), s. 303-313.
- Modelski George, “Agraria and Industria: Two Models of the International System”, *World Politics*, Vol.14, No.1 (Oct. 1961), s. 118-143.
- Modelski George, “Comparative International Systems, Reviewed work: Politics and Culture in International History by A. Boozeman”, *World Politics*, Vol.14, No. 4 (Jul., 1962), s. 662-663.
- Modelski George, “Evolutionary Paradigm for Global Politics”, *International Studies Quarterly*, Vol.40, No.3 (Sep., 1996), s. 321-342.
- Modelski George, Benedict Robert, “Structural Trends in World Politics”, *Comparative Politics*, Vol.6, No.2 (Jan. 1974), s. 287-298.
- Modelski George, “The Long Cycle of Global Politics and the Nation State”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol.20, No. 2 (Apr., 1978), s. 214-235.
- Morgenthau Hans, “Review: Peace and War: A Theory of International Relations by Raymond Aron”, *American Political Science Review*, Vol.61, No. 4 (Dec. 1967), s. 1110-1112.

- Nexon Daniel, „Relationalism and New Systems Theory”, w: Mathias Albert, Lars Erik Cederman, Alexander Wendt, *New Systems Theories of World Politics*, s. 99-126.
- Nye Joseph S., „Neorealism and Neoliberalism”, *World Politics*, Vol.40, No.2 (Jan. 1988), s. 235-251.
- Oren Ido, „The Unrealism of Contemporary Realism: the Tension Between Realist Theory and Realists' Practice”, *Perspectives on Politics*, Vol.7, No.2 (June 2009), s. 283-301.
- Palmer Norman, „The Study of International Relations in the United States: Perspectives of Half a Century”, *International Studies Quarterly*, Vol. 24, No.3 (Sep., 1980), nr 3, s. 343-363.
- Pawłuszko Tomasz, „Anglosaskie źródła nauki o stosunkach międzynarodowych”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, nr 3-4, t. 44/2011, s. 121-140.
- Popper Karl Raimund, *Falsyfikowalność jako kryterium demarkacji*, [w:] I. Fiut, A. Grobler (red.), *Metodologia nauk. Wybór tekstów*, Wydawnictwo AGH, Kraków 1989, s. 91-99.
- Pouliot Vincent, „Subjectivism: Toward a Constructivist Methodology”, *International Studies Quarterly*, Vol.51 (2007), s. 359-384.
- Quine Willard, *Empiryzm bez dogmatu*, [w:] I. Fiut, A. Grobler (red.), *Metodologia nauk. Wybór tekstów*, Wydawnictwo AGH, Kraków 1989, s. 77-78.
- Rewizorski Marek, „Koncepcja systemu światowego według Immanuela Wallersteina”, *Przegląd Politologiczny*, nr 1/2009, s. 65-78.
- Rewizorski Marek, „Konceptualizacja Zachodu w nauce o stosunkach międzynarodowych”, *Wrocławskie Studia Politologiczne*, nr 13/2012, s. 92-106.
- Ringmar Erik, „Performing International Systems: Two East-Asian Alternatives to the Westphalian Order”, *International Organization*, Vol.66, No.1, (2012), s. 1-16.
- Rogowski Ronald, „International Politics: The Past as Science”, *International Studies Quarterly*, Vol.12, No.4, (Dec., 1968), s. 394-418.
- Rosecrance Richard, „Review: Long Cycle Theory and International Relations”, *International Organization*, Vol.41, No. 2 (Spring 1987), s. 283-301.
- Ruggie John Gerrard, „Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis”, [w:] R. O. Keohane (red.), *Neorealism and its Critics*, New York: Columbia University Press 1986, s. 131 – 156.
- Sil Rudra, Katzenstein Peter, „De-Centering, Nor Discarding, the “Isms”: Some Friendly Amendments”, *International Studies Quarterly*, Vol.55 (2011) s. 481-485.
- Singer David J., „The Level of Analysis Problem in International Relations”, *World Politics*, Vol. 14, No.1 (Oct., 1961) s. 77-92.

- Singer David J, "Theorists and Empiricists: The Two-Culture Problem in International Politics", w: J. Rosenau, V. Davis, M. East (red.), *The Analysis of International Politics*, New York: Free Press 1972, s. 80-96.
- Skarżyński Ryszard, „Stosunki międzynarodowe, system międzynarodowy i poliarchia”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, nr 1-2 (t.41) 2010, s. 9-29.
- Smith Steve, "The Discipline of International Relations: Still an American Social Science?", *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 2, No.3. (October 2000), s. 374-402.
- Smith Steve, "The Self-Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory", [w:] K. Booth, S. Smith (red.), *International Relations Theory Today*, Oxford 1995, s. 1-32.
- Smith Steve, "The United States and the Discipline of International Relations: Hegemonic Country, Hegemonic Discipline", *International Studies Review* 2002, Vol. 4, No. 2, (Summer 2002) s. 67-85.
- Sonderman Fred, "Methodology in International Studies: A Critique", *International Studies Quarterly*, Vol. 12, No.1, (Mar.,1968), s. 119-121.
- Sulek Mirosław, „Międzynarodowy układ sił w procesie zmiany. Podejście ilościowe”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, nr 3-4, t. 32, 2005, s. 119-133.
- Sulek Mirosław, P. Mikulski, „Międzynarodowy układ sił w perspektywie 2050 roku”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, nr 1-2, t. 39, 2009, s. 73-94.
- Tenerowicz Rafał, „System międzynarodowy w teorii stosunków międzynarodowych”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, 2013, t. 48, nr 2, s. 27-51.
- Vasquez John A., „The Post-Positivist Debate: Reconstructing Scientific Enquiry and International Relations Theory After Enlightenment's Fall”, w: Ken Booth, Steve Smith, *International Relations Theory Today*, Cambridge: Polity Press 1995.
- Wallerstein Immanuel, "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 16, No. 4 (Sep., 1974), s. 387-415.
- Waltz Kenneth Neal, "Realist Thought and Neorealist Theory", *Journal of International Affairs*, Vol.44, No. 1 (Spring/Summer 1990), s. 21-37.
- Waltz Kenneth Neal, "Structural Realism after the Cold War", *International Security*, Vol. 25, No.1 (Summer 2000), s. 5-41.
- Waltz Kenneth Neal, "The Emerging Structure of International Politics", *International Security*, Vol. 18, No. 2 (Fall, 1993), s. 44-79.
- Waltz Kenneth Neal, "The Stability of a Bipolar World", *Daedalus*, Vol.93, No.3 (Summer 1964), s. 881-909.

- Wendt Alexander, "Social Theory as Cartesian Science: An Auto-Critique from a Quantum Perspective" [manuskrypt do publikacji] w: Stefano Guzzini, Anna Leander (red.), *Constructivism and International Relations*, London: Routledge 2005.
- Wendt Alexander, "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, Vol.41, No.3 (Summer 1987), s. 335-370.
- Wight Martin, "Why is There no International Theory?", *International Relations*, Vol.2, No.1 (April, 1960), s. 35-48.
- Wilby Jennifer, "An Essay on Kenneth Boulding's General Systems Theory", *System Research and Behavioral Science*, Vol.23, Is.5 (September/October 2006), s. 695-699.
- Wolfers Arnold, "The Actors in International Politics", [w:] W.T.R. Fox (red.), *Theoretical Aspects of International Relations*, Notre Dame Ind. 1959.
- Worsley Peter, "One World or Three? A Critique of the World-System Theory of Immanuel Wallerstein", *The Socialist Register* 1980, s. 298-335.
- Yalem Ronald, "The Level-of-Analysis Problem Reconsidered", *Yearbook of World Affairs*, Vol. 31 (1977), s. 306-326.
- Zajac Justyna, „System bezpieczeństwa międzynarodowego”, [w:] Konstanty A. Wojtaszczyk, Anna Materska-Sosnowska (red.), *Bezpieczeństwo państwa. Wybrane problemy*, ASPRA-JR, Warszawa 2009, s. 31-56.
- Zięba Ryszard, „Pojęcie bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych”, *Sprawy Międzynarodowe*, 1989, nr.10, s. 41-70.
- Zięba Ryszard, Justyna Zajac, *Budowa zintegrowanego systemu bezpieczeństwa narodowego Polski. Ekspertyza*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, październik 2010.
- Zięba Ryszard, „System bezpieczeństwa międzynarodowego ONZ: akcje w razie zagrożenia i naruszenia pokoju”, [w:] Janusz Symonides (red.), *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 77-101.
- Zięba Ryszard, „Uwarunkowania polityki zagranicznej Polski na początku drugiej dekady XXI wieku”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, nr 1-2, t. 43. 2011, s. 9-38;
- Zięba Ryszard, „Uwarunkowania polityki zagranicznej Polski w sferze euroatlantyckiej”, *Biblioteka OAP UW*, <http://biblioteka.oapuw.pl/ryszard-zieba-polityka-zagraniczna-polski-w-strefie-euroatlantyckiej-warszawa-2013/>, Warszawa 2013.

III. Strony internetowe

- Chadwick Richard, *Systems Approaches to Understanding International Relations*, <http://www.hawaii.edu/intlrel/pols635f/IRsystems.htm>

Chadwick Richard, *Reflections on Talcott Parsons' theory of social systems*,
<http://www.hawaii.edu/intlrel/pols315/Text/Theory/parsons.htm>

European Consortium for Political Research, <http://www.ecpr.eu/>

Political Science: a Post-War Product (1947-1949),
<http://www.ipsa.org/history/prologue> (dostęp: 20IX2012).